

UNIWERSYTET ŁÓDZKI
SZKOŁA DOKTORSKA NAUK SPOŁECZNYCH
WYDZIAŁ EKONOMICZNO – SOCJOLOGICZNY

Marcin Jakub Podgórski

Rozprawa doktorska

**Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu
terytorialnego na rzecz programowania europejskiej
polityki regionalnej w obszarze gospodarki cyrkularnej**

Promotor: **dr hab. Zbigniew Przygodzki, prof. UŁ**

Łódź, 2024

Hani i Antkowi

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Determinanty cyrkularnej transformacji gospodarek lokalnych	18
1.1. Teorie rozwoju lokalnego i regionalnego jako podstawowy kontekst mechanizmów transformacji	18
1.2. Koncepcja helisy i jej zbieżność z gospodarką cyrkularną	31
1.3. Teoria interesów grupowych oraz wielopoziomowego zarządzania na rzecz cyrkularnej transformacji	36
1.4. Ogólna teoria systemów i jej możliwości wykorzystania przy projektowaniu systemów gospodarki cyrkularnej	41
Rozdział 2. Model gospodarki cyrkularnej	44
2.1. Istota i pojęcie gospodarki cyrkularnej	44
2.2. Gospodarka linearna a gospodarka cyrkularna	49
2.3. Modele biznesowe gospodarki cyrkularnej	55
2.4. Zewnętrzne determinanty wdrażania gospodarki cyrkularnej	62
2.4.1. Cele i istota procesów koordynacji działań	62
2.4.2. Filary Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej	64
2.4.3. Instytucje formułowania krajowego modelu gospodarki cyrkularnej	72
2.5. Monitorowanie rozwoju gospodarki cyrkularnej	83
2.5.1. Rodzaje metod i wskaźników monitorowania gospodarki cyrkularnej	83
2.5.2. Stan gospodarki cyrkularnej w odniesieniu do polityk globalnych i europejskich	92
2.5.3. Stan gospodarki cyrkularnej w Polsce	100
Rozdział 3. Implementacja gospodarki cyrkularnej w priorytetach polityki rozwoju regionalnego Unii Europejskiej	111
3.1. Ramy polityki regionalnej Unii Europejskiej	111
3.2. Podmioty polityki regionalnej i instytucjonalna infrastruktura procesów decyzyjnych	118
3.3. Ewolucja europejskiej polityki regionalnej w kierunku gospodarki cyrkularnej	135
3.4. Terytorialny wymiar europejskiej polityki regionalnej	147
Rozdział 4. Rola samorządów terytorialnych w kształtowaniu polityki regionalnej Unii Europejskiej	161
4.1. Relacje zagraniczne samorządów terytorialnych	161

4.2. Zakres i instytucje paradyplomacji samorządów terytorialnych w obszarze polityki regionalnej	173
4.3. Samorząd terytorialny jako podmiot systemu zarządzania wielopoziomowego w obszarze polityki regionalnej	186
4.4. Narzędzia i instrumenty zapośredniczenia celów w kształtowaniu europejskiej polityki regionalnej	192
4.4.1. Grupy interesów i zakres paradyplomacji	192
4.4.2. Przedstawicielstwa regionalne.....	201
4.4.3. Terytorialne grupy interesów	203
Rozdział 5 Metodyka i uzasadnienie przedmiotu badań	220
5.1. Identyfikacja przedmiotu badań oraz luki badawczej	220
5.2. Cele, pytania oraz hipotezy badawcze.....	229
5.3. Triangulacja metod badawczych.....	232
Rozdział 6 Ocena zaangażowania jednostek samorządów terytorialnych w kształtowanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej ...	248
6.1 Skuteczność rzecznictwa interesów jednostek samorządów terytorialnych na arenie międzynarodowej w zakresie gospodarki cyrkularnej	248
6.2. Włączenie kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej do instrumentów strategicznych polityki rozwoju jednostek samorządów terytorialnych	260
6.3. Włączenie kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej poprzez działania na poziomie jednostek samorządów terytorialnych	265
6.4 Międzynarodowa aktywność jednostek samorządów terytorialnych w zakresie gospodarki cyrkularnej.....	273
Wnioski i rekomendacje dla jednostek samorządu terytorialnego - podsumowanie	282
Spis tabel, schematów, map i wykresów	289
Bibliografia	293

Wstęp

Jednostki samorządów terytorialnych są istotnymi, aktywnymi podmiotami polityki rozwoju w Unii Europejskiej. Terytorialny paradygmat rozwoju jest przyjętą filozofią kształtowania mechanizmów i narzędzi procesów rozwoju w wymiarze horyzontalnym, zarówno w obszarze polityki regionalnej, jak i innowacyjnej. Stąd władze samorządów terytorialnych mają możliwości, a wręcz obowiązek względem swoich wspólnot, do aktywnego zaangażowania w realizację celów Unii Europejskiej. Oznacza to zarówno wdrażanie ustalonych kierunków działań, jaki i czynne uczestnictwo w ich kształtowaniu, aby jak najlepiej zaakceptowane plany odpowiadały potrzebom i potencjałowi wspólnot lokalnych podczas ich implementacji. Tym samym jednostki samorządów terytorialnych są legitymizowane do podejmowania współpracy międzynarodowej, rzecznictwa interesów wspólnot lokalnych i regionalnych na rzecz programowania europejskiej polityki rozwoju regionalnego. Zakres pracy oparto na połączeniu trzech głównych wątków badawczych. Pierwszy dotyczy współpracy międzynarodowej jednostek samorządów terytorialnych. Drugi obejmuje zagadnienia programowania polityki regionalnej, zarówno na poziomie europejskim, jak i krajowym. Natomiast trzeci wątek stanowi logiczną oś oraz główny obszar zainteresowań badawczych autora i dotyczy działań na rzecz transformacji tradycyjnego (linearnego) modelu gospodarki w kierunku gospodarki cyrkularnej. Połączenie tych wątków badawczych określa rdzeń i istotę niniejszej rozprawy doktorskiej (Schemat 1).

*Schemat 1 Wątki badawcze dysertacji
Źródło: opracowanie własne*

Uzasadnienie wyboru tematu rozprawy i luka badawcza

Jednostki samorządów terytorialnych, jako podmioty polityki rozwoju, w szczególności polityki regionalnej są zobowiązane podejmować wyzwania, których realizacja leży nie tylko w interesie wspólnot lokalnych, krajowych czy europejskich, ale w interesie całego świata. Wyzwań jest wiele, a wśród nich zamiany klimatyczne i krytyczny stan gospodarki zasobami. Stąd też jednostki samorządów terytorialnych włączają się w działania na rzecz adaptacji do zmian klimatu oraz uczestniczą w transformacji na rzecz cyrkularnej gospodarki. Aktywności te obejmują zaangażowanie interesariuszy lokalnych w działania na arenie międzynarodowej w celu opracowania skutecznych strategii i rozwiązań. W ten sposób włączają się

w kształtowanie postępu technologicznego, promowanie zielonej infrastruktury i wspieranie zrównoważonych praktyk gospodarczych i społecznych. Jednostki samorządu terytorialnego w Polsce dysponują środkami inwestycyjnymi, mają zdolność do wdrażania instrumentów polityki regionalnej. Odgrywają ważną rolę w kreowaniu warunków rozwojowych, koordynowaniu i wspieraniu zrównoważonego rozwoju. Niemniej jednostki samorządów terytorialnych to tylko jedna z grup aktorów zainteresowanych rozwojem na określonym terytorium. Ważną ich rolą jest integrowanie działań o charakterze terytorialnym. Zintegrowane podejście przynosi korzyści zarówno dla środowiska, jak i przyczynia się do poprawy jakości życia mieszkańców. Jednostki samorządu terytorialnego w Polsce są odpowiedzialne za wdrażanie innowacyjnych rozwiązań mających na celu przeciwdziałanie zmianom klimatycznym i tworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju. Współpracując z lokalnymi interesariuszami, takimi jak: przedsiębiorstwa, instytucje badawcze, organizacje społeczne, podmioty publiczne, lokalni liderzy i mieszkańcy, władze lokalne, regionalne wspierają tworzenie potencjału innowacyjnego terytoriów na rzecz skutecznej realizacji wyzwań rozwojowych.

Zasobooszczędność surowcowa procesów produkcyjnych oraz eliminacja odpadów to podstawowe kierunki determinujące transformację i wdrażanie nowoczesnego modelu gospodarki cyrkularnej (*circular economy, CE*). Gospodarka cyrkularna to model, w którym w procesie wytwarzania produktów materiały nie stają się odpadami, a przyroda jest regenerowana. Gospodarka cyrkularna z perspektywy Komisji Europejskiej to system gospodarczy, w którym możliwie jak najdłużej utrzymuje się wartości produktów, materiałów i innych zasobów w gospodarce. Zwiększane jest ich wydajne wykorzystywanie w produkcji i konsumpcji i tym samym ogranicza się negatywne oddziaływanie na środowisko wynikające z ich wykorzystywania. Minimalizuje się powstawanie odpadów i uwalnianie substancji niebezpiecznych na wszystkich etapach cyklu życia produktów, w tym poprzez stosowanie hierarchii postępowania z odpadami (EC, 2023d). W odróżnieniu od tradycyjnej gospodarki linearnej, która opiera się na koncepcji "weź-zużyj-wyrzuć", jest to model gospodarczy, który wykorzystuje systemowe podejście do utrzymania zamkniętego przepływu produktów i surowców poprzez ponowne użycie, ograniczanie i regenerację. Celami Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej jest przeciwdziałanie zmianom klimatycznym i globalnym wyzwaniom, między innymi takim jak utrata różnorodności biologicznej oraz powstawanie odpadów i zanieczyszczeń (EMAF, 2011). Jednostki samorządów terytorialnych wdrażają strategie ograniczania wytwarzania odpadów, wdrażają instrumenty polityki regionalnej mające

na celu redukcję emisji gazów cieplarnianych, w kierunku zwiększenia wykorzystania odnawialnych źródeł energii i energoefektywności. Wysiłki te mają na celu złagodzić skutki zmian klimatycznych, poprawić jakość powietrza i wspierać postawy proekologiczne w społecznościach lokalnych. Władze lokalne podejmują działania we współpracy z lokalnymi i międzynarodowymi interesariuszami promując rozwiązania spójne z potencjałem endogenicznym terytorium (Nowakowska, 2018; Pietrzyk & Jewtuchowicz, 2003). Realizując współpracę wielosektorową łączone są zasoby sektora publicznego, podmiotów prywatnych i sektora społecznego w celu sprostaniu wyzwaniom społecznym, gospodarczym i nade wszystko środowiskowym. Takie podejście wzmacnia zdolność społeczeństwa do rozwiązywania problemów i promuje zaangażowanie obywatelskie. Stosowanie cyrkularnych modeli biznesowych skoncentrowanych na wydłużonym użytkowaniu produktów, maksymalnym wykorzystaniu surowców, prowadzi do korzyści ekonomicznych oraz zmian w strukturze zatrudnienia w społeczeństwie. Wielopoziomowy model zarządzania, którym posługuje się Unia Europejska umożliwia kształtowanie zrównoważonego rozwój z uwzględnieniem lokalnej perspektywy (Ruszkowski & Wojnicz, 2013). W rezultacie samorządy lokalne stymulują zmiany w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania potrzeb poszczególnych społeczności zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń.

Oddziaływanie pandemii COVID-19, w szczególności jej wpływ na międzynarodowe łańcuchy wartości, znakomicie unaocznilo, że podejście partnerskie jest niezbędne dla pomyślnej transformacji i rozwoju systemów społeczno-ekologiczno-gospodarczych (Mączyńska, 2021). Partycypacyjne podejście tworzy poczucie własności i współodpowiedzialności wśród interesariuszy, prowadząc do większego zaangażowania oraz wdrażania zrównoważonych rozwiązań. Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej wymaga dostosowania nowego modelu do lokalnego kontekstu. Wykorzystując podejście systemowe możliwe jest, aby za pomocą instrumentów polityki regionalnej przeprojektować obecne systemy społeczno-gospodarcze, zgodnie z zasadami redukcji, ponownego wykorzystania czy rezygnacji, wykorzystując dostępne i pojawiające się przełomowe technologie (cyrkularne systemowe rozwiązania).

Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej jest wyzwaniem, jednakże niebagatelny jest także potencjał korzyści społecznych, ekonomicznych i środowiskowych dla europejskiej gospodarki. W ujęciu finansowym korzyści te szacowane są na 1,8 biliona euro do 2030 roku (Fetting, 2020). Dlatego też Unia Europejska podjęła wysiłek sformułowania

i wdrażania Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej, który umożliwiać ma optymalizację wykorzystania zasobów, wzmocnienie wzrostu gospodarczego, zapewnienie trwałości dobrobytu i tworzenie nowych możliwości zatrudnienia dla europejskich gospodarstw domowych. Takie systemowe podejście, które priorytetowo traktuje zrównoważony rozwój, terytorialne podejście i zasobooszczędność, stanowić ma fundament cyrkularnych systemów gospodarczych, wspieranych instrumentami polityki regionalnej. Jednostki samorządów terytorialnych mogą wykorzystywać fundusze europejskie do inwestowania w projekty wspierające transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej. Stosowanymi w różnych regionach Unii Europejskiej instrumentami polityki regionalnej są: regionalne strategie i plany działania na rzecz gospodarki cyrkularnej, finansowanie i wsparcie lokalnych przedsiębiorców, tworzenie sieci i klastrów cyrkularnych, promowanie zrównoważonych praktyk w zakresie zamówień publicznych oraz zapewnianie programów edukacyjnych i szkoleniowych.

W procesie podejmowania decyzji w Unii Europejskiej władze jednostek samorządów terytorialnych mają formalne kompetencje do udziału w procesach kształtowania decyzji, określone w traktatach UE. Kompetencje te obejmują możliwość uczestniczenia w procesie legislacyjnym, w szczególności za pośrednictwem Europejskiego Komitetu Regionów. Samorządy terytorialne mają również uprawnienia do opracowywania własnych polityk i inicjatyw wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej. Samorządy posiadają instrumentarium do angażowania się w rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej. Instrumenty te obejmują udział w konsultacjach z zainteresowanymi stronami, zaangażowanie w projekty i inicjatywy finansowane przez UE, współpracę z władzami lokalnymi za pośrednictwem sieci i platform oraz możliwość udziału w konsultacjach publicznych i przekazywania informacji zwrotnych na temat projektów aktów prawnych. Ograniczony zasób wiedzy w zakresie poziomu i skuteczności aktywności polskich jednostek samorządów terytorialnych w rzecznictwie interesów lokalnych na szczeblach ponadkrajowych stanowi lukę badawczą i jednocześnie wyzwanie badawcze w niniejszej pracy.

Teoretyczny kontekst badań

Terytorialny paradygmat rozwoju regionalnego podkreśla znaczenie precyzyjnego określenia czynników konkurencyjności, co ma umożliwić realizację wielosektorowych przedsięwzięć ukierunkowanych terytorialnie (Churski, 2018). W tym kontekście rolę jednostek samorządu terytorialnego w procesach rozwoju dobrze wyjaśniają teorie rozwoju lokalnego oraz wzrostu endogenicznego (W. Florczak, 2009; Jewtuchowicz, 2013, 2016b; J. Parysek, 2001; J. J. Parysek, 2015; Pietrzyk, 1997; Przygodzki, 2019). Teorie te podkreślają

znaczenie czynników i warunków specyficznych dla danego terytorium, które napędzają ekspansję gospodarczą i rozwój na danym obszarze. Koncentrując się na unikalnych cechach terytoria mogą wspierać zrównoważony rozwój poprzez wykorzystywanie własnych zasobów, zamiast polegać wyłącznie na czynnikach zewnętrznych (Jańczuk, 2013; Tuziak, 2022). Teorie te wyjaśniają, w jaki sposób endogeniczne czynniki rozwoju i akumulacja zasobów przyczyniają się do wzrostu gospodarczego. Podkreślają również znaczenie instytucji, struktur zarządzania i sieci społecznych w rozwoju społeczno-gospodarczym na poziomie lokalnym. Poza bliskością fizycznych zasobów i aktywów, dojrzałością i różnorodnością sieci rynkowych oraz kapitałem relacji i współpracy w ramach lokalnej społeczności, istnieją głębsze wpływy - społeczno-kulturowe i historyczne, które kształtują procesy transformacyjne. Spójność modelu potrójnej helisy z zasadami gospodarki cyrkularnej wyjaśnia synergiczne relacje między środowiskiem naukowym, biznesowym i władzami publicznymi w regionalnych systemach innowacji. Model ten wyjaśnia powiązania z zasadami gospodarki cyrkularnej, ponieważ podkreśla znaczenie współpracy i symbiozy między różnymi podmiotami w napędzaniu transformacji gospodarczej. Współzależność interesariuszy odzwierciedla konieczność współpracy, która jest kluczowa dla gospodarki cyrkularnej. Teoria interesu grupowego wyjaśnia zbiorowe działania i współpracę między interesariuszami na arenie międzynarodowej. Teoria ta uznaje, że przejście do gospodarki cyrkularnej wymaga dostosowania różnych interesów i aktywnego zaangażowania wielu podmiotów na różnych poziomach zarządzania (multi-level-governance). Natomiast ogólna teoria systemów zakłada, że system, taki jak gospodarka cyrkularna, składa się z wzajemnie połączonych i współzależnych elementów, które oddziałują na siebie nawzajem i na środowisko. Teoria ta wyjaśnia zbieżność i potrzebę skutecznego projektowania systemów gospodarki cyrkularnej z uwzględnieniem poszczególnych elementów jako struktur ze sobą powiązanych i zależnych. Elementy oddziałują i wpływają na siebie nawzajem. Stosując ogólną teorię systemów do projektowania systemów gospodarki cyrkularnej, możliwe staje się zidentyfikowanie i wykorzystanie synergii, sprzężenia zwrotnego i wzajemnych powiązań między różnymi sektorami, procesami i podmiotami w celu wspierania bardziej cyrkularnego i zrównoważonego modelu gospodarczego.

Podmiot, przedmiot badań

Podmiotem badań są samorządy terytorialne w Polsce. W kontekście teoretycznym badania obejmują i dotyczą wszystkich jednostek samorządu terytorialnego, zarówno na poziomie gminnym, powiatowym, jak i województw samorządowych. Niemniej z perspektywy

przyjętych ram metodycznych w części empirycznej pracy, badania dotyczą wybranej grupy jednostek samorządów terytorialnych, których przedstawiciele uczestniczyli w pracach Europejskiego Komitetu Regionów w latach 2015-2022 oraz jednostki biorące udział w realizacji projektów o tematyce cyrkularnej w ramach programu Interreg Europe.

Przedmiot badań wynikający z przyjętego celu i zakresu badań ma charakter złożony. W zakresie badań teoretycznych przedmiotem są: kompetencje jednostek samorządu terytorialnego w procesie podejmowania decyzji na poziomie Unii Europejskiej, instrumenty bezpośredniego zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej, wyzwania władz lokalnych i regionalnych w zakresie cyrkularnej transformacji gospodarki, dostępność i poziom wykorzystania funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności do wspierania transformacji Polski w kierunku gospodarki cyrkularnej, instrumenty polityki regionalnej wykorzystywane do wspierania cyrkularnej transformacji w Polsce, zakres wdrożenia Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w polskich dokumentach szczebla rządowego.

W zakresie badań empirycznych przedmiotem badań są: instrumenty paradyplomacji wykorzystywane przez jednostki samorządu terytorialnego z Polski uczestniczące w pracach Europejskiego Komitetu Regionów (EKR), zakres dyfuzji wiedzy dotyczącej cyrkularności pozyskiwanej przez polskich przedstawicieli samorządów terytorialnych podczas prac w Europejskim Komitecie Regionów na poziom lokalny, dobre praktyki wdrażania gospodarki cyrkularnej realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego za pośrednictwem programu Interreg Europa oraz różnice w stopniu wdrożenia Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w jednostkach samorządu terytorialnego w Polsce. Badania zrealizowane zostały w trzech obszarach i dotyczyły:

- wykorzystania paradyplomacji i możliwości udziału jednostek samorządowych w rzecznictwie interesów,
- systemu wspierania wdrażania Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej za pomocą instrumentów europejskiej polityki regionalnej,
- dyfuzji wiedzy ze szczebla instytucji europejskich (EKR, Interreg Europa) na poziom lokalny, identyfikowanej w dokumentach strategicznych i realizowanych działaniach przez jednostki samorządów terytorialnych zaangażowanych bezpośrednio w rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej.

Cel pracy i hipotezy badawcze

Celem głównym badań jest identyfikacja poziomu zaangażowania i skuteczności wpływu jednostek samorządu terytorialnego na transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w ramach europejskiej polityki regionalnej.

Analiza została przeprowadzona w trzech perspektywach: europejskiej, krajowej i lokalnej. Kompleksowa ocena wpływu jednostek samorządu terytorialnego na proces transformacji pozwoliła na ujawnienie ich poziomu zaangażowania i uwypukliła możliwości wykorzystania istniejących zasobów i metod w realizacji zadań na rzecz społeczności lokalnych. W odniesieniu do celu głównego sformułowano następujące cele szczegółowe:

- CS 1. Określenie możliwości zwiększenia wpływu jednostek samorządu terytorialnego na kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej;
- CS 2. Określenie sposobu włączenia kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej do instrumentów polityki regionalnej;
- CS 3. Opracowanie rekomendacji dotyczących dalszego rozwoju gospodarki cyrkularnej w Polsce w perspektywie jednostek samorządu terytorialnego;
- CS 4. Identyfikacja wpływu paradyplomacji na procesy zarządzania rozwojem jednostek samorządu terytorialnego uczestniczących w pracach Europejskiego Komitetu Regionów z Polski;
- CS 5. Określenie związku pomiędzy deklarowaną postawą władz jednostek samorządu terytorialnego w zakresie transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej a zakresem i intensywnością podejmowanych przez te władze działań w tym zakresie.

Dla usprawnienia procesu operacjonalizacji celów sformułowano jedenaście pytań badawczych (PB), zaprezentowanych szerzej w rozdziale metodycznym pracy. Na etapie konceptualizacji sformułowano także pięć hipotez badawczych (H1-5) dotyczących zarówno części teoretycznej, jak i empirycznej pracy:

- H 1. Możliwości zwiększenia wpływu jednostek samorządu terytorialnego na kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej są większe w przypadku samorządów, które współpracują na arenie międzynarodowej;
- H 2. Kluczowe elementy Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej są włączone do instrumentów polityki regionalnej w Polsce;
- H 3. Wdrażanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w Polsce realizowane jest w sposób selektywny, ograniczony krajowymi priorytetami gospodarczymi i środowiskowymi;

- H 4. Aktywność międzynarodowa samorządów terytorialnych wpływa dodatnio na zwiększony poziom transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej wśród interesariuszy potrójnej helisy;
- H 5. Jednostki samorządu terytorialnego uczestniczą w programowaniu polityki regionalnej na rzecz realizacji Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w Polsce, ale ich udział jest bierny.

W rozprawie w perspektywie europejskiej podjęto problemy badawcze obejmujące formalne kompetencje jednostek samorządu terytorialnego w procesie podejmowania decyzji w Unii Europejskiej, instrumenty bezpośredniego zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej, oraz cele i główne wyzwania władz lokalnych i regionalnych wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w Unii Europejskiej. W odniesieniu do studium przypadku sformułowano problem badawczy związany z określeniem wykorzystania i skuteczność instrumentów paradyplomacji wykorzystywane przez polskie jednostki samorządu terytorialnego uczestniczące w pracach Europejskiego Komitetu Regionów. W perspektywie krajowej podjęto problemy badawcze dotyczące możliwości wykorzystania Funduszy Strukturalnych i Funduszu Spójności do wspierania transformacji Polski w kierunku gospodarki cyrkularnej, identyfikacji instrumentów polityki regionalnej wykorzystywanych do wspierania transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w Polsce, mechanizmów i instrumentów przewidzianych w regulacjach prawnych do wdrażania gospodarki cyrkularnej, oraz uwzględnienia w dokumentach przyjętych przez rząd polski Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. W perspektywie lokalnej podjęte problemy badawcze dotyczą wdrażania gospodarki cyrkularnej przez jednostki samorządu terytorialnego, różnic w stopniu wdrożenia Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego.

Źródła informacji i metody badawcze

Podjęmowane problemy badawcze oraz cele rozprawy zadecydowały o wyborze źródeł danych i metod badawczych. Do podstawowych źródeł danych o charakterze wtórnym, wykorzystywanych w pracy zaliczyć należy: literaturę przedmiotu zarówno polsko, jak i obcojęzyczną, dokumenty legislacyjne szczebla krajowego oraz unijnego, wyniki badań naukowych w postaci raportów, opracowania i sprawozdania pochodzące między innymi z takich źródeł jak: Komisja Europejska, Europejski Komitet Regionów, EUROSTAT, GUS, dokumenty strategiczne oraz sprawozdania z działalności jednostek samorządów terytorialnych w Polsce. W ramach źródeł pierwotnych wykorzystano: wyniki badań własnych opracowane

w ramach projektu Frontshlp (Horyzont, 2022) oraz dane jakościowe z obserwacji dyskretnych autora.

W pracy wykorzystano następujące metody badawcze:

- badania gabinetowe w zakresie analizy piśmiennictwa oraz krytycznej analizy tekstów,
- analiza danych wtórnych dotyczących dokumentów legislacyjnych i raportów zbiorczych,
- analiza studium przypadku,
- analiza statystyczno-porównawcza w oparciu o dane wtórne,
- analizy treści: (1) opinii uchwalanych przez przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego w Europejskim Komitecie Regionów, (2) raportów projektów Interreg, (3) strategii rozwoju jednostek samorządów terytorialnych oraz (4) sprawozdań rocznych jednostek samorządów terytorialnych,
- obserwacje dyskretne – współudział w pracach organów instytucji UE poddanych badaniu, w zakresie przedmiotu badań,
- identyfikacja i analiza dobrych praktyk,
- analiza statystyczna z wykorzystaniem indeksu Perkala w zakresie oceny zdolności polskich jednostek samorządu terytorialnego do przejścia na gospodarkę cyrkularną.

Struktura i treść pracy

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny i składa się z sześciu rozdziałów. Rozdziały te powiązane są ze sobą logicznie, gdzie ramą tych powiązań jest gospodarka cyrkularna (Rycina 1)

Rozdział 1	➤ Identyfikacja determinantów cyrkularnej transformacji
Rozdział 2	➤ Właściwości modelu gospodarki cyrkularnej
Rozdział 3	➤ Sposób implementacji gospodarki cyrkularnej przez politykę regionalną
Rozdział 4	➤ Rola samorządów terytorialnych w kreowaniu polityki regionalnej
Rozdział 5	➤ Operacjonalizacja sposobu oceny skutków zaangażowania samorządów terytorialnych we współpracę międzynarodową
Rozdział 6	➤ Udział samorządów terytorialnych w transformacji cyrkularnej

Rycina 1 Logiczna struktura rozprawy doktorskiej
Źródło: opracowanie własne

Rozdział pierwszy służy do identyfikacji kontekstu tematu pracy oraz uzasadnienia wyboru obszaru badań. Określono tutaj determinanty cyrkularnej transformacji, skupiając

uwagę przede wszystkim na podejściu terytorialnym i możliwościach koordynowania i wspierania zmian na poziomach regionalnym i lokalnym. W części tej została także dokonana analiza teorii i koncepcji, które są użyteczne dla wyjaśniania i zrozumienia mechanizmów rozwoju lokalnego i regionalnego. Zwrócono uwagę przede wszystkim na te elementy teorii, które z jednej strony wzmacniają zdolności kreowania rozwoju zrównoważonego, z drugiej strony w sposób bezpieczny i elastyczny otwierają możliwości transformacyjne gospodarki (w szczególności lokalnej i regionalnej) w kierunku gospodarki cyrkularnej.

W rozdziale drugim zaprezentowany został Europejski model gospodarki cyrkularnej. Istotą gospodarki cyrkularnej jest przejście od tradycyjnego linearnego modelu ekonomicznego (weź-zużyj-wyrzuć) do modelu regeneracyjnego, który ma na celu maksymalizację wydajności zasobów i minimalizację wytwarzania odpadów. Wiąże się to z projektowaniem produktów i procesów, które priorytetowo traktują ponowne wykorzystanie, recykling i regenerację materiałów w całym ich cyklu życia. Gospodarka linearna odnosi się do tradycyjnego modelu produkcji i konsumpcji, w którym zasoby są wydobywane, przetwarzane na produkty, wykorzystywane, a następnie usuwane jako odpady. W przeciwieństwie do tego modelu, gospodarka cyrkularna ma na celu utrzymanie zasobów w użyciu tak długo, jak to możliwe. Modele biznesowe dopasowane do gospodarki cyrkularnej wpływają na rodzaj działalności przedsiębiorstw, łańcuchy dostaw i zachowania konsumentów. Modele te podkreślają znaczenie wydłużenia żywotności produktów, minimalizacji odpadów i maksymalizacji efektywności wykorzystania zasobów. Nadając priorytet ponownemu wykorzystaniu i regeneracji materiałów, firmy mogą nie tylko zmniejszyć swój wpływ na środowisko, ale także stworzyć nowe źródła przychodów i wzmocnić swoją odporność w obliczu niedoboru zasobów i zmiennych potrzeb rynkowych. Monitorowanie przejścia na gospodarkę cyrkularną obejmuje śledzenie kluczowych wskaźników wydajności związanych z przepływem materiałów, wytwarzaniem odpadów i wykorzystaniem zasobów. Takie podejście oparte na danych umożliwia ocenę postępów, identyfikację obszarów wymagających poprawy i dostosowania strategii do nadrzędnego celu, jakim jest stworzenie bardziej zrównoważonej i cyrkularnej gospodarki. W perspektywie międzynarodowej wykorzystywane są miary umożliwiające porównanie gospodarek za pośrednictwem wskaźnika wydajności zasobów, cyrkularności, jak również analizy przepływu materiałów. W rozdziale drugim zidentyfikowano zewnętrzne determinanty wdrażania gospodarki cyrkularnej. Odnoszą się do czynników, które wpływają na skuteczne przyjęcie i wdrożenie praktyk gospodarki cyrkularnej przez przedsiębiorstwa i rządy takie jak: rodzaj prowadzonej polityki społeczno-gospodarczej, poziom świadomości

społecznej, dostępności zaawansowanych technologii, infrastruktury i zachęt finansowych. Globalne i europejskie polityki wskazują na znaczenie przejścia na gospodarkę cyrkularną jako sposób na osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju, zmniejszenie negatywnego wpływu na środowisko i promowanie efektywnego gospodarowania zasobami. W rozdziale drugim zilustrowano także stan wdrażania gospodarki cyrkularnej w Polsce. Prezentowana jest analiza dokumentów określających zasady transformacji i instrumenty je wspierające.

W rozdziale trzecim dokonano analizy sposobu implementacji gospodarki cyrkularnej za pośrednictwem polityki regionalnej. Zidentyfikowano sposób wdrożenia gospodarki cyrkularnej w priorytetach polityki rozwoju regionalnego Unii Europejskiej oraz zakres interwencji instrumentów pomocowych w kierunku osiągania zrównoważonych i zasobooszczędnych gospodarek. Europejska polityka regionalna stanowi platformę do wsparcia gospodarki cyrkularnej na poziomie lokalnym. Polityka regionalna w Unii Europejskiej odgrywa kluczową rolę we wspieraniu rozwoju społeczno-gospodarczego i zmniejszaniu różnic lokalnych. Podmioty polityki regionalnej, w tym władze regionalne, rządy krajowe i Komisja Europejska, są kluczowymi uczestnikami procesów decyzyjnych i infrastruktury instytucjonalnej wdrażania gospodarki cyrkularnej w priorytetach polityki rozwoju regionalnego. Podmioty te współpracują ze sobą w celu sformułowania i wdrożenia strategii, programów i inicjatyw promujących transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej. Implementacja europejskiej polityki regionalnej poprzez cele zrównoważonego rozwoju do gospodarki cyrkularnej jest widoczna w zmianie kierunków priorytetowego i efektywnego traktowania gospodarowania zasobami, redukcji odpadów oraz zasad zrównoważonej konsumpcji i produkcji w polityce rozwoju regionalnego od roku 2004. Ramy polityki regionalnej Unii Europejskiej zapewniają skoordynowane i zintegrowane podejście do wspierania zrównoważonego i trwałego rozwoju w całej Unii Europejskiej. Jej celem jest zmniejszenie różnic między regionami, promowanie wzrostu gospodarczego i poprawa jakości życia we wszystkich regionach UE. Wymiar terytorialny europejskiej polityki regionalnej określa cechy, wyzwania i możliwości regionów oraz wspiera dostosowane do nich potrzebnej interwencji. Podkreśla również, że regiony mają wyjątkowe atuty i potencjał, które można wykorzystać do tworzenia trwałego i zrównoważonego rozwoju. Celem podejścia terytorialnego jest w szczególności instrumentalizacja wsparcia odpowiadająca na specyficzne potrzeby i potencjały określonego terytorium.

Rozdział czwarty dotyczy roli samorządów terytorialnych w kształtowaniu polityki regionalnej w Unii Europejskiej. W części tej dokonano identyfikacji narzędzi rzecznictwa

interesów samorządów terytorialnych na poziomie ponadnarodowym. Dokonano analizy zakresu i kompetencji instytucji paradyplomacji w obszarze polityki regionalnej. Jednostki samorządu terytorialnego, jako podmioty wielopoziomowego systemu zarządzania, biorą udział w kształtowaniu polityki regionalnej UE. Działają one jako pośrednicy pomiędzy instytucjami UE, a społecznościami lokalnymi. Samorządy reprezentują ich specyficzne interesy dążąc do zapewnienia, że polityka UE i programy wsparcia finansowego są zgodne z potrzebami i priorytetami lokalnych interesariuszy. Przedstawicielstwa rzecznictwa interesów posiadające biura w Brukseli, są aktorami angażującymi się bezpośrednio w procesy decyzyjne. Przedstawicielstwa te służą władzom lokalnym do wyrażania swoich obaw, dzielenia się wiedzą specjalistyczną i reprezentowania interesów na rzecz lokalnych społeczności. Terytorialne grupy interesu reprezentują konkretne stanowiska i wywierają wpływ na kształtowanie i wdrażanie polityk europejskich. Dzięki aktywnemu zaangażowaniu w paradyplomację, władze lokalne mają możliwość kształtowania polityki regionalnej Unii Europejskiej współuczestnicząc w wyznaczaniu priorytetów rozwoju. Przyczyniają się do skutecznej implementacji dostarczając cennych spostrzeżeń, wiedzy specjalistycznej i informacji zwrotnych na temat skuteczności tej polityki na poziomie lokalnym. Jednostki samorządu terytorialnego współpracują z agendami rządami w celu zapewnienia koordynacji, spójności i skuteczności wdrażania. Koncepcja wielopoziomowego zarządzania wspiera współzależność między różnymi szczeblami władzy, w tym władzami lokalnymi, w kształtowaniu i wdrażaniu polityki regionalnej. Europejski Komitet Regionów jest instytucją reprezentującą interesy władz lokalnych i regionalnych w wielopoziomowym systemie sprawowania rządów w UE. Komitet umożliwia uczestnictwo w procesie decyzyjnym UE poprzez wydawanie opinii na temat wniosków ustawodawczych i aktywne angażowanie się w dyskusje polityczne. Opinie i wkład Komitetu pomagają kształtować politykę regionalną i kierunki transformacji gospodarki cyrkularnej oraz zapewniają, że uwzględnia ona perspektywę i priorytety samorządów lokalnych.

Rozdział piąty ma charakter techniczny, dokonano tutaj identyfikacji i prezentacji przyjętej metodyki pracy. Metodyka ta dotyczy zarówno badań teoretycznych, jak i empirycznych. Stąd metodyka ta jest niejako uzasadnieniem analiz teoretycznych prowadzonych w rozdziałach od pierwszego do czwartego oraz prezentacją koncepcji badań empirycznych zawartych w rozdziale szóstym. Rozdział piąty zawiera uzasadnienie obszaru badań obejmujące swoją treścią identyfikację przedmiotu badań i luki badawczej. Przedstawiono cele, pytania oraz hipotezy badawcze wraz z triangulacją metod badawczych.

Rozdział zawiera szczegółowe wyjaśnienie metod badawczych, które zostały wykorzystane do przeprowadzenia badań. W dysertacji zastosowane zostało podejście mieszane – triangulację metod badawczych, aby osiągnąć cele badawcze i odpowiedzieć na pytania badawcze.

Rozdział szósty poświęcony został prezentacji rezultatów badań. Zawiera ocenę zaangażowania władz lokalnych i regionalnych w kształtowanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. W części tej dokonano oceny czterech obszarów analizy. Po pierwsze ocenie podano skuteczność rzecznictwa interesów jednostek samorządów terytorialnych na arenie międzynarodowej w zakresie gospodarki cyrkularnej. Po drugie dokonano oceny zakresu włączenia kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej do instrumentów strategicznych polityki rozwoju jednostek samorządów terytorialnych biorących udział w rzecznictwie interesów w skali ponadnarodowej. Po trzecie dokonano oceny zakresu implementacji kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w działaniach jednostek samorządów terytorialnych. I na zakończenie, podsumowując, poddano ocenie międzynarodową aktywność jednostek samorządów terytorialnych w zakresie gospodarki cyrkularnej.

Zakres czasowy prowadzonych badań obejmuje okres od 2015 roku kiedy to Komisja Europejska przyjęła do realizacji tak zwany Europejski model gospodarki cyrkularnej (Komisja, 2015) do roku 2022 włącznie.

Rozdział 1. Determinanty cyrkularnej transformacji gospodarek lokalnych

1.1. Teorie rozwoju lokalnego i regionalnego jako podstawowy kontekst mechanizmów transformacji

Globalizacja, współzależność i transgraniczność są trzema powiązаныmi koncepcjami, które kształtują współczesne trendy i zjawiska społeczno-gospodarcze. Globalizacja jest procesem zwiększania wzajemnych powiązań i integracji gospodarek, kultur, technologii i zarządzania w skali globalnej, oddziałując jednocześnie na poziom lokalny (zespalaając trendy globalne z lokalnymi - globalizacja) (Bauman, 1997; Klich, 2001; Korenik, 2023). Termin ten obejmuje swoim zakresem swobodny przepływ towarów, usług, kapitału i informacji ponad granicami narodowymi (Zachara-Szymańska, 2023). Gospodarki krajowe są w coraz większym stopniu współzależne zarówno w zakresie efektów wzrostu jak i procesów rozwojowych (Czermińska, 2021; N. Ma i in., 2022; Zak, 2018). Współpraca transgraniczna jest formą wspólnych wysiłków interesariuszy na arenie międzynarodowej w celu sprostania globalnym wyzwaniom (Roos i in., 2020). Koncepcje te przenikają się kształtując model społeczno-gospodarczego rozwoju określonego obszaru. Rozwój jest dynamicznym postępowaniem, w którym obiekty (systemy) o określonej naturze przechodzą ewolucję od prostszych, mniej rozwiniętych stanów do bardziej skomplikowanych i wysoce udoskonalonych form w odniesieniu do niektórych aspektów (Jewtuchowicz, 2016a; Rynio, 2014).

Rozwój regionalny odnosi się to do transformacji społeczno-gospodarczej terytorium, który poprawia konkurencyjność oraz jakość życia mieszkańców (Kozak i in., 2001; Nowakowska, 2018). Elementy te obejmują potencjał gospodarczy, strukturę gospodarczą, środowisko naturalne, postęp infrastrukturalny i przestrzenny, układ przestrzenny, a także standardy życia mieszkańców (Chojnicki, 1989; „Encyklopedia Administracji Publicznej”, 2023; Gałązka, 2017; Markowski, 2008). Termin rozwój regionalny odnosi się do zmian w produktywności regionalnej mierzonej wielkością populacji, zatrudnieniem, dochodem i produkcją wartości dodanej. Obejmuje on również rozwój społeczny, który wiąże się z poziomem opieki zdrowotnej, jakością środowiska, kreatywnością w tworzeniu możliwości zatrudnienia w sektorach korzystnych dla danej społeczności. W tym kontekście rozwój regionalny utożsamiany jest z pojęciem rozwoju terytorialnego i dotyczy zarówno skali regionalnej, jak i lokalnej. (Ciok & Dobrowolska-Kaniewska, 2009, 2009; Czyż, 2012; J.T.Hryniewicz, 2000; Jewtuchowicz, 2004; Markowski, 2016a; Nowakowska, 2016; Pietrzyk, 1988; Przygodzki, 2018). Procesy rozwoju regionalnego koordynowane są przez władze

publiczne (Gieorgica & Gorzelak, 1992) i innych interesariuszy lokalnych działających w partnerstwie. Zakres interwencji terytorialnej jest elementem strategii społeczno-gospodarczej w postaci polityki regionalnej, której głównym wyzwaniem jest eliminacja dysproporcji obejmujących różnice w środowisku naturalnym, gospodarce i kapitale społecznym (Dziemianowicz, 2012; Gilowska, 1998; Gorzelak & Smętkowski, 2019; Makulska, 2004; Proniewski, 2001; Wasilewski & Chmielewska, 2011; Winiarski, 1976; Wyszowska & Wyszowski, 2001). Polityka regionalna odnosi się do celowych działań podejmowanych przez władze rządowe na rzecz optymalizacji czynników społecznych, gospodarczych i przestrzennych. Jej celem jest osiągnięcie założeń rozwojowych, zgodnych z planami krajowymi, na określonym terytorium. Nowy terytorialny paradygmat rozwoju regionalnego i lokalnego koncentruje się na podejściu horyzontalnym, opartym na wieloletnich oraz zdecentralizowanych politykach rozwojowych (Balcerek-Kosiarz, 2018; Churski, 2012; Churski i in., 2018; Nowakowska, 2016; Pietrzyk & Jewtuchowicz, 2003; Przygodzki, 2015a; Przygodzki & Feltynowski, 2013). To podejście pozwala wykorzystywać tzw. "place-based policy", które polega na lepszym wykorzystaniu lokalnych zasobów. Ma to znacznie w obliczu współczesnych wyzwań i kryzysów dotyczących ograniczoności zasobów i zmian klimatycznych. W odpowiedzi na wyzwania zyskuje nowe podejście systemowe do kształtowania procesów rozwoju określane jako gospodarka cyrkularna. Podejście to odbiega od linearnego modelu ekonomicznego, który podąża za schematem "weź-zużyj-wyrzuć" i stworzenie systemu, w którym zasoby są wykorzystywane bardziej efektywnie, a odpady są minimalizowane (Arruda i in., 2021; Ortega-Gil i in., 2021).

Współczesne teorie rozwoju regionalnego wykorzystują zarówno podejścia oparte na ekonomii neoklasycznej i neokeynesowskiej. Te dwa podejścia oferują odmienne wyjaśnienia przyczyn i warunków rozwoju gospodarczego, które wynikają z ich filozofii. Podejście neoklasyczne skupia się na neoliberalizmie jako nadrzędnym ideologicznym poglądzie, który wspiera swobodny rynek jako najefektywniejszy mechanizm stymulowania wzrostu na poziomie regionalnym. W ramach tego nurtu dostrzeżona została ograniczoność zasobów naturalnych, których zmniejszająca się wielkość wraz z obciążeniem środowiska powoduje ograniczenie rozwoju gospodarczego (A. Janik i in., 2009). Podejście neokeynesowskie wskazuje interwencjonizm państwa jako narzędzie regulacji rynku, szczególnie w kontekście niedoskonałości rynkowych. Nurt zrównoważonego rozwoju pojawił się jako konsekwencja koncepcji wzrostu uwarunkowanego ekologicznie identyfikującego środowiskowe bariery rozwoju (Genstwa, 2022; Herodowicz, 2020).

Przyjęta definicja rozwoju opartego na mechanizmach terytorialnych, pozwala na identyfikację, w jaki sposób rozwój regionalny i lokalny może być wyjaśniany za pomocą tych samych grup teorii (Korenik & Zakrzewska-Półtorak, 2011). Terytorialny paradygmat rozwoju regionalnego podkreśla znaczenie precyzyjnego określenia czynników konkurencyjności, co ma umożliwić realizację wielosektorowych przedsięwzięć ukierunkowanych terytorialnie (Churski, 2018). W tej perspektywie definicji mechanizmy rozwoju terytorialnego na poziomie regionalnym i lokalnym oraz rolę jednostek samorządu terytorialnego wyjaśnić można za pomocą teorii rozwoju lokalnego oraz teorii wzrostu endogenicznego (Sobczyk, 2010, W.Florczak, 2009; Jewtuchowicz, 2013, 2016b; J. Parysek, 2001; J. J. Parysek, 2015; Pietrzyk, 1997). Teorie te podkreślają znaczenie czynników i warunków specyficznych dla danego terytorium, które napędzają ekspansję gospodarczą i rozwój na danym obszarze. Koncentrując się na unikalnych cechach możliwy jest rozwój poprzez wykorzystywanie własnych zasobów, a nie bazując na czynnikach zewnętrznych (Jańczuk, 2013; Tuziak, 2022).

Wyjaśnienie ram funkcjonowania gospodarki cyrkularnej należy odnaleźć w katalogu teorii (Tabela 1), z których dominującą jest teoria zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym. Uzasadniając podstawowy charakter teorii rozwoju lokalnego, endogenicznego i zrównoważonego dla kreowania gospodarki cyrkularnej na poziomie regionalnym wskazać można następujące argumenty:

1. Gospodarka cyrkularna wymaga lokalnego kontekstu, podejmowane inicjatywy często muszą być dostosowane do konkretnych potrzeb, możliwości, zasobów i wyzwań danego obszaru. Teorie rozwoju lokalnego zapewniają zatem korzystne ramy dla odkrycia i zrozumienia roli, wpływu i potencjalnych strategii władz lokalnych w kształtowaniu i napędzaniu transformacji w kierunku modelu gospodarki cyrkularnej;
2. Gospodarka cyrkularna z definicji obejmuje wykorzystanie lokalnych zasobów w jak największym stopniu, minimalizację odpadów i znalezienie lokalnych rozwiązań w zakresie ponownego wykorzystania i recyklingu. Jest to zgodne z teorią rozwoju endogenicznego, w której rozwój jest napędzany przy użyciu lokalnych zasobów i możliwości. Wykorzystanie tej teorii pomaga uchwycić nieodłączny potencjał lokalnych zasobów i działań napędzających procesy gospodarki cyrkularnej;
3. Gospodarka cyrkularna jest zakorzeniona w zrównoważonym rozwoju, dążąc do minimalizacji odpadów, zmniejszenia zużycia zasobów i wpływu na środowisko. Zasady te są zgodne z teorią zrównoważonego rozwoju. Zrozumienie, w jaki sposób

gospodarka cyrkularna przyczynia się do zrównoważonego rozwoju i go zapewnia, jest częścią zrozumienia jej roli na poziomie władz lokalnych.

Tabela 1 Wybrane elementy teorii rozwoju regionalnego uzasadniające cyrkularną transformację gospodarki

Teorie rozwoju lokalnego	Teoria wzrostu endogenicznego	Teoria rozwoju zrównoważonego
Teorie rozwoju lokalnego odnoszą się do zestawu koncepcji, które wyjaśniają, w jaki sposób można osiągnąć wzrost gospodarczy i rozwój na poziomie lokalnym lub regionalnym. Teorie te kładą nacisk na różne czynniki, w tym przedsiębiorczość, aktywa endogeniczne, innowacje, rozwój infrastruktury i kapitał społeczny.	Wzrost jest przede wszystkim wynikiem czynników wewnętrznych, a nie wpływów zewnętrznych. Teoria endogenicznego wzrostu zakłada, że inwestycje w kapitał ludzki, innowacje i wiedza przyczyniają się do wzrostu gospodarczego. Podkreśla, że elementy te są endogeniczne dla samego systemu gospodarczego, ponieważ są wytwarzane w gospodarce, a ich wpływ na wzrost gospodarczy jest uwzględniony w samym modelu, a nie traktowany jako czynniki zewnętrzne.	Rozwój uwzględnia aspekty ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Zgodnie z tym podejściem, długotrwały rozwój regionalny może być osiągnięty tylko poprzez równoczesne uwzględnienie tych trzech aspektów. Zrównoważony rozwój regionalny promuje inwestycje w kapitał ludzki, infrastrukturę, ochronę środowiska i rozwój społeczności lokalnych. W ten sposób, regiony mogą osiągnąć wzrost gospodarczy, jednocześnie dbając o dobrobyt społeczny i zachowanie zasobów naturalnych.
Teoria biegunów wzrostu:	Teoria ośrodków centralnych:	Teoria bazy ekonomicznej:
Zgodnie z tym podejściem, rozwój regionalny jest napędzany przez wybrane "bieguny wzrostu" lub "centra wzrostu", takie jak duże miasta lub regiony przemysłowe. Te bieguny wytwarzają postęp (także innowacje), który następnie rozprzestrzenia się na inne obszary, przyczyniając się pobudzająco, hamująco lub na ich rozwój.	Terytorium jest rozumiane jako kompleksowy system składający się z różnych wzajemnie oddziałujących obszarów. Centralnym elementem tej teorii jest mechanizm mnożnikowy bazy ekonomicznej, który wpływa na rozwój i polega na współdziałaniu trzech kluczowych czynników: sektora egzogenicznego, ludności oraz sektora endogenicznego. Rozwój regionów peryferyjnych jest zależny od centrum. Konkurencyjne interakcje między terytoriami motywują do innowacji i poprawy poziomu produktywności.	Wzrost analizowany jest pod względem dwóch składników gospodarki. Po pierwsze, czynniki egzogeniczne mają znaczący wpływ na rozwój terytorium. Tworzą one podstawy gospodarcze oraz stanowią ekonomiczną bazę rozwoju miasta. Po drugie, czynniki endogeniczne w mieście uzupełniają determinanty wzrostu poprzez koncentrację na obsłudze wewnętrznych potrzeb. Są to wtórne siły napędowe rozwoju terytorium miejskiego i dotyczą zarówno sfery społecznej, jak i kulturalnej czy technologiczno-gospodarczej.
Teoria ścieżek rozwojowych	Teoria regionu uczącego się:	Teoria konwergencji
Historyczne procesy i decyzje mają wpływ na kształtowanie współczesnych wzorców rozwoju regionalnego. W podejściu tym, przeszłe inwestycje, infrastruktura, instytucje, a także kultura i tradycje wpływają na to, jakie możliwości rozwoju są dostępne dla danego regionu w przyszłości. Teoria rozwoju opartego na ścieżkach rozwojowych podkreśla znaczenie historycznego kontekstu oraz konieczność analizowania długoterminowych procesów,	Rozwój jest procesem dynamicznym, zależnym od ciągłego uczenia się i adaptacji regionów do zmieniającego się otoczenia. W celu stymulowania rozwoju nauki oraz podnoszenia kompetencji kadry pracowniczej, administracja publiczna angażuje swoje działania wpływając na czynniki mające pozytywny efekt napędowy dla zachęcenia do kontynuacji postępu intelektualnego.	Według tej teorii, regiony uboższe mają tendencję do nadrabiania dystansu względem regionów bogatszych, ponieważ im niższy poziom rozwoju, tym większe możliwości wzrostu. Z czasem różnice w rozwoju regionalnym mają się zmniejszać. Zróżnicowane gospodarki i społeczeństwa będą z czasem naturalnie ewoluować w kierunku jednej struktury lub systemu, często określanego jako "idealny stan równowagi".

które wpływają na rozwój regionalny.		
Teoria lokalizacji	Teoria różnicowania przestrzennego	Teoria nowej geografii ekonomicznej
Określanie zależności przestrzennych między różnymi sektorami gospodarczymi na określonym terytorium. Według tej teorii, różne sektory gospodarki mają tendencję do koncentracji w określonych obszarach, co tworzy specjalizacje przestrzenne. W kontekście rozwoju lokalnego, teoria pozwala zrozumieć jak różne sektory gospodarki wpływają na rozwój lokalny i kształtowanie się układów przestrzennych.	Regiony rozwijają się w różnym tempie ze względu na różnice w dostępie do zasobów, takich jak kapitał, siła robocza czy technologia. Zgodnie z tym podejściem, regiony o lepszym dostępie do tych zasobów mają większe szanse na szybszy rozwój gospodarczy.	Teoria skupia się na roli aglomeracji, czyli skupiska przedsiębiorstw, ludności i zasobów w regionie. Aglomeracja prowadzi do wzajemnych korzyści, takich jak dostęp do wykwalifikowanej siły roboczej, innowacji i technologii, co przyczynia się do szybszego rozwoju regionalnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Chavance, 2002; Dębowski, 2013; Domański, 2021; Gałuszka, 2017; Grzeszczak, 1999; Gwosdz i in., 2020; J. T. Hryniewicz, 2010; Korenik, 2012; Korenik & Zakrzewska-Półtorak, 2011)

Teorie rozwoju lokalnego są rezultatem zaangażowania aktorów lokalnych, takich jak władze publiczne, przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe i obywatele, tworzących oddolnie dynamikę rozwoju. Współpraca między tymi aktorami prowadzi do tworzenia kapitału społecznego, który staje się fundamentem zmiany na poziomie lokalnym (Brol, 2009). Kapitał społeczny obejmuje sieci wzajemnych relacji, zaufanie społeczne i normy współpracy, które określają zdolność społeczności do wspólnego podejmowania działań na rzecz rozwoju. Postęp odbywa się w oparciu o zasoby endogeniczne oraz atuty kształtowane w środowisku społeczno-kulturowym (Pietrzyk, 2006). Czynniki te, określane jako instytucje nieformalne, obejmują relacje gospodarcze, sposoby i reguły postępowania wynikające z wiedzy, kultury, historii i tradycji (Hardt, 2005; North, 2014). Źródłem postępu jest oparcie tych czynników na zaufaniu między interesariuszami. Może to kształtować środowisko umożliwiające powstawanie i wdrażanie innowacji z ograniczeniem zewnętrznych bodźców inwestycyjnych czy technologicznych (Gorzela, 1995).

Koncepcje wyjaśniające dynamikę i mechanizmy zmian na poziomie lokalnym uwzględniają wymiary tj.: społeczno-kulturowy, ekologiczny i gospodarczy (Sztando, 2000, 2017; Śniegowska, 1992). Wymiary te odnoszą się do poziomów i sposobów adaptacji modeli rozwoju w systemach przestrzennych ujmowane w koncepcji governance¹. Rozwój na poziomie lokalnym odbywa się równolegle z rozwojem na poziomie regionalnym. Zmiany

¹ Pojęcie governance w świetle polityki regionalnej wyjaśnia rozwój sfery inicjatyw wynikających z potencjału endogenicznego i odróżnia stosujące je samorządy od podejścia opartego na mechanizmach dotyczących rozwoju opartego na czynnikach egzogenicznych (określanych jako „oficjalna pomoc rozwojowa” (ang. Official development assistance [ODA]) (Borzel & Risse, 2016; Raszowski & Bartniczak, 2018).

zachodzą w określonych powyżej wymiarach, lecz w odmiennym ujęciu przestrzennym. Rozwój gospodarczy państwa stanowi wypadkową rozwoju jego składowych terytoriów (Pietrzyk, 2006). W Polsce rozwój lokalny jest utożsamiany z gminą i powiatem, a regionalny z województwem. Kompleksowe procedury związane z rozwojem na poziomie lokalnym są ściśle powiązane z procesami, które mają miejsce na szczeblu regionalnym, krajowym i globalnym (Kuchmacz, 2014).

W ostatnich dekadach, coraz więcej uwagi poświęcono instrumentalizacji wsparcia w procesach rozwojowych. Termin ten odnosi się do wykorzystania dopasowanych do konkretnych potrzeb i celów rozwojowych gminy schematów wsparcia określanych instrumentami. Rolę taką pełnią np. lokalne strategie rozwoju, plany gospodarki niskoemisyjnej, plany zagospodarowania przestrzennego. Skuteczność instrumentów zależy od czynników, takich jak charakter lokalnej gospodarki, dostępność zasobów, umiejętność zarządzania nimi oraz poziom współpracy pomiędzy aktorami lokalnymi. Funkcjonująca w ten sposób koncepcja "lokalizmu" po raz pierwszy pojawiła się w literaturze w pierwszej połowie XIX wieku, ale dopiero w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku doświadczyła znaczącego rozwoju (Skica, 2020). Ten wzrost popularności można przypisać wyzwaniom, przed jakimi stanęła cywilizacja przemysłowa w tym okresie tj. zmiany klimatyczne, globalizacja.

„Lokalizm” oznacza zmianę środków i kierunku określania lokalnych wyzwań i środków zaradczych, w odróżnieniu od przyjmowania globalnego lub scentralizowanego podejścia (Jałowiecki, 1989). Obawa o degradację środowiska wynikająca z szybkiej industrializacji, rosnące nierówności społeczne oraz rozczarowanie zdolnością dużych instytucji do skutecznego zaspokajania potrzeb należą do kolejnych czynników wzmacniających podejście lokalne. Wdrożenie i realizacja działań na poziomie lokalnym zachodzi za pośrednictwem instrumentów, które odpowiednio skonstruowane umożliwiają także odpowiedź na globalne wyzwania i optymalne wykorzystanie istniejącego potencjału. Dzieje się tak w przypadku gospodarki cyrkularnej w postaci zmian polegających na m.in. skracaniu łańcuchu dostaw, stosowaniu druku 3D, eliminacji zużycia surowców naturalnych, wykorzystania surowców wtórnych (recykling), ponownemu wykorzystaniu produktów ubocznych w lokalnych łańcuchach wartości.

Gospodarka cyrkularna zastępuje koncepcję "końca życia" koncepcją odnowy, zmierza w kierunku wykorzystania energii odnawialnej, eliminuje stosowanie toksycznych chemikaliów, które utrudniają ponowne wykorzystanie surowców. Dąży do eliminacji odpadów

poprzez stosowanie zrównoważonego projektowania materiałów, produktów, systemów, a w konsekwencji modeli biznesowych opartych na analizie cyklu życia (LCA) (EMAF, 2013). Tabela 2 systematyzuje zakres zastosowania instrumentów rozwoju lokalnego stosowanych w polityce regionalnej w Polsce zgodnie z zasadami gospodarki cyrkularnej.

Tabela 2 Wykorzystanie instrumentów rozwoju lokalnego w transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej

Lp.	Instrument	Opis
1	Instrumenty promujące zrównoważony rozwój	Działania wspierające efektywne wykorzystanie zasobów, ochrona lokalnego środowiska., np.: Program ochrony środowiska, Plan gospodarki niskoemisyjnej.
2	Strategiczne plany rozwoju lokalnego	Ustalanie celów, priorytetów rozwoju na poziomie lokalnym, z uwzględnieniem unikalnych cech i zasobów danego obszaru, np.: Strategia rozwoju lokalnego.
3	Mapa drogowa dla sektorów gospodarki	Koncentracja na specyficznych sektorach, które mają potencjał do wzrostu i innowacji, np.: Mapa drogowa transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej, Plan działania na rzecz gospodarki cyrkularnej.
4	Instrumenty promujące innowacje	Wspieranie rozwoju technologicznego, badawczego i innowacyjnego w lokalnym środowisku np.: Regionalna Strategia Innowacji.
5	Programy wsparcie dla lokalnej przedsiębiorczości	Tworzenie środowiska przyjaznego dla lokalnych przedsiębiorców, w tym środków finansowych czy zasobów potrzebnych do rozwoju firmy, sieci wsparcia, np.: Regionalny Program Operacyjny.
6	Programy przekwalifikowania zawodowego i szkolenia	Dostosowanie umiejętności pracowników do zmieniających się potrzeb lokalnego rynku pracy. Łączenie lokalnych instytucji edukacyjnych z przedsiębiorstwami w celu zapewnienia programów edukacyjnych., np.: Programy aktywizacji zawodowej.
7	Programy na rzecz mobilności zawodowej	Pomoc pracownikom w przeprowadzce lub zmianie ścieżek kariery w odpowiedzi na zmieniające się warunki gospodarcze, np.: Program mobilności zawodowej EURES, Bank Usług Rozwojowych.
8	Inwestycje w odnawialne źródła energii	Inwestycje w panele fotowoltaiczne, farmy wiatrowe, bioenergię lub innych form odnawialnej energii dla lokalnego wykorzystania, np.: Program Czyste Powietrze.
9	Programy restrukturyzacji nieruchomości zdegradowanych	Przekształcanie nieużytków, terenów zdegradowanych czy opuszczonych budynków w przestrzeń społeczne, wzmacnianie kapitału społecznego, np.: Lokalne Plany Rewitalizacji.
10	Projekty wspierające gospodarkę dzielenia się	Rozwój przestrzeni, które można wynająć w zależności od potrzeb i umożliwianie osobom pracującym zdalnie lub freelancerom współdzielenie przestrzeni biurowej, rozwój bibliotek, Plan działań na rzecz gospodarki cyrkularnej.
11	Programy segregacji odpadów	Segregacja odpadów umożliwia ich dalsze przetwarzanie w celu odzyskania surowców, które mogą być ponownie wykorzystane, np. Regulaminy segregacji odpadów w gminach, Program edukacji ekologicznej WFOSiGW.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (J. J. Parysek, 2015)

Teoria rozwoju endogenicznego wyjaśnia zmiany zachodzące w lokalnych systemach opartych na relacjach terytorialnych (Chądzyński i in., 2007; Nowakowska, 2017a, 2017b, 2018; Przygodzki, 2015b, 2019; M. Sokołowicz, 2013b; M. E. Sokołowicz, 2015). Rozwój endogeniczny odnosi się do teorii wzrostu gospodarczego, który kładzie nacisk na wewnętrzne czynniki ekonomiczne (Aghion & Howitt, 1998). Zgodnie z teorią rozwoju endogenicznego skuteczność i trwałość zamian wynika z wykorzystania lokalnych zasobów w celu napędzania

rozwoju gospodarczego i społecznego (Korenik, 1999). Strategia gospodarcza kształtowana jest w kierunku wspierania wzrostu i postępu na określonym terytorium w podejściu oddolnym oraz ukształtowanymi regionalnymi inteligentnymi specjalizacjami (Dziemianowicz & Peszat, 2016; Szostak, 2015). Nowy paradygmat rozwoju regionalnego uznaje znaczenie promowania rozwoju gospodarczego i społecznego poprzez aktywne zaangażowanie władz publicznych, w działania obejmujące (Ray, 1999):

1. Zasoby lokalne, które odgrywają kluczową rolę w rozwoju endogenicznym. Poprzez wykorzystanie dostępnych zasobów na danym obszarze może nastąpić kumulacja potencjału lokalnej gospodarki i promowanie zrównoważonego wzrostu;
2. Społeczność lokalną, poprzez aktywne zaangażowanie i udział społeczności lokalnej w procesy systemowej zmiany.

Koncepcja endogeniczna zakorzeniona jest w zasadach lokalnej własności i zbiorowej sprawczości. W paradygmacie rozwoju endogenicznego zawarte są różne koncepcje, takie jak rozwój lokalny, rozwój oddolny, rozwój samodzielny, czy rozwój oparty na nieodłącznej zmianie (Psyk-Piotrowska, 2011). Społeczność określa własne cele i mając kontrolę nad swoimi zasobami może określić w jaki sposób je alokuje. Zarówno wartości materialne, jak i niematerialne są elementami procesu rozwoju (Tabela 3).

Tabela 3 Wartości materialne i niematerialne w endogenicznym podejściu do rozwoju

Wartości materialne	Wartości niematerialne
– przestrzeń fizyczna	– wiedza i edukacja
– infrastruktura techniczna	– umiejętności
– zasoby naturalne	– sieci społeczne
– technologia w procesach produkcyjnych	– dziedzictwo kulturowe
	– kapitał społeczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Warczak, 2015)

Podkreślając znaczenie lokalnej własności i wolności wyboru alokacji zasobów, teorie wzrostu endogenicznego wzmacniają pozycję jednostki na danym terytorium w dążeniu do postępu gospodarczego. W teorii rozwoju endogenicznego inwestycje w kapitał ludzki (edukację, szkolenia) i technologię (badania i rozwój, innowacje) wpływają w długim okresie najbardziej korzystnie na tworzenie i utrzymanie wzrostu gospodarczego (Jabłoński, 2008). Źródło wzrostu pochodzi z "wnętrza" gospodarki, a nie z zewnętrznych czynników (W.Florczak, 2009). Odróżnia to podejście od tradycyjnej teorii wzrostu neoklasycznego, która zakłada, że długoterminowy wzrost zależy od zewnętrznych czynników o charakterze makroekonomicznym. Jednostki lokalne nie mają na niego wpływu, ale uwzględniają je w swoich analizach jako "zmienne egzogeniczne". Rozwój endogeniczny wskazuje na wewnętrznie

napędzaną dynamikę rozwoju gospodarczego, z wiedzą i umiejętnościami pracowników uznawanymi za znaczące dla stymulacji i utrzymania wzrostu (Tomaszewski & Świadek, 2011).

Niematerialne elementy w znacznym stopniu przyczyniają się do kształtowania innowacyjnego środowiska poprzez zachęcanie do współpracy, rozpowszechnianie wiedzy, kultywowanie nowych pomysłów i internalizację najlepszych praktyk. Determinantą sukcesu jest zrozumienie, w jaki sposób zasoby fizyczne współdziałają z niematerialnymi, aby stworzyć ekosystem sprzyjający zrównoważonemu rozwojowi (Augustyn, 2020; Krukowska i in., 2016). Na gruncie tego teoretycznego podejścia wyjaśniane jest efektywne wykorzystanie lokalnego potencjału. Integracja zarówno aktywów materialnych, jak i niematerialnych jest niezbędna do skutecznej realizacji strategii rozwoju. Poprzez rozwój endogeniczny wykorzystana jest lokalna wiedza i umiejętności jednostek w społeczności. Promowana jest innowacyjność i kreatywność, które opierają się na istniejących zasobach i mocnych stronach (Sekuła, 2002). Wiedza jest endogenicznie generowana i dystrybuowana na danym obszarze. Tabela 4 prezentuje implikacje czynników endogenicznych na gospodarkę cyrkularną.

Tabela 4 Wpływ teorii rozwoju endogenicznego na transformację do gospodarki cyrkularnej – przykłady oddziaływania czynników rozwoju

Lp.	Rodzaj czynnika	Opis wpływu czynnika
1	Innowacyjność	Zamykanie cykli produkcji i konsumpcji możliwe jest dzięki innowacjom takim jak nowe technologie recyklingu czy biodegradowalne materiały.
2	Kapitał ludzki	Wykształcenie i szkolenia wspierają proces transformacji gospodarki konwencjonalnej w cyrkularną, na przykład poprzez rozwijanie i otwartość na wdrażanie innowacji i nowych modeli biznesowych.
3	Regulacje wewnętrzne	Przyjęcie regulacji zachęcających zamykanie cykli materiałowych oraz inwestowania w technologie przyjazne dla środowiska.
4	Zrównoważony procesy produkcyjne	Skracanie łańcuchów dostaw, wewnętrzne zamykanie obiegów surowców, wykorzystanie surowców wtórnych w procesach produkcyjnych odpowiada na rosnące potrzeby społeczne, jednocześnie minimalizując negatywny wpływ działalności na środowisko naturalne.
5	Efektywna infrastruktura informatyczna	Infrastruktura stanowi podstawę dla wdrażania i skalowania efektywnych rozwiązań, takich jak platformy wymiany, sprzedażowe narzędzia on-line.
6	Przestrzeń i zasoby naturalne	Walory naturalne, w szczególności odpowiednio zagospodarowywane zasoby odnawialne ograniczają negatywną presję na środowisko.
7	Techniczne zasoby badawczo - rozwojowe	Zaplecze techniczne ośrodków badawczych umożliwia tworzenie zrównoważonych innowacji technicznych i nowatorskich technologii.
8	Współpraca, kooperacja i zaufanie społeczne	Dzielenie się wiedzą i umiejętnościami, oraz koordynacja działań w kierunku wspólnego użytkowania zasobów pracy, naturalnych, kapitału społecznego i ludzkiego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Warczak, 2015)

W badaniach teoretycznych i empirycznych, publikowanych przez ONZ (UN, 2023a), OECD (OECD, 2021) oraz APEC (APEC, 2020), rośnie zainteresowanie rolą wiedzy w kontekście społeczno-ekonomicznego rozwoju krajów wysoko rozwiniętych. Odkrycia dokonane w tych badaniach sugerują istnienie trwałego rozwoju gospodarczego w krajach,

które podążają ścieżką *rozwoju zrównoważonego*. W tych badaniach wyodrębniono czynniki, które odgrywają rolę w procesie innowacyjnym i generowaniu rozwoju gospodarczego i potwierdzają wcześniejsze rozważania teoretyczne (W. Florczak, 2009).

Zrównoważony rozwój to sposób rozwoju, który ma za zadanie spełniać potrzeby obecnej generacji, nie narażając jednocześnie możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. Po raz pierwszy pojęcie zostało użyte przez H.C. von Carlowitza na początku XVIII wieku i odnosiło się do zarządzania lasem w taki sposób, aby ilość wyciętych drzew nie przekraczała liczby posadzonych (Piętak, 2016). Idee te rozwinęły się i zaczęły obejmować szeroki zakres działalności, w tym gospodarkę, środowisko i sprawy społeczne celem osiągnięcia równowagi między ekologicznymi, społecznymi i gospodarczymi wymaganiami. Pojęcie zrównoważonego rozwoju w XX w. zostało rozwinięte jako odpowiedź na palące kwestie zanieczyszczenia i degradacji środowiska (Burchard-Dziubińska i in., 2014; Drzazga, 2019, 2023; Rzeńca, 2016; Rzeńca i in., 2017). Presja ekonomiczna wywierana na środowisko doprowadziła do jego znacznej degradacji, jednocześnie utrudniając dostęp do zasobów kluczowych dla postępu gospodarczego i konieczności poszukiwania alternatywnych sposobów zaspokajania potrzeby rosnącej populacji Ziemi.

Fundamentem pod przepisy dotyczące gospodarowaniem środowiskiem naturalnym jest Deklaracja Sztokholmska (UN, 1972). Uchwalone w 1972 roku porozumienie w trakcie międzynarodowej konferencji ustanowiło ramy, które wpłynęło na politykę ochrony środowiska szczebla krajowego. Uznano w deklaracji potrzebę rewizji modeli wzrostu gospodarczego w kierunku wzorców uwzględniających skutki działalności przemysłowej człowieka na środowisko naturalne. Deklaracja posłużyła jako punkt odniesienia i fundament dla umów międzynarodowych i instrumentów prawnych dotyczących zrównoważonego ładu gospodarczego pomimo faktu, iż nie była dokumentem wiążącym dla krajowych systemów prawnych.

Kraje zjednoczyły się pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych, aby kompleksowo zająć się wyzwaniami wykraczającymi poza granice państw. W 1983 roku ONZ powołała Światową Komisję Środowiska i Rozwoju. Kluczowy raport komisji zatytułowany "Nasza wspólna przyszłość", znany jako Raport Brundtland (ONZ, 1987a). W ramach tego dokumentu określono zrównoważony rozwój jako podstawową zasadę prowadzącą do osiągnięcia społecznej harmonii zrównoważonego postępu (Mazur-Wierzbińska, 2006). Na podstawie dyskusji wokół tej publikacji, sformułowano międzynarodowe wytyczne dotyczące

zrównoważonego rozwoju podczas Szczytu Ziemi, który odbył się w Rio de Janeiro w 1992 roku. Wytyczne te, znane jako Agenda 21 (ONZ, 1992), podkreślały znaczenie rozwoju endogenicznego w osiąganiu zrównoważonego wzrostu. W konsekwencji dokument ten wskazywał, iż zrównoważone i godne życie na Ziemi można osiągnąć jedynie poprzez demokratyczne działania i gospodarki rynkowe działające w ramach globalnych społeczno-ekologicznych ram regulacyjnych. Zasady zrównoważonego rozwoju powinny kierować działaniami gospodarczymi przy jednoczesnym zapewnieniu odpowiedniego zaopatrzenia w dobra materialne. Do globalnego kryzysu w latach 2009-2010 idea ta była szeroko wspierana przez ekonomistów wskazujących rosnącą konieczność regulacji w tym obszarze. Indywidualne preferencje konsumentów zostały rozwijane w zakresie ekologicznej odpowiedzialności i ochronie dobrostanu środowiska jako potrzeb zdrowego społeczeństwa (Rogall, 2000). Wiąże się to z porzuceniem suwerenności konsumentów w zakresie dóbr materialnych i zamiast tego opowiadaniem się za społeczno-ekologicznymi barierami ochronnymi wdrażanymi za pomocą instrumentów politycznych i prawnych (P. Bukowski, 2016).

W tradycyjnej ekonomii pojęcie dóbr prywatnych ma fundamentalne znaczenie. Jednak w kontekście ekonomii zrównoważonego rozwoju istotne są różne rodzaje dóbr, w tym dobra zbiorowe i informacyjne. W ekonomii zrównoważonego rozwoju czynniki takie jak praca, kapitał, informacja i technologia odgrywają równorzędną rolę w procesie produkcji obok czynników związanych z zasobami naturalnymi (Rogall, 2010). Tabela 5 prezentuje podstawowe różnice między tradycyjną ekonomią, a ekonomią zrównoważonego rozwoju.

Tabela 5 Podstawowe czynniki osiągania globalnego dobrobytu w tradycyjnej ekonomii i ekonomii zrównoważonego rozwoju

Obszary różnic:	Ekonomia klasyczna	Ekonomia zrównoważonego rozwoju
Środki zaspokajające potrzeby ludzkie	Dobra prywatne.	Dobra prywatne, dobra kolektywne, dobra publiczne
Główne czynniki produkcji	Praca, kapitał, informacja i technologia.	Zasoby naturalne, praca, kapitał, informacja, technologia.
Koncepcja jednostki	Homo oeconomicus.	Homo cooperativus.
oddziaływanie na środowisko	Słabe zrównoważenie procesów gospodarczych ze środowiskiem (antropocentryzm mocny, bezwzględny).	Silne zrównoważenie procesów gospodarczych ze środowiskiem (antropocentryzm słaby, względny).
Środki prowadzące do globalnego dobrobytu	Wolny handel, akceptacja obecnie funkcjonujących instytucji struktur światowego handlu.	Uczciwy system światowej gospodarki ze społeczno-ekologicznymi standardami minimum i opłatami za korzystanie z globalnych dóbr środowiskowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Ganowicz-Bączyk, 2013; Midor, 2012)

Klasyczna teoria ekonomii przedstawia człowieka jako *homo oeconomicus* - jednostki, która działa wyłącznie w oparciu o racjonalny interes własny. Ekonomia zrównoważonego rozwoju przyjmuje perspektywę i wprowadza alternatywny pogląd na ludzką naturę znany jako *homo cooperativus* - podkreślający współpracę między jednostkami. Innym czynnikiem odróżniającym te dwa podejścia jest rozumienie zrównoważonego rozwoju zasobów. Tradycyjna ekonomia zakłada słaby zrównoważony rozwój, sugerując, że zasoby naturalne można zastąpić lub efektywnie wykorzystać (znany jako silny antropocentryzm). W przeciwieństwie do tego podejścia, zasada silnego zrównoważonego rozwoju przyjęta przez ekonomistów heterodoksyjnych, w której ochrona zasobów naturalnych ma pierwszeństwo przed optymalizacją ich wykorzystania (znana jako słaby antropocentryzm). Osiągnięcie równowagi między stabilnością ekologiczną a postępem społeczno-gospodarczym pozostaje w centrum dyskusji. Stwierdza się, że ekonomia klasyczna uważa wolny handel za podstawowy środek przyczyniający się do globalnego dobrobytu i akceptuje funkcjonujące instytucje oraz struktury światowego handlu. W kontekście zrównoważonego rozwoju istnieje krytyka wobec wolnego handlu pozbawionego globalnych ram porządkowych. W kontrastującej perspektywie, podejście oparte na zrównoważonym rozwoju postuluje stworzenie uczciwego systemu światowej gospodarki uwzględniającego społeczno-ekologiczne standardy minimum oraz opłaty za korzystanie z globalnych dóbr środowiskowych. Taki model wymaga m.in. reform międzynarodowych instytucji zajmujących się regulacją światowego handlu (Borys, 2009).

Rosnące znaczenie zrównoważonego rozwoju i kwestii środowiskowych wymaga uwzględnienia ich w rozwoju lokalnym (Reckien i in., 2015). Globalizacja spowodowała wzrost konkurencji, a jako rozwiązanie pojawiło się m.in. podejście potrójnej linii granicznej², wprowadzając pojęcie zrównoważonej przedsiębiorczości do praktyki gospodarczej (Goh i in., 2020; Ye i in., 2020). Podmioty gospodarujące przyjęły szerszą perspektywę. Nie koncentrują się już wyłącznie na zyskach ekonomicznych, a są zachęcane do uwzględniania swoich działań w kontekście społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR)³. Posiadanie namacalnych miar i zdefiniowanie priorytetów znajdują odzwierciedlenie w tym, co podmioty są zdolne monitorować i oceniać w aspekcie środowiskowym. Głównym celem rozwijania idei

² Potrójna linia graniczna (ang. Triple Bottom Line) to koncepcja zrównoważonego rozwoju opisana przez Johna Elkingtona w 1994 roku. Jest ona oparta na zasadach rachunkowości i zakłada równość działań społecznych, ekonomicznych i środowiskowych firm. Zgodnie z ideą strategii biznesowe dotyczące aspektów środowiskowych i społecznych powinny być raportowane tak samo jak działalność gospodarcza (CSRC, 2023).

³ Społeczna odpowiedzialność biznesu (ang. Corporate Social Responsibility CSR) to podejście biznesowe, w ramach którego przedsiębiorstwa proaktywnie włączają do swoich działań kwestie społeczne, środowiskowe, a także relacje z różnymi grupami interesariuszy (Ward, 2004).

zrównoważonego rozwoju lokalnego jest ustanowienie wzajemnych powiązań między postępowaniem gospodarczym i społecznym, przy jednoczesnej ochronie środowiska. Wiąże się to z zapewnieniem sprawiedliwego dostępu do zasobów, przy jednoczesnym promowaniu wysokiego standardu życia w nieskażonym ekosystemie środowiska (Grzela, 2018). Zrównoważony rozwój ma na celu *zbudowanie zrównoważonej przyszłości, w której nie będzie nierówności społeczno-ekonomicznych, a potrzeby narodów zaspokajane będą w harmonii z możliwościami naszej planety* (SDG, 2023). Osiąganie rozwoju odbywa się przy jednoczesnym priorytetowym traktowaniu dobrobytu społecznego, sprawiedliwości, bezpieczeństwa i jakości środowiska jako dóbr wspólnych. Obejmuje on trzy wymiary: zrównoważony rozwój środowiskowy, zrównoważony rozwój gospodarczy i zrównoważony rozwój społeczny. Zrównoważony rozwój środowiska odnosi się do odpowiedzialnego korzystania z zasobów naturalnych w sposób, który minimalizuje degradację środowiska. Obejmuje to działania takie jak ochrona zagrożonych gatunków, redukcja szkodliwych emisji, promowanie odnawialnych źródeł energii i zachowanie różnorodności biologicznej. Zrównoważony rozwój gospodarczy ma na celu osiągnięcie długoterminowego wzrostu gospodarczego bez powodowania szkód dla środowiska. Wymaga on od przedsiębiorstw uwzględniania kosztów środowiskowych w ich działalności i procesach decyzyjnych. Zrównoważony rozwój społeczny wiąże się z zapewnieniem sprawiedliwości społecznej poprzez zapewnienie równego dostępu do zasobów i możliwości dla wszystkich osób. Wiąże się to z zajęciem się kwestiami ubóstwa i nierówności, przy jednoczesnym zapewnieniu, że edukacja i opieka zdrowotna są dostępne dla wszystkich.

Określenie i przestrzeganie jednolitych zasad wspiera proces transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej i umożliwia pokonanie barier przy przygotowaniu kompleksowych rozwiązań. Bazują one na poszanowaniu bezpieczeństwa i komfortu użytkowania produktów przez cały cykl ich życia oraz odpowiedzialności, sprawiedliwości, ostrożności, umiaru i oszczędności w procesach decyzyjnych (Tabela 6).

Tabela 6 Zasady transformacji gospodarek lokalnych opierających swoją politykę na zrównoważonym rozwoju w kierunku gospodarki cyrkularnej

LP	Zasada	Opis zasad:
1	Bezpieczeństwa	Respektowanie bezpieczeństwa i komfortu użytkowania produktów na wszystkich etapach ich życia.
2	Komfortu	Odejście od utożsamiania jakości życia z poziomem konsumpcji, wprowadzenie systemów celowych i wskaźnikowych uwzględniających ograniczoność zasobów naturalnych.
3	Odpowiedzialności	Dążenie do utrzymania stałego zaopatrzenia w dobra materialne przy ograniczeniu eksploatacji zasobów naturalnych. Opanowanie umiejętności rozpoznawania jakości funkcjonowania człowieka w sferze środowiska naturalnego.

4	Sprawiedliwości	Opanowanie umiejętności prognozowania i wartościowania pracy oraz skutków jej wykonywania dla otoczenia.
5	Ostrożności	Ustanowienie informacji dotyczących ochrony środowiska jako jednego z kluczowych miar rozwoju.
6	Umiaru	Odrzucenie idei ciągłego wzrostu gospodarczego i dążenie do zrównoważonej przebudowy gospodarki, uwzględniającej granice wydolności środowiska.
7	Oszczędności	Stworzenie podstaw ekonomiczno-społecznych użytecznego gospodarowania.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Charef i in., 2021; Hina i in., 2022; Kumar i in., 2021)

Współczesne wyzwania lokalnych społeczności i możliwość wykorzystania nowego cyrkularnego podejścia, uwzględniającego zarówno wzrost gospodarczy, jak i cele zrównoważonego rozwoju kreuje potrzebę nowego podejścia. Dotychczasowe, między innymi neoklasyczne teorie ekonomiczne przedstawiają społeczeństwo, w którym jednostki działają jako racjonalne istoty, podejmując decyzje w oparciu o dążenie do maksymalizacji użyteczności. Zakładając, że jednostki te posiadają pełną wiedzę i dążą także do maksymalizacji poziomu satysfakcji. Podejścia tego typu uwzględniają wpływ produkcji i działalności człowieka na środowisko w ograniczony sposób. Zakłada się również nieskończony dostęp do zasobów naturalnych. Dzisiejszy poziom wiedzy i świadomości daje poczucie konieczności zmiany takiego podejścia (Blanchard i in., 2010).

1.2. Koncepcja helisy i jej zbieżność z gospodarką cyrkularną

Zmieniająca się perspektywa gospodarowania zasobami w obiegu zamkniętym odzwierciedla większą świadomość podmiotów gospodarczych, które dostrzegają korzyści w zmienionym podejściu. Przedsiębiorstwa coraz częściej zdają sobie sprawę, że przyjęcie zasad gospodarki cyrkularnej może prowadzić do oszczędności kosztów, zmniejszenia zależności od zasobów i poprawy reputacji marki. Przewaga konkurencyjna uzyskiwana jest między innymi poprzez współpracę z jednostkami samorządu terytorialnego w celu stworzenia warunków umożliwiających efektywniejszą alokację zasobów (Kuźma, 2020; Ratajczak, 1994; M.Sokołowicz, 2013a). Otoczenie rynkowe oparte na strukturze instytucjonalnej odzwierciedla współzależności między interesariuszami zgodnie ze wzajemnie obowiązującymi regułami (Godłów-Legieć, 2003). Obejmują one różne struktury organizacyjne i prawne, które wypełniają funkcje publiczne, jednocześnie wspierając rozwój przedsiębiorczości. Sieciowy system zarządzania strategicznego umożliwia współpracę między podmiotami publicznymi i prywatnymi (Perechuda, 2006). W efekcie, sieciowy paradygmat rozwoju wzmacnia powiązania w procesach produkcyjnych, finansowych i wdrażania innowacji. Reorientacja działań w kierunku zasobooszczędności umożliwia koncentrację aktywności na wzmacnianie powiązań. Procesowi towarzyszy rosnąca rola wiedzy, dzięki której możliwe jest tworzenie innowacji i nowatorskich rozwiązań (Wykrętowicz, 2003).

Podmioty działające na określonym obszarze dzięki wykorzystaniu współzależności wyjaśnionych m.in. za pomocą modelu potrójnej helisy dążą do tworzenia długoterminowej wartości (Zhou & Etzkowitz, 2021). Model potrójnej helisy zakłada, że siłą napędową rozwoju gospodarczego na etapie postindustrialnym jest produkcja i rozpowszechnianie społecznie zorganizowanej wiedzy. Instytucje generujące wiedzę w coraz większym stopniu odgrywają rolę w sieciach relacji pomiędzy kluczowymi aktorami: naukowcami, przedsiębiorcami i władzami publicznymi (Barrie i in., 2017; Puślecki, 2017; Szajt, 2016; Vaivode, 2015). Odpowiednie określenie priorytetów przynosi korzyści społeczne, zapewnia równowagę ekologiczną i podnosi poziom kapitału terytorialnego (Cai & Etzkowitz, 2020). Podejście to jest zgodne z koncepcją zrównoważonego rozwoju, która uznaje współzależność między wzrostem gospodarczym, dobrobytem społecznym i ochroną środowiska. Włączając zasady zrównoważonego rozwoju do lokalnych strategii rozwoju lokalnego, podmioty dążą do osiągnięcia harmonijnego postępu, który jest opłacalny ekonomicznie, a jednocześnie promuje sprawiedliwość społeczną i ochronę zasobów naturalnych. Podejście to uznaje, że jednowymiarowe skupienie się na czysto ekonomicznych zyskach może prowadzić do negatywnych efektów zewnętrznych, takich jak nierówności lub wyczerpywanie się zasobów naturalnych. Podmioty działające na określonym obszarze w ramach modelu potrójnej helisy dążą do tworzenia długoterminowej wartości, która nie tylko przynosi korzyści ich społecznościom, ale także zapewnia równowagę ekologiczną. Biorąc pod uwagę wszystkie trzy wymiary - ekonomiczny, społeczny i środowiskowy - instrumenty rozwoju lokalnego dążą do osiągnięcia równowagi między rentownością, dobrobytem społecznym i ochroną zasobów naturalnych (Bolger & Doyon, 2019).

Skuteczna promocja działań na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego wymaga od wszystkich interesariuszy podejścia opartego na współpracy między organami publicznymi, środowiskiem akademickim i przedsiębiorcami. Takie podejście pozwala na łączenie zasobów i wiedzy specjalistycznej z wielu sektorów oraz ustalanie wspólnych celów. Inicjatywy koncentrujące się na rozwoju zrównoważonym priorytetowo traktują praktyki przyjazne dla środowiska. Mając na uwadze krótkoterminowe i długoterminowe efekty ekonomiczne oraz wpływ społeczny i środowiskowy przy realizacji polityk lub projektów, możliwe jest zapewnienie odpowiedzialnego wzrostu. Integracja wzmacnia długoterminowe oddziaływanie funkcjonujących instrumentów (Kwaśniewski, 2021; OECD, 2019). Interesariusze potrójnej helisy są osadzeni w szerszym kontekście społeczeństwa i środowiska (Colander i in., 2004). Tworzenie wartości i innowacji odbywa się poprzez podejmowanie wyzwań rozwojowych

(Tabela 7). Ta zmiana paradygmatu uznaje potrzebę wyjścia przez interesariuszy poza tradycyjne praktyki biznesowe (Etzkowitz & Leydesdorff, 1995).

Tabela 7 Wyzwania rozwoju społeczno-gospodarczego w relacji do współczesnych trendów ekonomicznych

	Współczesne trendy ekonomiczne		
	Globalizacja	Współzależność	Trans graniczność
Globalne wyzwania rozwoju społeczno - gospodarczego	Przejście od linearnego modelu gospodarczego do cyrkularnych ram gospodarczych ze szczególnym uwzględnieniem utrzymania dobrobytu ekonomicznego obywateli podczas tej transformacji.	Rozwiązanie problemu istniejącej asymetrii informacji w celu kształtowania europejskiej polityki rozwoju i ułatwienia szybszych procesów konwergencji gospodarczej	Zidentyfikowanie sprawiedliwych narzędzi w ramach lokalnych polityk rozwoju, które skutecznie uwzględniają wymiar środowiskowy, gospodarczy i społeczny.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (EC, 2023c; UN, 2023b)

Badanie roli i wzajemnej zależności tych różnych elementów jest rozważane w kontekście teorii i modeli dotyczących wpływu na rozwój gospodarki cyrkularnej zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym, jak i międzynarodowym.

Model potrójnej helisy według koncepcji Loeta Leydesdorffa i Henry'ego Etzkowitza jest jednym z teoretycznych podejść do rozwoju lokalnego, którego celem jest integracja przepływu informacji i interakcja między elementami systemu: nauka – przedsiębiorstwa – administracja publiczna. Model ten opiera się na trzech głównych komponentach - środowisku akademickim, przemyśle i administracji publicznej - a także na interakcjach między nimi (Bednarzewska, 2016). W zaktualizowanym ujęciu trójkąta Sabato (Sábato & Botana, 1968), model Triple Helix (Etzkowitz & Leydesdorff, 1995) integruje naukę, technologię i rozwój gospodarczy między interesariuszami. Helisa, w której wiedza przepływa między przemysłem a podmiotami naukowymi, wspierana jest aktywnie przez administrację publiczną poprzez adekwatną dla określonego terytorium politykę rozwoju. Koncentracja działań opiera się na dynamicznych relacjach w celu wspierania innowacji i rozwoju terytorium (Almeida i in., 2022). Administracja publiczna zapewnia wspierające polityki i regulacje, podczas gdy przemysł wprowadza innowacje i konkurencyjność poprzez działania przedsiębiorcze. Tymczasem środowisko akademickie przyczynia się do tworzenia wiedzy poprzez działalność badawczą. Uwzględniając dynamikę społeczną, a także postęp technologiczny osiągnięte jest bardziej kompleksowe zrozumienie procesów rozwoju regionalnego (Leydesdorff & Etzkowitz, 1998). Grupy interesariuszy są ze sobą powiązane i wzajemnie od siebie zależne, a każdy z nich odgrywa zgodną z misją rolę w procesie kreowania innowacji (Tabela 8)

Tabela 8 Rola sektora akademickiego, biznesowego i administracji publicznej w rozwoju lokalnym zorientowanym na transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej

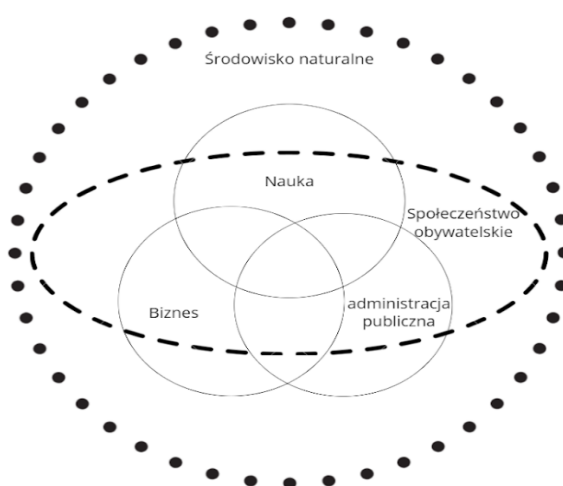
Sektor akademicki	Sektor biznesowy	Sektor administracji publicznej
Reprezentowany przez uniwersytety i instytucje badawcze jest odpowiedzialny za generowanie nowej wiedzy poprzez badania naukowe i edukację. Tworzenie tej wiedzy jest niezbędne do napędzania innowacji i postępu technologicznego w społeczeństwie i gospodarce.	Reprezentowany przez przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe, odgrywa rolę w komercjalizacji wiedzy naukowej. Współpracując ze środowiskiem akademickim, firmy wykorzystują w sposób praktyczny odkrycia naukowe i tworzą produkty i usługi, które spełniają wymagania rynku.	Reprezentowany przez decydentów i organy regulacyjne, zapewnia wsparcie i infrastrukturę ułatwiającą współpracę między środowiskiem akademickim a przemysłem. Instrumenty polityki regionalnej zachęcają do działań badawczo-rozwojowych, promują transfer technologii i tworzą sprzyjające środowisko rozwoju gospodarczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Kazakova i in., 2019)

W kontekście globalnych wyzwań środowiskowych konieczne stało się włączenie czwartej helisy, aby uchwycić dynamiczną interakcję między organizacjami i strukturami instytucjonalnymi zaangażowanymi w procesy innowacyjne. Ten rozszerzony model opiera się na wysiłkach aktorów potrójnej helisy poprzez nawiązywanie partnerstw z podmiotami reprezentującymi media, społeczeństwo i indywidualnych użytkowników. Obszerne badania wskazują (Carayannis & Sara De Oliveira Monteiro, 2017; Oscar i in., 2012), że podmioty te mają wpływ na procesy rozwoju, ponieważ kształtują opinię publiczną oraz wpływają na postawy obywateli. Uwzględnienie społeczeństwa obywatelskiego jako czwartej helisy w analizach uznaje wpływ tych podmiotów w kształtowaniu rozwoju i nowoczesnym myśleniu o gospodarce (Bryl, 2013). Dodatkowe zaangażowanie tych podmiotów przyczynia się do zwiększenia partycypacji społecznej oraz wpływu na decyzje. Ten szerszy model, znany jako Quadruple Helix tworzy ramę bardziej inkluzywnego i zrównoważonego podejścia do rozwoju. Uznaje znaczenie włączenia wielu perspektywy kapitału społecznego w proces rozwoju i wdrażania innowacji (Leydesdorff i in., 2014). W stale ewoluującym społeczeństwie możliwe jest uwzględnienie większej różnorodności perspektyw i interesów szerszej grupy interesariuszy. Idea ta jest zgodna z filozofią gospodarki cyrkularnej, w której dąży się do budowania partnerstw optymalizujących łańcuchy wartości procesów gospodarczych (Austin & Rahman, 2022; Machnik-Słomka & Bojar, 2014).

Istnieje również przekonujący argument za włączeniem piątego czynnika do modelu potrójnej helisy tj. aspektów środowiska naturalnego. Integracja ta służyć ma wzmocnieniu włączenia elementów zrównoważonego rozwoju i praktyk przyjaznych środowisku naturalnemu w procesy wspierania wiedzy i działań zachowujących harmonię z naturą. Włączenie kwestii środowiskowych do modelu potrójnej helisy wiąże się z ukierunkowaną współpracą między: środowiskiem akademickim, przedsiębiorstwami, administracją publiczną,

mediami i społeczeństwem, aby zapewnić, że innowacje i rozwój są realizowane w sposób, który jest zarówno produktywny ekonomicznie, jak i zrównoważony środowiskowo. Włączenie podejścia Quintuple Helix do modelu Triple Helix rozszerza zakres interakcji (Leydesdorff, 2012). W ten sposób model uznaje, że zrównoważony rozwój i zarządzanie środowiskiem są integralnymi elementami innowacji. Włączenie piątej helisy, reprezentującej środowisko naturalne, oznacza, że innowacje nie może być oddzielone od kontekstu środowiska naturalnego, w którym są kształtowane (Schemat 2).

*Schemat 2 Model potrojnej helisy w rozszerzonym ujęciu o społeczeństwo obywatelskie i środowisko naturalne
Źródło: (Carayannis & Campbell, 2022)*

Model Quintuple Helix wyjaśnia relacje pomiędzy interesariuszami na rzecz tworzenia i produkcji, innowacji oraz rozwoju wiedzy (Kazancoglu i in., 2021). Integracja środowiska naturalnego jako piątego elementu helisy w ulepszonym modelu oznacza wzmocnienie roli transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej i podkreśla wzajemne powiązania między działalnością człowieka, a środowiskiem naturalnym (Carayannis i in., 2012). Włączenie środowiska naturalnego jako elementu modelu potwierdza, że zrównoważonego rozwoju nie można osiągnąć bez uwzględnienia wpływu na naturalne ekosystemy i potrzeby zarządzania środowiskiem. Ewolucja modelu helisy tłumaczy także poniższe tendencje rozwojowe (Anttonen i in., 2018):

1. W przypadku przedsiębiorstw następuje zmiana postrzegania surowców i cyklu życia produktów. Dochodzi do rozwijania nowych przedsięwzięć z produktów ubocznych oraz uwydatniane są możliwości biznesowe w skali globalnych trendów;
2. W administracji publicznej rozwijane są kierunki dotyczące polityki innowacji związanej z wydłużeniem zachowania wartości w cyklu życia produktu. Na znaczeniu

zyskuje odnowa przemysłowa, rozwój gospodarczy, inwestycje i tworzenie nowych „lepszyc” miejsc pracy. Tworzone są polityki gospodarcze promujące efektywność energetyczną i ekoinnovazione;

3. W świecie nauki główny nacisk kładzie się na rozwój innowacyjnych procesów produkcyjnych, kwestie środowiskowe, gospodarkę odpadami, wytwarzanie wiedzy opartej na nowych modelach biznesowych i innowacjach przełomowych.

Podstawowa przestrzeń konsensusu, wspólna dla wszystkich interesariuszy dotyczy minimalizacji odpadów i przekształcania ich w nowe zasoby i produkty. Ta wspólna płaszczyzna ma aktualnie ograniczone możliwości wdrażania. Obejmuje przede wszystkim recykling i strategię przekształcania odpadów w zasoby, podczas gdy horyzontalne tematy, takie jak ograniczenie konsumpcji lub ponowne wykorzystanie, nie są tak często podejmowane (Gaspar i in., 2018). Model Triple Helix, który podkreśla interakcje między interesariuszami może przyczynić się do postępu w transformacji do gospodarki cyrkularnej poprzez wspieranie innowacji systemowych i pogłębioną współpracę (W. van Winden & de Carvalho, 2015). Każda grupa interesariuszy odgrywa elastyczną i ewoluującą rolę w stymulowaniu zmian (A. Gralak, 2021). Dla holistycznego rozwoju gospodarki cyrkularnej znaczenia ma dostosowanie różnych koncepcji, umożliwiając w ten sposób zmiany systemowe wykraczające poza poszczególne grupy interesu, takie jak zmiany zachowań konsumentów i norm społecznych.

1.3. Teoria interesów grupowych oraz wielopoziomowego zarządzania na rzecz cyrkularnej transformacji

Uczestnictwo podmiotów w działaniach na arenie międzynarodowej wyjaśniane są na podstawie teorii interesów grupowych (Machelski & Rubisz, 2003). Ramy teoretyczne koncentrują się na zrozumieniu, w jaki sposób różne grupy należące do sektora społecznego, gospodarczego i publicznego realizują własne interesy i współdziałają ze sobą na rzecz wspólnego celu (Ćwiklińska, 2007). Teorie interesów grupowych podkreślają rolę działań zbiorowych i siły przetargowej w kształtowaniu wyników politycznych i gospodarczych zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Analizując sposób, w jaki różne grupy interesu wywierają wpływ poprzez działania lobbujące, budowanie koalicji lub bezpośrednie negocjacje z decydentami, można uzyskać wgląd w dynamikę europejskich procesów decyzyjnych.

Ekonomiczna teoria grup interesu rozwinęła się znacząco w ciągu ostatnich kilku dekad. Zmieniła się ona w kierunku włączenia działalności grup interesu do formalnej analizy polityki państwa. Pomaga skorygować nierównowagę, która nadmiernie koncentrowała się jedynie na interakcji między decydentami a wyborcami (F. V. Winden, 1999). Obecnie uznaje się, że grupy interesu mają znaczący wpływ na politykę rządu. Wykorzystują środki finansowe oraz informacje do kształtowania rozwiązań regulacyjnych poza procesami demokratycznymi. Wyjaśnienie pośrednictwem tej teorii zostało rozwinięte w momencie ukształtowania się indywidualizmu metodologicznego wspieranego przez teorię wyboru publicznego (Wilkin, 2012). Wymagał on od badaczy uwzględniania indywidualnych motywów leżących u podstaw polityki państwa. Choć zrozumienie wpływu grup społecznych na proces podejmowania decyzji politycznych rośnie, to wciąż istnieje niepełne wytłumaczenie oddziaływania na procesy wyboru politycznego. Brak jest też określonego znaczenia, jak grupy interesów wpływają na zachowanie jednostek pomimo rosnącej liczby formalnych modeli grup interesu. Modele te uznają strategiczną naturę podejmowanych zagadnień, analizują poziom i rodzaj aktywności grup interesu oraz mechanizmy, za pomocą których aktywność ta wpływa na decyzje polityczne i gospodarcze.

W ramach Unii Europejskiej obserwowany jest proces decentralizacji decyzyjnej w krajach członkowskich. Część kompetencji państw narodowych zostaje przekazane zarówno na rzecz instytucji europejskich, jak i społeczności lokalnych oraz regionów. Decentralizacja jest odpowiedzią na zmieniające się warunki gospodarcze i polityczne oraz rosnącą potrzebę elastyczności i efektywności w podejmowaniu decyzji. Poprzez przeniesienie części uprawnień na poziom regionalny i lokalny następuje zwiększenie autonomii tych jednostek administracyjnych. Umocnienie samorządności wpływa bezpośrednio na kształt polityki gospodarczej. Proces ten odzwierciedla coraz większe znaczenie współpracy między różnymi szczeblami administracji publicznej jako elementu unijnego systemu politycznego (Eising, 2008).

Wzrasta mobilizacja kapitału terytorialnego, a społeczności otrzymują większy zakres kompetencji w szerokim aspekcie spraw na poziomie lokalnym (Putnam, 1993). Swobody obywatelskie wzmacniane są przez wolność słowa oraz możliwość tworzenia i przystępowania do politycznych ugrupowań i stowarzyszeń. Demokratyczne wartości takie jak wolność jednostki, równość szans i sprawiedliwość kształtują postawy obywateli (Berlińska, 2003). W kontekście wzrastającego zainteresowania znaczenia nabierają indywidualne interesy i ich reprezentacja. Kształtowanie konsensu wśród osób o różnorodnych potrzebach indywidualnych

bądź grupowych jest wyzwaniem. Sieci społecznościowe są popularnym miejscem, w którym odbywa się wymiana informacji. Kształtowane są stanowiska, testowane rozwiązania i wywierany jest wpływ na podejmowane decyzje. Grupy interesu, od pojedynczych obywateli po duże koalicje organizacji o wspólnych interesach, odgrywają fundamentalną rolę w kształtowaniu procesu politycznego (J. Hryniewicz & Jałowiecki, 1997). W literaturze przedmiotu wskazuje się na różnorodne podejścia do grup interesów w Unii Europejskiej, z których należy wskazać (Balyer & Tabancalı, 2019; Greenwood, 1997):

1. Podejście podmiotowe, które skupia się na grupach pracowniczych i pracodawcach;
2. Podejście przedmiotowe, które koncentruje się na dążeniach sektora przemysłowego i usługowego;
3. Podejście oparte na zasięgu działania grupy interesu, które wyróżnia interesy narodowe i ponadnarodowe.

Teorie grup interesu oferują wgląd w wyjaśnienie sposobów reprezentowania racji w systemach politycznych. Grupy interesów są zróżnicowane pod względem celów, zasobów, strategii i zakresu wpływu, co prowadzi do konkurencji ale również współpracy między nimi (koopetycja). Działania podejmowane przez te grupy wpływają na kształtowanie polityk publicznych, planowanie przestrzenne, inwestycje, a także na konkurencyjność i innowacyjność regionów. Tabela 9 prezentuje koncepcje teoretyczne funkcjonowania grup interesów.

Tabela 9 Zasadnicze koncepcje teorii grup interesu

Teoria pluralistyczna	Teoria elitarystyczna	Teoria neopluralistyczna
System polityczny jest otwarty dla wszystkich i pozwala grupom interesu odgrywać kluczową rolę w kształtowaniu polityki publicznej. Wiele różnych grup i interesów konkuruje o uwagę i wpływy, zapewniając, że żadna pojedyncza grupa nie może dominować i tworząc równowagę sił.	Władza jest skoncentrowana w rękach kilku grup lub elit. Te dominujące grupy są w stanie skuteczniej wywierać wpływ i reprezentować swoje interesy w polityce publicznej.	Łączenie w sobie elementów pluralizmu i elitaryzmu. Uznaje ona, że podczas gdy wiele interesów jest w stanie konkurować, niektóre grupy, szczególnie dobrze wyposażone i dobrze zorganizowane, zazwyczaj mają większą władzę i wpływy
Teoria korporacjonizmu	Teoria ruchów społecznych	Sieci grup interesu
Określone grupy interesu ściśle współpracują z rządem w procesach kształtowania polityki. Grupy te reprezentują główne sektory społeczeństwa i uczestniczą w formułowaniu polityki w ustrukturyzowany, oficjalnie uznany sposób.	Nieformalne ruchy społeczne mogą służyć jako skuteczne metody reprezentacji interesów, zwłaszcza gdy kanały instytucjonalne nie reagują na pewne interesy.	Współpraca i wzajemne powiązania między grupami interesu oraz między grupami a instytucjami politycznymi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Graniszewski, 2013; Machelski & Rubisz, 2003; Olson, 1982)

Odmienne perspektywy wyjaśniają postrzeganie reprezentacji interesów odnosząc się do sposobów, w jakich grupy mogą wpływać i kształtować decyzje. W teorii interesów grupowych, administracja publiczna odgrywa kluczową rolę w zarządzaniu interesami różnych grup w kształtowaniu polityki regionalnej. Aby usprawnić ten proces tworzone są ramy prawne, które zapewniają efektywność procesów kształtowania kompromisowych regulacji. W obliczu przesuniętego punktu ciężkości z zawodności rynku w kierunku otwartości państwa na dialog z różnymi grupami interesu podejmowane decyzje są kompromisem w zakresie określonych celów oraz sposobów ich osiągnięcia (Ząbkowicz, 2013). Współdecydowanie na rzecz osiągnięcia jednolitych rozwiązań regulacyjnych jest aktualnie podstawą stanowienia prawa w Unii Europejskiej. Decyzje podejmowane są w ramach procesów komitologicznych, rzecznictwa interesów oraz trilogów prowadzonych pomiędzy Parlamentem Europejskim, Komisją Europejską i Radą Unii Europejskiej (Bitonti & Harris, 2017).

W proces stanowienia prawa włączone są grupy interesów prywatne i publiczne, wśród których wskazać należy Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny (EKES) oraz Europejski Komitet Regionów (EKR). Posiadają, jako organy doradcze, prawo konsultacyjne odnośnie prawodawstwa UE (Nergelius, 2002). Zostały utworzone w celu przygotowania opinii publicznych i prywatnych podmiotów w procesie stanowienia prawa Unii Europejskiej. Komitety składają się z członków reprezentujących przedstawicieli samorządu terytorialnego, pracodawców i pracowników. Skuteczność reprezentowania interesów zależy od zdolności członków do komunikacji z lokalnymi interesariuszami, umiejętności reprezentowania i komunikacji międzyludzkiej. Efektem są zawierane kompromisy na arenie międzynarodowej i wpływ na rodzaj realizowanej polityki gospodarczej. Wśród czynników określających umiejętność do osiągania spójnego stanowiska wskazać należy (S. Czarnecki i in., 2021; Riedel & Czarnecki, 2020; Ząbkowicz, 2013):

1. Koncentracja wiedzy w celu osiągnięcia konkretnych osiągnięć lub konsensusu;
2. Określenie związków między grupami interesu a europejskimi organami decyzyjnymi;
3. Koncentracja na studiach przypadków i konkretnych obserwacjach w celu poszukiwania szerszych kontekstów;
4. Umiejętność osiągania wszechstronnego zrozumienia i wypracowania kompromisów;
5. Zdolność do szczegółowej analizy dotyczącej wpływu polityki UE na rozwój.

Obok aspektu umiejętności negocjacji istotą sukcesu jest budowanie dobrych relacji z instytucjami unijnymi oraz uczestniczącymi aktorami społecznymi. Akceptacja metod

i merytoryki przez decydentów przyczynia się do uwzględnienia formułowanych, przez przedstawicieli grup interesu, opinii w uchwalanych aktach prawnych (Zawojńska, 2011).

Teoria ekonomii odnosi się do fenomenu interesów grupowych na kilka sposobów. Pierwszym jest podejście grupy interesów, które mogą być jednym z mechanizmów koordynacji aktywności gospodarczej, który odróżnia ekonomię polityczną od nurtu neoklasycznego. Kształtowanie ładu gospodarczego odbywa się na przykład przez lobbing i wpływanie na regulacje prawne (Bruszt, 2008). Przejawy aktywności grup interesów, takie jak samorządy gospodarcze i zawodowe są częścią praktyki ekonomicznej przedsiębiorstw. W skrajnych przypadkach (np. kartele) zakres ten określany jest jako monopolistyczna deformacja konkurencji przez grupy interesów. W przypadku sprawowania władzy rola tych relacji zachowuje „względna” legitymizację wpływu różnych grup na struktury państwowe i ponadnarodowe. Przenosi to punkt ciężkości z zawodności rynku na podatność państwa na grupy nacisku i na systemy wielopoziomowego zarządzania (Enderlein i in., 2010). Analiza potencjału wpływania grup interesów na gospodarkę jest często podejmowana w ramach nowoczesnej ekonomii politycznej oraz teorii wyboru publicznego.

Wielopoziomowe zarządzanie (*multi-level governance*, MLG) oznacza zróżnicowany zestaw ustaleń dotyczących koordynacji i negocjacji między formalnie niezależnymi, ale funkcjonalnie współzależnymi podmiotami, które definiują swoje wzajemne relacje. Poziomy połączone przez MLG są rozumiane jako poziomy terytorialne (ponadnarodowe, narodowe, subnarodowe, regionalne, lokalne) sprawujące władzę na określonej przestrzeni (Lackowska, 2009). Można je również postrzegać jako poziomy jurysdykcyjne związane z określonymi funkcjami i składnikami. Zamiast tradycyjnych dwupoziomowych relacji państwo – samorząd, bądź państwo – struktury ponadnarodowe powstają sieci polityczne. Sieci te obejmują podmioty, które uczestniczą w relacjach funkcjonalnych. Grupy interesu oraz samorządy mają do czynienia bezpośrednio z podmiotami ponadnarodowymi. Obejmują one interakcję podmiotów politycznych na różnych poziomach. Różne rodzaje podmiotów łączą różne poziomy administracji publicznej i wypełniają utworzone w ten sposób sieci polityczne. Kwestionując zdolność administracji centralnej do utrzymywania samodzielnie kontroli nad procesem decyzyjnym obserwowany jest zmieniający się charakter roli rządów krajów członkowskich w Europie (Enderlein i in., 2010).

Wielopoziomowe zarządzanie uwidacznia różnice z konwencjonalnym spojrzeniem na nowoczesne państwo europejskie (Ruszkowski & Wojnicz, 2013). Następuje przesunięcie kompetencji z państwa rządzonego centralnie zarówno do regionów subnarodowych jak

i podmiotów ponadnarodowych. Skutkiem rekonfiguracji relacji centrum-peryferie zacierane są tradycyjne relacje między państwem a społeczeństwem (Scharpf, 2014). Wiąże się to z aktywnym uczestnictwem i wkładem różnych grup społecznych i grup interesu w proces decyzyjny, prowadząc do zmian strukturalnych w procesach tworzenia polityki i wzorcach mobilizacji politycznej społeczeństwa (Geels, 2020). Tradycyjna perspektywa postrzega politykę krajową i międzynarodową jako odrębne sfery. Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej wymaga współpracy między sektorem publicznym i prywatnym. Podmioty publiczne zapewniają wytyczne regulacyjne i wsparcie w ramach polityki regionalnej, podczas gdy podmioty prywatne uzyskują wsparcie na wdrożenie innowacyjnych rozwiązań. Komunikacja między tymi sektorami odbywa się przez grupy interesu, które zapewniają, że instrumenty są dopasowane do potrzeb osiągnięcia zakładanego celu. Koordynacja potrzeb z możliwościami stymuluje rozwój odpowiednich rozwiązań wdrażanych lokalnie. W zarządzaniu wielopoziomowym ponadnarodowy poziom decyzyjny ma możliwość bezpośredniego uwzględniania postulatów pochodzących z poziomu lokalnego i regionalnego. Zaciera to tradycyjną linię oddzielającą krajową i międzynarodową przestrzeń polityczną kształtując powiązania i współzależności.

1.4. Ogólna teoria systemów i jej możliwości wykorzystania przy projektowaniu systemów gospodarki cyrkularnej

Odwołując się do ogólnej teorii systemów, która wskazuje, że różne elementy systemu gospodarczego oddziałują na siebie nawzajem, formułowany jest postulat zintegrowanego podejścia do definiowania i wdrażania modelu gospodarki cyrkularnej (Poliński, 2020). Wiąże się to z koniecznością uwzględnienia nie tylko poszczególnych produktów lub procesów, ale także ich wzajemnych powiązań w ramach większych systemów społeczno-gospodarczych. Przyjęcie gospodarki cyrkularnej jak obowiązującego standardu wymaga kompleksowych ram politycznych, które rozwijają współpracę między branżami poprzez zaangażowanie interesariuszy, w tym przedsiębiorstw, rządów, konsumentów i społeczeństwa obywatelskiego.

Ogólna teoria systemów ma charakter interdyscyplinarny i dostarcza narzędzi, i metodologii do projektowania oraz analizy systemów (Sękowski, 1988). Jest ona szczególnie przydatna w przypadku modelowania złożonych systemów, które są trudne do pełnego zrozumienia bez odpowiedniego wsparcia strukturalnego, tak jak w przypadku modelu gospodarki cyrkularnej (Huamao & Fengqi, 2007). Jednym z głównych celów, na gruncie teorii

systemów, jest badanie relacji między elementami oraz identyfikowanie wzorców funkcjonujących wewnątrz tych relacji. Rozważane są aspekty fizyczne jak i abstrakcyjne systemu uwzględniające jego strukturę hierarchiczną oraz dynamiczną naturę (Gołębiewski, 2019). Dzięki użyciu podejścia opartego na ogólnej teorii systemów możliwe staje się kompleksowe modelowanie zachodzących procesów politycznych poprzez (Krawiec, 2010):

1. Optymalizację wydajności systemu poprzez dekompozycję poszczególnych elementów i analizę ich interakcji;
2. Prezentację na najwyższym poziomie abstrakcji, która pozwala na lepsze zrozumienie istniejących relacji;
3. Bezstronne modelowanie, które ułatwia komunikację, zrozumienie i rozwój systemu.

Teoria ta, pierwotnie opracowana przez biologa Ludwiga von Bertalanffy (Bertalanffy, 1967) pozwala na analizę i ocenę wpływu różnych czynników na procesy rozwojowe i transformacji. Podstawowym założeniem teorii systemów jest uznanie równości w modelach, zasadach i prawach, które mają zastosowanie do ogólnych relacji i ich podklas. Niezależnie od konkretnych form, komponentów, relacji między elementami w systemie ta teoretyczna perspektywa wskazuje potrzebę spójności w zrozumieniu sposobu jak części składowe wchodzi w interakcje w ramach większej całości. Uznając, że wszystkie elementy systemu są ze sobą powiązane i współzależne, niezależnie od ich indywidualnych cech lub funkcji, teoria systemów podkreśla holistyczny charakter złożonych zjawisk (Wilby, 2006).

Rozszerzenie tych idei o równość w modelach w różnych podsystemach prowadzi do rozpoznawania wzorców wykraczających poza statyczne migawki; pozwala zrozumieć dynamiczne zmiany w czasie - co ma znaczenie przy badaniu złożonych organizacji lub ekosystemów (Wilcox i in., 2019). Ogólna teoria systemów jest kompleksową strukturą, która stara się wypełnić lukę między wyspecjalizowanymi dyscyplinami i zapewnić jednolite zrozumienie systemów w różnych dziedzinach.

Teoria ta wyjaśnia, że systemy składają się z wzajemnie połączonych elementów. Każdy element ma zdolność wpływania i bycia pod wpływem innych. Te wzajemne powiązania stanowią sedno teorii i podkreślają znaczenie badania systemów jako całości, a nie skupiania się na fragmentach. Teoria ta podkreśla również pojęcie otwartości w systemach, które odnosi się do zdolności systemów do interakcji z otoczeniem. Oprócz uznania wzajemnych powiązań i otwartości systemów, teoria ta podkreśla rolę podsystemów w realizacji funkcji systemu.

Podsystemy te powstają w oparciu o czynniki materialne i niematerialne, takie jak wspólne interesy, zaufanie, czy regulacje prawne.

Ogólna teoria systemów pojawiła się jako odpowiedź na ograniczenia holizmu i atomizmu (Yang & Cormican, 2021). Wyjaśnia ona i przeciwstawia się redukcjonistycznemu podejściu, które zdominowało dyskurs naukowy, szczególnie w dziedzinie krajów uprzemysłowionych. Podejście redukcjonistyczne, oparte na liniowych związkach przyczynowo-skutkowych i izolowanym badaniu poszczególnych części, nie jest w stanie uchwycić złożoności i wzajemnych powiązań nieodłącznie związanych ze zjawiskami naturalnymi i społecznymi (Lubański, 1978). Ogólna teoria systemów zapewnia bardziej holistyczną i integracyjną perspektywę, uznając, że złożone obiekty, od konstruktów teoretycznych po tkanki biologiczne, posiadają cechy systemowe. Gospodarka cyrkularna i ogólna teoria systemów mają wspólną płaszczyznę poprzez koncentrację na wzajemnie połączonych i współzależnych podsystemach tj.: procesy produkcji, łańcuchy dostaw – dystrybucja, podkreślając współzależności między tymi działaniami. Ogólna teoria systemów wyjaśnia rzeczywistość jako zbiór połączonych ze sobą części, które wspólnie wykazują właściwości lub zachowania niewynikające z właściwości poszczególnych części. Kładzie nacisk na relacje i współzależności między częściami systemu. Dzięki zrozumieniu interakcji i pętli sprzężenia zwrotnego w łańcuchach wartości oraz w społeczeństwie niezbędna jest analiza, porównanie różnych strategii i pełnego zrozumienia złożoności i jej różnych wyników w zakresie wskaźników społecznych, ekonomicznych i środowiskowych.

Rozdział 2. Model gospodarki cyrkularnej

2.1. Istota i pojęcie gospodarki cyrkularnej

Gospodarka cyrkularna [ang. circular economy] jest pojęciem szeroko dyskutowanym w literaturze naukowej⁴. Nie jest to jedyne systemowe rozwiązanie na wyzwania takie jak: ograniczoność zasobów, zmiany klimatu, utrata różnorodności biologicznej czy nierówności społeczno-ekonomiczne. Gospodarka cyrkularna wymaga między innymi zróżnicowanego i holistycznego podejścia, które może obejmować politykę i działania w różnych sektorach, w tym w sektorze energii, transportu, rolnictwa, edukacji i globalnego zarządzania. W celu ustalenia wspólnego rozumienia pojęcia, podjęto wysiłki zmierzające do zaproponowania ujednoliconych definicji poprzez normy ISO i dokumenty organizacji międzynarodowych. W języku polskim zarówno "gospodarka cyrkularna", jak i "gospodarka o obiegu zamkniętym" (GOZ) są używane zamiennie jako tłumaczenia tego terminu. Zaproponowana przez Figge, Frank, Andrea Thorpe i Melissa Gutberlet w 2023 roku definicja wskazuje, że (Figge i in., 2023):

"The circular economy is a multi-level resource use system that stipulates the complete closure of all resource loops. Recycling and other means that optimise the scale and direction of resource flows, contribute to the circular economy as supporting practices and activities. In its conceptual perfect form, all resource loops will be fully closed. In its realistic imperfect form, some use of virgin resources is inevitable."

Gospodarka cyrkularna z perspektywy Komisji Europejskiej to system gospodarczy, w którym możliwie jak najdłużej utrzymuje się wartości produktów, materiałów i innych zasobów w gospodarce, zwiększa ich wydajne wykorzystywanie w produkcji i konsumpcji i tym samym ogranicza oddziaływanie na środowisko wynikające z ich wykorzystywania, a także minimalizuje się powstawanie odpadów i uwalnianie substancji niebezpiecznych na wszystkich etapach ich cyklu życia, w tym poprzez stosowanie hierarchii postępowania z odpadami (EC, 2023d). Zarządzanie zasobami oparte jest na zasadach zrównoważonego rozwoju, który zakłada maksymalizację efektywności wykorzystania surowców oraz minimalizację negatywnego wpływu na środowisko. Koncepcja zrównoważonego rozwoju została sformułowana w XVIII wieku przez Hannsa Carla Edlera von Carlowitz, urzędnika Królestwa Saksonii (Paryjczak, 2008) w odniesieniu do gospodarki leśnej. Zrównoważony

⁴ Naukowcy oferują różne definicje gospodarki cyrkularnej, Joannę Kulczycką w 2019 r. identyfikuje ich ponad dwieście (Kulczycka, 2019), Julian Kirchherr w 2017 r. przeprowadza analizę 114 definicji (Kirchherr i in., 2017).

rozwój obejmował zobowiązanie do uzupełniania zasobów leśnych nowymi drzewami po ich wycięciu. W XIX wieku August Wilhelm von Hofmann, prezes Królewskiego Towarzystwa Chemicznego odniósł się do kwestii minimalizacji odpadów i maksymalizacji wykorzystania surowców w celu zwiększenia rentowności idealnych fabryk chemicznych (Pauli, 2010).

W XXI wieku gospodarka cyrkularna formułowany jest jako odpowiedź na tradycyjny, linearny model gospodarczy (produkcja, konsumpcja, utylizacja) powodujący degradację środowiska i wyczerpywanie zasobów naturalnych. Składowe systemu, który definiuje gospodarkę cyrkularną, od dawna są głęboko zakorzenione w naszym społeczeństwie i jego zachowaniach. Obecne podejście wnosi nowość poprzez zmianę procesu myślenia o procesach gospodarczych. Zarządzanie strategiczne przyjmuje holistyczne podejście, które obejmuje zachodzącą transformację łącząc rozwój z wpływem na środowisko. Ponadto gospodarka cyrkularna charakteryzuje się wprowadzaniem modeli biznesowych, które są powiązane z postępem technologicznym oraz wyzwaniami środowiskowymi. Tabela 10 prezentuje rozwój koncepcji gospodarki cyrkularnej w okresie ostatnich kilkudziesięciu lat.

Tabela 10 Kształtowanie się koncepcji gospodarki cyrkularnej

lata	Nazwa etapu	Opis
Lata 1960-1970	Powstanie koncepcji gospodarki cyrkularnej	Ekonomiści tacy jak Kenneth Boulding i Nicholas Georgescu-Roegen położyli filozoficzne podwaliny pod transformację na bardziej zrównoważone podejście do rozwoju gospodarczego. Pod koniec lat 70. termin "gospodarka cyrkularna" zaczął pojawiać się w literaturze naukowej i raportach.
Lata '90 XXw.	Innowacje inspirowane naturą	Janine Benyus w drugiej połowie lat 90. wprowadziła pojęcie biomimikry która wpłynęła na rozwój pojęcia gospodarki cyrkularnej. Podejście czerpie inspiracje z natury i naturalnych ekosystemach, w których nie ma odpadów jako takich.
Rok 1999	Gospodarka oparta na usługach i przepływach	Idea Amory Lovins, Hunter Lovins, Paul Hawken zaproponowana w koncepcji naturalnego kapitalizmu odnosi się do przejścia od gospodarki opartej na towarach do gospodarki opartej na usługach.
Rok 2001	Ekologia przemysłowa	Podstawową ideą Reid Lifset i Thomas Graedel jest postrzeganie systemów przemysłowych jako wzajemnie powiązanych w podobny sposób jak systemy ekologiczne, w których odpady z jednego procesu służą jako wkład do innego.
Rok 2002	Od kołyski do kołyski	Architekt William McDonough i chemik Michael Braungart spopularyzowali koncepcję filozofii projektowania "Cradle to Cradle", która sama w sobie jest wersją gospodarki cyrkularnej specyficznej dla przepływów materiałowych.
Rok 2004	System błękitnej gospodarki	Gunter Pauli zaproponował Blue Economy, wariant gospodarki cyrkularnej, który wyraża model biznesowy oparty na zero odpadowych efektywnych systemach gospodarczych.
Rok 2008 r..	Konstrukcja społeczeństwa oszczędzającego zasoby	W Chinach wdrożono "Ustawę o promocji gospodarki cyrkularnej Chińskiej Republiki Ludowej", oznaczającą jeden z pierwszych przypadków sformalizowania polityki gospodarki cyrkularnej i : zachęca wszystkie sektory społeczeństwa do promowania ochrony zasobów i recyklingu.
Rok 2010	Kreacja wartości	Współpraca ponad narodowa ekonomistów i ekspertów od modeli biznesowych w celu stworzenia pierwszych kompleksowych ram analitycznych dla gospodarki cyrkularnej. Fundacja Ellen MacArthur, której celem jest przyspieszenie przejścia świata na gospodarkę cyrkularną, wsparła włączenie koncepcji do głównego nurtu dyskusji.

Rok 2015	Wiodąca rola konsumentów	Komisja Europejska przyjęła Plan działania na rzecz gospodarki cyrkularnej (Circular Economy Action Plan) jako część programu mającego na celu stymulowanie przejścia Europy na gospodarkę cyrkularną. KE kładzie nacisk na zapewnienie konsumentom wiarygodnych i przydatnych informacji poprzez wzmocnienie praw konsumentów. Przyjęcie poprzedzone zostało komunikatem Komisji Europejskiej zatytułowany "W kierunku gospodarki cyrkularnej: Program Zero Odpadów dla Europy" w grudniu 2014r..
----------	--------------------------	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Allen i in., 2023; Braungart & McDonough, 2002; Georgescu-Roegen, 1975; Hawken i in., 2023; Lifset & Graedel, 2002; Smol i in., 2017)

Głównymi zagadnieniami podejmowanymi w trwającym dyskursie na temat przyszłego kształtu gospodarki cyrkularnej wskazać należy (EMAF, 2013; Figge i in., 2023):

1. Projektowanie produktów i procesów z myślą o zamkniętych obiegach materiałowych, co umożliwia ich powtórne użycie, naprawę, regenerację, a także recykling;
2. Wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii oraz minimalizacja zużycia energii w celu zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych;
3. Stawianie na gospodarowanie zasobami w sposób ekologiczny i zrównoważony zapewnia długotrwałą efektywność i konkurencyjność;
4. Optymalizacja przepływów zasobów zarówno pod względem ilości, jak i kierunku. Priorytetem jest, aby ilość zasobów opuszczających dany podmiot odpowiadała ilości zasobów do niego wprowadzanych;
5. Wielopoziomowość obejmuje powiązania między różnymi poziomami gospodarki, przy czym działania na niższym poziomie przyczyniają się do cyrkularności na wyższym poziomie. Na wyższym poziomie cyrkularność zasobów jest obserwowana w klastrach firm lub branżach. Jest to wspierane przez różne działania, takie jak recykling i regeneracja, które są przeprowadzane na niższych poziomach przez poszczególne podmioty, takie jak firmy. Zasadniczo to dzięki zbiorowemu zaangażowaniu w te działania na niższym poziomie osiąga się cyrkularność na wyższym poziomie;
6. Osiągnięcie absolutnej perfekcji w gospodarce cyrkularnej może być nieosiągalne, ponieważ istnieją obecnie fizyczne ograniczenia dotyczące użytkowanych surowców.

Zamykanie pętli w procesach produkcyjnych w kontekście gospodarki cyrkularnej odnosi się do maksymalnego wykorzystywania zasobów w procesach gospodarowania. Podmioty znajdujące się w łańcuchach wartości minimalizują ilość odpadów zwiększając ilość materiałów traktowanych jako produkty uboczne (A. Gralak i in., 2022). Przechwytywanie

wartości produktów i materiałów następuje w jak największym stopniu poprzez wprowadzanie ich z powrotem do łańcucha dostaw po zakończeniu ich użytkowania. Celem jest maksymalne wykorzystanie zasobów oraz umożliwienie osiągnięcia maksymalnej wartości w trakcie okresu użytkowania. Po zakończeniu fazy użytkowania produktów podejmowane działania służą zamknięciu obiegu surowców. Wyzwaniem jest połączenie wydajności ekonomicznej ze zrównoważonym zarządzaniem zasobami naturalnymi i minimalizacją presji na środowisko naturalne.

Choć gospodarka cyrkularna postrzegana jest jako realna alternatywa dla obecnego neoliberalnego systemu społeczno-gospodarczego nie jest jedyną alternatywną koncepcją ekonomiczną, która jest rozwijana (Khmara & Kronenberg, 2018, 2023). Na uwagę zasługuje na przykład koncepcja postwzrostu (Borusiak, 2023). Gospodarka cyrkularna i postwzrost oferują komplementarne wyobrażenia przyszłego metabolizmu społecznego: oba dążą do zmniejszenia ilości odpadów i zapotrzebowania na surowce. Podczas gdy postwzrost proponuje metabolizm w celu ograniczenia konsumpcji i produkcji, główny nurt gospodarki cyrkularnej postrzega odpady jako szansę na zrównoważony rozwój zamkniętych obiegów produkcyjnych (Bauwens, 2021). Gospodarka cyrkularna koncentruje się na maksymalizacji ponownego wykorzystania i recyklingu zasobów w celu utrzymania wzrostu gospodarczego. Postwzrost koncentruje się na ograniczeniu konsumpcji i produkcji w celu zminimalizowania ilości odpadów. Te dwie koncepcje mogą się wzajemnie uzupełniać, tworząc systemy, które zarówno zmniejszają ogólną konsumpcję (postwzrost), jak i zapewniają, że zużyte zasoby są ponownie wykorzystywane w jak największym stopniu (gospodarka cyrkularna) (Charonis, 2021). Osiągnięcie efektu synergii wymagałoby np. przededefiniowania wartości odpadów w kategoriach społeczno-ekologicznych i faworyzowania lokalnych zamiast globalnych gospodarek odpadami.

Wzajemne oddziaływanie tych dwóch podejść - jednego koncentrującego się na przekierowaniu wzrostu poprzez lepsze wykorzystanie zasobów i drugiego opowiadającego się za zmniejszeniem skali produkcji i konsumpcji - może kształtować zrównoważoną przyszłość. Oba podejścia wnoszą wkład w dialog na temat zrównoważonego rozwoju i odzwierciedlają różne perspektywy jego osiągnięcia. Przyjęcie optymalnego podejścia zależy od konkretnych kontekstów i celów rozwoju. Potencjał gospodarki cyrkularnej uzasadniony jest kilkoma powodami (Buch-Hansen & Nesterova, 2023; Clube & Tennant, 2023; Figge i in., 2021; Savini, 2023):

1. Model gospodarki cyrkularnej może być łatwiej zaakceptowany i wdrożony przez przedsiębiorstwa i gospodarki, ponieważ nie wymaga ograniczenia działalności gospodarczej, ale raczej jej restrukturyzacji. Wymaga zmian w procesach, aby uczynić je bardziej wydajnymi i mniej marnotrawnymi, co może również prowadzić do oszczędności kosztów;
2. Polityka regionalna promując gospodarkę cyrkularną koncentruje się na zrównoważonym rozwoju bez potencjalnego zagrożenia dotyczącego wystąpienia oporu społeczeństw znajdujących się w transformacji do nowego modelu gospodarowania;
3. Przejście na gospodarkę cyrkularną może stymulować innowacje w zakresie technologii i modeli biznesowych oraz potencjalnie tworzyć nowe miejsca pracy w sektorach takich jak recykling, regeneracja i konserwacja;
4. Gospodarka cyrkularna bezpośrednio odnosi się do kwestii ograniczonych zasobów naturalnych, dążąc do oddzielenia wzrostu gospodarczego od wykorzystania zasobów. W tym modelu zasoby są wykorzystywane tak długo, jak to możliwe, z wartością wydobywaną podczas użytkowania.

Model gospodarki cyrkularnej kładzie nacisk na zrównoważone wykorzystanie zasobów, które jest niezbędne dla ochrony naszej planety. Opowiada się za redukcją odpadów, ponownym wykorzystaniem materiałów i recyklingiem, minimalizując w ten sposób zapotrzebowanie na surowce i zmniejszając negatywny wpływ na środowisko. Wraz z rosnącą populacją i rosnącym zapotrzebowaniem na zasoby, gospodarka cyrkularna oferuje rozwiązanie pozwalające zarządzać niedoborem zasobów. Dzięki ponownemu wykorzystaniu i recyklingowi materiałów może nastąpić zmniejszenie zapotrzebowania na surowce. Przejście na gospodarkę cyrkularną może stworzyć nowe możliwości gospodarcze, takie jak generowanie miejsc pracy w sektorach związanych z recyklingiem, regeneracją i naprawą. Otwiera również możliwości dla innowacji w zakresie projektowania produktów i zarządzania materiałami. Zrozumienie gospodarki cyrkularnej na szczeblu lokalnym może pomóc w opracowaniu skutecznej polityki regionalnej ukierunkowanej na kształtowanie i wzmacnianie nowego modelu gospodarki.

2.2. Gospodarka linearna a gospodarka cyrkularna

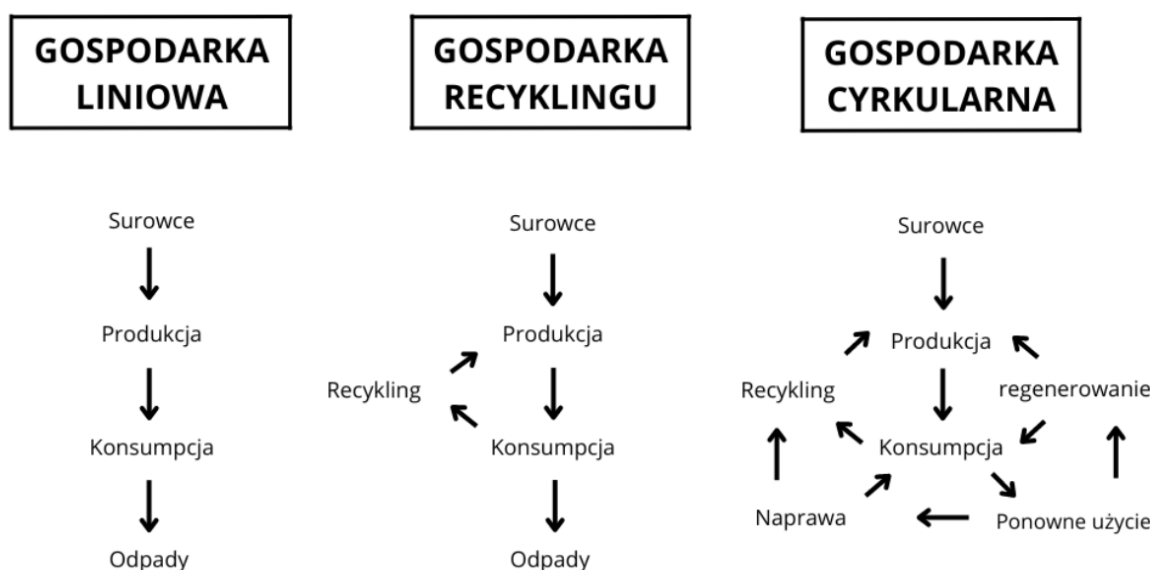
Linearny model gospodarki, charakteryzujący się wydobywaniem zasobów naturalnych, produkcją, konsumpcją i utylizacją odpadów obowiązuje od początku rewolucji przemysłowej. Kontynuacja funkcjonowania światowej gospodarki tylko w ramach tego modelu prowadzi do pogłębiania się zidentyfikowanych ograniczeń i wyzwań:

1. Ignoruje ograniczoną dostępność zasobów naturalnych i lekceważy konsekwencje wyczerpywania się zasobów, wytwarzania odpadów i zanieczyszczenia środowiska (Ervin, 2013). W rzeczywistości Inicjatywa Dzień przeciążenia Ziemi [ang. Earth Overshoot Day (NEF, 2023)], określa datę, kiedy zapotrzebowanie ludzkości na zasoby i usługi ekologiczne w danym roku przewyższy zdolność Ziemi do regeneracji tych zasobów w tym samym roku. W rezultacie znajdujemy się w sytuacji, w której nasze obecne wzorce produkcji i konsumpcji wyczerpują zasoby szybciej niż można je uzupełnić i powodują nieodwracalne szkody dla naszej planety;
2. Generuje znaczną ilość odpadów, które, niezależnie od tego, czy pochodzą z procesów produkcyjnych, czy z utylizacji użytkowej, mają szkodliwy wpływ na środowisko po okresie użytkowania (Seifi, 2019);
3. Pogłębia nierówności społeczno-ekonomiczne (Muñoz H. i in., 2022). Społeczności o niskich dochodach często ponoszą ciężar zanieczyszczenia środowiska, takiego jak bliskość składowisk odpadów, oddziaływanie na szkodliwe produkty syntetyczne niekorzystne dla zdrowia i życia czy zamieszkanie na terenach o wysokim poziomie zanieczyszczeń gazowych i pyłowych powietrza.

Gromadzenie odpadów na składowiskach prowadzi do zanieczyszczenia środowiska naturalnego, stanowi koszt ekologiczny. Ponadto utylizacja odpadów w oceanach i zbiornikach wodnych powoduje zanieczyszczenie wód i stanowi zagrożenie dla ekosystemów wodnych. Dominujący linearny model gospodarczy również nie jest zrównoważony ze względu na jego zależność od ciągłej konsumpcji (Ehrenfeld & Gertler, 1997). Model ten promuje kulturę konsumpcjonizmu, w której produkty są projektowane z myślą o krótkiej żywotności, co prowadzi do wzrostu popytu na nowe produkty i wyczerpywania się zasobów. Utrwala cykl nadprodukcji i nadmiernej konsumpcji, prowadząc do nadmiernego zużycia zasobów i nie zrównoważonego wykorzystania energii. Konsekwencje linearnego modelu gospodarczego są alarmujące i wymagają natychmiastowych działań (Roleders i in., 2022). Ten

niezrównoważony model produkcji i konsumpcji nie może być kontynuowany, jeśli chcemy zapewnić przyszłym pokoleniom planetę nadającą się do życia dla przyszłych pokoleń. Ten

Linearny model gospodarczy nie jest opłacalny w obliczu globalnych wyzwań takich jak zmiany klimatu, wyczerpywanie się zasobów i degradacja środowiska naturalnego (Jørgensen & Pedersen, 2018). Przejście na gospodarkę cyrkularną jest konieczne, aby sprostać rosnącej presji i coraz istotniejszym wyzwaniom. Model gospodarki recyklingu nie jest wystarczający, aby sprostać wyzwaniom transformacji modeli gospodarki (Schemat 3)

Schemat 3 Ewolucja gospodarki od tradycyjnego modelu liniowego do gospodarki cyrkularnej
Źródło: (EM, 2023)

Gospodarka Recyklingu to model ekonomiczny, w którym materiały odpadowe są ponownie wprowadzane do gospodarki jako surowce (Liu, 2009). Cykl produkcji, konsumpcji i recyklingu gospodarczego oparty jest na przepływach surowców pomiędzy tymi procesami. Zasadą pierwotną jest efektywne wykorzystanie surowców i ochrona zasobów naturalnych wraz z redukcją odpadów i ochroną środowiska. W tym typie gospodarowania organizuje się działalność gospodarczą zgodnie z modelem naturalnego systemu ekologicznego w celu wdrożenia procesu obiegu materiałów "zasoby - produkcja - zasoby odnawialne". Celem jest stworzenie zrównoważonej gospodarki poprzez minimalizację odpadów, zmniejszenie zużycia zasobów i zmniejszenie negatywnego wpływu na środowisko (Collias i in., 2021). W tym systemie społeczno - gospodarczym: zarówno procesy produkcyjne, jak i konsumpcyjne, generuje ograniczoną ilość odpadów, a dążeniem jest wielokrotne wykorzystanie surowców w procesach produkcyjnych. W linearnym modelu gospodarka osiąga wzrost gospodarczy poprzez przekształcanie zasobów w odpady, gospodarka recyklingu promuje wzrost

gospodarczy poprzez recykling zasobów. Model ten przyczynia się do częściowego rozwiązania sprzeczności i konfliktu między środowiskiem a rozwojem gospodarczym, osiągając zarówno utylizację odpadów zmniejszającą presję na środowisko naturalne (Webster, 2021).

Gospodarka cyrkularna jest wykorzystaniem i rozwinięciem gospodarki recyklingu poprzez utrzymywanie produktów i materiałów w użyciu oraz regeneracji systemów naturalnych. Oddzielenie wzrostu gospodarczego od zużycia zasobów odbywa się poprzez promowanie ponownego wykorzystania, recyklingu i regeneracji materiałów zamiast ich utylizacji (Kirchherr i in., 2017). Ta zmiana sposobu myślenia wymaga fundamentalnej zmiany w podejściu do produkcji i konsumpcji. Zamiast wydobywać zasoby, wykorzystywać je, a następnie wyrzucać powstałe odpady, gospodarka cyrkularna podkreśla znaczenie zamykania pętli poprzez projektowanie produktów i systemów, które umożliwiają ponowne wykorzystanie lub recykling materiałów (Agyemang i in., 2019). Celem jest zapewnienie jak najdłuższego pozostawiania wartości produktów i surowców w obiegu gospodarczym, jednocześnie zmniejszając ilość odpadów. Gospodarka cyrkularna jako nowa dziedzina opiera się na podejściu interdyscyplinarnym, w którym tę samą rolę odgrywają badania teoretyczne oraz stosowanie praktycznych rozwiązań (Kulczycka, 2019). Działania związane z wdrażaniem tego modelu obejmują zarówno aspekty technologiczne, jak i społeczno-ekonomiczne. W efekcie, gospodarka cyrkularna może stać się jednym z elementów w budowie zrównoważonej przyszłości oraz wzmocnieniu konkurencyjności na rynkach lokalnych i globalnych poprzez:

- redukcję zużycia surowców naturalnych,
- zmniejszenia ilości odpadów,
- ograniczenia emisji szkodliwych substancji do środowiska naturalnego,
- tworzenia nowych miejsc pracy,
- zwiększenia innowacyjności,
- rozwój modeli opartych na współdzieleniu.

Rośnie liczba rządów, organizacji i przedsiębiorstw, które dostrzegają korzyści płynące z wdrożenia gospodarki cyrkularnej i angażują się w jej promowanie oraz rozwój nowych form społeczno-gospodarczego rozwoju (Hausner, 2019). Wdrażanie tego modelu wymaga zmian na wielu poziomach, począwszy od regulacji prawnych, poprzez inwestycje w badania i rozwój, aż po wspieranie inicjatyw i przedsięwzięć związanych z gospodarką cyrkularną (Kirchherr i in., 2017). Niektóre z realizowanych działań to np. wprowadzenie regulacji prawnych

promujących recykling i odzysk surowców, inwestowanie w infrastrukturę niezbędną do efektywnego gospodarowania odpadami, czy też promowanie i wspieranie przedsiębiorstw stosujących zasady gospodarki cyrkularnej (PARP, 2021). Warto również zwrócić uwagę na rosnącą rolę konsumentów w gospodarce cyrkularnej. Coraz częściej są oni świadomi wpływu swoich wyborów na środowisko i dążą do ograniczenia własnego śladu ekologicznego (H. Bukowski, 2018).

Głównym celem gospodarki cyrkularnej jest maksymalizacja wykorzystania zasobów, zachowanie jak najdłużej ich wartości w gospodarce, minimalizacja odpadów i zmniejszenie negatywnego wpływu na środowisko. Gospodarka cyrkularna opiera się na trzech kluczowych zasadach (McDowall i in., 2017):

- Projektowanie z myślą o eliminacji odpadów i zanieczyszczeń – produkty są projektowane tak, aby ich życie użytkowe było jak najdłuższe, a ewentualne odpady były minimalne lub mogły być ponownie wykorzystane w procesie produkcji;
- Utrzymanie produktów, komponentów i materiałów w obiegu – wykorzystanie praktyk takich jak naprawa, odnowa, regeneracja, czy recykling, aby przedłużyć życie produktów i zasobów, zmniejszyć zużycie surowców oraz wykorzystać wartość zawartą w materiałach;
- Regeneracja naturalnych systemów – dążenie do odzyskiwania zasobów i równocześnie wspierania zdrowia ekosystemów, na przykład poprzez ochronę bioróżnorodności czy zastosowanie rolnictwa zrównoważonego.

W literaturze naukowej można znaleźć różne podejścia do implementacji gospodarki cyrkularnej, które obejmują zarówno zmiany na poziomie przedsiębiorstw, jak i na poziomie systemów gospodarczych (Stahel, 2016). W kontekście biznesowym, gospodarka cyrkularna może być wprowadzana poprzez zastosowanie modeli biznesowych, które skupiają się na funkcjonalności, a nie własności produktu, takie jak wynajem, leasing czy usługi oparte na wydajności (Geissdoerfer i in., 2017). Przedsiębiorstwa mogą również inwestować w innowacje technologiczne, mające na celu ulepszenie procesów produkcji, a także angażować się w tworzenie synergii z innymi firmami czy sektorami gospodarki, które mogą współdzielić zasoby i wiedzę. Zostało to szczegółowo omówione w kolejnym podrozdziale. Na poziomie systemów gospodarczych, wprowadzenie gospodarki cyrkularnej może wymagać przekształcenia polityki i regulacji, które wspierają takie działania, jak internalizacja kosztów zewnętrznych czy stworzenie infrastruktury umożliwiającej odzysk i recykling. Wpływ ma

zaangażowanie interesariuszy na stworzenie sprzyjającego środowiska dla rozwoju gospodarki cyrkularnej w ramach modelu potrójnej helisy (Fogarassy, 2017).

Edukacja i świadomość społeczna odgrywają kluczową rolę w procesie transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Priorytety dla rozwiązań cyrkularnych określa się przy użyciu zasad n-R, które stanowi kompleksowe podejście oparte hierarchii działań. Najwyższym priorytetem jest unikanie wytwarzania odpadów, a następnie dążenie do ponownego wykorzystania produktów i surowców (Tabela 11).

Tabela 11 Dziesięć zasad postępowania zgodnie z ideą gospodarki cyrkularnej

Kategoria zasad	Priorytet	Zasada	Opis zasady
Inteligentniejsze użytkowanie i wytwarzanie produktów.	R0	Refuse	Rezygnacja i uczynienie produktu zbędnym poprzez rezygnację lub zapewnienie tej samej funkcjonalności za pomocą radykalnie innego produktu.
	R1	Rethink	Refleksja (ponowne przemyślenie) i zwiększenie intensywności wykorzystania surowców (np. poprzez udostępnianie produktów lub wprowadzanie na rynek produktów wielofunkcyjnych).
	R2	Reduce	Redukcja i zwiększenie wydajność wytwarzania lub wykorzystania produktów zużywających mniej zasobów naturalnych.
Wydłużenie żywotności produktów i jego części.	R3	Reuse	Ponowne użycie przez innego konsumenta wyrzuconego produktu, który jest nadal w dobrym stanie i spełnia swoją pierwotną funkcję.
	R4	Repair	Naprawa i konserwacja wadliwego produktu, aby mógł on być używany zgodnie z jego pierwotną funkcją.
	R5	Refurbish	Przywrócenie starego produktu i unowocześnienie go.
	R6	Remanufacture	Użycie części wyrzuconego produktu w nowym produkcie o tej samej funkcji.
	R7	Repurpose	Wykorzystanie zużytego produktu lub jego części w nowym produkcie o innej funkcji.
Użyteczne zastosowanie surowców.	R8	Recycle	Przetwarzanie materiałów w celu uzyskania tej samej (wysokiego stopnia) lub niższej (niższego stopnia) jakości.
	R9	Recovery	Spalanie materiału z odzyskiem energii.

Źródło: (Cramer, 2017)

Prezentowane ramy 10R opracowane w 2017 (Potting i in., 2017) klasyfikują zasady gospodarki cyrkularnej od R9 do R0. Działania związane z zasadą o niższej liczbie wskazują na bardziej skuteczne strategie osiągnięcia cyrkularności gospodarki (den Hollander i in., 2017; EMAF, 2013; Sihvonen & Ritola, 2015). Wskazane zasady mają uniwersalne zastosowanie, ale w praktyce gospodarczej i działaniach politycznych mogą nie występować w postaci pełnego katalogu. Stosowane są adekwatnie do wyzwań i barier występujących na określonym terytorium i w ramach cyklu gospodarczego związanego z określonymi towarami lub usługami. (Morsetto, 2020). Kolejność w rankingu jest ogólną wytyczną i służy jako przydatne narzędzie do analizy potencjalnych strategii przejścia na gospodarkę cyrkularną. W ramach przyjętych ram określone zostały trzy kategorie oddziaływania obejmujące:

1. Inteligentniejsze wykorzystanie produktu i wytwarzanie odnoszą się do strategii zidentyfikowanych jako refuse, rethink i reduce;
2. Wydłużenie żywotności produktu i jego części obejmuje strategię: reuse, repair, refurbish, remanufacture, repurpose;
3. Użyteczne zastosowanie materiałów obejmuje strategię recycle i recovery.

Kategoria inteligentniejszego wykorzystania surowców i wytwarzania ma miejsce, gdy produkty są tworzone, projektowane i rozwijane z uwzględnieniem zawartych zasad stanowiących strategię działania. Strategie te określone są za pierwotne (występujące przed innymi strategiami), wspierające (sprzyjają wszystkim innym strategiom) i transformacyjne (mają moc uczynienia systemu gospodarczego cyrkularnym, jeśli są szeroko stosowane) (EMAF, 2015b). Wdrożenie zasad może prowadzić do przejścia na gospodarkę cyrkularną przed rozpoczęciem produkcji i są ściśle związane z projektowaniem, które obejmuje projektowanie procesów produkcyjnych, logistyki, wzorców konsumpcji i stylu życia.

Wydłużenie żywotności produktu i jego części odnosi się do wdrażania zasad projektowania, produkcji i użytkowania, które skutkują dłuższą żywotnością produktów i wymagają mniejszej liczby wymian w miarę upływu czasu. Obejmuje to tworzenie trwałych, naprawialnych, modyfikowalnych i łatwych w utrzymaniu produktów, które mają spełniać swoją funkcję tak długo, jak to możliwe. Ważnym aspektem jest projektowanie produktów, które można łatwo naprawiać, modernizować i odnawiać w celu przywrócenia ich funkcjonalności. Obejmuje to również tworzenie części zamiennych, które są łatwo dostępne i niedrogie, dzięki czemu naprawa lub odnowienie jest bardziej opłacalną opcją niż wymiana. Podejście to może obejmować projektowanie produktów pod kątem modułowości i standaryzacji, co wydłuża żywotność produktu, umożliwiając wymianę lub modernizację poszczególnych części zamiast wymiany całego produktu. W kontekście gospodarki cyrkularnej, wydłużenie żywotności produktów i ich części zmniejsza ilość odpadów i zużycie zasobów, ponieważ konieczne jest wytwarzanie mniejszej liczby nowych produktów. Jest to również zgodne z zasadami Rethink i Reduce w ramach koncepcji "inteligentniejszego użytkowania i wytwarzania", aby stworzyć prawdziwie cyrkularne systemy.

Użyteczne zastosowanie materiałów odnosi się do zasad związanych z efektywnym wykorzystaniem materiałów odpadowych, które w przeciwnym razie zostałyby przeznaczone na wysypisko lub spalone bez odzysku energii. Kategoria ta obejmuje dwie zasady działania: odzysk i recykling. Odzysk odnosi się do procesu przekształcania odpadów w formy energii lub inne użyteczne formy. W tym przypadku odpady, które nie są poddawane recyklingowi, są

wykorzystywane jako źródło energii lub cennych związków biochemicznych. Recykling odnosi się do procesu przekształcania odpadów w nowe materiały i przedmioty. Obejmuje przetwarzanie wyrzuconych produktów lub materiałów w celu wytworzenia nowych produktów, zmniejszając w ten sposób zużycie surowców, zużycie energii, zanieczyszczenie powietrza i zanieczyszczenie wody. W zależności od rodzaju materiału i zastosowanych procesów, zasady te umożliwiają ponowne wykorzystanie lub przekształcenie odpadów w użyteczne materiały lub energię, minimalizując w ten sposób ilość odpadów i przyczyniając się do bardziej wydajnej i zrównoważonej gospodarki cyrkularnej.

2.3. Modele biznesowe gospodarki cyrkularnej

Transformacja od linearnego modelu gospodarczego do modelu cyrkularnego wymaga koncentracji na konstruowaniu określonych postaw przedsiębiorców. Obserwowane jest rosnące zainteresowanie na poziomie przedsiębiorstw, jak i interesariuszy biorących udział w procesach politycznych Unii Europejskiej (Lewandowski, 2016). Zainteresowanie można przypisać korzyściom finansowym, społecznym i środowiskowym, jakie oferuje gospodarka cyrkularna. Zmiana istotna dla korporacji ma także konsekwencje dla małych i średnich firm. Systematyzowanie wiedzy dotyczącej rozwoju modeli biznesowych w ramach gospodarki cyrkularnej zachęca i ułatwia transformację. Istniejące modele biznesowe, ukierunkowane na wdrażanie praktyk cyrkularnych, mogą być stosowane w różnych branżach. Służą one opracowywaniu nowych skutecznych metod postępowania. W rezultacie prowadzone są szeroko zakrojone badania i opracowywane praktyczne wytyczne i narzędzia. Badacze kładą nacisk na potrójne dopasowanie, które odgrywa kluczową rolę w ułatwianiu udanego przejścia do przyjęcia cyrkularnego modelu biznesowego. Potrójne dopasowanie odnosi się do dostosowania wykonalności ekonomicznej, zrównoważenia środowiskowego i społecznej celowości. Metoda ReSOLVE⁵ klasyfikuje ścieżki działania podmiotów w zgodzie z zasadami⁶ gospodarki cyrkularnej (Tabela 12). Ramy te służą jako kompleksowe narzędzie do analizy i kategoryzacji modeli biznesowych w oparciu o ich źródła tworzenia wartości i wkład w transformację (Kalmykova i in., 2018).

⁵ Pojęcie ReSOLVE powstało jako skrót następujących słów: regeneracja (Regenerate), współdzielenie (Share), optymalizacja (Optimise), zapętlanie (Loop), wirtualizacja (Virtualise) i wymiana (Exchange) (EMAF, 2015b).

⁶ Zasada 1: Zachowanie i wzbogacanie kapitału naturalnego poprzez kontrolę ograniczonych zasobów i równoważenie strumieni zasobów odnawialnych; Zasada 2: Optymalizacja wykorzystania surowców poprzez utrzymywanie produktów, komponentów i materiałów w obiegu, z zachowaniem ich najwyższej użyteczności w cyklach : technicznym i biologicznym; Zasada 3: Rozwijanie wydajności systemu poprzez identyfikację i usuwanie negatywnych efektów zewnętrznych. (EMAF, 2015b)

Tabela 12 Klasyfikacja zestawu działań wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej zgodnie z modelem ReSOLVE

Ścieżki działania	Opis
Regeneracja	Obejmuje przejście na energię i materiały odnawialne, ochronę zasobów i odbudowę kapitału naturalnego.
Współdzielenie	Maksymalizacja wykorzystania zasobów poprzez współdzielenie dostępu i własności.
Optymalizacja	Zwiększanie wydajności procesów i ograniczanie niepotrzebnych odpadów i zużycia zasobów.
Zapętlenie	Utrzymywanie zasobów w użyciu tak długo, jak to możliwe poprzez recykling, ponowne wykorzystanie, regenerację i naprawę.
Wirtualizacja	Umożliwienie zastąpienia zasobów fizycznych zasobami wirtualnymi.
Wymiana	Zastępowanie starych materiałów materiałami pochodzenia biologicznego, materiałami odnawialnymi lub wykorzystywanie odpadów jako zasobów.

Źródło: (EMAF, 2015b)

Wdrażanie działań możliwe jest w sposób komplementarny stosując koncepcje efektywnego gospodarowania zasobami pierwotnymi, recyklingowymi i odnawialnymi. Działania te stosowane łącznie przyczyniają się do osiągnięcia długoterminowej konkurencyjności. Skuteczność na określonym terytorium osiągana jest poprzez współpracę interesariuszy na określonym terytorium (EMAF, 2015b).

Regeneracja obejmuje modele, które koncentrują się na odzyskiwaniu energii z materiałów odpadowych nienadających się do recyklingu, mając na celu przekształcenie ich w użyteczne formy, takie jak ciepło, energia elektryczna lub paliwo (Ajayebi i in., 2020). Wdrożenie praktyk regeneracyjnych dodatkowo promuje projektowanie produktów przyjaznych dla środowiska, zmniejszając wytwarzanie odpadów w cyklu gospodarczym. Wykorzystując energię z tych odpadów zamiast składować je na wysypiskach, firmy mogą skutecznie zmniejszyć swoją zależność od paliw kopalnych i zmniejszyć emisję gazów cieplarnianych.

Regeneracja to także wykorzystanie odnawialnych źródeł w procesach produkcyjnych. Stosując cyrkularne łańcuchy dostaw, firmy mogą zapewnić, że zasoby są pozyskiwane w sposób zrównoważony, bez wyczerpywania rezerw naturalnych. Skupienie się na wydajnych energetycznie budynkach, jako sposobie promowania zrównoważonego rozwoju w ramach działalności biznesowej wynika z idei rozszerzonej odpowiedzialności biznesu (poprzez minimalizację negatywnego wpływu na środowisko) (Albastroiu Nastase i in., 2021). W efektywnych energetycznie budynkach stosowane są różnorodne rozwiązania mające na celu optymalizację kosztów poprzez zmniejszenie zużycia energii. Systemy izolacji, inteligentnego sterowania oświetleniem oraz wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii, takich jak panele słoneczne lub turbiny wiatrowe, firmy mogą lokują swoją działalność w ekologicznie zoptymalizowanych przestrzeniach znanych jako parki ekoprzemysłowe. Ich celem jest

maksymalne wykorzystanie zasobów i minimalizacja odpadów poprzez zachęcanie firm do współpracy wzajemnej (Avishek Goel, 2018). Lokalizacje te zazwyczaj zapewniają łatwy dostęp do różnych przyjaznych dla środowiska zasobów, takich jak tereny zielone, naturalne światło i czysta woda. Bliskość pozwala na lepszą współpracę między firmami przy jednoczesnym zminimalizowaniu negatywnego wpływu na otaczające ekosystemy. Ostatnim rodzajem modelu jest leasing chemiczny. Jest to kolejne skuteczne podejście do zmniejszania szkód środowiskowych powodowanych przez zużycie chemikaliów (Alcalde-Calonge i in., 2022).

Kategoria działań *współdzielenia* jest obecnie najbardziej rozpowszechniona i obejmuje również konserwację i naprawę produktu przedłużającą jego użytkowanie. W przypadku tej grupy określanej jako PSS⁷ wyróżnić należy także leasing produktów, klienci mają wyłączność na korzystanie z produktu bez posiadania go na własność. PSS może opierać się na dostępności, gdzie określony produkt lub usługa jest udostępniana klientom na określony czas. Inna forma PSS opiera się na wydajności, gdzie przychody są generowane poprzez dostarczanie rozwiązań spełniających określone potrzeby i wymagania. Zachęca to do zwrotu i ponownego wykorzystania poprzez oferowanie zachęt do zwrotu używanych produktów po uzgodnionej wartości (Chiappetta Jabbour i in., 2019). Zebrane produkty są odsprzedawane po odnowieniu lub przekształcane w ulepszone wersje poprzez wymianę modułów lub komponentów wyższej jakości.

Model biznesowy "bring your own device" pozwala użytkownikom na korzystanie z własnych urządzeń w celu uzyskania dostępu do usług. To hybrydowe podejście łączy trwałe produkty z krótkotrwałymi materiałami eksploatacyjnymi w celu zapewnienia optymalnej funkcjonalności. Koncepcja stojąca za tym modelem jest zakorzeniona w idei minimalizacji odpadów i zużycia zasobów poprzez wykorzystanie istniejących urządzeń osobistych zamiast dostarczania nowych (Baldassarre i in., 2019).

Transformacyjna zmiana w tradycyjnym modelu biznesowym promuje zrównoważony rozwój poprzez wykorzystanie zasobów, które są już dostępne dla konsumentów, zamiast

⁷ Product-Service Systems [PSS] to model biznesowy, który oferuje połączenie produktów i usług w celu zapewnienia wartości klientom. W modelu PSS firma zachowuje własność fizycznego produktu, a klienci płacą za usługę świadczoną przez produkt, a nie za sam produkt. Firmy są również odpowiedzialne za konserwację, naprawę i ewentualną utylizację lub recykling produktu, co może motywować je do projektowania bardziej trwałych, zrównoważonych i nadających się do recyklingu produktów. Przykładem PSS może być usługa leasingu samochodów, w której klienci płacą za korzystanie z samochodu, a nie za jego posiadanie. Firma leasingowa zajmuje się konserwacją i naprawą pojazdu, a po zakończeniu leasingu samochód wraca do firmy leasingowej w celu recyklingu lub odsprzedaży.

ciągłego wytwarzania nowych produktów (Baldassarre i in., 2019). Model ten wykorzystuje luki wartości lub wartość rezydualną w systemach produktowych. Ma on na celu przedłużenie żywotności istniejących produktów i zminimalizowanie ilości odpadów poprzez praktyki takie jak ponowne wykorzystanie materiałów lub opracowywanie produktów ubocznych z odpadów. W przypadku koncepcji systemów produktowo-usługowych, ważne jest aby zauważyć, że przywiązanie i zaufanie odgrywają rolę w optymalizacji efektywności ekologicznej w całym cyklu życia produktu (Cullen, 2017). Takie podejście może dodatkowo przyczynić się do zwiększenia efektywnego wykorzystania dostępnych zasobów.

Możliwość skorzystania z tzw. "luk między wartością a żywotnością" lub przechwytywanie resztkowej wartości w ramach modeli produktowo-usługowych pozwala zarówno na maksymalizację korzyści ekonomicznych, jak i minimalizację generowania odpadów (Bourdin & Torre, 2020). Taki rozwój produkcji i konsumpcji od linearnego do cyrkularnego jest rzeczywistym rozwiązaniem dla wyzwań wynikających z ograniczeń surowcowych oraz problemu nadprodukcji odpadów. W tego typu gospodarce produktywność materiałów jest przekształcana w zamkniętych cyklach. Obejmuje to przedłużanie żywotności istniejących produktów i procesów, a także tworzenie nowych kombinacji zasobów i komponentów materiałowych. Obejmuje to również zakup odzyskanych strumieni odpadów i osiągnięcie 100% ponownego wykorzystania zasobów i materiałów, a także oferowanie zdematerializowanych usług jako alternatywy dla produktów fizycznych i produkcji na żądanie (Etzkowitz, 1991).

Kategoria działań *optymalizacja* operacji to element zarządzania aktywami w organizacjach. W tym kontekście, podejmuje się różnorodne aktywności mające na celu zwiększenie efektywności wykorzystania zasobów i minimalizowanie marnotrawstwa. Jednym ze sposobów optymalizacji jest wewnętrzna zbiórka, ponowne wykorzystanie, odnawianie i odsprzedaż używanych produktów (PCH, 2018). Poprzez strategiczną implementację takiego podejścia można zmniejszyć generowane odpady oraz ograniczyć negatywny wpływ na środowisko. Produkcja oparta na zamówieniu również stanowi wariant osiągania efektywnego zarządzania aktywami (Cicchiello i in., 2023). Polega on na produkcji towarów tylko wtedy, gdy istnieje konkretny popyt i zamówienie zostało złożone przez klienta (Mulrow i in., 2017). Taki model produkcyjny pozwala uniknąć nadpodaży, nadmiernego składowania zapasów i zmniejsza ryzyko konieczności usuwania nieużywanych produktów.

Kolejną kategorią modeli jest *zapętlenie* związane z regeneracją produktów i odzyskiwaniem zasobów. Pętla produktu, która odnosi się do procesu ciągłego przechodzenia

produktu przez etapy regeneracji, transformacji i przywracania jakości. Zapewnia to, że produkt lub jego komponenty zachowują swoją funkcjonalność i są przywracane do stanu jak nowe. Innym podejściem w zrównoważonych innowacjach jest "recykling 2.0" lub zaawansowane techniki recyklingu, które wykraczają poza tradycyjne metody recyklingu poprzez wydobywanie zasobów z utylizowanych produktów lub produktów ubocznych (Augiseau & Barles, 2017). Ta forma odzyskiwania zasobów ma na celu maksymalizację wydobycia wartości ze strumieni odpadów przy jednoczesnym zminimalizowaniu wpływu na środowisko. Upcykling to strategia w ramach modeli, w której materiały są ponownie wykorzystywane w innowacyjny sposób, co skutkuje wzrostem ich wartości w porównaniu z ich pierwotną formą (Burgess i in., 2021). Zamknięte łańcuchy dostaw obejmują wykorzystanie materiałów z zamkniętych pętli materiałowych charakteryzujących się biodegradowalnością lub możliwością pełnego recyklingu. Te zamknięte pętle zapewniają minimalną utratę zasobów w procesach produkcyjnych, jednocześnie wzmacniając cele zrównoważonego rozwoju.

Wirtualizacja jest kategorią dla modeli biznesowych, których celem jest m.in. minimalizacja zużycia materiałów i energii. Te innowacyjne modele zastępują fizyczne produkty wirtualnymi odpowiednikami, zmniejszając w ten sposób zapotrzebowanie na zasoby i energię zarówno na etapie produkcji, jak i użytkowania (Acquier i in., 2017). Wykorzystując zaawansowane technologie, takie jak wirtualna rzeczywistość czy przetwarzanie w chmurze, firmy mogą tworzyć cyfrowe reprezentacje swoich produktów, które są nie do odróżnienia od fizycznych pod względem funkcjonalności i doświadczenia użytkownika. Wdrożenie zwirtualizowanych modeli oferuje kilka korzyści dla zrównoważonego rozwoju. Po pierwsze, eliminuje wymóg wydobycia surowców i procesów produkcyjnych związanych z tradycyjnym tworzeniem produktów. Po drugie, wirtualizacja umożliwia wydajną dystrybucję za pośrednictwem platform internetowych bez konieczności stosowania konwencjonalnych metod transportu, które przyczyniają się do emisji dwutlenku węgla (Acs & Sanders, 2013). Przyjęcie zwirtualizowanych rozwiązań sprzyja większej dostępności towarów bez ograniczeń geograficznych, ponieważ można do nich łatwo uzyskać dostęp na całym świecie za pośrednictwem platform cyfrowych za pomocą urządzeń łączności internetowej, takich jak komputery lub smartfony. Dodatkowo, wirtualizacja wspiera również koncepcję ekonomii współdzielenia i konsumpcji opartej na współpracy, w ramach której konsumenci mogą tymczasowo korzystać z produktów, nie posiadając ich na własność.

Kategoria działań *wymiany* obejmuje firmy lub osoby fizyczne świadczące usługi ułatwiające wymianę, pożyczanie lub handel towarami. Ma to na celu maksymalizację

wykorzystania i minimalizację odpadów, przyczyniając się do bardziej zrównoważonej gospodarki. Zasoby są wykorzystywane tak długo, jak to możliwe, a odpady są znacznie zmniejszone, ponieważ zamiast być wyrzucane, towary są redystrybuowane do tych, którzy ich potrzebują. Przykłady modelu wymiany można znaleźć w takich działaniach, jak platformy internetowe dla towarów używanych, systemy współdzielenia samochodów/rowerów i wypożyczalnie odzieży. Model wymiany w gospodarce cyrkularnej wykracza poza samo dzielenie się, pożyczanie lub wymianę towarów. Obejmuje on również mądry wybór i wykorzystanie zasobów na etapie produkcji, aby zapewnić minimalne zużycie nowych surowców i zmniejszyć wytwarzanie odpadów. Przedsiębiorstwa wdrażające model wymiany skupiają się nie tylko na efektywnym wykorzystaniu, ale także na wartości ekonomicznej wykorzystywanych zasobów. Na przykład stosowanie materiałów, które można łatwo poddać recyklingowi lub które zachowują swoją wartość po pierwszym cyklu użytkowania, może z czasem drastycznie obniżyć koszty produkcji. Model wymiany zachęca również podmioty do odkrywania innych form wartości w swoich produktach i usługach. Ostatecznym celem modelu wymiany w gospodarce cyrkularnej jest przekształcenie linearnego modelu w zamkniętą pętlę surowców, w której towary są wytwarzane w celu ponownego wytworzenia, zasilając ponownie proces produkcyjny. W szerszym kontekście model wymiany rozciąga się również na systemy transportowe i gospodarkę współdzielenia, z usługami współdzielenia przejazdów, takimi jak Uber i Lyft, które na nowo zdefiniowały transport osobisty, wykorzystując niewykorzystane zasoby (Van Dam i in., 2005).

Zarządzanie łańcuchem dostaw w obiegu zamkniętym [CLSCM ang. Closed Loop Supply Chain Management] to model biznesowy zakorzeniony w zasadach gospodarki cyrkularnej (Starostka-Patyk, 2014). Kładzie nacisk na wykorzystanie w produkcji materiałów odnawialnych, nadających się do recyklingu lub biodegradowalnych, aby zminimalizować wytwarzanie odpadów i promować zrównoważony rozwój. Jednym z kluczowych aspektów CLSCM jest skuteczne zarządzanie przepływem materiałów od klientów z powrotem do producentów. Gdy zasoby stają się ograniczone lub szkodliwe dla środowiska, firmy mogą albo zainwestować więcej w te zasoby, albo zbadać alternatywne opcje przy użyciu własnych wyprodukowanych materiałów (Amin i in., 2020). Takie podejście pozwala firmom obniżyć koszty, zachować kontrolę nad jakością surowców i złagodzić wpływ na środowisko w wielu cyklach życia. Model ten priorytetowo traktuje wykorzystanie materiałów odnawialnych, nadających się do recyklingu lub biodegradowalnych w procesach produkcyjnych, aby

zapewnić ochronę zasobów i zminimalizować ilość odpadów. Tabela 13 wskazuje główne korzyści zidentyfikowane w procesie transformacji w przedsiębiorstwie.

Tabela 13 Korzyści wynikające z zastosowania modelu CLSCM w przedsiębiorstwie

Nazwa korzyści	Opis
Wydajność i rentowność	Zamykając pętlę w łańcuchu dostaw i skutecznie zarządzając odpadami, firmy mają możliwość włączenia produktu ubocznego, eliminację odpadów i poprawy ogólnej wydajności procesów wytwórczych. Wdrożenie tego podejścia może prowadzić do zwiększenia rentowności firm poprzez ograniczenie kosztów zarządzania odpadami. Oszczędności pojawiają się w obszarze wydatków powiązanych z surowcami i opakowaniami.
Bezpieczeństwo w łańcuchu dostaw	Zwiększenie kontroli nad całym łańcuchem dostaw, od pozyskiwania materiałów po dostarczanie gotowych produktów. Ten zwiększony poziom bezpieczeństwa pomaga chronić przed zakłóceniami, podrabianymi produktami i nieautoryzowanym dostępem do poufnych informacji lub zasobów.
Dostęp do nowych rynków	Wykorzystanie rosnącego popytu na zrównoważone produkty i usługi, prowadząc do zwiększenia lojalności klientów i reputacji marki. Wdrażając systemy o obiegu zamkniętym, które promują ponowne użycie, regenerację i recykling w całym łańcuchu wartości, firmy mogą stworzyć przewagę konkurencyjną.
Wzmocnienie marki	Zwiększenie lojalności klientów wobec marki i promocja zrównoważonego rozwoju środowiska. Wykorzystanie rosnącej świadomości ekologicznej konsumentów poszukujących marek przyjaznych środowisku. Dzięki ekoinnowacjom i przyjęciu naprawczego podejścia do produkcji i konsumpcji, firmy mogą dostosować swoje wartości do wartości docelowych odbiorców, jednocześnie przyczyniając się do realizacji długoterminowych celów zrównoważonego rozwoju.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Coenen i in., 2023)

Model CLSCM obejmuje elementy interdyscyplinarne, takie jak kwestie prawne, polityki rządowe, problemy środowiskowe i współpraca (umowy) z partnerami. Wiele firm napotyka trudności w przekładaniu strategicznego celu implementacji CLSCM na decyzje operacyjne. Wyzwaniem w procesie transformacji są niepewności i dynamiczna złożoność występująca w systemie łańcucha dostaw. Wybór odpowiednich opcji odzysku jest wyzwaniem w CLSCM (Beames i in., 2021). Proces nabywania używanych produktów do ponownego wykorzystania stanowi kolejne wyzwanie wiąże się bowiem z certyfikacją i określeniem pochodzenia. Zastosowanie technologii *blockchain* może podnieść wiarygodność (Joshi i in., 2023). Wpływa to także dodatkowo na wybór odpowiednich dostawców, którzy mogą dostarczyć produkty nadające się do recyklingu lub ponownego wykorzystania. Przejście do modeli biznesowych opartych na gospodarce cyrkularnej wymaga od firm podjęcia decyzji strategicznych, takich jak stopień centralizacji sieci logistycznej, stopień serwicyzacji produktu i stopień koordynacji usług logistycznych (Blömeke i in., 2020). Procesy od produkcji do zarządzania odpadami stają się bardziej efektywne dzięki technologiom cyfrowym. Wymaga to przezwyciężenia barier i umożliwienie swobodnego przepływu danych przez granice, budowanie zaufania do gospodarki danych i maksymalizacji synergii między agendami gospodarki cyfrowej i cyrkularnej (Berg & Wilts, 2019). Cyfrowe platformy obejmują narzędzia inteligentnego pozyskiwania, przetwarzania i udostępniania danych. Cyfrowe technologie,

takie jak czujniki, urządzenia podłączone do sieci i platformy internetowe, prowadzą do optymalizacji procesów i umożliwiają powstawanie obiegów zamkniętych (Blackburn i in., 2023; D.-Q. Ma i in., 2023).

2.4. Zewnętrzne determinanty wdrażania gospodarki cyrkularnej

2.4.1. Cele i istota procesów koordynacji działań

Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej angażuje wielu interesariuszy (przedsiębiorstwa, administracja publiczna, sfera nauki, organizacje pozarządowe i konsumenci). Dążenie do koordynacji między różnymi grupami ma na celu osiągnięcie spójności działań i uniknięcia podejmowania sprzecznych ze sobą inicjatyw (EC, 2021b). Zmiana z modelu gospodarki linearnej na gospodarkę cyrkularną wiąże się z wielowymiarowymi i wielopoziomowymi przekształceniami. Koordynacja zapewnia spójne ramy dla zainteresowanych stron. Skuteczna koordynacja zapewnia dostosowanie polityki regionalnej i praktyk w różnych sektorach i na różnych poziomach hierarchii władzy, zapobiegając niespójnościom i rozbieżnościom, jednocześnie zwiększając skuteczność i wydajność wdrażanych instrumentów (Świstak, 2018). Czynniki zewnętrzne, takie jak ramy regulacyjne, postęp technologiczny, zachowania konsumentów, warunki rynkowe i zmienne społeczno-ekonomiczne uwzględniane są w ujęciu ponadnarodowym (Khajuria i in., 2022).

Proces transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej obejmuje sektory i podmioty różnych branż i rynków. Współzależności zidentyfikowane w różnych sektorach, takich jak produkcja, rolnictwo, energia, gospodarka odpadami i transport, wymagają systemowego podejścia w celu zapewnienia skutecznego działania modelu. Skoordynowane podejście zapewnia, że wdrażane regulacje są ze sobą zgodne i wspierają uchwalone wytyczne polityczne efektywnego gospodarowania zasobami (Łuniewski & Łuniewski, 2020). Rolą administracji publicznej jest zapewnienie sprawiedliwych szans dla wszystkich zainteresowanych stron w dostępie do zasobów. Skoordynowane podejście pozwala na efektywne zarządzanie w międzysektorowym środowisku wykorzystania zasobów, recyklingu, gospodarki odpadami oraz rozwoju krajowych i międzynarodowych modeli zarządzania. Samorządy lokalne mają możliwość przyspieszenia transformacji na poziomie krajowym, oraz ponadnarodowym kształtując i promując przyjęte rozwiązania (Wlaźlak, 2021).

Transformacja nie zależy wyłącznie od działań podmiotów stanowiących prawo, ale wymaga również procesu konsultacji i rzecznictwa interesów ze strony społeczeństwa

obywatelskiego. Podobnie środowisko nauki może udzielić wsparcia w rozwijaniu podejścia teoretycznego i wdrożeniowego (Odzimek, 2018). Relacje z interesariuszami potrójnej helisy kształtują się równomiernie w okresie przejściowym i dostosowują się do funkcjonowania na rynku o zasadach cyrkularnych. Obszarem oddziaływania jest koordynacja między sektorami innowacji i dzielenia się wiedzą. Wymiana innowacyjnych praktyk i wiedzy prowadzi do bardziej efektywnych postępów w całym systemie. Regulacje prawne zachęcają do otwartego podejścia i wdrażania rozwiązań międzysektorowych, które umożliwiają systemowe i zintegrowane podejście (Łacka, 2018). Dodatkowo zapewnienie źródeł finansowania jak również wdrażanie mechanizmów finansowych postrzegane jest jako konieczne, aby zwiększyć rentowność inwestycji i zachęcić podmioty prywatne. Rozwój niezbędnej infrastruktury dla gospodarki cyrkularnej, w tym zakłady recyklingu i odnawialne źródła energii możliwe jest zarówno poprzez inwestycje ze źródeł prywatnych przedsiębiorstw, jak i publicznych (Burchard-Dziubińska & Burzyńska, 2023).

Zrozumienie i akceptacja zmiany sposobu myślenia o procesach gospodarczych wśród społeczeństwa, przedsiębiorstw i innych podmiotów związana jest z aktywną rolą instytucji krajowych i ponadnarodowych. Ich współpraca na rzecz przygotowania i wdrażania adekwatnych do potrzeb instrumentów stanowi element transformacji (Michalak & Rydz-Żbikowska, 2022). Tworzenie platform, które sprzyjają dialogowi umożliwia różnym grupom łączenie się i pracę na rzecz wspólnych celów (Iwaszczuk i in., 2022).

Normy i wartości społeczne, a także wiedza i preferencje konsumentów kształtują warunki rynkowe. Przejście na model gospodarki cyrkularnej wymaga zmiany funkcjonowania społeczeństwa opartego na konsumpcji na bardziej zrównoważone i przyjazne środowisku (Rutkowska & Popławski, 2017). Stymulowanie zaangażowania organizacji społeczeństwa obywatelskiego określa ramy dla społeczeństwa w opracowywaniu i rozpowszechnianiu strategii także w różnych grupach wiekowych. Skoncentrowanie, w pierwszej fazie transformacji, działań na organizacjach o ugruntowanej pozycji (zajmującej się wspieraniem sieci oraz tworzeniem wiedzy i komunikacji, przy jednoczesnym monitorowaniu wysiłków) zapewnia ciągłość i wystarczające zasoby do osiągnięcia rezultatów średnio i długookresowych. Narzędzia takie jak zaangażowanie interesariuszy poprzez zachęty do budowania sieci związane są z promowaniem odpowiednich umiejętności i wiedzy w organizacjach wdrażających model gospodarki cyrkularnej (Salvioni & Almici, 2020).

Administracja publiczna podejmując decyzje na temat kierunku zmian wdraża działania tj. zasady zielonych zamówień publicznych (Witjes & Lozano, 2016). Takie proaktywne

podejście ma znaczenie dla przejścia na bardziej zrównoważony model gospodarczy, który promuje efektywne gospodarowanie zasobami i systemy produkcji w obiegu zamkniętym (Frone & Frone, 2023). Poprzez przyjęte instrumenty administracja publiczna może wspierać i zachęcać przedsiębiorstwa do włączania obiegu zamkniętego do swoich działań. Przejście to nie tylko napędza wzrost gospodarczy, ale także kreuje nowe miejsca pracy (Sulich & Sołoducho-Pelc, 2022). Istotne jest jednak również, aby to odgórne podejście stymulowało i wykorzystywało lokalne i oddolne inicjatywy, ponieważ praktyczna wiedza i innowacje często znajdują się na tych poziomach. Administracja publiczna szczebla krajowego i ponadnarodowego może stymulować lub utrudniać przejście do gospodarki cyrkularnej (Burchard-Dziubińska, 2023).

2.4.2. Filary Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej

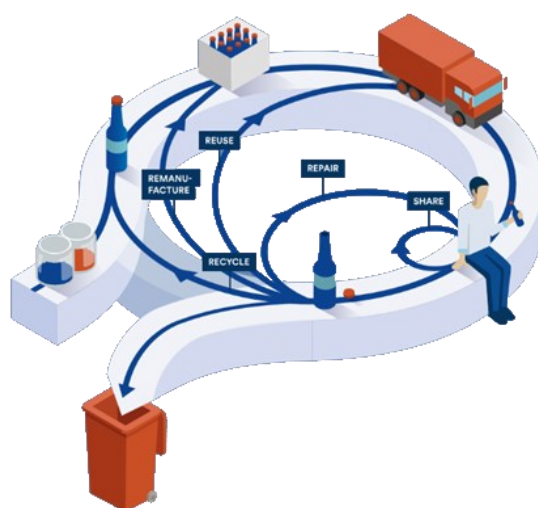
Wielu ekonomistów badając znaczenie lepszego wykorzystania zasobów dochodzi do wniosku, że korzystanie z nich odegrało dominującą rolę dla osiągniętego w ostatnich 200 latach w Europie wzrostu gospodarczego (EMAF, 2015a). Zgodne jest to z modelem wzrostu Solowa i roli jaką odgrywa krańcowa produktywność fizycznych zasobów (Ayres & Warr, 2005). Jednocześnie analiza danych w trzech sektorach (budownictwo, żywność, transport) wskazuje na niepełne wykorzystanie zasobów pierwotnych⁸ w procesach produkcyjnych. Wynikiem tych analiz i rosnącej świadomości wzrosło zapotrzebowanie na rozwijanie nowego modelu gospodarki, który będzie dążył do sprostania wyzwaniom związanym z niedoborem zasobów i marnotrawstwem.

Europejski model gospodarki cyrkularnej określony został jako „system, który jak najdłużej zachowuje wartość dodaną w produktach i eliminuje marnotrawstwo” (Blomsma i in., 2023; Bourguignon, 2016; Kovacic i in., 2020; Smol i in., 2020). Rozwój odbywa się wśród głosów krytyki dotyczącej straconej szansy na rzeczywistą skuteczność transformacji (Valenzuela & Böhm, 2017), zmiany wizerunkowej zrównoważonego rozwoju (Hobson, 2021), wieloznaczności podejścia (Corvellec i in., 2022). Pojawiająca się krytyka zachęca do uszczegółowienia i systematyzowania pojęć. Odbywa się to zarówno w publikacjach naukowych wprowadzających systematykę definicji (Kirchherr i in., 2017), nowych planów biznesowych (Geisendorf & Pietrulla, 2018), jak również regulacjach prawnych na szczeblu

⁸ Europa nadużywa zasobów o współczynniku 1,5–2 w stosunku do poziomów regeneracji, co ma coraz wyraźniejszy negatywny wpływ. (op. cit. EMAF, 1015)

europejskim (EC, 2020; Komisja, 2015; PE, 2008), krajowym (RM, 2016a, 2019b), regionalnym (Orola, 2018; Replace, 2022; Vanhamäki i in., 2020; ZWW, 2022), czy też w rozwiązaniach branżowych (Piesik, 2021).

W krajach Unii Europejskiej gospodarkę cyrkularną zaczęto wdrażać już w latach 80 i 90 (Pearce, D., & Turner, R. K., 1990). Pierwszym znaczącym aktem była dyrektywa ramowa UE w zakresie odpadów (PE, 2008). Równocześnie, nawiązując do książki opublikowanej przez K. Bouldinga *The Economics of the Coming Spaceship Earth* (Boulding, 1966), fundacja Ellen MacArthur opracowała definicję, która wskazuje, że „gospodarka cyrkularna to taka, która z założenia ma charakter naprawczy i regeneracyjny i ma na celu utrzymanie produktów, komponentów i materiałów w ich najwyższej użyteczności i wartości przez cały czas, rozróżniając cykle techniczne i biologiczne” (Geisendorf & Pietrulla, 2018). Funkcjonującym w europejskiej przestrzeni prawno-gospodarczej jest model oparty na zasadzie 4R obejmujący: regenerowanie, ponowne wykorzystanie, recykling i naprawę (Schemat 4).

Schemat 4 Europejski model gospodarki cyrkularnej
Źródło: (IE, 2019)

Europejski model gospodarki cyrkularnej (Komisja, 2015) przyjęty został w 2015 roku przez Komisję Europejską jako plan obejmujący 54 inicjatywy, takich jak: zarządzanie odpadami, recykling, redukcja marnotrawstwa żywności i efektywne wykorzystanie zasobów. Jego celem jest pobudzenie transformacji i wspieranie implementacji gospodarki cyrkularnej. Plan promuje współpracę między krajami członkowskimi, tworząc jednolite podejście. Obejmuje też tworzenie odpowiednich instrumentów politycznych i prawnych oraz realizację celów przez rządy, przedsiębiorstwa i instytucje badawcze. Działa jako impuls dla zrównoważonej gospodarki, mobilizując działania na różnych poziomach w Unii Europejskiej. W ramach planu opracowano przepisy dotyczące gospodarowania odpadami, wprowadzając

ograniczenia na składowanie odpadów oraz wyższych wartości recyklingowych surowców. Ponadto, uwzględniono zasady projektowania ekologicznego, które mają na celu promowanie produktów o długiej żywotności i łatwości naprawy czy recyklingu (Korhonen i in., 2018).

Wdrożenie unijnego planu działania dotyczącego gospodarki cyrkularnej z 2015 r. stanowiło kamień milowy w transformacji do nowego modelu. Plan działania na rzecz gospodarki cyrkularnej 2.0, przyjęty w marcu 2020 r., ma na celu przyspieszenie transformacji gospodarczej w kierunku bardziej ambitnej, zrównoważonej i sprawiedliwej społecznie gospodarki w Europie (EC, 2020). Plan obejmuje 35 działań, koncentrując się na pięciu priorytetach: zapewnieniu dostępności zasobów, promowaniu zrównoważonej i zasobooszczędnej produkcji i konsumpcji, wspieraniu zrównoważonego przemysłu, budowaniu zrównoważonych miast oraz zwiększaniu globalnego wpływu UE poprzez współpracę międzynarodową. Celem Planu jest przyspieszenie transformacji poprzez zmniejszenie ilości produkowanych odpadów, optymalizację zużycia surowców, wydłużenie cyklu życia produktów i promowanie wykorzystania zasobów odnawialnych.

Komisja Europejska uznała gospodarkę cyrkularną za jeden ze swoich głównych priorytetów (Fetting, 2020). Koncentracja ta znajduje odzwierciedlenie w różnych inicjatywach legislacyjnych i nielegislacyjnych. Poszczególne inicjatywy są przypisane do konkretnych komisji parlamentarnych w celu ich przeglądu i rozpatrzenia. Aby osiągnąć przyjęte cele wprowadzane są przepisy ujęte w pakiecie legislacyjnym. Wśród decydujących aktów wskazać należy dyrektywę w sprawie restrukturyzacji systemów produktowych, która ma na celu zapewnienie, że produkty są projektowane w bardziej zrównoważony i trwały sposób. Dyrektywa ta zachęca podmioty do przyjęcia zasad projektowania w obiegu zamkniętym, takich jak włączenie materiałów pochodzących z recyklingu i ułatwienie naprawy, ponownego użycia i recyklingu produktów. Kolejną inicjatywą jest plan działania Unii Europejskiej w dziedzinie gospodarki cyfrowej. Celem jest zapewnienie, że transformacja cyfrowa odbywa się w sposób zrównoważony i zgodny z przyjętym modelem. Poprzez promowanie wykorzystania technologii cyfrowych, które przyczyniają się do efektywnego gospodarowania surowcami pierwotnymi i wtórnymi zakłada się redukcję odpadów i optymalizację łańcuchów dostaw. Kolejną inicjatywą jest zwiększenie znaczenia współpracy. Osiągnięcie zaplanowanych celów wymaga wspólnych wysiłków, przezwyciężenia barier i stymulowania przyjmowania praktyk cyrkularnych w różnych sektorach i łańcuchach wartości .

W ramach takich inicjatyw jak Europejski plan działania na rzecz biogospodarki (Komisja, 2022) Wspólnota dąży do zwiększenia wykorzystania biomasy, rozwijania

bioproduktów oraz badań i innowacji w tym obszarze. Wspierane są także inicjatywy mające na celu tworzenie regionalnych klastrów biogospodarki, które przyczyniają się do zwiększenia dostępności surowców odnawialnych i wspierają rozwój gospodarki cyrkularnej (Ghisellini i in., 2016). Warto również zwrócić uwagę na rosnącą rolę gospodarki współdzielenia oraz cyfryzacji w zarządzaniu surowcami (Moreau i in., 2017). Dzięki platformom współdzielenia oraz technologiom informacyjnym, możliwe jest lepsze zarządzanie zasobami, redukcja marnotrawstwa oraz efektywniejsze wykorzystanie surowców (Schwanholz & Leipold, 2020). W Unii Europejskiej inwestuje się w rozwój tych rozwiązań, co przyczynia się do zwiększenia dostępności surowców oraz przyspieszenia transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej.

Europejski model gospodarki cyrkularnej zgodny jest z zasadami rozwoju zrównoważonego zawartymi w Agendzie 2030. Zasady te stanowią podstawę i są jednym z filarów kształtowania i wdrażania gospodarki cyrkularnej na poziomie krajów i samorządów terytorialnych w Unii Europejskiej. Cele Zrównoważonego Rozwoju [SDG – ang. The Sustainable Development Goals], znane również jako Agenda 2030 na rzecz Zrównoważonego Rozwoju, to program działań przyjęty przez państwa członkowskie Organizacji Narodów Zjednoczonych w 2015 roku. Istotą jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju w skali globalnej do roku 2030 w szczególności sprostanie:

1. wyzwaniom, przed którymi stoi dziś świat, w tym zmianom klimatycznym,
2. nierównościom społecznym, ubóstwu, nierówności płci,
3. utracie różnorodności biologicznej,
4. braku dostępności do czystej wody i urządzeń sanitarnych.

Uchwalenie agendy stanowiło kamień milowy w globalnych wysiłkach i świadczy o potwierdzeniu zbiorowej potrzeby podejmowania skoordynowanych działań na wszystkich poziomach przestrzennych - lokalnym, krajowym i globalnym (Ratschka, 2021). Siedemnaście powiązanych ze sobą celów obejmuje szeroki zakres obszarów, w tym między innymi zdrowie i dobrobyt, edukację, wodę i warunki sanitarne, energię, zrównoważoną produkcję i konsumpcję, zmiany klimatu, życie na lądzie i w wodzie, pokój, sprawiedliwość i silne instytucje.

Jedną z zasad leżących u podstawy celów zrównoważonego rozwoju jest idea niepozostawiania nikogo w tyle. Zasada ta podkreśla znaczenie włączenia i zapewnienia, że wszystkie osoby, niezależnie od ich pochodzenia lub okoliczności, mają równe szanse na czerpanie korzyści z inicjatyw na rzecz zrównoważonego rozwoju (Gruchelski & Niemczyk,

2016). Zasada ta uznaje, że osiągnięcie zrównoważonego rozwoju wymaga uwzględnienia potrzeb i praw wszystkich, w szczególności tych, którzy są marginalizowani lub narażeni na zagrożenia w sposób kompleksowy. Na przykład, walka z ubóstwem to nie tylko zwiększanie poziomu dochodów, ale także poprawa dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej, czystej wody i urządzeń sanitarnych oraz zmniejszanie nierówności (F. Kaczmarek, 2021).

Zbiorowy wysiłek rządów, przedsiębiorstw, organizacji społeczeństwa obywatelskiego i osób fizycznych ma za zadanie stworzenie transformacyjnych zmian (EKES, 2018). Osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju wymaga mobilizacji środków finansowych, transferu technologii, budowania potencjału i dzielenia się wiedzą w celu wspierania inicjatyw zrównoważonego rozwoju we wszystkich krajach, zwłaszcza w krajach rozwijających się (UNESCO, 2015). Konieczne jest, aby przedsiębiorstwa, zwłaszcza duże i międzynarodowe korporacje, przyjęły zrównoważone praktyki i włączyły zrównoważony rozwój do swoich strategii biznesowych. W ten sposób przedsiębiorstwa mogą przyczynić się do osiągnięcia różnych celów zrównoważonego rozwoju, takich jak cel 12 dotyczący zrównoważonej konsumpcji i produkcji oraz cel 17 dotyczący partnerstw na rzecz realizacji celów. Włączenie informacji o zrównoważonym rozwoju do cyklu raportowania pozwala firmom na bycie odpowiedzialnymi i przejrzystymi w swoich wysiłkach na rzecz zrównoważonego rozwoju. Cele zrównoważonego rozwoju uznają również, że podejmowanie wyzwań środowiskowych, takich jak zmiany klimatu i utrata różnorodności biologicznej, ma znaczenie dla zapewnienia zrównoważonej przyszłości. SDG 13 dotyczy działań na rzecz klimatu a SDG 15 dotyczy życia na lądzie koncentrują się w szczególności na tych kwestiach.

Samorządy lokalne również odgrywają rolę we wdrażaniu celów zrównoważonego rozwoju, ponieważ są odpowiedzialne za przekładanie globalnych celów na konkretne działania na szczeblu lokalnym (Kugiel, 2023). Włączając cele zrównoważonego rozwoju do swoich planów rozwoju i polityk, samorządy lokalne mogą stawić czoła konkretnym wyzwaniom i możliwościom w swoich społecznościach. Ponadto partnerstwa między różnymi interesariuszami są podkreślane w SDG 17. Partnerstwa na rzecz celów uznają, że osiągnięcie zrównoważonego rozwoju wymaga współpracy między różnymi podmiotami. Należą do nich rządy, przedsiębiorstwa, organizacje społeczeństwa obywatelskiego i osoby fizyczne. Wspólnie, interesariusze ci mogą wykorzystać swoją unikalną wiedzę, zasoby i sieci, aby napędzać transformacyjne zmiany w kierunku zrównoważonego rozwoju. Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 i powiązane z nią cele zapewniają kompleksowe ramy dla sprostania pilnym globalnym wyzwaniom naszych czasów.

Strategicznymi priorytetami politycznymi w Unii Europejskiej, które kształtują oraz determinują wdrażanie gospodarki cyrkularnej jest Europejski Zielony Ład (European Green Deal). Jest to strategia, która ma na celu przyspieszenie transformacji gospodarczej w kierunku zrównoważonej i neutralnej dla klimatu Europy (EC, 2019b). Strategia ta została uchwalona w grudniu 2019 roku w celu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych i osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 roku. Europejski Zielony Ład składa się z działań i inicjatyw, takich jak (EC, 2021c):

1. Zwiększenie celów klimatycznych UE: UE zobowiązała się do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych o co najmniej 55% do 2030 roku w porównaniu z poziomem z 1990 roku;
2. Inwestycje w czystą energię: UE ma na celu zwiększenie udziału energii odnawialnej w całkowitej produkcji energii oraz poprawę efektywności energetycznej w budynkach i przemyśle;
3. Transport zeroemisyjny: UE chce zwiększyć udział transportu publicznego, rowerów i pieszych, a także zwiększyć liczbę samochodów elektrycznych;
4. Ochrona bioróżnorodności i zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi: UE chce osiągnąć zeroemisyjne i zrównoważone gospodarowanie zasobami naturalnymi, a także zwiększyć ochronę przyrody i bioróżnorodności;
5. Inwestycje w badania i innowacje: UE planuje zwiększyć inwestycje w badania i innowacje w celu poprawy technologii i metod produkcyjnych, a także w celu rozwijania nowych technologii.

Publikowany na stronach Parlamentu Europejskiego harmonogram jest źródłem informacji, który pokazuje postęp inicjatyw w ramach Europejskiego Zielonego Ładu Komisji Europejskiej (EP, 2023a). Są to propozycje dotyczące sektorów i obszarów polityk europejskich obejmujących:

- sektor transportu,
- sektor rolnictwa, leśnictwa i produkcji żywności,
- sektor ochrony klimatu i środowiska naturalnego,
- sektor urządzeń elektronicznych,
- sektor włókienniczy i odzieżowy,
- sektor konstrukcyjny i budowlany,
- sektor odpadów i recyklingu,
- sektor energetyczny,

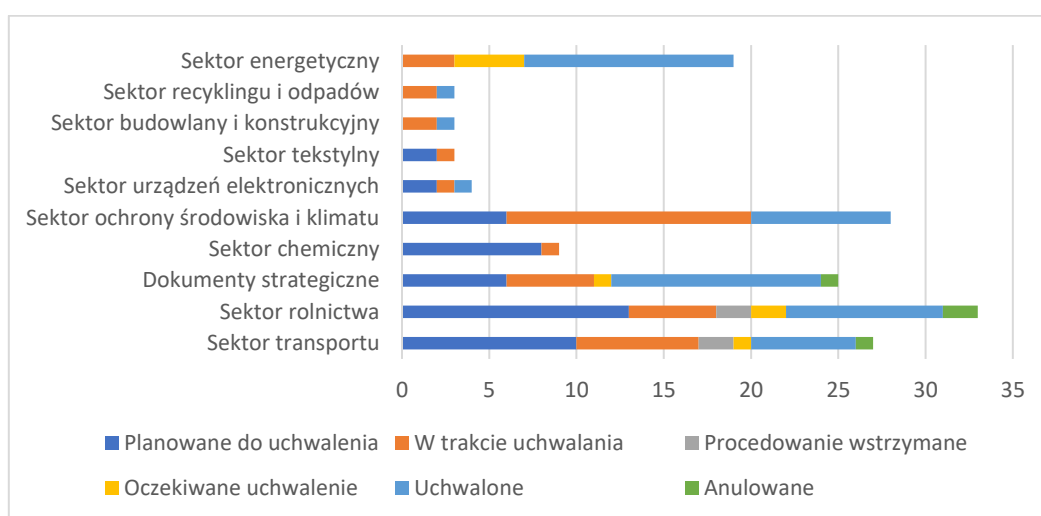
- dokumenty strategiczne, planistyczne obejmujące politykę innowacyjną, politykę gospodarczą i politykę regionalną będące w kompetencjach Unii Europejskiej.

Postępy w kierunku osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. podsumowano w sześciu kategoriach gotowości legislacyjnej UE, które określają poziom zaawansowania w osiągnięciu uchwalonego, pełnego pakietu rozporządzeń i dyrektyw:

1. Akty skategoryzowane jako "planowane do uchwalenia" to proponowane przez Komisję Europejską inicjatywy, które mają na celu wsparcie realizacji jej priorytetów. Inicjatywy te mogą mieć charakter legislacyjny i są zwykle ogłaszane w dokumentach takich jak wytyczne polityczne, coroczne orędzia o stanie Unii, towarzyszące im listy intencyjne lub roczny program prac Komisji. Mogą one również obejmować planowane wnioski ustawodawcze wspomniane w strategiach, komunikatach lub planach działania przyjętych przez Komisję z przewidywaną datą publikacji. Ponadto mogą istnieć dokumenty nielegislacyjne, takie jak komunikaty Komisji Europejskiej, które stanowią zapowiedź przyszłych działań legislacyjnych lub mają znaczenie polityczne;
2. Akta sklasyfikowane jako "w trakcie uchwalania" to te, które rozpoczęły procedurę legislacyjną i spełniają trzy konkretne kryteria:
 - Komisja Europejska opublikowała swój wniosek,
 - w Parlamencie Europejskim wyznaczono sprawozdawcę,
 - wniosek został omówiony na co najmniej jednym posiedzeniu Rady;
3. Akta oznaczone jako "wstrzymane" nie wykazały żadnych postępów przez co najmniej dziewięć miesięcy. Może to mieć miejsce w poniższych sytuacjach:
 - Komisja Europejska nie opublikowała żadnego wniosku po upływie dziewięciu miesięcy od ogłoszonej daty publikacji;
 - Brak działań następczych po dziewięciu miesiącach: Komisja przedłożyła wniosek, ale po dziewięciu miesiącach w PE nie wyznaczono żadnego sprawozdawcy lub Rada nie zwołała posiedzenia;
 - Brak postępów w tej sprawie w Radzie lub Parlamencie (rzadko w ETS i Komisji) przez co najmniej dziewięć miesięcy;
4. Dokumenty w sekcji "oczekiwane uchwaleni" to akta, które zbliżają się do zakończenia procedury ustawodawczej. W przypadku spraw podlegających zwykłej procedurze ustawodawczej oznacza to, że negocjacje między Parlamentem Europejskim a Radą (rozmowy trójstronne) zostały zakończone i osiągnięto wstępne porozumienie w sprawie tekstu;

5. Akty z kategorii "uchwalone" odnoszą się do aktów, które zostały zatwierdzone przez współ-prawodawców. Akt uznaje się za przyjęty, gdy zostanie podpisany przez przewodniczących Parlamentu Europejskiego i Rady;
6. Wnioski, które zostały oficjalnie wycofane przez Komisję Europejską, są oznaczone jako "anulowane", co następuje po opublikowaniu deklaracji wycofania w Dzienniku Urzędowym.

Pakiet legislacyjny obejmuje dziesięć dziedzin ujętych w sektorach oraz grupę dokumentów strategicznych określających kierunki rozwoju w ujęciu horyzontalnym. Zakres tematyczny wynika z Planu Działań na rzecz Gospodarki Cyrkularnej (EC, 2020; Komisja, 2015) oraz priorytetów politycznych Komisji Europejskiej (EC, 2019c). Liczba aktów prawnych w całym pakiecie legislacyjnych wynosi 151. Dominującą tematyką w przypadku przygotowywanych i uchwalanych aktów prawnych jest sektor ochrony środowiska, rolnictwa i transportu. Wykres 1 prezentuje pełną analizę zakresu tematycznego oraz etapu przygotowania regulacji prawnych.

Wykres 1 Zakres tematyczny aktów prawnych Unii Europejskiej w pakiecie legislacyjnym Europejskiego Zielonego Ładu
Źródło: opracowanie własne na podstawie (EP, 2023a)

Zadaniem Europejskiego Zielonego Ładu jest wskazanie priorytetów zmian gospodarczych, dzięki któremu możliwe będzie wdrożenie planu inwestycyjnego, który ma na celu zmobilizowanie 1 biliona euro inwestycji do 2030 roku (Słupik, 2020). Sektor energetyczny odgrywa kluczową rolę w dążeniu do zrównoważonego rozwoju i neutralności klimatycznej. Wraz z alarmującym wzrostem wartości wskaźników zmian klimatycznych istnieje pilna potrzeba podjęcia proaktywnych działań. (Sobolewski, 2023). Europejski Zielony Ład kładzie silny nacisk na sektor energetyczny i uznaje, że przejście na czyste i odnawialne źródła energii służy osiągnięciu neutralności klimatycznej. UE dąży do osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. za pomocą mechanizmu redukcji emisji i inwestycji równoważących

skutki emisji gazów cieplarnianych (Pomykała & Raczyński, 2020). Fundamentalna transformacja europejskiego systemu energetycznego, w tym znacznego zwiększenia udziału odnawialnych źródeł energii, promowania środków efektywności energetycznej zakłada stopniowe wycofywanie paliw kopalnych (Rogowska & Pajda, 2020). Należące do tego obszaru działania (Zieleniec, 2019) obejmują m.in.:

- promowanie inwestycji w infrastrukturę energii odnawialnej,
- wspieranie rozwoju czystych technologii,
- poprawę efektywności energetycznej w budynkach i systemach transportowych,
- wdrażanie bardziej rygorystycznych przepisów w celu ograniczenia emisji z sektora energetycznego.

Ograniczenia emisji i zanieczyszczeń powiązane zostały z gospodarką cyrkularną i wykorzystaniem zasobów (EP, 2018b). Obejmuje to instrumenty efektywnego wykorzystania zasobów, ograniczenia wytwarzania odpadów oraz ułatwienia recyklingu i ponownego wykorzystania materiałów. Warunkuje to poprawę jakości życia obywateli poprzez ochronę środowiska naturalnego i promowanie sprawiedliwości społecznej (Nowak, 2021). Aby osiągnąć te cele, Europejski Zielony Ład wymaga współpracy i koordynacji na wszystkich poziomach, od lokalnego do globalnego, z udziałem zarówno sektora publicznego, jak i prywatnego. Jednym z przykładów współpracy jest wsparcie UE dla rozwoju czystych technologii. Obejmuje to potrzebę włączenia kwestii środowiskowych do wszystkich obszarów polityki, takich jak rolnictwo, transport i przemysł.

2.4.3. Instytucje formułowania krajowego modelu gospodarki cyrkularnej

Europejski model gospodarki cyrkularnej w polskim systemie prawnym implementowany jest poprzez zagadnienia zrównoważonego rozwoju i elementy gospodarki obiegu zamkniętego:

1. w ustawie o odpadach, która określa środki ochrony środowiska, życia i zdrowia ludzi przez zapobieganie powstawaniu odpadów i zmniejszenie ich ilości oraz negatywnego wpływu wytwarzania odpadów i gospodarowania nimi, a także przez zmniejszenie całkowitego wpływu użytkowania zasobów oraz poprawę efektywności takiego użytkowania, w celu przejścia na gospodarkę o obiegu zamkniętym. (Dz.U., 2023a),

2. w ustawie „Prawo ochrony środowiska” określa zasady ochrony środowiska i korzystania z jego zasobów, zgodnie z wymaganiami zrównoważonego rozwoju (Dz.U., 2022),
3. w ustawie o utrzymaniu czystości i porządku w gminach określa zadania oraz obowiązki gminy w zakresie utrzymania czystości i porządku oraz reguluje warunki prowadzenia działalności związanej z odbiorem odpadów komunalnych. (Dz.U., 2020).

Wskazany zakres implementuje do polskiego porządku prawnego dyrektywy UE obejmujące w szczególności: sprawy zanieczyszczenia środowiska azbestem i zapobiegania temu zanieczyszczeniu, zużyciu paliwa i emisjach CO₂, pojazdów wycofanych z eksploatacji, sprawy jakości powietrza i czystszej powietrza dla Europy, sprawy odpadów, sprawy promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych, sprawy ochrony środowiska, w szczególności gleby, dotyczącej oczyszczania ścieków komunalnych, sprawy opakowań i odpadów opakowaniowych, sprawy składowania i spalania odpadów. Wskazany zakres wspólnie z: rozporządzeniami UE dotyczącymi gospodarki odpadami, rezolucjami Europejskiego Zielonego Ładu i Planu działania na rzecz gospodarki cyrkularnej, komunikatami Komisji Europejskiej (dotyczącymi: przetwarzania odpadów w energię w gospodarce o obiegu zamkniętym, zasobooszczędnej Europy, strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu), stanowią ramy prawne określające funkcjonowanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w Polsce.

Przyjęty model charakteryzuje się dużym rozproszeniem legislacji (Jaworski & Grochowska, 2017; Karpus, 2023; Kulczycka, 2021). Warunkuje to określone zachowanie podmiotów uczestniczących w szczególności przedsiębiorstw, gmin oraz konsumentów. Tabela 14 prezentuje zakres implementacji poszczególnych elementów zidentyfikowanych w polskim systemie prawnym.

Tabela 14 Elementy polskiego porządku prawnego w odniesieniu do transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej zgodnie z Europejskim modelem gospodarki cyrkularnej

Lp.	Zakres implementacji	Wpływ	Ocena intensywności	Podstawa prawna	
				Poziom regulacji	Przepis
1	System opłat uiszczanych przez obywateli i właścicieli nieruchomości stanowi podstawowe źródło	R, E	5	N	przedmiot opłaty, sposób naliczania wysokości opłaty ograniczony do jednej z 4 metod tj. od liczby mieszkańców zamieszkujących daną nieruchomość, od powierzchni nieruchomości, od ilości zużytej wody za gospodarstwo domowe (Dz.U., 2020)

	finansowania systemu gospodarowania odpadami komunalnymi; Wysokość opłaty za odbiór odpadów komunalnych i przemysłowych; Sposób wyznaczania wysokości opłaty za gospodarowanie odpadami komunalnymi.			L opłata za odbiór odpadów komunalnych ustalana jest uchwałą rady gminy i stanowi przychód budżetu gminy (uchwała rady gminy)
				E wymogi dotyczące systemów rozszerzonej odpowiedzialności producenta, zachęt do wymiany informacji i dobrych praktyk w zakresie recyklingu odpadów (EC, 2020) zasada "zanieczyszczający płaci" oraz odpowiedzialności za środowisko (UE, 2019)
2	Definicja pojęcia odpadu na poziomie ustawowym nie odnosząca się do Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej; Proces uchwalania krajowych przepisów wykonawczych kwalifikujących produkt uboczny jako surowiec w procesie produkcyjnym; Klasyfikacja odpadów przez gminę.	R, E	4	N definicja, w szczególności odpadów komunalnych, Katalog odpadów i zmiana statusu odpadów niebezpiecznych na inne niż niebezpieczne, Identyfikacja przedmiotu lub substancji jako produktu ubocznego, Utrata statusu odpadu (Dz.U., 2023a)
				R Marszałek województwa wydaje decyzję o zatwierdzeniu przekwalifikowania odpadów niebezpiecznych na odpady inne niż niebezpieczne lub decyzję o wyrażeniu sprzeciwu (uchwała zarządu województwa)
				E harmonizacja systemów selektywnej zbiórki, standaryzacja i stosowanie systemów zarządzania jakością (EC, 2014)
3	Dostępność informacji zawartych w bazach danych o produktach, opakowaniach i gospodarce odpadami oraz ich możliwemu urynkowieniu w tym anonimizacji	R, I, E	3	N Baza danych o produktach, opakowaniach i gospodarce odpadami [BDO] (Dz.U., 2023a)
				R Samorząd województwa prowadzi i aktualizuje BDO, w tym rejestr oraz przetwarza dane i informacje zgromadzone (Dz.U., 2023a)
				E Funkcjonowanie platform i inicjatyw typu CircLean zarządzanych lub wspieranych przez Komisję Europejską (CL, 2023)
4	Funkcjonalność systemu weryfikacji wdrażania zasad 10R przez gminy, Raportowanie obowiązków nałożonych na przedsiębiorców odbierających odpady komunalne od właścicieli nieruchomości; Instrumenty i środki finansowe wykorzystywane do kontroli wypełniania ustawowych obowiązków przez gminy.	R, I, O	4	N Obowiązki podmiotów odbierających odpady komunalne od właścicieli nieruchomości, Obowiązki podmiotów prowadzących punkty selektywnej zbiórki odpadów komunalnych (Dz.U., 2020), Warunki korzystania z zasobów środowiska (Dz.U., 2022)
				R warunki sporządzania rocznego sprawozdania z realizacji zadań w zakresie gospodarki odpadami komunalnymi. warunki sprawozdawczości dotyczące produktów i gospodarki odpadami (Dz.U., 2023a)
				L Obowiązek sprawozdawczości realizowany przez podmiot zanieczyszczający (Dz.U., 2020)
				E zniesienia statusu odpadu w odniesieniu do niektórych strumieni odpadów w oparciu o monitorowanie stosowania przez państwa członkowskie wzmocnienie roli normalizacji terminowe stosowanie ograniczeń dotyczących substancji (EC, 2020)

5	Stosowanie przepisów dotyczących zamówień publicznych w celu zapewnienia przestrzegania zasady konkurencyjności.	R, I	3	N/L	– podziale obszaru gminy na sektory – organizacja odbioru odpadów na terenie gminy (Dz.U., 2020)
				E	Stworzenie dobrze funkcjonującego unijnego rynku surowców wtórnych (EC, 2020)
6	Wykorzystanie punktów naprawy i ponownego użycia sprzętu w punktach selektywnej zbiórki odpadów.	E, I, C	3	N/L	Tworzenie i utrzymywanie punktów napraw i ponownego użycia produktów lub części produktów nieodpadowych przez gminy (Dz.U., 2020)
Legenda: – Kategoria barier: Ograniczenia regulacyjne [R], Wpływ na proces gospodarczy [E], Postawy klientów [C], Przeszkody organizacyjne [O], Aspekty instytucjonalne [I]. – Intensywność oceny: skala ocen od 1 do 5 punktów. – Poziom regulacji: europejska [E], krajowa [N], lokalna [L].					

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Cramer, 2017, 2020; Dz.U., 2020, 2022, 2023a; EC, 2020, 2020, 2014; Frontship, 2022)

Zaprezentowane w tabeli aspekty regulacji związanych z gospodarką cyrkularną określają pięć grup czynników odnoszących się do zagospodarowania surowcami wtórnymi, ich gromadzeniem i przetwarzaniem. Poziom regulacji obejmuje poziom europejski, krajowy, regionalny, jak i lokalny. Każdemu uczestnikowi zostały zaprezentowane obowiązki przy realizacji zadań (sortowanie, gromadzenie, przetwarzanie, utylizacja, sprzedaż). Postępowanie z odpadami determinowane jest definicją odpadu⁹ oraz produktu ubocznego, który może zostać za takowy uznany po spełnieniu łącznie pięciu warunków¹⁰. Poziom regulacji na poziomie krajowym obejmuje katalogowanie odpadów i zmianę statusu odpadów niebezpiecznych na inne niż niebezpieczne. Dostępność informacji jest elementem ułatwiającym monitorowanie i zarządzanie odpadami. W Polsce funkcjonuje baza danych o produktach, opakowaniach i gospodarce odpadami [BDO], którą prowadzi i aktualizuje samorząd województwa. W Polsce istnieją systemy sprawozdawczości, które umożliwiają kontrolę realizacji zadań w zakresie gospodarki odpadami na poziomie gminy. Określenie podstawowego zadania na terenie gminy

⁹ Odpad to każdą substancję lub przedmiot, których posiadacz pozbywa się, zamierza się pozbyć lub do których pozbycia się jest obowiązany, ustawa definiuje kilka rodzajów odpadów: bioodpady, osady ściekowe, budowlane i rozbiórkowe, komunalne (w tym papier i tektura, szkło, metale, tworzywa sztuczne, bioodpady, drewno, tekstylia, opakowania, zużyty sprzęt elektryczny i elektroniczny, zużyte baterie i akumulatory oraz odpady wielkogabarytowe, w tym materace i meble), medyczne, weterynaryjne, ulegające biodegradacji, żywności (Dz.U., 2023a)

¹⁰ Warunki uznania przedmiotu lub substancji powstałe w wyniku procesu produkcyjnego za produkt uboczny: (1) dalsze wykorzystywanie przedmiotu lub substancji jest pewne; (2) przedmiot lub substancja mogą być wykorzystywane bezpośrednio bez dalszego przetwarzania, innego niż normalna praktyka przemysłowa; (3) przedmiot lub substancja są produkowane jako integralna część procesu produkcyjnego; (4) przedmiot lub substancja spełniają wszystkie istotne wymagania, w tym prawne, w zakresie produktu, ochrony środowiska oraz życia i zdrowia ludzi, dla określonego wykorzystania danego przedmiotu lub danej substancji i wykorzystanie takie nie doprowadzi do ogólnych negatywnych oddziaływań na środowisko, życie lub zdrowie ludzi; (5) przedmiot lub substancja spełniają szczegółowe warunki uznania danego przedmiotu lub danej substancji za produkt uboczny, jeżeli zostały one określone w przepisach prawa Unii Europejskiej albo w przepisach wydanych na podstawie art. 11 ust. 6. (Dz.U., 2023a)

jako utrzymanie czystości i porządku nie oznacza zadania polegającego na odrzuceniu odpadów (refuse), czyli realizacji priorytetowego modelu gospodarki cyrkularnej.

Implementacja Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej do polskich działań następuje również za pośrednictwem dokumentów strategicznych przyjmowanych na szczeblu krajowym, które określają udogodnienia i szczegóły transformacji (Kulczycka, 2019). Obejmują one zagadnienia, które dotyczą przekształcanie zasobów, modeli technicznych, finansowych oraz identyfikuje potrzeby rozwoju nowych umiejętności (Pichlak, 2018). Podstawowe dokumenty programowe o charakterze krajowym, które organizują i determinują warunki implementacji gospodarki cyrkularnej to:

- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020;
- Polityka Ekologiczna Państwa;
- Mapa drogowa transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym;
- Krajowa Inteligentna Specjalizacja KIS7. gospodarka o obiegu zamkniętym;
- Krajowy Plan Gospodarki Odpadami;
- Krajowy Plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku) uzupełniono termin „rozwój zrównoważony” terminem „rozwój odpowiedzialny”, który oznacza nie tylko wielkość PKB, ale przede wszystkim jego jakość oraz postrzeganie procesów rozwojowych w kontekście ich znaczenia dla obywateli (RM, 2017). Wskazywana jest rola edukacji, promocji wartości ekologicznych oraz rozwijania kultury współpracy i dzielenia się zasobami. Główne cele Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju obejmują tworzenie warunków do wzrostu dochodów mieszkańców Polski, poprawiając jednocześnie spójność w wymiarze społecznym, ekonomicznym i terytorialnym (RM, 2017). Z kontekstu Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju można interpretować, że zrównoważony wzrost gospodarczy (wzrostu PKB per capita) realizowany jest wspólnie z równością społeczną (poprawa spójności w wymiarze społecznym) i terytorialną (poprawa spójności w wymiarze terytorialnym i środowiskowym). Zrównoważony rozwój społeczny jest związany z oczekiwaniem, że produktywność pracy oraz zatrudnienie zrównają się ze średnią UE lub będą się od niej niewiele różnić, co wpłynie na zrównywanie poziomów wynagrodzeń i dochodów gospodarstw domowych. Zrównoważony rozwój terytorialny dotyczy redukcji zatrudnienia w rolnictwie i niskiej urbanizacji w niektórych regionach kraju, co wpływa na zróżnicowanie terytorialne pod względem gospodarczym.

Polityka Ekologiczna Państwa 2030 (PEP2030) odgrywa rolę w polskiej strategii ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Jej głównym celem jest maksymalizacja korzyści płynących ze środowiska zarówno dla osób fizycznych, jak i przedsiębiorstw (RM, 2019c). PEP2030 zawiera jasne wytyczne oparte na Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, oferując praktyczne rozwiązania dla różnych obszarów działania. Te wytyczne i rozwiązania mają na celu zminimalizowanie zużycia zasobów, promowanie zrównoważonego rozwoju i zapewnienie efektywnego zarządzania zasobami naturalnymi. PEP2030 podzielony jest na trzy cele szczegółowe i dwa cele horyzontalne (RM, 2019c):

1. Cel szczegółowy I: Środowisko i zdrowie. Poprawa jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego;
2. Cel szczegółowy II: Środowisko i gospodarka. Zrównoważone zarządzanie zasobami środowiska;
3. Cel szczegółowy III: Środowisko i klimat. Łagodzenie i adaptacja do zmian klimatu oraz zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych;
4. Cele horyzontalne:
 - a. Środowisko i edukacja. Rozwój kompetencji ekologicznych (wiedzy, umiejętności i postaw) społeczeństwa;
 - b. Środowisko i administracja. Poprawa efektywności instrumentów ochrony środowiska.

Zgodnie z PEP2030, gospodarka odpadami ma na celu przejście na gospodarkę cyrkularną poprzez uznanie wartości odpadów jako cennego zasobu, który może być ponownie wykorzystany w procesach produkcyjnych. Strategia ta zachęca do ekoinnowacji i wdrażania najlepszych dostępnych technik w celu zmniejszenia emisji z zakładów przemysłowych, zgodnie z celami (RM, 2019c). PEP2030 uznaje kluczową rolę badań, pomiarów i infrastruktury IT w promowaniu gospodarki cyrkularnej. Podkreśla potrzebę poprawy przejrzystości procedur administracyjnych i zachęca do przyjmowania procesów elektronicznych. PEP2030 podkreśla znaczenie elektronicznych baz danych w zapewnianiu dostępu do informacji o środowisku w czasie rzeczywistym za pośrednictwem Internetu. Bazy danych są specjalnie zaprojektowane do zautomatyzowanej wymiany danych i mogą być wykorzystywane do zintegrowania polityki zrównoważonego rozwoju (Niedźwiedź, 2023). Na przykład agencje ochrony środowiska mogą wykorzystywać te bazy danych do monitorowania i śledzenia wzorców zużycia zasobów, mierzenia postępów w realizacji celów

zrównoważonego rozwoju oraz identyfikowania obszarów wymagających interwencji lub poprawy w zarządzaniu zasobami (RM, 2019c).

Mapa drogowa transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym jest dokumentem, który dotyczy priorytetów w działalności w obszarze transformacji (RM, 2019b). Określa definicję gospodarki cyrkularnej jako model produkcji i konsumpcji, który polega na ponownym użyciu, naprawie lub recyklingu istniejących i posiadanych materiałów oraz produktów, tak długo, jak tylko jest to możliwe. Zidentyfikowano w niej priorytety Polski w zakresie transformacji w kierunku tego modelu takie jak: innowacyjność, stworzenie europejskiego rynku na surowce wtórne, zapewnienie wysokiej jakości surowców wtórnych, rozwój sektora usług (RM, 2019b). Dokument akcentuje rolę przemysłu w polskiej gospodarce oraz nowe możliwości jego rozwoju. Wskazuje na konieczność podjęcia działań dotyczących etapu cyklu życia, który często jest niedoceniany w kontekście jego wkładu w transformację. Dokument obejmuje cztery części:

1. Zrównoważona produkcja przemysłowa zmierzającą do minimalizacji negatywnego wpływu na środowisko naturalne w całym cyklu życia produktu;
2. Zrównoważona konsumpcja, która promuje racjonalne korzystania z zasobów, w tym poprzez zakup przedmiotów wysokiej jakości, które będą wykorzystywane przed dłuższy okres;
3. Gospodarowanie surowcami odnawialnymi w ramach biogospodarki;
4. Przeorganizowanie sposobów funkcjonowania różnych uczestników rynku w oparciu o ideę gospodarki o obiegu zamkniętym i nowych modeli biznesowych.

W obszarze "Zrównoważona produkcja przemysłowa" zwrócono uwagę na rolę przemysłu oraz możliwości jego rozwoju. Wskazuje na konieczność zwiększenia produktywności zasobowej, czyli zmniejszania ilości surowców zużywanych na jednostkę produkowanych dóbr, a także na założenie zmniejszania negatywnego wpływu na środowisko procesów produkcyjnych, w szczególności w kontekście redukcji emisji gazów cieplarnianych i ilości wytwarzanych odpadów. Podkreśla również, że w Polsce istnieje duży potencjał poprawy w zakresie działań dotyczących odpadów przemysłowych, w szczególności pochodzących z działalności górniczej i wydobywczej, przetwórstwa przemysłowego oraz wytwarzania i zaopatrywania w energię (RM, 2019b). Wskazuje, że prowadzenie działalności produkcyjnej wytwarzającej coraz mniejszą ilość odpadów, a także zagospodarowanie jak największej ilości odpadów przemysłowych z tej działalności w innych procesach produkcyjnych oraz w innych sektorach gospodarki może w znaczący sposób przyczynić się

do zwiększania opłacalności produkcji i zmniejszenia jej negatywnego oddziaływania na środowisko (RM, 2019b).

W obszarze "Zrównoważona konsumpcja" wskazano na konieczność podjęcia działań dotyczących etapu cyklu życia, który często jest niedoceniany w kontekście jego wkładu w transformację (RM, 2019b). Wskazuje wpływ konsumpcji na ilość generowanych odpadów i zużycie zasobów pierwotnych. Określa priorytet promowania zrównoważonych praktyk konsumenckich, takich jak zakup przedmiotów wysokiej jakości jak również minimalizowanie marnotrawstwa. W dokumencie podkreślane jest znaczenie edukacji w obszarze zrównoważonej konsumpcji. Podkreślona jest konieczność podnoszenia świadomości społecznej na temat korzyści wynikających z gospodarki o obiegu zamkniętym.

W obszarze "Nowe modele biznesowe" prezentowane są możliwości przeorganizowania sposobów funkcjonowania różnych uczestników rynku w oparciu o ideę gospodarki cyrkularnej (RM, 2019b). Podkreśla, że nowe modele biznesowe, takie jak ekonomia współdzielenia, produkty jako usługi, czy produkcja na żądanie, mogą przyczynić się do zwiększenia efektywności wykorzystania zasobów i zmniejszenia ilości generowanych odpadów. Nowe modele biznesowe, takie jak ekonomia współdzielenia, produkty jako usługi, czy produkcja na żądanie, są elementami transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym (Tabela 15).

Tabela 15 Proponowane modele biznesowe transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej wg Mapy drogowej gospodarki obiegu zamkniętego w Polsce

Rodzaj modelu	Opis modelu
Ekonomia współdzielenia	Współużytkowanie dóbr i usług przez różne podmioty. Przykłady to współdzielenie samochodów, mieszkań czy narzędzi. Dzięki temu zasoby są wykorzystywane efektywniej, co przyczynia się do zmniejszenia ilości generowanych odpadów i zużycia surowców.
Produkty jako usługi	Przedsiębiorstwa oferują swoje produkty jako usługi. Przykładowo, zamiast sprzedawać samochody, producent może oferować usługę mobilności. Dzięki temu przedsiębiorstwa mają większą kontrolę nad cyklem życia swoich produktów i mogą lepiej zarządzać zasobami.
Produkcja na żądanie	Produkty są wytwarzane tylko wtedy, gdy jest na nie zapotrzebowanie. Dzięki temu można uniknąć nadprodukcji i marnotrawstwa zasobów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (RM, 2019b)

Modele biznesowe przyczyniają się do zwiększenia efektywności wykorzystania zasobów i zmniejszenia ilości generowanych odpadów. Mogą one obejmować rozwój nowych produktów lub usług, jak również wprowadzanie innowacyjnych procesów produkcyjnych. Dokument podkreśla znaczenie innowacji i cyfryzacji w tworzeniu nowych modeli biznesowych. Innowacje, zarówno procesowe, jak i produktowe są elementem nowych modeli biznesowych (WB, 2023). Może to obejmować wykorzystanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT) do optymalizacji procesów biznesowych, poprawy efektywności operacyjnej, a także umożliwienia nowych form interakcji z klientami i partnerami

biznesowymi (RM, 2019b). Obie te tendencje, innowacje i cyfryzacja mogą przyczynić się do zwiększenia efektywności wykorzystania zasobów, zmniejszenia ilości generowanych odpadów, a także stworzenia nowych możliwości biznesowych i zwiększenia konkurencyjności przedsiębiorstw (Mączyńska & Okoń-Horodyńska, 2020).

Wprowadzenie zmian kulturowych jako czynnik transformacji wpływa na postawy społeczne, zachowania konsumenckie oraz model zarządzania zasobami (Kulczycka, 2019). W dłuższej perspektywie, takie zmiany mogą prowadzić do większego zaangażowania społeczeństwa w działania na rzecz zrównoważonego rozwoju oraz przyspieszenia transformacji w kierunku gospodarki opartej na zasadach cyrkularności. Realizacja założeń spowoduje włączenie Polski w przeciwdziałanie kryzysowi ekologicznemu i surowcowemu, jednocześnie promując innowacyjność i konkurencyjność (RM, 2019b). Przyjętymi etapami będzie: tworzenie rynku surowców wtórnych, zapewnienie wysokiej jakości surowców pochodzących z recyklingu, rozwój sektora usług związanych z naprawą, zmiana trwałości produktów. W dokumencie zaproponowano również działania obejmujące analizę potencjału poszczególnych branż gospodarki i propozycje zmian legislacyjnych, jak również analizę mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń w zakresie kontroli i sprawozdawczości w ramach rozszerzonej odpowiedzialności producenta.

Krajowa Inteligentna Specjalizacja 7. gospodarka o obiegu zamkniętym to kierunek rozwoju opracowany w procesie przedsiębiorczego odkrywania i określony w krajowych strategicznych dokumentach rozwojowych¹¹, programach operacyjnych polityki regionalnej a mająca na celu promowanie rozwoju gospodarczego i społecznego w Polsce. Zapewnia wsparcie dla projektów badawczo-rozwojowych i innowacyjnych w okresach finansowych 2014-2020 i 2021-2027 (KIS, 2023). Krajowa Inteligentna Specjalizacja koncentruje się na identyfikacji obszarów wzrostu gospodarczego poprzez inwestycje w badania, rozwój i innowacje, które zwiększają wartość dodaną dla gospodarki i poprawiają konkurencyjność na rynkach światowych. Szczególnym aspektem są inteligentne specjalizacje, które napędzają modernizację poprzez dywersyfikację produktów/usług i wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań społeczno-gospodarczych (Sidorczuk-Pietraszko, 2020). Wysiłki te przyczyniają się również do przejścia na bardziej zrównoważoną gospodarkę z efektywnymi praktykami wykorzystania zasobów (RM, 2021). W ramach analizy strategicznych obszarów polskiej gospodarki w latach 2017-2018 utworzono krajową inteligentną specjalizację – Gospodarka

¹¹ Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki, Program Rozwoju Przedsiębiorstw, Krajowy Program Reform, Krajowy Program Badań, Strategia Produktowności (MR, 2020)

o obiegu zamkniętym – Woda, surowce mineralne, odpady. Najważniejszymi segmentami tego obszaru są m.in. rozwój technologii zagospodarowania odpadów niemożliwych do ponownego wykorzystania, zrównoważenie obiegu wody czy minimalizacja emisji do środowiska (KIS, 2023).

Działania na rzecz transformacji obejmują rozwój infrastruktury umożliwiającej recykling i odzysk surowców, promowanie innowacji technologicznych związanych z efektywnym gospodarowaniem zasobami, a także budowanie świadomości społecznej na temat korzyści płynących z praktyk cyrkularnych. Równocześnie monitorowany i ewaluowany jest proces wprowadzania regulacji oraz stopnia realizacji strategii, aby dostosowywać je do zmieniających się potrzeb i wyzwań (KIS, 2023). Rząd poprzez tę inicjatywę promuje transformację udzielając wsparcia firmom i instytucjom angażującym się w praktyki cyrkularne oraz edukowanie obywateli na temat zrównoważonego stylu życia. Z kolei sektor prywatny może wprowadzać innowacyjne rozwiązania, starając się jednocześnie minimalizować negatywny wpływ na środowisko. Realizacja inicjatywy KIS jest przykładem połączenia polityki krajowej, jak i unijnej. W kontekście działań prowadzonych przez różnorodne podmioty, warto zauważyć że rola instytucji rządowych nie jest jedynym czynnikiem wpływającym na opracowywanie i realizację działań i projektów.

Krajowy Plan Gospodarki Odpadami (RM, 2016b) wskazuje zależności pomiędzy wzrostem gospodarczym a wytwarzaniem odpadów i możliwościami wykorzystania produktów ubocznych zamiast surowców pierwotnych (Karpus i in., 2014). W planie szczególny nacisk kładzie się na zapobieganie powstawaniu odpadów. Zgodnie z tą perspektywą konieczne jest opracowanie niezbędnej infrastruktury w celu zminimalizowania produkcji odpadów. Alternatywne metody, takie jak obróbka termiczna i mechaniczno-biologiczne technologie przetwarzania, mogą być wykorzystywane jako dodatkowe środki w niektórych sytuacjach. Przyjęcie wskaźników gospodarki cyrkularnej może zapewnić cenny wgląd w wykorzystanie zasobów i wysiłki na rzecz redukcji odpadów (Banaszkiewicz, 2020). Zapobieganie powstawaniu odpadów polega na podejmowaniu działań mających na celu przygotowanie tych materiałów do ponownego wykorzystania poprzez sieci naprawcze, recykling oraz selektywną zbiórkę. Przykładem takiej inicjatywy może być działalność PSZOK (punktów selektywnej zbiórki odpadów komunalnych), które sprawiają, że obywatele mają łatwy dostęp do odpowiednich miejsc do oddawania i segregowania różnych rodzajów odpadów komunalnych (Wdowin i in., 2021).

Promowanie badań naukowych w tematach utylizacji i recyklingu odpadów, a także rozwijanie istniejącego systemu zbiórki i transportu odpadów stanowią narzędzie w redukcji zużycia zasobów (Wieczorek & Siekierski, 2021). Projekty inwestycyjne Krajowego Planu Gospodarki Odpadami powinny obejmować nie tylko rozwiązania technologiczne, ale również działania miękkie, takie jak edukacja (RM, 2016a) jako element służący wprowadzaniu dobrych praktyk segregowania surowców wtórnych. Ponadto, promowane będą inicjatywy mające na celu przygotowanie odpadów do ponownego użycia poprzez naprawy i recykling (KOM, 2011). Wspieranie badań i inwestycji na rzecz innowacyjnych rozwiązań technologicznych jest jednym z priorytetów na poziomie krajowym i unijnym, mających na celu przyspieszenie transformacji w kierunku zrównoważonej gospodarki.

Rozwój nowoczesnych technik i technologii recyklingu oraz odzysku surowców z odpadów, takich jak mechaniczne, chemiczne czy biologiczne technologie przetwarzania, umożliwia uzyskiwanie wysokiej jakości surowców wtórnych i zwiększa efektywność recyklingu. Innowacje w dziedzinie projektowania produktów, które uwzględniają zasady gospodarki cyrkularnej, takie jak modułowość, łatwość demontażu czy wykorzystanie materiałów przyjaznych dla środowiska, przyczyniają się do przedłużenia żywotności produktów oraz ułatwiają ich naprawę, regenerację i recykling (RM, 2016a). Inwestycje w rozwój technologii związanych z odnawialnymi źródłami energii, takimi jak energia słoneczna, wiatrowa czy biomasa, pomagają zmniejszyć zależność od paliw kopalnych oraz związane z nimi emisje gazów cieplarnianych. Nauka oparta na naśladowaniu procesów i struktur występujących w przyrodzie dostarcza inspiracji do opracowywania innowacyjnych rozwiązań, które mogą być wykorzystane w gospodarce cyrkularnej, takich jak nowe materiały, technologie czy systemy zarządzania. Wspieranie innowacji i rozwoju technologicznego w obszarze gospodarki cyrkularnej może przyczynić się do zwiększenia konkurencyjności przedsiębiorstw, tworzenia nowych miejsc pracy oraz poprawy jakości życia obywateli (RM, 2019c). Inwestowanie w badania naukowe oraz współpraca pomiędzy sektorem nauki, przedsiębiorstwami, organizacjami pozarządowymi oraz administracją publiczną wspiera rozwój i wdrażanie innowacyjnych rozwiązań zgodnych z zasadami gospodarki cyrkularnej. Wprowadzanie programów finansowania badań naukowych oraz inicjatyw wspierających rozwój przedsiębiorczości w sektorze technologii związanych z gospodarką cyrkularną może również przyczynić się do przyspieszenia procesu transformacji.

Krajowy Plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030 (KPRE) to dokument, który przedstawia główne założenia, cele oraz polityki i działania mające na celu realizację pięciu

wymiarów unii energetycznej (RM, 2019a). Dokument ten w latach 2021-2030 służy jako kompleksowe ramy, które określają strategiczne środki, cele i strategie mające na celu osiągnięcie pięciu podstawowych aspektów unii energetycznej.:

1. zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego,
2. wspieranie rozwoju rynku wewnętrznego,
3. zwiększanie efektywności w różnych sektorach,
4. ograniczanie emisji dwutlenku węgla;
5. wdrażanie nowych technologii i praktyk.

które zmniejszają wpływ na środowisko przy jednoczesnym utrzymaniu efektywności biznesowej. Ponadto, integralną częścią celów jest stymulowanie innowacji badawczych w kierunku zrównoważonych rozwiązań technicznych. Zgodnie z KPRE, Polska zamierza osiągnąć następujące cele w zakresie klimatu i energii do 2030 r. (RM, 2019a):

1. Redukcja emisji gazów cieplarnianych o 7% w sektorach non-ETS w porównaniu do poziomów z 2005 roku;
2. Udział odnawialnych źródeł energii (OZE) w końcowym zużyciu energii brutto na poziomie 21-23%;
3. Wzrost efektywności energetycznej o 23% w porównaniu z prognozami PRIMES 2007;
4. Zmniejszenie do 56-60% udziału węgla w produkcji energii elektrycznej.

Wysiłki te pokazują zaangażowanie Polski w zrównoważone praktyki w górnictwie i zarządzaniu gruntami. Zrealizowane zostały udane przykłady rekultywacji terenów pokopalnianych. Na przykład Kopalnia Bełchatów przekształciła ponad 2000 hektarów w kompleks leśny, a nawet planuje budowę zbiornika wodnego na zrehabilitowanym terenie. Podobnie Kopalnia Konin wykorzystuje metody rekultywacji rolno-leśno-wodnej, takie jak sadzenie odpowiednich gatunków drzew, odpowiednie nawożenie gleby, wysiew traw, budowa zbiornika wodnego w celu skutecznej rekultywacji gruntów (RM, 2019a).

2.5. Monitorowanie rozwoju gospodarki cyrkularnej

2.5.1. Rodzaje metod i wskaźników monitorowania gospodarki cyrkularnej

Osiągnięcie zrównoważonego wzrostu i zwiększenie odporności systemu społeczno-gospodarczego stawia podmioty przed globalnymi wyzwaniami. Utrata różnorodności biologicznej, coraz poważniejsze skutki zmian klimatu, zanieczyszczenie odpadami

i wyczerpywaniu się cennych zasobów to obszary podlegające pomiarowi po stronie danych wyjściowych. W celu podjęcia świadomych decyzji strategicznych dotyczących transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej, znaczący jest dostęp do odpowiednich danych na temat zużycia materiałów i wytwarzania odpadów jako punktu wyjścia (Taneta- Skwiercz, 2018). Wyznaczenie jasnych celów skoncentrowanych na ograniczeniu produkcji odpadów poprzez recykling i ponowne wykorzystanie zasobów wspiera stworzenie bardziej zrównoważonej przyszłości, jednocześnie napędzając wzrost gospodarczy (Adamowicz, 2022). Wdrażając zasady gospodarki cyrkularnej, takie jak projektowanie od kołyski do kołyski i zapobieganie powstawaniu odpadów, pomioty mogą przyczynić się do ochrony zasobów i środowiska, jednocześnie generując korzyści gospodarcze i społeczne.

Rola wskaźników cyrkularnych wykorzystywana jest w ekonomicznej ocenie na wszystkich poziomach tj.: globalnym (Unia Europejska, Organizacja Narodów Zjednoczonych), makro (kraj, subregion), mezo (region, powiat, gmina, sektor gospodarki, ekopark przemysłowy) i mikro (podmiot gospodarczy osoba prywatna) (EASAC, 2016; Kulczycka, 2020). Informacja dotyczy pomiaru i śledzenia postępów w procesie transformacji systemowej. Monitorowanie obejmuje efektywność wykorzystania zasobów, redukcję odpadów, przepływ materiałów i wpływ wydobywania na środowisko. Dane wykorzystywane są w obszarze celów politycznych i napędzają zmiany w kierunku bardziej zrównoważonej, zasobooszczędnej gospodarki. Wspierają skuteczną komunikację z interesariuszami, takimi jak firmy, samorządy, organizacje pozarządowe i osoby prywatne. W ramach strategii komunikacji publicznej przekazują one społeczeństwu informacje na temat stanu działań związanych z recyklingiem i wykorzystaniem. Wskaźniki określają zakres zmian dla przedsiębiorstw, a ich ocena pozwala wpływać na postawy i zachowania społeczeństwa (Zielińska, 2023). Działają one również jak przewodnik w trakcie transformacji w branżach i zachęcają do innowacyjnych rozwiązań w zakresie redukcji odpadów. Wraz ze wzrostem zainteresowania gospodarką cyrkularną rośnie liczba wskaźników, zwłaszcza w dziedzinie oceny efektywności wykorzystania zasobów i zrównoważonego rozwoju (Kulczycka, 2020). Źródłami danych do prowadzonych analiz są w szczególności:

- Eurostat, który dostarcza dane dla krajów europejskich w wielu dziedzinach, w tym przepływów materiałowych i efektywności wykorzystania zasobów;
- Sprawozdawczość sektora prywatnego za pośrednictwem EU Forum for Manufacturing, Stowarzyszeń Branżowych dostarcza informacji na temat zachowań społecznych, w tym

współdzielenia, recyklingu odpadów komunalnych, wytwarzania odpadów na mieszkańca i opodatkowania środowiska/zasobów;

- Sprawozdawczość podmiotów, to źródło zasila wskaźniki środowiskowe, takie jak rolnictwo, zanieczyszczenie powietrza, bioróżnorodność, zmiany klimatu, energia, rybołówstwo, grunty i gleby, transport, odpady i woda;
- Organizacje międzynarodowe, na przykład wskaźniki opracowane przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Środowiska, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, Globalną Inicjatywę Sprawozdawczą oraz wspólne projekty uczelni, organizacji branżowych;
- Terytorialne studia przypadków, analizy jakościowe dla regionów, krajów w ramach literatury naukowej;
- Instytucje administracji publicznej rządowej i samorządowej, podmioty te dostarczają dane związane z emisją dwutlenku węgla i charakterystyką ekologiczną;
- Krajowe urzędy statystyczne gromadząc dane szczegółowe i publikując analizy przepływu materiałów.

Obowiązek sprawozdawczości wynika z europejskich standardów sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju tj. dyrektywą w sprawie sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju. (tzw. CSRD). Wskaźniki są wykorzystywane do pomiaru skuteczności strategii wdrażania gospodarki cyrkularnej poprzez porównanie ich ze scenariuszem referencyjnym gospodarki linearnej. Ponadto gospodarka cyrkularna jest ukierunkowana na konkretne obszary zastosowań, takie jak produkcja, rolnictwo, budownictwo, energia, transport i gospodarka odpadami. Zakres pomiaru uwzględnia to, czy wskaźniki uwzględniają cykle technologiczne z lub bez podejścia opartego na analizie cyklu życia i ocenia ich wpływ na wymiar środowiskowy, społeczny i ekonomiczny (Bassi i in., 2021). Wdrażając strategię CE, celem jest osiągnięcie zrównoważonej gospodarki cyrkularnej, która poprawia produktywność zasobów, zmniejsza wytwarzanie odpadów oraz minimalizuje zużycie energii i emisję gazów cieplarnianych (Moraga i in., 2019).

Proces monitorowania obejmuje transformację, jak i osiągnięte rezultaty. Obejmuje to oddziaływanie zużycia zasobów naturalnych, emisji gazów cieplarnianych oraz odpadów i ich przetwarzania (Potting i in., 2017). Monitorowanie procesu transformacji obejmuje dwa główne aspekty: monitorowanie dynamiki samej transformacji oraz śledzenie podejmowanych działań. Monitorowanie dynamiki koncentruje się na zrozumieniu, w jaki sposób zmieniają się określone grupy produktów, na przykład pod względem projektowania produktów. W celu ustalenia, czy następuje wzrost liczby produktów wytworzonych zgodnie z modelem

gospodarki cyrkularnej. Monitorowanie działań ocenia postępy poczynione we wdrażaniu polityk rządowych mających na celu przyspieszenie tej transformacji. Dodatkowo, monitorowanie efektów bada, w jaki sposób transformacja wpływa na zużycie zasobów naturalnych, presję na środowisko i czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego, takie jak wzrost gospodarczy i możliwości zatrudnienia (EASAC, 2016).

Sposób obliczania wskaźników może przyjmować formę wskaźników parametrycznych, indeksów oraz współczynników (Tabela 16)

Tabela 16 Rodzaje wskaźników monitorowania stosowanych w modelu gospodarki cyrkularnej

Nazwa grupy wskaźników	Opis grupy wskaźników	Przykłady wskaźników
Parametryczne	Wskaźniki tego typu odnoszą się do różnych sposobów, w jakie wskaźniki mogą być reprezentowane matematycznie lub statystycznie. Przyjmują one formy zmiennych indywidualnych (wskaźnik może być pojedynczym punktem danych lub pomiarem, który dostarcza informacji o pewnym aspekcie gospodarki cyrkularnej), funkcje zmiennych (wskaźnik reprezentuje relację między wieloma zmiennymi); wyniki ze złożonych modeli symulacyjnych (wskaźniki uzyskiwane za pomocą zaawansowanych modeli matematycznych lub statystycznych, które uwzględniają różne zmienne i ich relacje)	– Eco-costs Value Ratio (EVR) – Total Restored Products (TRP) – Product-Level Circularity Metric (PLCM)
Indeksy	Konstruowane w oparciu o wielowymiarowe podejście łączące wiele zmiennych składające się na jedną wartość, którą można wykorzystać do porównania różnych podmiotów. Stanowią kombinację różnych miar reprezentujących różne aspekty gospodarki cyrkularnej, obejmujące produkty, komponenty, materiały czy energię. Taki wskaźnik zapewnia bardziej kompleksowy przegląd postępów w realizacji celów gospodarki cyrkularnej.	– Sustainable Circular Index (SCI) – Global Resource Indicator
Współczynniki	Ten rodzaj wskaźników wyraża związek jednej wielkości pomiaru z inną. Wskaźniki te są wykorzystywane do zrozumienia proporcji i dokonywania porównań. Dotyczą one w szczególności obszaru recyklingu, ponownego użycia materiałów i obliczane są poprzez dzielenie całkowitej masy/iłości ponownie użytych produktów przez całkowitą masę/iłość wytworzonych produktów.	– Collection Rate (CR), – Recycling process efficiency Rate (RR); – End of Life Recycling Rate (EOL-RR); – Recycling Input Rate (RIR); – Old Scrap Ratio (OSR)

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Moraga i in., 2019)

Wydajność materiałową społeczeństwa i potencjał do zmiany mierzony jest za pomocą analizy przepływu materiałów (MFA). Analiza przepływu materiałów jest badaniem, które monitoruje całą sekwencję operacji, w tym wydobycie lub zbiór materiałów, przetwarzanie chemiczne, produkcję, użytkowanie, recykling i usuwanie odpadów (Bringezu, 2002). Metoda służy jako niezbędny instrument do śledzenia przepływu materiałów, zwykle mierzonych w tonach, w całym łańcuchu dostaw. Obserwowany jest wzrost liczby badań dotyczących pozyskiwania informacji na temat oceny wpływu wykorzystania materiałów zarówno w pojedynczych firmach, jak całych gospodarkach narodowych (MIWM, 2023).

Przeprowadzając MFA w celu mapowania krajowych przepływów odpadów, można monitorować ścieżki materiałów i pracować nad zamknięciem pętli w celu optymalizacji ich wykorzystania.

Jednym ze wskaźników mierzących ogólną ilość materiałów wykorzystywanych w gospodarce jest krajowe zużycie materiałów na osobę (Domestic Material Consumption per person). Wskaźnik Produktowności zasobów to stosunek Produktu Krajowego Brutto (PKB) do Krajowej Konsumpcji Materialnej (DMC). Wskaźniki uwzględniają zarówno materiały pozyskiwane lokalnie, jak i importowane, a także materiały eksportowane. Dzięki wykorzystaniu ogólnogospodarczych rachunków przepływu materiałów, które śledzą napływ i odpływ materiałów w gospodarkach krajowych, wraz ze zmianami w zapasach materiałów, indeks DMC zapewnia kompleksową ocenę zużycia materiałów na poziomie holistycznym. Dane obejmują następujące elementy składowe (GUS, 2022a):

- biomasa i produkty z biomasy,
- rudy i koncentraty metali, surowe i przetworzone,
- minerały niemetaliczne, surowe i przetworzone,
- kopalne surowce energetyczne/ nośniki energii, surowe i przetworzone,
- odpady przywożone w celu ostatecznego przetworzenia i usunięcia,
- odpady inne.

Analiza przepływu materiałów to systematyczna ocena przepływów i zapasów materiałów w określonym systemie w przestrzeni i czasie. Jest to narzędzie wykorzystywane do śledzenia zasobów od wydobycia do utylizacji, zrozumienia wykorzystania zasobów, identyfikacji nieefektywności i opracowania strategii poprawy (Islam & Huda, 2019). Przydatne w kontekście gospodarki cyrkularnej, ponieważ pomaga w monitorowaniu przepływów materiałów, wykrywaniu wzorców konsumpcji i marnotrawstwa oraz optymalizacji wykorzystania zasobów poprzez dążenie do zamknięcia pętli materiałowych. Rozwinięciem metody MFA jest podejście, które obejmuje ocenę wpływu na środowisko, w połączeniu z oceną cyklu życia produktu (LCA) (Niero i in., 2017). Hybrydowa metoda MFA-LCA zapewnia bardziej kompleksową i zintegrowaną reprezentację zewnętrznych efektów przepływu i zapasów. Ocenę ekonomiczną instrumentów można również przeprowadzić przy użyciu wyników dla fizycznych przepływów w różnych sektorach gospodarki (Vadoudi, 2022).

Ramy modelowania wpływu, pochodzące z dziedziny LCA a wykorzystujące dane związane z wcześniejszą częścią łańcucha dostaw użyte zostały do skonstruowania Wskaźnika Zachowanej Wartości Środowiskowej [REV] (Retained Environmental Value). REV jest miarą opartą na wpływie na środowisko procesu produkcyjnego (Haupt & Hellweg, 2019). Określa wielkość surowców zatrzymywaną w produktach i materiałach odzyskanych w wyniku ponownego użycia, regeneracji lub recyklingu. W ujęciu liczbowym, REV na poziomie 0% oznacza, że w produkcie nie jest zatrzymywana żadna wartość środowiskowa netto, a 100% oznacza, że pełna pierwotna wartość środowiskowa jest zawarta w materiale dostępnym do dalszego wykorzystania. Ujemna REV oznacza, że proces zachowania wartości ma większy wpływ na środowisko niż korzyści, co wskazuje, że nie jest on zrównoważony środowiskowo. REV może być mierzony w odniesieniu do dowolnej kategorii wpływu na środowisko, a w przyszłości planowane jest włączenie do niego wymiaru ekonomicznego i społecznego (Stucki i in., 2021).

Stosowanie wskaźników wydajności recyklingu nie jest kompletną i wyczerpującą metodą określania poziomu transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Z racji dostępności danych na różnych poziomach geograficznych, ta metoda jest stosowana do analizy i oceny poziomu cyrkularności gospodarki na różnych poziomach - od lokalnego, przez regionalny, aż do globalnego. Ta elastyczność umożliwia dostosowanie badania do specyficznych kontekstów i potrzeb (Haupt i in., 2017). Badanie poziomu recyklingu materiałów rozróżnia dwa systemy tj. w obiegu zamkniętym i otwartym.

1. System zamkniętej pętli w zakresie recyklingu odnosi się do procesu, w którym materiały odpadowe są zbierane, poddawane recyklingowi, a następnie wykorzystywane do produkcji tego samego rodzaju produktu, z którego pochodzą. Nieodłączne właściwości materiału pochodzącego z recyklingu nie różnią się znacząco od właściwości materiału pierwotnego, dzięki czemu materiał pochodzący z recyklingu może zastąpić materiał pierwotny i być wykorzystywany w tego samego rodzaju produktach, co wcześniej. Proces ten tworzy "zamkniętą pętlę", ponieważ materiały nieustannie przechodzą przez etapy produkcji, użytkowania i recyklingu w sposób zrównoważony (Huysman i in., 2015);
2. System otwartej pętli w recyklingu odnosi się do procesu, w którym materiały odpadowe są zbierane i wykorzystane do innych rodzajów produktów niż te, z których pochodzą. Właściwości materiałów pochodzących z recyklingu często różnią się od właściwości oryginalnego produktu, co oznacza, że nie zawsze mogą być one używane jako bezpośredni substytut materiałów pierwotnych. Recykling w obiegu otwartym jest często stosowany,

gdy proces recyklingu pogarsza jakość materiału lub nie można go w pełni odzyskać. Wykorzystanie tych materiałów w zastosowaniach o niższej wartości wydłuża ich cykl życia i pozwala uniknąć składowania odpadów na wysypiskach (Kasmi i in., 2023).

Wykorzystywanie jedynie wskaźników zbiórki nie zapewnia dokładnego przedstawienia ilości wyprodukowanych zasobów wtórnych lub miejsca, do którego te materiały trafiają. Pośrednia stopa recyklingu, mierzy wkład w proces recyklingu i nie obejmuje zanieczyszczenia zbieranych surowców wtórnych. Nie zachęca to do poprawy wydajności recyklingu lub redukcji zanieczyszczeń w towarach nadających się do recyklingu. Jest to wynikiem braku możliwości uchwycenia ilości materiału jaki jest faktycznie przechowywany w cyklach materiałowych. Aby lepiej ocenić wkład zintegrowanej gospodarki odpadami w gospodarkę cyrkularną wskazane jest objęcie nie tylko wskaźnikiem zbiórki lub pośrednią stopą recyklingu, ale także wskaźnikami recyklingu w obiegu zamkniętym i otwartym (Haupt i in., 2017).

Klasyfikacja wskaźników monitorowania stopnia wdrażania gospodarki cyrkularnej określona jest w trzech kategoriach: wskaźniki materialne, wskaźniki ekonomiczne i wskaźniki środowiskowe (Kulczycka, 2020):

1. Wskaźniki materialne obejmują m.in. ilość odpadów komunalnych na mieszkańca, ilość surowców wtórnych wykorzystywanych w produkcji, czy też udział surowców wtórnych w łącznym zużyciu surowców. Te wskaźniki pozwalają na ocenę ilości zużywanych surowców i generowanych odpadów oraz ich przetwarzanie i wykorzystanie ponowne;
2. Wskaźniki ekonomiczne związane są m.in. z kosztami przetwarzania odpadów, kosztami surowców, czy też wpływem gospodarki cyrkularnej na zatrudnienie i wzrost gospodarczy. Te wskaźniki pozwalają na ocenę wpływu gospodarki cyrkularnej na gospodarkę i jej potencjał do przynoszenia korzyści ekonomicznych;
3. Wskaźniki środowiskowe dotyczą m.in. z emisji gazów cieplarnianych, zużycia wody, czy też zużycia energii. Te wskaźniki pozwalają na ocenę wpływu gospodarki cyrkularnej na środowisko i jej potencjał do przynoszenia korzyści ekologicznych.

Wskaźniki mogą również służyć jako narzędzie do oceny efektywności działań podejmowanych na rzecz gospodarki cyrkularnej oraz do porównywania osiągnięć różnych krajów i regionów (Tabela 17).

Tabela 17 Kategorie wskaźników monitorowania wykorzystywanych w modelu gospodarki cyrkularnej

Nazwa	Opis
Wskaźniki efektywności surowcowej	Ilość surowców zużytych do wytwarzania produktów i usług. Umożliwia to określenie ilości surowców, które są niezbędne do osiągnięcia danej produkcji, co z kolei umożliwia identyfikację obszarów, gdzie można wprowadzić zasady gospodarki o obiegu zamkniętym.
Wskaźniki zużycia surowców	Ilości surowców zużywanych w gospodarce, niezależnie od tego, czy są one wykorzystywane w sposób efektywny czy nie. Pozwalają one na określenie ogólnej liczby surowców używanych przez gospodarkę oraz zmian w tym obszarze over time.
Wskaźniki zużycia energii	Ilość energii zużywanej w gospodarce do produkcji dóbr i usług. Są one używane w celu dokonania analizy efektywności energetycznej i zidentyfikowania obszarów, które mogą być poddane zmianom w celu osiągnięcia większej efektywności energetycznej.
Wskaźniki generowania odpadów	Ilość odpadów wytworzonych w procesie produkcyjnym i konsumpcyjnym. Te informacje umożliwiają nam zrozumienie rozmiaru problemu generowania odpadów oraz pomagają nam zidentyfikować dziedziny, w których można wprowadzić zmiany w celu ograniczenia ich ilości.
Wskaźniki odzysku surowców	Ilość surowców odzyskiwanych z odpadów i reintegrowana do gospodarki jest możliwa do oceny zdolności działań mających na celu odzyskanie materiałów i identyfikację obszarów, w których można by dokonać zmian żeby zwiększyć efektywność procesu odzyskiwania

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Kulczycka, 2018)

Wartość dodana zaprezentowanych wskaźników monitorowania polega na ich zdolności do dostarczania informacji na temat wykorzystania zasobów i produkcji odpadów w gospodarce, a także na ich potencjale do kierowania poprawą wydajności. Wskaźniki efektywności surowcowej mogą pomóc zidentyfikować obszary, w których można wykorzystać mniej surowców do uzyskania tej samej produkcji, pomagając w przejściu na gospodarkę cyrkularną. Wskaźniki zużycia surowców zapewniają przegląd całkowitego zużycia surowców w systemie, umożliwiając śledzenie zmian w czasie i identyfikację obszarów nadmiernego zużycia. Wskaźniki zużycia energii pomagają w zrozumieniu wzorców zużycia energii i identyfikacji obszarów, w których można poprawić efektywność energetyczną, przyczyniając się do wysiłków na rzecz bardziej zrównoważonego zużycia energii. Wskaźniki wytwarzania odpadów pomagają w rozpoznaniu skali produkcji odpadów, określając warunki, w których możliwa jest ich redukcja. Wskaźniki odzyskiwania surowców mierzą skuteczność operacji odzyskiwania materiałów z odpadów, wskazując obszary, które można poprawić w zakresie reintegracji materiałów z powrotem do gospodarki, zmniejszając w ten sposób zapotrzebowanie na wydobycie nowych surowców.

W maju 2017 roku wprowadzona została przez brytyjską organizację ds. certyfikacji (British Standards Institution, BSI) norma BS 8001, która jest dostępna dla organizacji na całym świecie, niezależnie od ich lokalizacji, wielkości, sektora i typu. BS 8001 to pierwszy praktyczny schemat i przewodnik dla organizacji, które chcą wdrożyć zasady gospodarki cyrkularnej (BSI, 2017). Pomaga on organizacjom przejść na bardziej zrównoważony model działania. Wydany przewodnik jest skierowany do wykonawców i kadry kierowniczej wspierając organizacje jak zidentyfikować i wykorzystać możliwości związane

z efektywnością zasobów, co może prowadzić do oszczędności kosztów. Norma została opracowana przy udziale i konsultacjach z różnymi firmami i organizacjami z różnych sektorów i przedsiębiorstw o zróżnicowanej wielkości (BSI, 2023). W obszarze innowacji stymuluje i ułatwia identyfikację nowych możliwości dla produktów, usług i modeli biznesowych (Niero & Rivera, 2018). Poprzez poprawę ich reputacji i zwiększenie zaangażowania interesariuszy tworzy bezpośrednią i pośrednią wartość. Wdrożenie normy BS 8001, nie jest związane z wydaniem certyfikatu i jest dobrowolnym standardem wytycznych, takim jak ISO 26000, a nie standardem wymagań, takim jak ISO 9001 lub ISO 14001. Oznacza to, że nie jest on przeznaczony ani odpowiedni do celów certyfikacji, tj. nie można uzyskać certyfikatu zgodności (Arana-Landin i in., 2023). Pozwala to organizacjom skupić się na wdrażaniu zasad normy, a nie na certyfikacji. Ponadto organizacje wdrażając ten standard mogą nie udostępniać publicznie informacji na temat jej stosowania. Norma BS 8001 jest uważana za wiarygodną z kilku powodów (Roy i in., 2020):

1. Została opracowana przez ekspertów w dziedzinie gospodarki cyrkularnej, w oparciu o spostrzeżenia i doświadczenia szeregu organizacji, które próbują stać się bardziej cyrkularne;
2. Panel redakcyjny BS 8001 składał się z przedstawicieli renomowanych organizacji, takich jak Ellen MacArthur Foundation, Institute of Environmental Management and Assessment, The Centre for Sustainable Design at the University of Creative Arts, Resource Association i Chartered Institution of Wastes Management;
3. Standard był nadzorowany przez szerszy komitet składający się z około 60 członków, w tym przedstawicieli różnych organizacji rządowych i pozarządowych;
4. Został on przetestowany przez niezależną organizację non-profit Forum for the Future na różnych firmach i organizacjach z różnych sektorów i o różnej wielkości, aby zapewnić jego praktyczne zastosowanie;
5. Jest przewodnikiem przeznaczonym do elastycznego stosowania, zaspokajając potrzeby organizacji na różnych etapach rozumienia gospodarki cyrkularnej, dzięki czemu jest dostępny i praktyczny.

BS 8001 wspiera proces monitorowania i transformacji na poziomie organizacji planujących przejście na bardziej cyrkularny tryb działania (Nesterak, 2020). Standaryzacja odbywa się zgodnie z sześcioma zasadami¹². Doświadczenia omówionego brytyjskiego

¹² 1. Myślenie systemowe: Zrozumienie ogólnosystemowego wpływu Twojej działalności. 2. Innowacja: Ponowne przemyślenie zarządzania zasobami jako soczewki do tworzenia wartości. 3. Zarządzanie: Branie

systemu oraz francuskiego podmiotu certyfikującego AFNOR (Muradin & Foltynowicz, 2019), wdrażającego normę XP X 30-901¹³, zostanie wykorzystane do stworzenia w 2024 roku standardu ISO w grupie ISO 59000. Składa się z sześciu standardów (ISO, 2023):

1. ISO 5900414 Gospodarka cyrkularna - Terminologia, zasady i wytyczne dotyczące wdrażania,
2. ISO 5901015 Gospodarka cyrkularna - Wytyczne dotyczące modeli biznesowych i sieci wartości,
3. ISO 5902016 - Gospodarka cyrkularna - Arkusz danych cyrkularności produktu,
4. ISO 5901417 - Materiały wtórne - Zasady, wymagania dotyczące zrównoważonego rozwoju i identyfikowalności,
5. ISO 5903118 TR19 Gospodarka cyrkularna - Podejścia oparte na wynikach,
6. ISO 5903220 TR Gospodarka cyrkularna - Przegląd wdrożenia modelu biznesowego.

Dzięki wdrożeniu tej normy planowana jest rzeczywista transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej na poziomie zarządzania przedsiębiorstwami (Chevauché, 2023). Norma przedstawia strukturę wdrażania w praktyce oraz zawiera praktyczne porady dotyczące obszarów interwencji i skutecznych strategii promowania zrównoważonego rozwoju. Dla osiągnięcia pełnej efektywności wskazane są zmiany legislacyjne dokonywane na poziomie krajowym (Arana-Landin i in., 2023).

2.5.2. Stan gospodarki cyrkularnej w odniesieniu do polityk globalnych i europejskich

Organizacje ponadnarodowe swoim zakresem działań obejmuje zagadnienia zrównoważonego rozwoju, w tym gospodarki cyrkularnej (Kulczycka, 2020). Wskaźniki wykorzystywane przez te instytucje obejmują w szczególności:

- analizę zmian klimatu,
- niszczenie warstwy ozonowej,
- gospodarkę odpadami,
- zużycie zasobów naturalnych (powietrze, ziemia, woda, różnorodność biologiczna),

odpowiedzialności za skutki wynikające z podejmowanych decyzji i działań.4. Współpraca: Zapewnienie korzyści dla całego systemu poprzez współpracę z innymi.5. Optymalizacja wartości: Utrzymywanie materiałów w ich najwyższej wartości i funkcjonalności.6. Przejrzystość: Otwartość i szczerłość w kwestii barier i korzyści związanych z obiegiem zamkniętym. (BSI, 2017)

¹³ Norma oparta jest na siedmiu filarach: Filar 1: Zrównoważone pozyskiwanie zasobów; 2: Ekoprojektowanie; 3: Symbioza przemysłowa; 4: gospodarka funkcjonalności; 5: Odpowiedzialna konsumpcja; 6: Wydłużenie okresu użytkowania; 7: Skuteczne zarządzanie materiałami i produktami wycofanymi z eksploatacji (Afnor, 2018)

– zarządzanie środowiskiem.

Tabela 18 prezentuje zbiorcze zestawienie instrumentów monitorowania transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej wskazywane przez organizacje ponadnarodowe.

Tabela 18 Przegląd wskaźników monitorowania w modelu gospodarki cyrkularnej wykorzystywanych na poziomie ponadnarodowym

Nazwa organizacji	Opis narzędzi monitorowania
Bank Światowy (WB)	agregacja danych takich jak zużycie materiałów, generowanie odpadów i wskaźniki recyklingu, aby ocenić postęp w kierunku bardziej zrównoważonej, cyrkularnej gospodarki. W kompleksowym raporcie na temat gospodarki cyrkularnej, zatytułowanym “Squaring the Circle: Policies from Europe’s Circular Economy Transition”, World Bank dostarcza ocenę problemu i proponuje rozwiązania mające na celu odłączenie wzrostu od zużycia materiałów. WICER (Water in Circular Economy and Resilience Framework) to narzędzie do analizy włączenia zasad gospodarki cyrkularnej do polityk, strategii, planowania, ustalania priorytetów inwestycyjnych, projektowania i operacji związanych z wodą. Monitoruje konsumpcję oraz oczyszczanie wody. Bank Światowy nie włączył jeszcze bezpośrednio gospodarki cyrkularnej do swojego Wskaźnika Rozwoju Ludzkiego (HDI).
Organizacja Narodów Zjednoczonych ONZ	zestaw wskaźników, które pomagają monitorować zmiany w obszarach takich jak zużycie zasobów, emisje CO ₂ , koszty, efektywność energetyczna, aspekty społeczne, odpowiedzialność społeczna, całkowity łańcuch dostaw, redukcja surowców dziewiczych, redukcja odpadów, ochrona wody związane ze zrównoważonymi celami rozwojowymi (SDG). We współpracy World Resources Institute (WRI) i UN Environment Programme (UNEP) opracowany został Global Circularity Metric, który ma na celu ocenę stopnia cyrkularności gospodarki światowej. Wskaźnik wykorzystuje dane dotyczących przepływów materiałowych i energii, zawiera także komponent wpływu na środowisko i społeczeństwo.
Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)	zestaw wskaźników dotyczy takich aspektów jak produkcja i konsumpcja, zarządzanie odpadami, surowce wtórne, konkurencyjność i innowacje, oraz globalną odporność. Inwentarz wskaźników gospodarki cyrkularnej zawiera 474 wskaźniki związane z gospodarką cyrkularną. Wskaźniki te są podzielone na pięć głównych kategorii: środowisko, zarządzanie, gospodarka i biznes, infrastruktura i technologia, oraz społeczeństwo. DPSIR (Drivers, Pressures, States, Impacts, Responses) to miara służąca do analizy powiązań między czynnikami społecznymi i środowiskowymi. Narzędzie analityczne służące do oceny zarządzania zasobami naturalnymi i polityki środowiskowej.
World Business Council for Sustainable Development (WBCSD)	zestaw 8 wskaźników do oceny postępu w zakresie gospodarki cyrkularnej na poziomie przedsiębiorstwa dotyczą takich aspektów jak udział materiałów wtórnych, intensywność emisji, stopień recyklingu i ponownego wykorzystania, oraz wartość dodana z gospodarki cyrkularnej. Circular Transition Indicators (CTI), to uniwersalne i przejrzyste ramy pomiarowe, które pozwalają ocenić stopień cyrkularności biznesu. CTI wspiera przedsiębiorstwa w identyfikowaniu ryzyka i szans, oraz ustalić priorytety, cele, oraz monitorować postępy w zakresie gospodarki cyrkularnej.
Międzynarodowa Agencja Energii (IEA)	ocena zmian w zakresie ponad 50 komponentów systemu energetycznego, które wpływają na transformację energetyczną. Ocena obejmuje wiele wskaźników, takich jak trendy i rozwój związane z emisjami CO ₂ , zużyciem energii, działalnością, wdrażaniem technologii, innowacjami, infrastrukturą wspierającą, polityką, inwestycjami, współpracą międzynarodową i strategiami sektora prywatnego.
Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW)	zestaw autorskich wskaźników dotyczących zmian klimatycznych, które pokazują wpływ działalności gospodarczej na zmiany klimatyczne. MFW

	również opracował zestaw wskaźników dotyczących zrównoważonego rozwoju energetycznego.
Światowa Organizacja Zdrowia (WHO)	zestaw autorskich wskaźników dotyczących gospodarki cyrkularnej, które pokazują wpływ zarządzania odpadami na zdrowie w kontekście przyszłości opartej na zasadach gospodarki cyrkularnej i zrównoważonego zarządzania odpadami.
Organizacja ds. Współpracy Gospodarczej i Rozwoju G20	gromadzone dane służą do dzielenia się działaniami krajowymi dotyczącymi rozwoju i monitorowania wskaźników efektywności zasobów i gospodarki cyrkularnej, zwłaszcza wskaźników, które pokazują, jak podejścia do efektywności zasobów i gospodarki cyrkularnej pomagają osiągnąć cele środowiskowe określone w odpowiednich wielostronnych porozumieniach środowiskowych, krajowo określonych wkładach do zwalczania zmian klimatu i/lub Celach Zrównoważonego Rozwoju.
Światowe Forum Ekonomiczne (WEF)	publikuje raporty i analizy na temat gospodarki cyrkularnej oraz jej wpływu na biznes i rozwój społeczny. WEF korzystając z dostępnych danych publicznych bada, jak firmy mogą zdobyć nowe możliwości i uzyskać przewagę konkurencyjną dzięki rozwiązaniom z zakresu gospodarki cyrkularnej, oraz jak gospodarka cyrkularna przyczynia się do osiągnięcia Celów Zrównoważonego Rozwoju ONZ.
Unia Europejska (UE)	ramy monitorowania obejmują 5 sekcji tematycznych z łącznie 11 wskaźnikami statystycznymi. Wskaźniki te obejmują obszary takie jak produkcja i konsumpcja, zarządzanie odpadami, surowce wtórne, konkurencyjność i innowacje, zrównoważony rozwój, ślad materiałowy, produktywność zasobów, ślad konsumpcji, emisje gazów cieplarnianych z działalności produkcyjnej i zależność od materiałów. Wskaźnik wykorzystania materiałów (Circular Material Use) w obiegu zamkniętym jest miarą oceny efektywności gospodarki cyrkularnej. Jest on obliczany jako stosunek zużycia materiałów w obiegu zamkniętym do krajowego obejmujący wykorzystanie biomasy, rud metalu, minerałów niemetalicznych, kopalnych nośników energii.
Międzynarodowe Stowarzyszenie Recyklingu (BIR)	opracowanie i upublicznienie branżowych danych i informacji na temat recyklingu surowców wtórnych na całym świecie takich jak ilość surowców wtórnych, które są recyklingowane, oraz trendy w przemyśle recyklingu.
Ellen MacArthur Foundation (EMF)	opracowanie autorskiej metody w ramach Circularity Indicators Project, który ma na celu pomóc firmom mierzyć stopień cyrkularności swoich produktów, procesów i modeli biznesowych. Wskaźnik Circularity Gap wyraża różnicę między ilością materiałów zużytych a ilością materiałów odzyskanych. Dodatkowo fundacja wspiera inicjatywę The Circular Economy 100 (CE100) wspierającą transformację i monitoring danych w przedsiębiorstwach i organizacjach całego świata. Material Circularity Indicator (MCI) umożliwia firmom ocenę stopnia, w jakim ich produkty i materiały przyczyniają się do rozwoju gospodarki cyrkularnej. Mierzy on skuteczność odzyskiwania zasobów w cyklu życia produktu. Narzędzie to jest cenne przy projektowaniu produktów, raportowaniu wewnętrznym, podejmowaniu decyzji dotyczących zamówień oraz ocenie lub ratingu praktyk zrównoważonego rozwoju firm.
European Circular Economy Stakeholder Platform (ECESP)	promując gospodarkę cyrkularną w Europie współpraca między różnymi interesariuszami wspierana jest za pośrednictwem platformy, która oferuje narzędzia, takie jak Circularity Assessment Tool umożliwiające ocenę biznesu lub produktu z perspektywy cyrkularnej. Inne wskaźniki obejmują CIRCelligence indicators framework, który pomaga firmom oceniać cyrkularność całego łańcucha wartości, od wejścia do końca życia.
Circle Economy Foundation (CEF)	wykorzystywane jest narzędzie Circular Economy Indicators Coalition (CEIC), które promuje harmonizację i zwiększone zastosowanie wskaźników cyrkularnych. CEIC skupia się na tworzeniu przeglądu i dostarczaniu dostępu do wskaźników cyrkularności, które pomagają mierzyć postęp i wpływ gospodarki cyrkularnej. Global Circularity Metric, zapewnia kompleksową ocenę obiegu zamkniętego w skali globalnej. Publikowany w Circularity Gap Report indeks cyrkularności

	zawiera szczegółowe dane na temat zużycia surowców, źródeł energii i potrzeb społeczeństwa w odniesieniu do gospodarki cyrkularnej. Europejski Standard Raportowania Zrównoważonego Rozwoju (E5 lub ESRS E5). Narzędzie CSRD ocenia gotowość firmy i samoocenę w obszarze odpowiedzialnego rozwoju.
--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Bernatowicz, 2021; CCFG, 2023; Delgado i in., 2021; EC, 2018b, 2023g; EEA, 2016; IAEA, 2005; OECD, 2020; PACE, 2023; SDES, 2021; UAfEU, 2019; UN, 2022; UNECE, 2023; UNEP, 2023; Vercalsteren i in., 2018; WB, 2021, 2022; WBCSD, 2023; WTO, 2023, 2021)

Organizacje, których celem jest liberalizacja handlu i współpraca gospodarcza¹⁴, oraz podmioty na arenie międzynarodowej¹⁵ transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej wskazują jako część szerszych celów zrównoważonego rozwoju i integracji gospodarczej. Zintegrowane są one z innymi celami tych organizacji, takimi jak promowanie wolnego handlu, zrównoważonego rozwoju, innowacji technologicznych czy ochrony środowiska. Wskaźniki zintegrowane są z szerszymi ramami monitorowania i oceny postępów i zmian gospodarczych i obejmują wskaźniki dotyczące efektywności zasobów, recyklingu i ponownego wykorzystania materiałów, redukcji odpadów, a także wskaźniki dotyczące innowacji, konkurencyjności i wzrostu gospodarczego. Specyficzne wskaźniki monitorujące gospodarkę cyrkularną nie zostały wyraźnie zidentyfikowane lub wyodrębnione w ramach tych szerszych ram monitorowania.

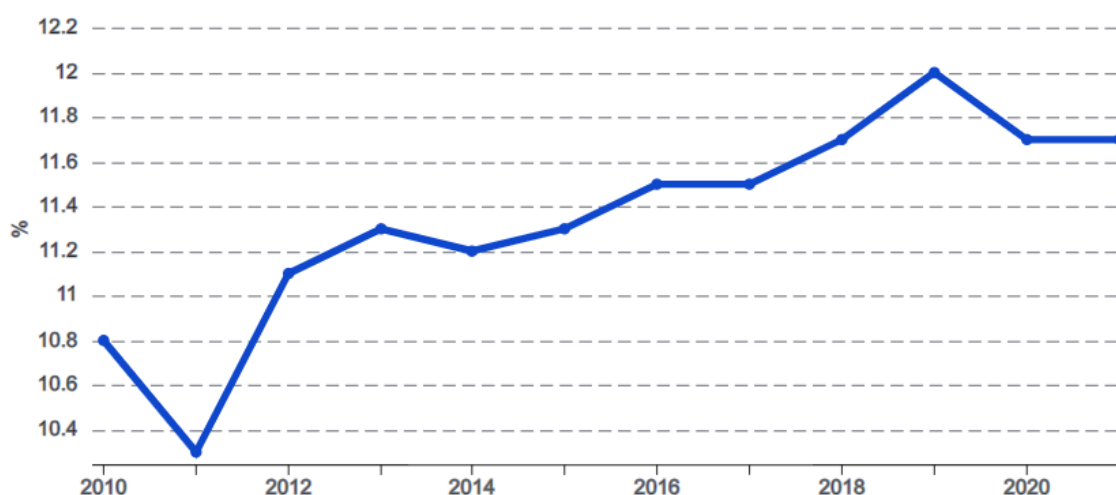
Polityka środowiskowa Unii Europejskiej, określona w art. 191 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, dąży do osiągnięcia wysokiego poziomu ochrony środowiska naturalnego przy jednoczesnym uwzględnieniu specyficznych uwarunkowań regionalnych (Dz.U., 2004). Kieruje się ona takimi zasadami, jak środki ostrożności i naprawianie szkód w środowisku, z silnym naciskiem na pociąganie zanieczyszczających do odpowiedzialności za ich działania. Gospodarka cyrkularna oferuje innowacyjne podejście na rzecz osiągnięcia tych celów w tym poprzez zmiany w systemach sprawozdawczości. (EC, 2023d). Począwszy od 2024 r. w krajach UE Komisja Europejska zobowiązuje przedsiębiorstwa do przyjęcia europejskich standardów sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju, które obejmują włączenie zasad gospodarki cyrkularnej do ujawnianych informacji statystycznych (EC, 2023d). Informacje będą obejmowały kwestie

¹⁴ Stowarzyszenie Narodów Azji Południowej dla Współpracy Regionalnej (SAARC); ASEAN (Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej); The U.S.-Mexico-Canada Agreement (USMCA), BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny, RPA - Republika Południowej Afryki); Organizacja Państw Amerykańskich (OAS); Porozumienie o Wspólnej Polityce Handlowej (Common Market for Eastern and Southern Africa - COMESA); ASEM (Asia-Europe Meeting); Organizacja Krajów Ameryki Północnej (Organization of American States - OAS); Porozumienie o Wolnym Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP - Free Trade Area of the Asia-Pacific); Światowa Organizacja Handlu (WTO).

¹⁵ Światowe Forum Gospodarki Cyrkularnej (WCEF); The World Circular Economy Forum (WCEF); Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju (IBRD); Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (MAEA); Międzynarodowy Fundusz Rozwoju Rolnictwa (IFAD).

środowiskowe, społeczne i praw człowieka oraz ładu korporacyjnego. Wymóg ten będzie miał zastosowanie do dużych firm oraz notowanych na giełdzie małych i średnich przedsiębiorstw w UE, a także przedsiębiorstw spoza UE prowadzących znaczącą działalność. Koncepcja ta jest zgodna z polityką prowadzoną zarówno przez Komisję Europejską, jak i rządy krajowe w celu stymulowania przejścia na gospodarkę cyrkularną. Wdrażając przełomowe strategie, które wykraczają poza linearny model gospodarczy, Europa może tworzyć nowe źródła bogactwa, jednocześnie chroniąc zasoby naturalne i ograniczając wytwarzanie odpadów (Bote Alonso i in., 2022; EMAF, 2023).

Polityka Unii Europejskiej w zakresie gospodarowania odpadami ma na celu zmniejszenie ich ilości. Ostatecznym celem jest przekształcenie Europy w społeczeństwo recyklingu, minimalizując ilość odpadów i wykorzystując nieuniknione odpady jako cenne zasoby, gdy tylko jest to możliwe (EC, 2023b). Wskaźnik wykorzystania materiałów w gospodarce cyrkularnej jest definiowany jako stosunek wykorzystania materiałów do ogólnego wykorzystania materiałów (Eurostat, 2023). Wyższa wartość wskaźnika wykorzystania materiałów w gospodarce cyrkularnej oznacza, że więcej materiałów wtórnych zastępuje surowce pierwotne, zmniejszając wpływ na środowisko związany z wydobyciem surowców pierwotnych (Wykres 2).

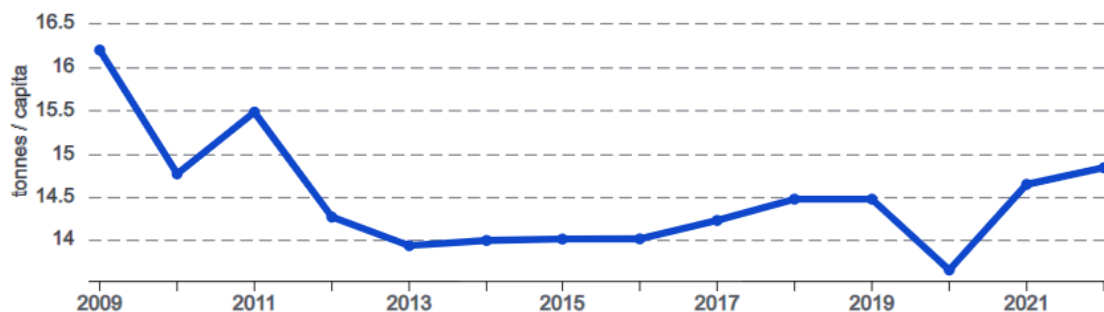

Wykres 2 Wskaźnik wykorzystania materiałów w gospodarce w Unii Europejskiej w latach 2010-2021
Źródło: (Eurostat, 2023)

Ramy prawne regulujące przetwarzanie odpadów i gospodarowanie nimi w UE stanowi dyrektywa ramowa w sprawie odpadów. Wprowadza ona hierarchię postępowania z odpadami zwaną "hierarchią postępowania z odpadami"¹⁶, która nadaje priorytet określonym podejściom

¹⁶ W dyrektywie ustanawia się hierarchię postępowania z odpadami: - zapobieganie; - przygotowywanie do ponownego użycia; - recykling; - inne metody odzysku, np. odzysk energii; oraz – unieszkodliwianie (PE, 2008)

w zależności od rodzaju odpadów (PE, 2008). Polityka UE w zakresie odpadów ma na celu ochronę środowiska i zdrowia ludzkiego przy jednoczesnym ułatwieniu przejścia na gospodarkę cyrkularną i minimalizacji wykorzystania surowców pierwotnych. Wiąże się to z wyznaczeniem celów i zadań w zakresie poprawy gospodarki odpadami, promowania innowacji w recyklingu i zmniejszenia zależności od składowania odpadów. Ogólnogospodarcze rachunki przepływów materiałowych [RMC] oferują kompleksowy przegląd przepływu materiałów w gospodarce. Rachunki te uwzględniają wydobycie krajowe, import i eksport, aby zmierzyć całkowitą konsumpcję surowców przez użytkowników końcowych w określonym obszarze geograficznym (Eurostat, 2023). Wskaźnik wykorzystywany do obliczania tego zużycia znany jest jako zużycie surowców. Poprzez połączenie krajowego wydobycia i importu przy jednoczesnym odjęciu eksportu. RMC prezentuje ilość wydobycia materiałów potrzebnych do zaspokojenia popytu na produkty w danym regionie. Eurostat wykorzystuje dane z rachunków krajowych i ogólnogospodarczych rachunków przepływu materiałów w procesie modelowania w celu skompilowania śladu materiałowego na poziomie UE (Wykres 3). Państwa członkowskie dobrowolnie zgłaszają do Eurostatu ślady materiałowe na poziomie krajowym.

Wykres 3 Zużycie surowców (RMC) według głównej kategorii materiałów w Unii Europejskiej w latach 2009-2022
Źródło: (Eurostat, 2023)

Określone polityki zostały ustanowione dla różnych rodzajów odpadów, takich jak baterie, materiały biodegradowalne, gruz budowlany, pojazdy wycofane z eksploatacji, materiały składowane na wysypiskach, górnicze produkty uboczne, odpady opakowaniowe, odrzuty sprzętu elektronicznego. Dyrektywa ramowa w sprawie odpadów, oprócz wprowadzenia zasady "zanieczyszczający płaci" i "rozszerzonej odpowiedzialności producenta", zawiera wytyczne dotyczące określania, kiedy odpady stają się surowcami wtórnymi, a nie odpadami (PE, 2008). Określa również cele w zakresie ponownego wykorzystania, recyklingu materiałów odpadowych oraz odzysku innych niż niebezpieczne odpady budowlanych i rozbiórkowych.

Zgodnie z Dyrektywą Ramową w sprawie Odpadów (PE, 2008), do 2025 roku przygotowanie do ponownego użycia i recykling odpadów komunalnych powinny wzrosnąć do co najmniej 55% wagowo. Oznacza to, że do 2025 roku co najmniej 55% odpadów komunalnych powinno być przygotowane do ponownego użycia lub poddane recyklingowi. Jest to część szerszych celów UE dotyczących promowania gospodarki o obiegu zamkniętym i zmniejszania ilości odpadów trafiających na składowiska. W kolejnych latach wartość tego wskaźnika ma ulegać zmianie i do 2030 r. poziom ten zostanie zwiększony do 60 %, a do 2035 r. – do 65 % (KS, 2023).

Dyrektywa 94/62/EC Unii Europejskiej (UE, 2018) dotycząca odpadów opakowaniowych ustanawia minimalne cele recyklingu do osiągnięcia do końca 2030 roku dla następujących materiałów zawartych w odpadach opakowaniowych:

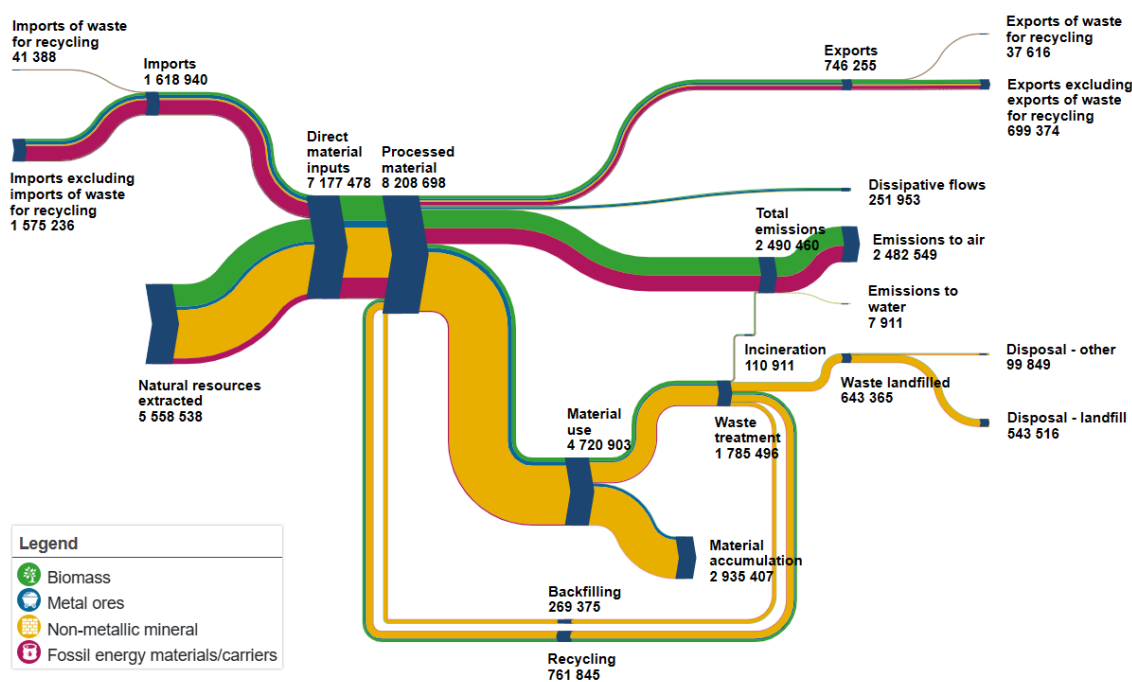
- 55% plastiku,
- 30% drewna,
- 80% metali żelaznych,
- 60% aluminium,
- 75% szkła,
- 85% papieru i tektury.

Cele te są wyrażone w procentach wagowych. Oznacza to, że do końca 2030 roku co najmniej 55% plastikowych odpadów opakowaniowych, 30% drewnianych odpadów opakowaniowych itd. musi zostać poddanych recyklingowi.

Monitorowanie postępów w kierunku gospodarki cyrkularnej odbywa się za pomocą ram monitorowania, które zostały opracowane przez Komisję Europejską i Eurostat (Eurostat, 2023). Ramy te wykorzystują dostępne dane statystyczne, a także wskazują obszary, w których trwają prace nad opracowaniem nowych wskaźników, na przykład dotyczących zielonych zamówień publicznych. Komisja Europejska, wspierana przez Europejską Agencję Środowiska i Europejską Agencję Chemikaliów, monitoruje, ocenia i corocznie raportuje postępy w osiągnięciu celów priorytetowych na podstawie wybranych wskaźników (Eurostat, 2020). Raporty te są publikowane na stronie internetowej Eurostatu i zawierają analizę danych, porównania między państwami członkowskimi i trendów w czasie. Ramy monitorowania, a w konsekwencji podejmowania określonych działań zapisane zostały w 8. programie działań w zakresie środowiska. Jest to agenda polityki środowiskowej UE do 2030 r., oparta na

Europejskim Zielonym Ładzie. Ma na celu przyspieszenie przejścia do gospodarki neutralnej klimatycznie i efektywnej pod względem zasobów (UE, 2022).

Raport o luce cyrkularnej (Circularity Gap Report) zawiera analizę dla całej Unii Europejskiej oraz porównanie z innymi regionami świata oraz dla krajów europejskich¹⁷. Eurostat Union Circularity Index, znany również jako Circular Material Use Index, oblicza poziom materiałów odzyskanych i zwróconych do gospodarki cyrkularnej. Oznacza on, jaki procent materiałów wykorzystywanych w gospodarce UE jest poddawany recyklingowi. Obecnie wynosi on 11,9%, a od 2014 r. wzrósł o 3 punkty procentowe (GOZ, 2023). Eurostat, urząd statystyczny Unii Europejskiej, został wyznaczony jako organ odpowiedzialny za sprawozdawczość w zakresie gospodarki cyrkularnej. Utworzył on specjalną stronę internetową, na której można znaleźć odpowiednie informacje. Ponadto Eurostat wykorzystuje interaktywny diagram Sankeya do śledzenia przepływów materiałów w UE (Schemat 5).

Schemat 5 Przepływy materiałów w Unii Europejskiej w 2021r:

Źródło: (Eurostat, 2021)

Diagram przepływu materiałów prezentuje ilość i rodzaj materiałów, które są importowane, wydobywane, przetwarzane, eksportowane, zużywane, emitowane i gromadzone w UE. Analiza obejmuje cztery rodzaje materiałów tj. rudy metali, minerały niemetaliczne, nośniki energii kopalnej. Bezpośrednie wprowadzenie materiałów do gospodarki UE wynosi

¹⁷ Austria, Belgia, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Niemcy, Grecja, Węgry, Irlandia, Włochy, Łotwa, Litwa, Luksemburg, Malta, Holandia, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Zjednoczone Królestwo (PACE, 2022)

7 177 478 tys. ton. Obejmuje to wszystkie materiały, które są bezpośrednio wprowadzane do procesów produkcyjnych, 22% uzupełnia zapotrzebowanie z importu głównie (60%) surowców energetycznych. Przetworzone materiały, które są gotowe do użycia w produkcji, wynoszą 8 208 698 tys. ton. To pokazuje skalę wielkości materiałów przetwarzanych w UE. Znaczącą wartość po stronie wyjściowej obejmuje emisja gazów do atmosfery, która jest wynikiem procesów przetwarzania materiałów, wynosząca 2 490 460 tys. ton. Wielkość zanieczyszczeń emitowanych do środowiska pochodzi w przewadze z biomasy. Ilość odpadów poddawana obróbce wynosi 1 785 496 tys. ton. Wielkość ta w roku 2021 utrzymuje się na tym samym poziomie od 2010. W tym samym okresie zmniejszyła się o ponad 140 tys. ton odpadów ilość odpadów gromadzonych na składowiskach odpadów.

2.5.3. Stan gospodarki cyrkularnej w Polsce

Ustanowienie skutecznego systemu monitorowania na poziomie krajowym wymaga uwzględnienia danych sektorowych, regionalnych i lokalnych (Kulczycka, 2021). Sposób monitorowania gospodarki cyrkularnej w Polsce wynika z przyjętych na szczeblu krajowym narzędzi i znajduje się w fazie kształtowania (Smol i in., 2019). Proponowane wskaźniki krajowe i regionalne są rezultatem zrealizowanego projektu „oto-GOZ” (Kulczycka, 2020; RM, 2022). Obecne ramy ustawowe kształtują zasady monitoringu zrównoważonego rozwoju. Część wykorzystywanych wskaźników może posłużyć do określania stopnia transformacji zgodnie z przyjętym Europejskim Modelem Gospodarki Cykularnej (EC, 2020). Obowiązki nałożone na podmioty uwzględniają gromadzenie i analizę danych (Smol i in., 2019). Proponowane wskaźniki dla Polski wynikają z tworzonej przez Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii od 2016 r., strategii transformacji. Dokument ten został przedstawiony Stałemu Komitetowi Rady Ministrów i przekazany do dodatkowych prac legislacyjnych w ramach projektu uchwały Rady Ministrów w sprawie przyjęcia mapy drogowej (RM, 2022). Dokument określa strategiczne działania i priorytety, których celem jest transformacja polskiej gospodarki na model gospodarki cyrkularnej. Odpowiednie obszary objęte tą mapą drogową obejmują zrównoważoną produkcję przemysłową, zrównoważoną konsumpcję, biogospodarkę, nowe modele biznesowe, wraz z zaleceniami dotyczącymi wdrażania i monitorowania inicjatyw w zakresie gospodarki cyrkularnej (RM, 2019b).

Uwzględniając wskaźnik materiałochłonności i produktywności gospodarki na poziomie krajowym wymagane jest przeprowadzenie analiz dla poszczególnych sektorów

produkcji, a także regionów i samorządów. Obecnie Polska nie posiada jednolitego systemu monitorowania i oceny postępów w kierunku gospodarki cyrkularnej (Taneta- Skwierz, 2018). W ramach przyjętych dokumentów na szczeblu krajowym zidentyfikowana została potrzeba i określone zadanie opracowania metodologii oceny transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej, a także jej wpływu na rozwój społeczno-gospodarczy na poziomie regionalnym oraz krajowym (RM, 2022).

Zaproponowane środki monitorowania odnoszą się do wskaźników zrównoważonego rozwoju (PCH, 2023). Koncepcja monitorowania obejmuje hierarchię wskaźników cyrkularności, które są podzielone na trzy poziomy. Pierwszy poziom składa się ze wskaźników pomocniczych, podczas gdy drugi poziom uzupełniają wskaźniki kontekstowe. Trzeci poziom dostarcza ważnych informacji z określonych obszarów, ale nie monitoruje bezpośrednio celów związanych z obiegiem zamkniętym. Podstawowe wskaźniki wynikają bezpośrednio z zasad gospodarki cyrkularnej i priorytetowo traktują zachowanie wartości ekonomicznej w systemie, co prowadzi do redukcji odpadów oraz optymalizacji produkcji i konsumpcji. Wskaźniki drugorzędne zostały zaprojektowane w celu spełnienia określonych kryteriów nakreślonych w niniejszej analizie. Podczas gdy wskaźniki podstawowe oferują kompleksowy wgląd, który można powielać, ich mierzalność może być tymczasowo utrudniona przez wyzwania komunikacyjne. Ponadto ich poziom zastosowania może nie gwarantować skutecznego kształtowania polityki wyłącznie w oparciu o te wskaźniki. Wskaźniki kontekstowe odzwierciedlają zarówno wpływ działalności człowieka, jak i dominujące modele ekonomiczne (Kulczycka, 2020). Tabela 19 prezentuje zestaw wszystkich proponowanych wskaźników monitorowania.

Tabela 19 Propozycja kontekstowych wskaźników monitorowania transformacji gospodarki cyrkularnej w Polsce

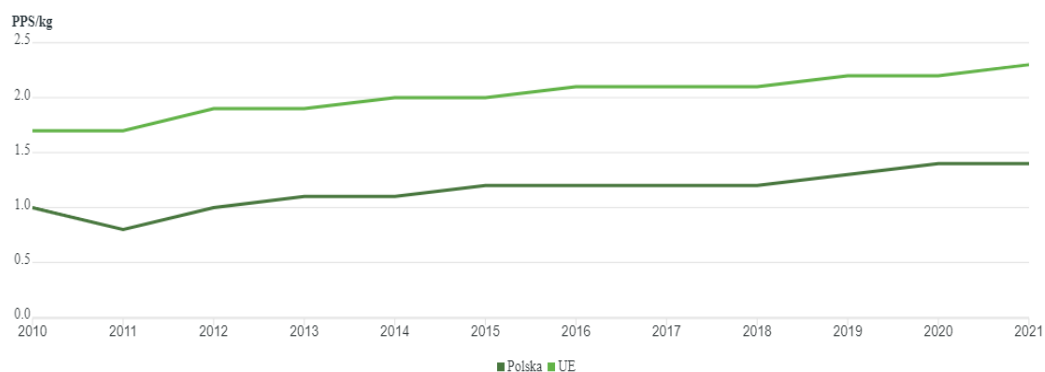
Poziom	Nazwa wskaźnika	Pożądaný kierunek zmian
Główny	Produktywność zasobów — stosunek PKB do krajowej konsumpcji materialnej	-
	Udział energii odnawialnej w końcowym zużyciu energii brutto przedsiębiorstw [%]	+
	Nakłady na działalność B+R w relacji do PKB [0 0]	+
Pomocniczy	Produktywność zasobów wodnych — iloraz PKB i całkowitego rocznego poboru wody [%]	-
	Wielkość wytworzonych odpadów przemysłowych w relacji do PKB [%]	-
	Udział wytworzonych surowców wtórnych w produkcji ogółem [%]	+
	Emisja gazów cieplarnianych z działalności przemysłowej w ekwiwalencie CO ₂) [CO ₂ /rok]	-
	Ilość usług w ramach e-państwo dla przedsiębiorców [szt.]	+
	Liczba posiadanych certyfikatów środowiskowych [szt.]	+
Kontekstowy	Udział nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska w nakładach inwestycyjnych gospodarki [%]	+

	Udział etatów w podmiotach związanych z działalnością GOZ w stosunku do zatrudnienia ogółem [%]	+
	Wartość zamówień publicznych GOZ w zamówieniach publicznych ogółem [%]	+

Źródło: (Kulczycka, 2020)

Wydany w 2022 r. raport "Polska droga do zrównoważonego rozwoju" określa wskaźniki ekonomiczno-środowiskowe związane ze zużyciem zasobów i produktywnością (GUS, 2022b). Przedstawiona została aktualna ocena kwestii środowiskowych i zrównoważonego rozwoju w Polsce. Celem jest zwiększenie wiedzy i zrozumienia kwestii związanych ze środowiskiem i zrównoważonym rozwojem. Podkreślono w nim pilną potrzebę przeciwdziałania zmianom klimatu, zauważając, że globalne temperatury wzrosły już o około 1°C w porównaniu z poziomami sprzed epoki przemysłowej. W raporcie podkreślono również, że roczna alokacja około 3% PKB Polski na ochronę środowiska przekracza średnią UE wynoszącą około 2%. W raporcie wyrażono jednak obawy, czy te inwestycje i wysiłki skutecznie przekształciły Polskę w bardziej zrównoważoną środowiskowo gospodarkę w ciągu ostatniej dekady. Raport zawiera zalecenia mające na celu złagodzenie wpływu zmian klimatu i ochronę środowiska. Jego docelowymi odbiorcami są decydenci, naukowcy, studenci, a także opinia publiczna. Ujęte wskaźniki odnoszą się do Celów Zrównoważonego Rozwoju, w szczególności celu nr 12.

Raport z 2022 roku weryfikuje planowane założenia projektu systemu monitorowania uwzględniając z zaprezentowanych wskaźników (Tabela 19) dane liczbowe jedynie dla dwóch wskaźników głównych tj. Produktywność zasobów — stosunek PKB do krajowej konsumpcji materialnej, oraz Udział energii odnawialnej w końcowym zużyciu energii brutto przedsiębiorstw [%]. Pozostałe propozycje nie zostały ujęte przez Główny Urząd Statystyczny (GUS, 2022b). Pierwszy z przyjętych wskaźników prezentowany jest w ujęciu międzynarodowym. Umożliwia to porównanie i określenie poziomu transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Polska wykazuje niższą produktywność zasobów (Wykres 4).

Wykres 4 Produktywności zasobów w Polsce i Unii Europejskiej w latach 2010-2021
Źródło: (GUS, 2022b)

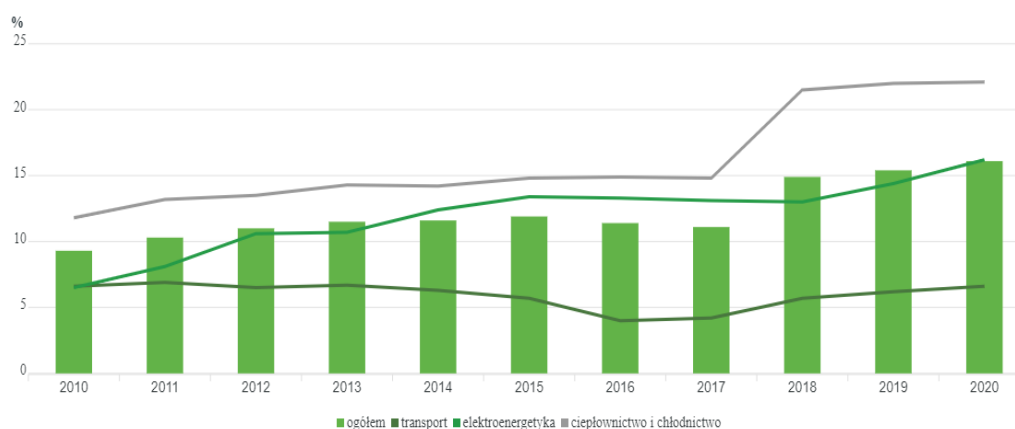
Podane statystyki porównują Produkt Krajowy Brutto do produktywności wykorzystania zasobów Polski z Unią Europejską. W 2021 r. na każdy kilogram zużytych surowców Polska wytworzyła PKB o wartości 1,4 standardu siły nabywczej, czyli mniej niż średnia UE wynosząca 2,3 PPS. Wynik ten plasuje Polskę na 22. miejscu wśród krajów UE pod względem produktywności zasobów. Wśród krajów wspólnoty, Holandia wykazuje najwyższą produktywność zasobów w UE (5,7 PPS). Wśród krajów europejskich Bułgaria i Rumunia wykazują najmniejszą produktywność zasobów z PKB wynoszącym zaledwie 0,8 PPS na kilogram zasobów (GUS, 2022b).

Znaczenie uwzględnienia śladu materiałowego w całym łańcuchu produkcji i dostaw, w tym materiałów wykorzystywanych do produkcji i transportu towarów importowanych jest dodatkowo zilustrowane przez dwie miary: krajową konsumpcję materiałną i ślad materiałowy (Wykres 5). W Polsce istnieje ogólne podobieństwo między krajowym zużyciem materiałów a śladem materiałowym (ze średnią roczną DMC wynoszącą około 660 mln ton w ostatnich latach, podobną do MF wynoszącą około 655 mln ton) (GUS, 2022b).

Wykres 5 Krajowa konsumpcja materiałna (DMC) i ślad materiałowy (MF) na 1 mieszkańca w Polsce
Źródło: (GUS, 2022b)

Drugim wykorzystanym w raporcie wskaźnikiem z listy proponowanych w ramach Mapy Drogowej (RM, 2019b) są dane dotyczące OZE (Wykres 6).

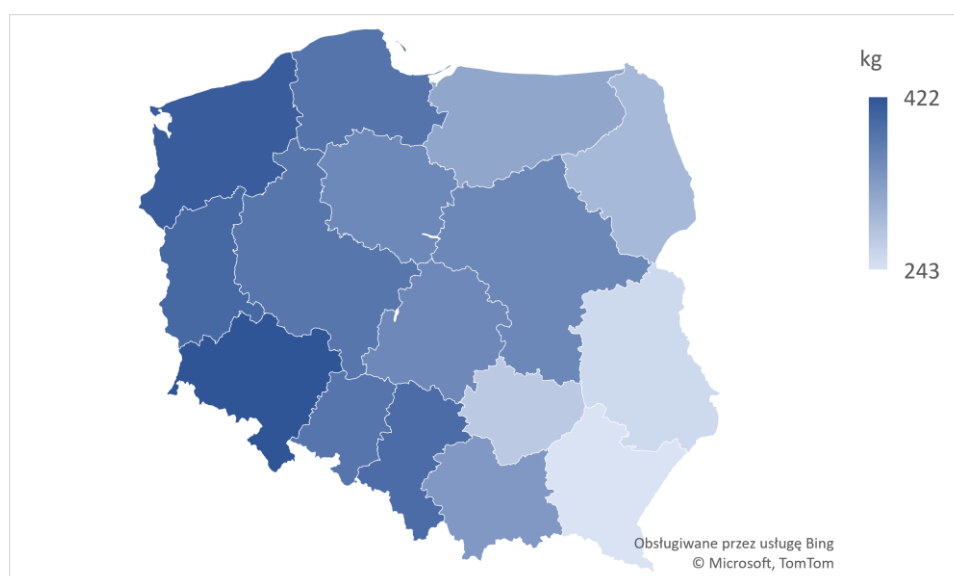
Wykres 6 Udział energii ze źródeł odnawialnych w zużyciu końcowym energii brutto wg sektorów w Polsce w latach 2010-2020

Źródło: (GUS, 2022b)

Przedstawione dane ilustrują wzrost wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce w latach 2010-2020, chociaż liczby te pozostają niższe niż średnia Unii Europejskiej. W 2020 roku 16% całkowitej energii zużywanej w Polsce pochodziło z odnawialnych źródeł energii, co stanowi znaczący wzrost w porównaniu z 9% w 2010 roku. Pomimo tego wzrostu, polska gospodarka znajduje się poniżej średniej UE, która w 2020 r. wynosiła 22%, w porównaniu z 12% w 2010 r. W sektorze ciepłownictwa i chłodnictwa Polska wykazała znaczny postęp w wykorzystaniu OZE, a udział energii z OZE w końcowym zużyciu energii brutto wzrósł z 12% do 22% w ciągu dekady. Sektor energii elektrycznej również wykazał znaczną poprawę, podwajając wykorzystanie OZE z 6% do 16%. Jednak w sektorze transportu nie odnotowano żadnych zmian, a zużycie energii z OZE pozostało na stosunkowo niskim poziomie 7%. Wskazuje to, że wysiłki zmierzające do przejścia na odnawialne źródła energii w tym sektorze okazały się mniej skuteczne (GUS, 2022b). Podczas gdy Polska poczyniła znaczne postępy w integracji OZE w sektorach ogrzewania, chłodzenia i energii elektrycznej, zyski te są równoważone brakiem postępów w sektorze transportu.

Analiza poziomu wdrożenia systemu gospodarki cyrkularnej dokonana na podstawie publicznie dostępnych danych możliwa jest na podstawie ilości wytwarzanych odpadów. W przeszłości polska gospodarka doświadczała stałego wzrostu ilości wytwarzanych odpadów (GUS, 2023). Jednak od 2015 r. obserwuje się stopniowy spadek produkcji odpadów. W rezultacie zarówno w 2020 r., jak i w 2021 r. wytworzono mniej odpadów niż w 2010 r. Ten pozytywny trend można przypisać zmniejszeniu ilości odpadów przemysłowych. Z drugiej strony, odpady komunalne (wytwarzane przez gospodarstwa domowe, usługi komunalne,

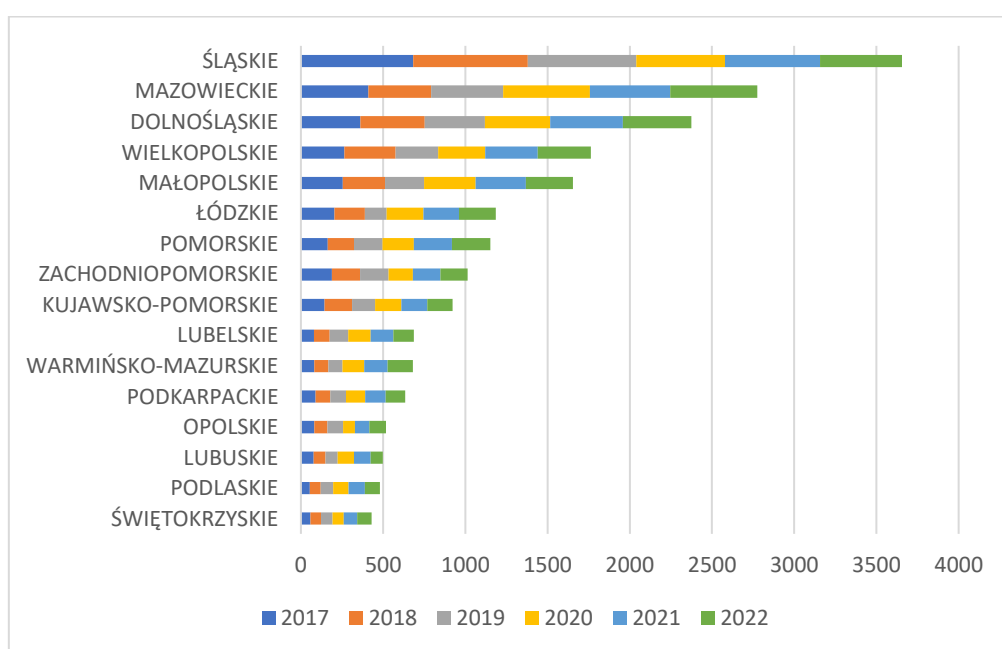
handel, małe firmy, biura i instytucje) wykazywały odwrotny wzorec rosnącej ilości wytwarzanych odpadów (BDL, 2023; GUS, 2022b). Odpady przemysłowe stanowią większość całkowitej produkcji odpadów w gospodarce (89% w 2021 r.). Sektor górnictwa i kopalnictwa odpowiada za ponad połowę tej ilości ze względu na działania takie jak poszukiwanie, wydobywanie i przetwarzanie rud i minerałów. Dane dotyczące kierunków gospodarowania odpadami komunalnymi, przedstawione w raporcie M-09 (BDL, 2023), zawierają szacunki dotyczące różnych procesów przetwarzania odpadów na poziomie NUTS-2. Selektywnie zbierane odpady są kompostowane lub poddawane fermentacji, podczas gdy obróbka termiczna obejmuje spalanie w różnego rodzaju instalacjach. Ponadto dane uwzględniają odpady kierowane do składowania i innych procesów przetwarzania, które skutkują materiałami niekompostowanymi wykorzystywanymi do rekultywacji składowisk (Rycina 2).

Rycina 2 Masa wytworzonych odpadów komunalnych przez jednego mieszkańca
Źródło: opracowanie własne na podstawie (BDL, 2023)

Analizując powyższe dane, wyraźnie widać, że w różnych regionach Polski występuje zróżnicowanie w wytwarzaniu odpadów na osobę. W województwie podkarpackim wytwarza się najmniej odpadów w przeliczeniu na mieszkańca - 243 kg. Województwa lubelskie, świętokrzyskie i podlaskie plasują się tuż za nim ze stosunkowo niskimi wskaźnikami wytwarzania odpadów na mieszkańca, wynoszącymi od 256 kg do 296 kg. Najwyższe wartości wskaźnika osiągnięte zostały w województwie dolnośląskim, które wytwarza najwięcej odpadów w przeliczeniu na mieszkańca - 422 kg, a następnie zachodniopomorskie (412 kg), lubuskie (398 kg) i śląskie (393 kg). Pozostałe regiony reprezentują średni zakres wytwarzania odpadów, z ilościami wahającymi się od 320 kg do 383 kg na mieszkańca. Na zróżnicowanie w tych regionach wpływ ma kilka czynników, w tym gęstość zaludnienia, obecność przemysłu,

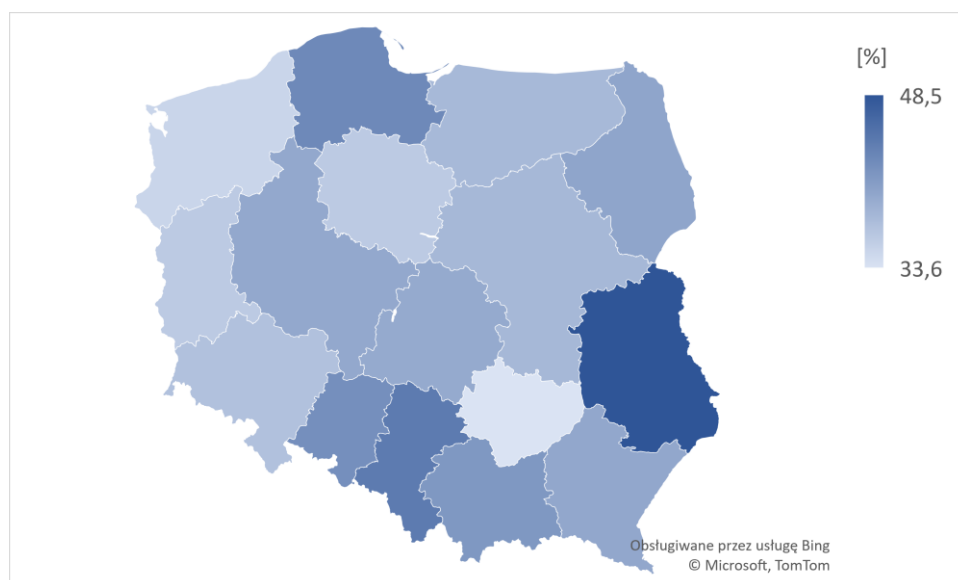
praktyki gospodarowania odpadami i zachowania konsumpcyjne (BDL, 2023; GUS, 2022b). Wykres 7 prezentuje ilości odpadów komunalnych, które zostały zebrane w poszczególnych województwach w Polsce w latach 2017-2020 przeznaczone do procesu recyklingu. Strumień odpadów komunalnych powstających w gospodarstwach domowych oraz inne odpady, które ze względu na swój charakter i właściwości są podobne do odpadów powstających w gospodarstwach domowych podlegają segregacji (Smol i in., 2019). Dane na temat masy zebranych odpadów komunalnych przeznaczonych do recyklingu są istotne dla monitorowania postępów w zakresie transformacji i mogą pomóc w identyfikacji obszarów, które wymagają dodatkowych działań w celu zwiększenia efektywności procesów sortowania i recyklingu odpadów (MSiK, 2022).

Wykres 7 Masa zebranych odpadów komunalnych przeznaczonych do recyklingu w latach 2017-2020 [tys. ton]
Źródło: opracowanie własne (BDL, 2023)

Masa odpadów komunalnych zebranych w celu recyklingu w polskich województwach w latach 2017-2020 wskazuje najniższą ilość odpadów przeznaczonych do recyklingu w województwie świętokrzyskim (430,2 tys. ton), a następnie w podlaskim (481,4 tys. ton) i lubuskim (497 tys. ton). Mazowieckie (2 775,4 tys. ton) i śląskie (3 654,7 tys. ton). Różnice między województwami wynikają z czynników takich jak wielkości populacji, poziomu uprzemysłowienia, skuteczności strategii gospodarki odpadami i świadomości ekologicznej mieszkańców. Uzupełniając powyższe zestawienia danymi przedstawiającymi odsetek odpadów zebranych selektywnie w stosunku do ogółu odpadów wytworzonych w poszczególnych województwach w Polsce wynosi 39,9%. Analiza wskaźnika selektywnej segregacji odpadów w regionach Polski odnosi się do postępów w transformacji kierunku

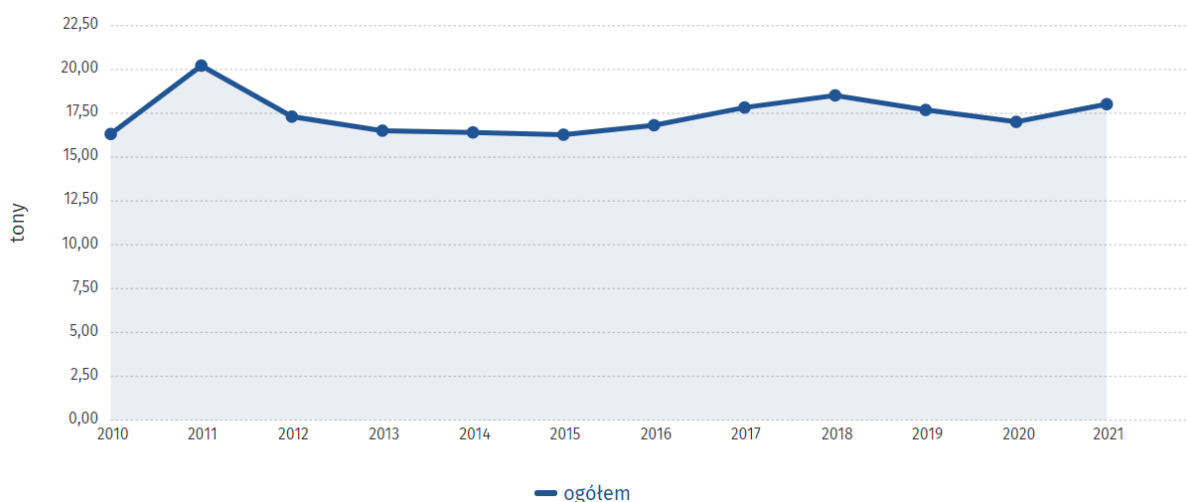
gospodarki cyrkularnej (Kulczycka, 2020). Istniejące różnice regionalne w zakresie selektywnego zbierania odpadów wskazuje, iż jest to wyzwanie i potrzeba dalszych działań w celu zwiększenia efektywności procesów transformacji z wykorzystaniem biznesowego modelu recyklingu (Rycina 3).

Rycina 3 Odpady zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów w 2022

Źródło: opracowanie własne (BDL, 2023)

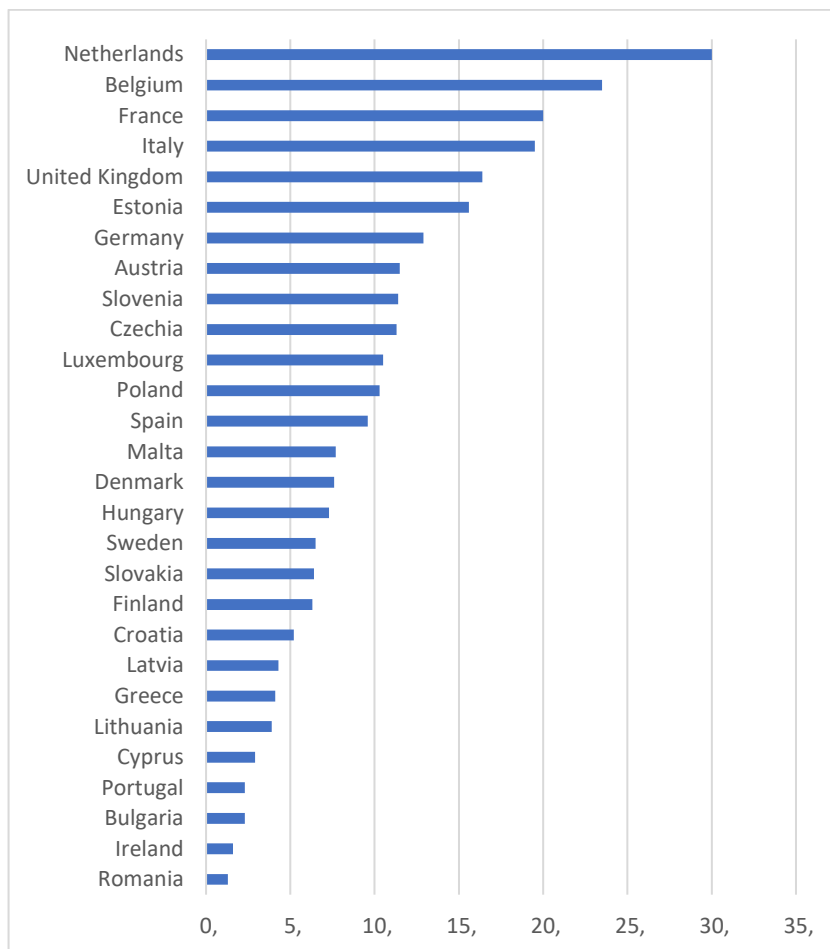
Analizując dane wykazać należy, iż w województwie świętokrzyskim występuje najniższy odsetek odpadów sortowanych i zbieranych selektywnie, tylko 33,6%. Województwa takie jak zachodniopomorskie (35,1%), kujawsko-pomorskie (36,2%), lubuskie (36,2%), dolnośląskie (37,2%) i warmińsko-mazurskie (38,0%) wykazują nieco wyższy odsetek selektywnie zebranych odpadów, co sugeruje stosunkowo lepsze procesy sortowania i recyklingu odpadów. Dwie piąte wszystkich wytwarzanych odpadów jest selektywnie zbieranych w celu recyklingu, co świadczy o określonej świadomości i skuteczności funkcjonujących systemów. Małopolskie (41,5%), opolskie (42,4%), pomorskie (43,0%) i śląskie (44,5%) wykazują wyższe wartości procentowe, co sugeruje bardziej intensywne wysiłki w zakresie sortowania i recyklingu odpadów. Województwo lubelskie, z odsetkiem 48,5%, ma najwyższy poziom selektywnie zebranych odpadów spośród wszystkich wytworzonych odpadów. Wykorzystanie wskaźników dotyczących segregacji odpadów i praktyk recyklingu umożliwia porównanie oraz określenie celów transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Zmienności poziomu recyklingu dla Polski w latach 2010 -2021 zaprezentowana została na Wykres 8.

Wykres 8 Współczynnik recyklingu odpadów komunalnych (sektor gospodarka odpadami) w Polsce
Źródło: (GUS, 2022b)

Raport “Shaping Poland’s Circular Economy” jest raportem opracowanym przez organizacje Circle Economy, Circular Change i Pomeranian Development Agency, we współpracy z Norwegian Business School i Norwegian Environment Agency (CEF, 2022). Raport ten ma na celu zmierzenie poziomu cyrkularności gospodarki Polski i zaproponowanie strategii przejścia do modelu gospodarki cyrkularnej. Raport ten jest częścią globalnej inicjatywy The Circularity Gap Report, która analizuje stan cyrkularności na świecie i wskazuje możliwości poprawy. Raport ten jest oparty na metodologii Circularity Metric, która ocenia, jaka część zasobów wykorzystywanych przez kraj jest pochodzenia wtórnego lub jest ponownie wykorzystywana. Raport ten jest rodzajem raportu analitycznego, który zawiera dane statystyczne, analizy sektorowe, rekomendacje i studia przypadków. Raport ten jest skierowany do decydentów politycznych, przedsiębiorców, naukowców i społeczeństwa obywatelskiego, którzy są zainteresowani rozwojem zrównoważonej i odpornej gospodarki. Raport koncentruje się na transformacji Polski w kierunku gospodarki cyrkularnej, która dąży do samowystarczalności i dobrobytu w ramach ekologicznych granic zasobów naszej planety. Tylko 10,2% zasobów używanych przez Polskę było w 2019 roku ponownie wprowadzanych do gospodarki po użyciu. Roczne zużycie materiałów na osobę wynosi 13,8 ton, co przekracza średnią światową (11,9 tony) i jest prawie dwukrotnie wyższe niż poziom uważany za “zrównoważony”. Raport identyfikuje sektory, które wymagają działań w celu zmniejszenia zużycia materiałów, takie jak budownictwo, rolnictwo, transport, produkcja przemysłowa i energia (CEF, 2022). Przejście na gospodarkę cyrkularną daje Polsce unikalną możliwość zmniejszenia swojego zużycia o 40% i transformację bez obniżania standardów społecznych. Raport podkreśla, że osiągnięcie celów wymaga współpracy między różnymi sektorami

i stwarza nowe możliwości dla małych i średnich przedsiębiorstw do innowacji, wzrostu oraz współpracy z innymi firmami.

Wykres 9 Wskaźnik cyrkularności w krajach Unii Europejskiej w 2019r.

Źródło: (Eurostat, 2023)

Dane przedstawione na Wykres 9 odnoszą się do wskaźnika cyrkularności dla różnych krajów w 2019 roku. Na podstawie tych danych można zauważyć, że wskaźnik cyrkularności różni się znacznie między krajami. Na jednym końcu spektrum mamy Rumunię, która ma najniższy wskaźnik cyrkularności (1,3%), a na drugim końcu mamy Holandię, która ma najwyższy wskaźnik cyrkularności (30%). Inne kraje, takie jak Irlandia, Bułgaria i Portugalia, mają również stosunkowo niskie wskaźniki cyrkularności (odpowiednio 1,6% i 2,3%), podczas gdy kraje takie jak Włochy, Francja, Belgia i Wielka Brytania mają stosunkowo wysokie wskaźniki cyrkularności (odpowiednio 19,5%, 20%, 23,5% i 16,4%). Polska, z wskaźnikiem cyrkularności wynoszącym 10,3%, zajmuje środkową pozycję wśród przedstawionych krajów. Jest to wyższy wskaźnik niż w wielu innych krajach, takich jak Rumunia, Irlandia, Bułgaria, Portugalia i Cypr, które mają wskaźniki poniżej 3%. Jednakże, jest to znacznie niższy wskaźnik niż w krajach takich jak Włochy, Francja, Belgia i Holandia, które mają wskaźniki powyżej

19,5%. Wartość tego wskaźnika jest niższa od średniej unijnej, która wyniosła 12%. Wskaźnik cyrkularności jest jednym z narzędzi oceny postępów w osiągnięciu celów transformacji w kierunku Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. Umożliwia on syntetyczne przedstawienie pozycji Polski i krajów w kontekście wykorzystania zasobów w sposób zrównoważony i efektywny. Jest to narzędzie pomiaru, które może przyczynić się do identyfikacji obszarów wymagających dalszych działań i inwestycji w celu przyspieszenia transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Wskaźnik ten może służyć do monitorowania i ewaluacji strategii i polityk związanych z gospodarką cyrkularną na poziomie krajowym i międzynarodowym (CEF, 2022).

Rozdział 3. Implementacja gospodarki cyrkularnej w priorytetach polityki rozwoju regionalnego Unii Europejskiej

3.1. Ramy polityki regionalnej Unii Europejskiej

Elementem strategii społeczno-gospodarczej kraju jest polityka regionalna, której głównym wyzwaniem jest eliminacja dysproporcji obejmujących różnice w środowisku naturalnym, gospodarce i wielkościach społecznych (Gilowska, 1998; Gorzelak & Smętkowski, 2019; Makulska, 2004; Proniewski, 2001; Wasilewski & Chmielewska, 2011; Winiarski, 1976; Wyszowska & Wyszowski, 2001). Polityka regionalna odnosi się do celowych działań podejmowanych przez władze rządowe na rzecz optymalizacji czynników społecznych, gospodarczych i przestrzennych. Jej celem jest osiągnięcie założeń rozwojowych, zgodnych z planami krajowymi, na określonym terytorium. Jako część polityki gospodarczej, polityka regionalna ma na celu stymulowanie rozwoju gospodarczego i społecznego w regionach poprzez działania władz publicznych (Woś, 2005). Działania te obejmują zapewnienie wsparcia finansowego dla inwestycji, promowanie innowacji i przedsiębiorczości, poprawę infrastruktury i wspieranie współpracy między różnymi zainteresowanymi stronami. Polityka regionalna ma na celu promowanie konkurencyjności terytorialnej poprzez zachęcanie do specjalizacji i dywersyfikacji działalności gospodarczej (Hajduga, 2014). Klasycznie polityka regionalna państwa rozumiana jest jako strategiczne działania podejmowane z inicjatywy rządu we współpracy z samorządami województw oraz innymi podmiotami władz samorządowych, które mają na celu poprawianie konkurencyjności gospodarczej wszystkich regionów, wyrównywanie szans rozwojowych regionów oraz dążenie do spójności ekonomiczno-społecznej i terytorialnej w skali kraju i poszczególnych województw (G. Grosse, 2009). Pojawienie się nowoczesnej polityki regionalnej można przypisać okresowi od lat dwudziestych do trzydziestych XX wieku. Władze starając się ustanowić przeprojektowane ramy społeczno-gospodarcze, oparte na teorii Keynesa, finansowały ze środków publicznych inwestycje infrastrukturalne. Celami było rozwiązanie problemu bezrobocia i niewystarczającego popytu indywidualnego. Zasadą leżącą u podstaw tej strategii w wymiarze przestrzennym było stymulowanie popytu w słabiej rozwiniętych obszarach i wsparcie transformacji społeczno-gospodarczej.

W Unii Europejskiej od początku lat '50 znaczenie ma dążenie do promowania spójności terytorialnej, zapewniając, że żaden obszar nie pozostaje w tyle i że wszystkie regiony mają równe szanse rozwoju (Smętkowski, 2013). Zajmując się różnicami regionalnymi i wspierając wzrost gospodarczy polityka regionalna pomaga stworzyć bardziej zrównoważoną

i spójną Wspólnotę. Zgodne jest to z celem integracji europejskiej wspierającej sprawiedliwy postęp gospodarczy. To przesłanie znalazło swoje odzwierciedlenie w artykule 177 Traktatu ustanawiającego Wspólnoty Europejskie (WE, 1957) *Polityka Wspólnoty w dziedzinie współpracy na rzecz rozwoju, stanowiąc uzupełnienie polityk realizowanych przez Państwa Członkowskie, sprzyja trwałemu rozwojowi gospodarczemu i społecznemu krajów rozwijających się, a w szczególności najmniej uprzywilejowanym spośród nich, oraz harmonijnemu i stopniowemu włączaniu krajów rozwijających się do gospodarki światowej.* Dokument założycielski Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej podkreślał potrzebę rozwoju całej gospodarki w celu zmniejszenia różnic między regionami i promowania harmonijnego rozwoju. Pierwszy okres funkcjonowania wspólnot wykazał, że mechanizmy rynkowe nie tylko zawodzą w zapewnieniu równego rozwoju regionalnego, lecz wręcz przyczyniają się do pogłębiania istniejących nierówności (Adamiec, 2017). W rezultacie pojawiły się inicjatywy dostrzegające potrzebę podjęcia bardziej kompleksowych działań. Problemy gospodarcze będące efektem kryzysu lat siedemdziesiątych doprowadziły do utworzenia Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego¹⁸. W tym okresie funkcjonowały już instrumenty pomocowe wspierające transformacje sektorowe:

1. Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej - Sekcja Orientacji¹⁹ wspierający rozwój obszarów wiejskich oraz promujący inwestycje związane z modernizacją rolnictwa;
2. Europejski Fundusz Społeczny²⁰, którego priorytetem jest działanie na rzecz poprawy sytuacji osób zagrożonych ubóstwem i bezrobociem poprzez finansowanie projektów edukacyjnych, szkoleniowych lub aktywizujących zawodowo;
3. Europejski Fundusz Morski i Rybacki²¹ służy rozwojowi zrównoważonego rybołówstwa, akwakultury oraz ochrony i odnowy ekosystemów morskich;

¹⁸ Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) utworzony w 1975r. jest jednym z głównych instrumentów finansowych europejskiej polityki spójności. Służy on złagodzeniu dysproporcji w rozwoju europejskich regionów i podniesieniu poziomu życia w regionach znajdujących się w najmniej korzystnej sytuacji (Kołodziejcki, 2023).

¹⁹ Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej - Sekcja Orientacji (EFOGR-SO) był od 1964r jednym z instrumentów finansowych Unii Europejskiej stworzonym w celu wsparcia rozwoju obszarów wiejskich. Finansował on szereg projektów związanych z modernizacją rolnictwa, rozbudową infrastruktury wiejskiej i poprawą standardów życia mieszkańców obszarów wiejskich. EFOGR-SO został zastąpiony przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), który stanowi obecnie główny instrument wsparcia dla polityki rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej (Nègre, 2023).

²⁰ Europejski Fundusz Społeczny (EFS) został ustanowiony w 1957 roku w ramach Traktatu Rzymskiego, aby poprawić możliwości zatrudnienia pracowników i wspierać zwiększony ruch pracowników w obrębie UE. EFS jest narzędziem do osiągania celów tj. zwiększenie zatrudnienia, pobudzenie edukacji, poprawy sytuacji osób najbardziej narażonych na wykluczenie społeczne oraz walki z ubóstwem (Harasimowicz, 2022).

²¹ Europejski Fundusz Morski, Rybacki i Akwakultury (EFMRiA) W 1993 roku utworzono odrębny instrument finansowy zwany Finansowym Instrumentem Orientacji Rybołówstwa (FIOR), który działał pod tą nazwą do roku

4. Pożyczki i gwarancje udzielane przez Europejski Bank Inwestycyjny²² udzielający pożyczek i gwarancji na realizację inwestycji o małej, średniej i dużej skali.

W kolejnych latach i rozwoju polityki regionalnej utworzony został Fundusz Spójności²³, który finansuje inwestycje infrastrukturalne w sektorach transportu i środowiska naturalnego promując konwergencję gospodarczą za pomocą ukierunkowanych inwestycji. Najnowszym instrumentem finansowym jest Fundusz Sprawiedliwej Transformacji²⁴ funkcjonujący w ramach mechanizmu sprawiedliwej transformacji. Skierowany jest on do regionów uzależnionych od paliw kopalnych oraz produkcji przemysłowej o wysokiej emisji gazów cieplarnianych.

Rozszerzenie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i program budowy jednolitego europejskiego rynku stanowiły impuls do zmian traktatowych i wprowadzeniem w art.23 Jednolitego Aktu Europejskiego treści wyznaczającej zamiar Wspólnoty *do zmniejszenia dysproporcji w poziomach rozwoju różnych regionów oraz do zmniejszenia zacofania regionów mniej uprzywilejowanych* (WE, 1987). Stanowi to prawne usankcjonowanie działań podejmowanych przez Unię Europejską w celu zapewnienia większej konkurencyjności regionów jako polityka regionalna (Jewtuchowicz, 2016c). Zmiana ta wspierała transformację części państw członkowskich zapobiegając ich społeczno-gospodarczej marginalizacji. Działania mające na celu zmniejszenie nierówności gospodarczych, społecznych i terytorialnych we Wspólnocie są objęte pomocą. Celem było zrównoważenie poziomu życia i możliwości równego poziomu wszystkim obywatelom (Tkaczyński i in., 2008).

Rozwój społeczno-gospodarczy to trwały proces pozwalający na zaspokajanie potrzeb dnia dzisiejszego w sposób, który nie ogranicza obecnym i przyszłym pokoleniom możliwości zaspokojenia ich potrzeb i dąży do konwergencji społecznej (Jewtuchowicz, 2004; Klasik i in.,

2006. Następnie, w latach 2007-2013, był znany jako Europejski Fundusz Rybacki. W kolejnym okresie, od roku 2014 do 2020, funkcjonował jako Europejski Fundusz Morski i Rybacki. Fundusz służy finansowaniu inicjatyw polityki rybołówstwa. Jest narzędziem wsparcia dla społeczności rybackich, pomagając im zrównoważyć ekonomiczne korzyści z rybołówstwa i akwakultury z potrzebą zachowania zdrowego środowiska morskiego w kontekście globalnych zmian klimatycznych i rosnącej presji na zasoby morskie (Świstak, 2018).

²² Europejski Bank Inwestycyjny (EBI), założony w 1958 roku finansuje inwestycje długoterminowe, które przyczyniają się do celów politycznych Unii Europejskiej. EBI jest największym na świecie wielostronnym pożyczkodawcą i instytucją finansującą projekty. Jego głównym celem jest przyczynianie się do zrównoważonego wzrostu i tworzenia miejsc pracy, przyciągając inwestycje prywatne poprzez udostępnianie finansowania, które inaczej byłoby trudne do uzyskania z prywatnych źródeł (Proczek, 2005).

²³ Fundusz Spójności to jeden z instrumentów finansowych Unii Europejskiej, mający na celu zmniejszenie różnic ekonomicznych i społecznych między krajami członkowskimi. Został stworzony w 1994 roku i jest dostępny dla krajów, których dochód narodowy brutto na mieszkańca jest niższy niż 90% średniej UE (EC, 2023k).

²⁴ Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST) utworzony w 2021r. służący zapewnieniu wsparcia obszarom borykającym się z poważnymi wyzwaniami społeczno-gospodarczymi wynikającymi z transformacji w dążeniu do osiągnięcia neutralności klimatycznej UE do 2050 r. (Gouardères, 2023)

2013; Konecka-Szydłowska i in., 2019; Korolewska, 2017; Nowakowska, 2017b; Pietrzyk, 2006). Ideą jest zbliżanie elementów składowych poszczególnych gospodarek krajowych oraz innych lokalnych struktur gospodarki krajowej pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego (Churski i in., 2018; J. J. Parysek, 2015). Dyskusja na temat mechanizmów wpływających na ten rozwój związana jest z terminem "spójności społeczno-ekonomicznej". Nie zawsze był on formułowany, a pojawiał się w przypadku nieliniowej wizji rozwoju i w odniesieniu do natury oraz przyczyn bogactwa narodów regulowanej wolnym rynkiem i konkurencją, jako mechanizmie wzrostu gospodarczego i społecznego (Woźniak, 2007).

Strategiczne programowanie rozwoju społeczno-gospodarczego pojawiło się w Unii Europejskiej w związku z reformą i pierwszym pakietem Delorsa (Grupa & Kozieł, 2014). W jej wyniku budżet Wspólnoty i poszczególne polityki zaczęły być programowane w wieloletnim horyzoncie czasowym. Drugą najważniejszą polityką Wspólnoty, ze względu na skalę środków, stała się polityka spójności, której działania podejmowane są w wymiarze ekonomicznym, społecznym i terytorialnym (Szlachta, 2004). Pierwszym wieloletnim okresem były lata 1989-1993, po nim nastąpiły kolejne pięcio- i siedmioletnie. Wprowadzenie wieloletniego planowania finansowego oraz zwiększająca się alokacja środków umożliwiły (Czykier-Wierzba, 2016; G. Grosse, 2009):

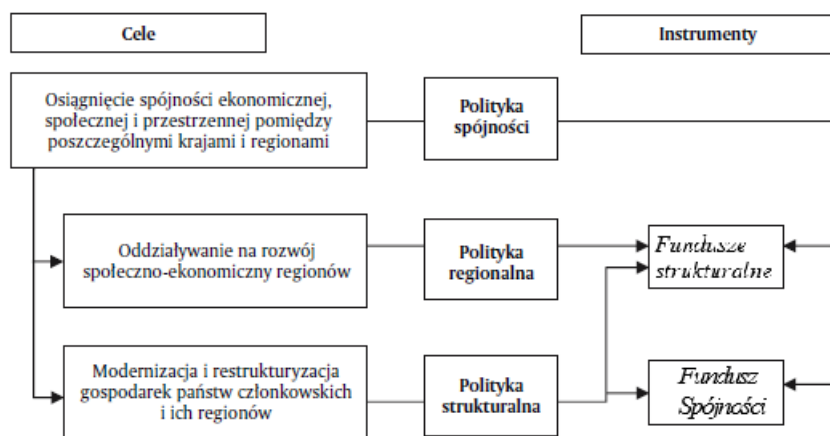
- podjęcie strategicznych działań na rzecz zwiększenia konkurencyjności i potencjału jednostek terytorialnych,
- określanie obszarów interwencji zgodnie z zasadą inicjowania długofalowego rozwoju,
- skuteczne i efektywne wykorzystanie dostępnych zasobów finansowych,
- konstruowanie priorytetów inwestycyjnych i kierunków działań różnych podmiotów,
- skoordynowane wysiłki wszystkich zaangażowanych.

pozwalające osiągnąć rezultaty w sposób bardziej efektywny niż jednoroczne i mniej skoordynowane strategicznie. Planowanie w perspektywach finansowych, jako proces programowania, ma na celu określenie priorytetów polityki regionalnej i alokację środków finansowych w ramach Budżetu Unii Europejskiej. Obejmuje ono w okresach kilkuletnich (Bartoszewicz, 2012):

- ustalenie zasad wykorzystania środków finansowych,
- monitorowanie realizacji dofinansowywanych projektów,
- ewaluację osiągniętych wyników,
- uniknięcie nieefektywnego i chaotycznego wydawania funduszy,

- zapewnienie spójnego działania różnych uczestników procesu.

Zgodnie z celem spójności terytorialnej, opartym na zasadach takich jak solidarność, pomocniczość i zrównoważony rozwój, fundusze strukturalne UE mają przyczyniać się do większej konwergencji między gospodarkami narodowymi. Przygotowane ramy strategiczne²⁵ są odpowiednio dostosowane do dokumentów takich jak strategia Europa 2020. Wskazany w niej jest kierunek inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego włączeniu społecznemu. Podejmując temat wieloletniego programowania i definiowania zasad finansowania z funduszy strukturalnych, ważne jest, aby odnaleźć relacje i powiązania między "polityką regionalną", "polityką strukturalną" i "polityką spójności". Polityki: regionalna, strukturalna i spójności wzajemnie się warunkują, uzupełniają, a ostatecznie nabierają kształtu w dokumentach, które ustanawiają zasady wdrażania zaprezentowane na Schemat 6.

Schemat 6 Powiązania pomiędzy polityką spójności, polityką regionalną i polityką strukturalną Unii Europejskiej²⁶
 Źródło: (Murzyn, 2010)

Priorytety i kierunki rozwoju, które będą realizowane w okresie programowania wraz z planem finansowym określone są w Wieloletnich Ramach Finansowych [WRF]. Negocjacje dotyczące ustalenia kolejnych WRF angażują organy europejskiej, instytucje unijne oraz interesariuszy państw członkowskich na przestrzeni kilku lat. W kolejnym etapie w procesie uzgadniania celów i konkretnych obszarów interwencji konstruowane są instrumenty krajowe. Ze względu na istniejące duże rozbieżności w poziomie rozwoju pomiędzy poszczególnymi regionami proces programowania uwzględnia interesy krajów lepiej rozwiniętych i tych

²⁵ Ramy strategiczne są dokumentem systematyzującym współpracę między państwami członkowskimi Unii Europejskiej a najważniejszymi zainteresowanymi podmiotami w celu realizację wspólnej wizji (Tkaczyński & Świsłak, 2013).

²⁶ Pojęcie "polityka strukturalna" ²⁶ określone zostało w Traktatach Rzymskiej i odnosi się do stosowania instrumentów oddziałujących na elementy w gospodarce i relacje między nimi. Kolejnym wyrażeniem jest "polityka regionalna", uzasadniona faktem, że przesłanki interwencji ze strony UE są oparte na regionach i znaczna część funduszy Unii jest wykorzystywana na szczeblu regionalnym. Ostatnim terminem, najnowszym z nich, to "polityka spójności" – ukierunkowana na redukcję dysproporcji rozwoju terytorialnego oraz społeczno-gospodarczego. Istotne podkreślenia jest, że te trzy terminy są stosowane wymiennie (Szlachta, 2010).

wymagających wsparcia. W ostatnich okresach programowania występuje rosnące zainteresowanie reformami i debatą na temat niezbędnych zmian finansowych w Unii Europejskiej jednakże istnieje przekonanie o małym prawdopodobieństwie radykalnej transformacji systemu (Sapała, 2021). Wielu badaczy zajmujących się budżetem UE oraz jego historią odwołuje się do koncepcji "path dependency" jako wyjaśnienia dla powolnych zmian w strukturach finansowania Unii. Mimo wielokrotnej krytyki procesu negocjacji wieloletnich ram finansowych, obecny scenariusz pozostaje podobny cyklicznie co siedem lat powodując ewolucyjne zmiany i reformy (RUE, 2016).

Proces przygotowania WRF po 2020 r. rozpoczął się w rok po uruchomieniu WRF na lata 2014–2020 i opierał się na dyskusji na temat przyszłości Unii Europejskiej. Parlament Europejski [PE] odgrywał bardzo aktywną rolę w dyskusji, wskazując swoje oczekiwania w reformie finansów UE i określaniu priorytetów. PE przedstawił postulat, że po 2020 r. powinny być środki zarówno na tzw. tradycyjne polityki UE, takie jak spójność i rolnictwo, jak i na nowe, strategiczne priorytety w takich obszarach jak polityka migracyjna, bezpieczeństwo, ochrona klimatu, badania i innowacje, a także wsparcie dla młodych (EC, 2016). Zgodnie z potrzebami, priorytetami i zobowiązaniami UE, określony został maksymalny pułap wydatków, który powinien wynosić 1,3% dochodu narodowego brutto Unii (bez Wielkiej Brytanii). W nowych WRF udział wydatków na tzw. nowe priorytety wzrósł do 29,9% (z 22,8% w 2014–2020) i zbliżył się do wydatków na wspólną politykę rolną i morską (31,9%) oraz na politykę spójności (30,7%) (EP, 2018a). Kompromis został osiągnięty w negocjacjach prowadzonych za pomocą procedury²⁷ i umożliwił określenie nowych priorytetów polityki regionalnej po roku 2021 (EC, 2021a).

W WRF ustanowiono, na lata 2021–2027, maksymalny pułap wydatków na poziomie 1,074 bln EUR (wszystkie kwoty w cenach z 2018 r.). Nowy budżet obejmuje siedem głównych obszarów, które wskazano poniżej (RUE, 2020):

- jednolity rynek, innowacje i gospodarka cyfrowa: 132,8 mld EUR,
- spójność, odporność i wartości: 377,8 mld EUR,
- zasoby naturalne i środowisko: 356,4 mld EUR,
- migracja i zarządzanie granicami: 22,7 mld EUR,
- bezpieczeństwo i obrona: 13,2 mld EUR,
- sąsiedztwo i świat: 98,4 mld EUR,

²⁷ art. 295 TFUE dotyczący porozumień międzyinstytucjonalnych i trilogów (Dz.U., 2004)

- europejska administracja publiczna: 73,1 mld EUR.

Strategie polityczne i akty prawne Unii Europejskiej są starannie opracowywane w celu zapewnienia korzyści obywatelom, firmom oraz innym podmiotom działającym na terenie UE. Przyjęte metody dotyczące lepszego stanowienia prawa gwarantują, że polityka UE jest oparta na solidnych danych i najlepszych dostępnych rozwiązaniach, które proponowane są przez podmioty funkcjonujące na terenie UE i uczestniczące w negocjacjach pakietu legislacyjnego (Czachór & Ruszkowski, 2021). Pakiet spójności na lata 2021-2027 jest zgodny z ustaloną polityką inwestycji długoterminowych, podkreślając znaczenie zaspokojenia potrzeb strukturalnych i inwestycyjnych. Pakiet obejmuje przepisy dotyczące funduszy strukturalnych i inwestycyjnych o łącznej kwocie ponad 330 mld euro (w cenach stałych z 2018 r.). W pakiecie znajduje się 5 rozporządzeń regulujących politykę regionalną w całym wieloletnim okresie:

1. Rozporządzenie ramowe,
2. Rozporządzenie ws. Europejskiego funduszu rozwoju regionalnego (EFRR) i funduszu spójności (FS),
3. Rozporządzenie ws. Europejskiego funduszu społecznego plus (EFS+),
4. Rozporządzenie ws. Interreg,
5. Rozporządzenie ws. Funduszu na rzecz sprawiedliwej Transformacji (FST).

W tych ramach około 30% tych środków finansowych przeznacza się na inicjatywy mające na celu dekarbonizację różnych sektorów gospodarki. Aby zapewnić skuteczność w osiągnięciu celów klimatycznych, każdemu rodzajowi działalności inwestycyjnej przypisuje się określony współczynnik klimatyczny i środowiskowy. Dla projektów wspieranych przez te fundusze określono zasadę "nie czyn poważnych szkód"²⁸, która odzwierciedla europejskie priorytety środowiskowe. Tabela 20 prezentuje zestawienie informacji dotyczących zakresu interwencji finansowej funduszy strukturalnych.

Tabela 20 Fundusze polityki spójności Unii Europejskiej w ramach wieloletniej perspektywy finansowej 2021-2027 w Polsce

Fundusz	Kwota [mld EUR]	Opis
Europejski Fundusz Rozwoju	200	Fundusz ma na celu rozszerzenie wsparcia na poszczególne regiony i obszary, jednocześnie kładąc większy nacisk na miasta i promowanie zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich. Fundusz dąży również do

²⁸ Zasada „nie czyn poważnych szkód” - Do No Significant Harm - (DNSH), do celów rozporządzenia ustanawiającego RRF zasadę „nie czyn poważnych szkód” należy interpretować tę zasadę jako działanie, które zapobiega „poważnym szkodom” dla sześciu celów środowiskowych tj.: łagodzeniu zmian klimatu, adaptacji do zmian klimatu, zrównoważonemu wykorzystywaniu i ochronie zasobów wodnych i morskich, gospodarce o obiegu zamkniętym, zapobieganiu zanieczyszczeniu i jego kontroli, odbudowie bioróżnorodności i ekosystemów (EC, 2021e)

Regionalnego (EFRR)		zwiększenia konkurencyjności i stymulowania wzrostu zatrudnienia w średnich przedsiębiorstwach. W ramach funduszy realizowany będzie program Interreg, na który przeznaczona została kwota ponad 8 miliardów euro na projekty transgraniczne mające na celu maksymalizację potencjału gospodarczego.
Fundusz Spójności	42,5	Dla państw członkowskich, których PKB na mieszkańca wynosi poniżej 90% średniej UE, Unia Europejska zapewnia wsparcie dla transeuropejskich sieci transportowych, a także korzystnych dla środowiska projektów energetycznych i transportowych. Ta pomoc finansowa ma na celu promowanie zrównoważonego rozwoju poprzez poprawę łączności w krajach i między nimi, zmniejszenie emisji dwutlenku węgla i zwiększenie efektywności energetycznej. Środki te pomagają wspierać wzrost gospodarczy w słabiej rozwiniętych regionach, jednocześnie stawiając czoła wyzwaniom środowiskowym. Inwestując w wydajne systemy transportowe i czystą energię, UE dąży do stworzenia bardziej zintegrowanej i przyjaznej dla środowiska Europy.
Europejski Fundusz Społeczny Plus	88	Europejski Fundusz Społeczny wspiera tworzenie możliwości zatrudnienia, edukacji, programów szkoleniowych i integracji społecznej w Unii Europejskiej. Jego głównym celem jest wspieranie zatrudnienia poprzez finansowanie inicjatyw, które zwiększają rozwój umiejętności i poprawiają dostęp do rynku pracy. Jednym z obszarów, w których finansowanie z EFS ma znaczący wpływ, jest rozwiązywanie problemów związanych z bezrobociem w państwach członkowskich. Postęp edukacyjny jest jednym z priorytetowych celów wspieranych przez ten fundusz. W ramach zaangażowania UE w uczenie się przez całe życie, inwestycje EFS zachęcają do uczestnictwa w formalnych środowiskach edukacyjnych, a także w scenariuszach poza formalnych poprzez innowacyjne podejścia. Wraz z planem strategicznym opracowanym przy użyciu spostrzeżeń wygenerowanych dzięki mechanizmom monitorowania, fundusze te umożliwiły skuteczne uwzględnienie czynników geo-klimatycznych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (RUE, 2021)

Zgodnie z przepisami określonymi w rozporządzeniu dotyczącym wieloletnich ram finansowych na lata 2021-2027, Komisja Europejska jest zobowiązana przedstawić propozycję kolejnych wieloletnich ram przed datą 1 lipca 2025 r. Aktualne dyskusje na temat Przyszłości Europy stanowią dogodną okazję do zaprezentowania konkretnych zmian w systemie źródeł dochodów budżetu Unii Europejskiej oraz reformy mechanizmu podejmowania decyzji odnośnie wieloletnich ram finansowych (Ondarza & Ålander, 2021). Nadal istnieje potrzeba dokonania zmian zarówno systemu źródeł dochodów budżetu Unii Europejskiej, jak i reformy mechanizmu podejmowania decyzji odnośnie wieloletnich ram finansowych (Sapała, 2021).

3.2. Podmioty polityki regionalnej i instytucjonalna infrastruktura procesów decyzyjnych

W Polsce od 1992 roku obserwowany jest dynamiczne podejście do programowania rozwoju. Ponad 30 lat doświadczeń zbiega się z bardzo różnymi okresami pod względem przemian społeczno-gospodarczych i politycznych (Tabela 21).

Tabela 21 Etapy programowanie rozwoju regionalnego w Polsce w okresie 1992-2021

Okres	Lata	Okres:	Charakterystyka
1	1992-1998	fascynacji ideami zrównoważonego rozwoju i lokalności	– Dominuje przygotowanie dokumentów w skali gminnej dotyczących ekorozwoju i rozwoju społecznego. Skupienie się na diagnozach i wizji rozwoju i lokalnych uwarunkowaniach endogenicznych. – Przygotowywanie studium i kierunków zagospodarowania przestrzennego wraz z planami miejscowymi. – Jednostkowe pojawienie się dokumentów dla euroregionów czy województw.
2	1999-2004	formalizacji programowania i przygotowań do członkostwa w UE	– Programowanie rozwoju staje się podstawą prowadzenia polityki regionalnej. – Strategie wojewódzkie są pierwszymi kompleksowymi dokumentami opracowanymi dla nowych województw. – Przygotowanie do członkostwa w Unii Europejskiej i korzystanie z pomocy przedakcesyjnej. – Strategie lokalne w tym czasie często powstają jako "dodatki do wniosków finansowych", zamiast być dokumentami zawierającymi realistyczne wizje rozwoju i cele do osiągnięcia.
3	2004-2006	funkcjonowania w UE obejmujący programy sektorowe i Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego	– Wykorzystanie środków funduszy strukturalnych na projekty prorozwojowe, ale już zaprogramowane. – Obowiązek opracowania przez gminy priorytetów rozwojowych w strategiach lub Planach Rozwoju Lokalnego.
4	2007-2027	wdrażania polityki spójności UE z wykorzystaniem Regionalnych Programów Operacyjnych oraz programów krajowych	– Przygotowane dokumenty planistyczne dotyczące zagospodarowania przestrzennego na szczeblu gminy i województwa. – Opracowane dokumenty związane z realizacją polityki ekologicznej (w regionie i gminie): program ochrony środowiska, plan gospodarki odpadami. – Przygotowane opracowania specjalistyczne dotyczące dziedzin tj.: innowacyjność, OZE, ekorozwój.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Jaworska, 2016; Legutko, 2013)

Obecny kształt systemu zarządzania strategicznego w Polsce określają instrumenty polityki regionalnej. Dokumenty strategiczne są narzędziami pomocniczymi programującymi rozwój na poziomie krajowym, regionalnym lub lokalnym, służą ułatwieniu i realizacji działań mających na celu:

- zapewnienie trwałego i zrównoważonego rozwoju,
- spójności społeczno-gospodarczej,
- spójności regionalnej i przestrzennej,
- podnoszenia konkurencyjności gospodarki,
- tworzenia nowych miejsc pracy.

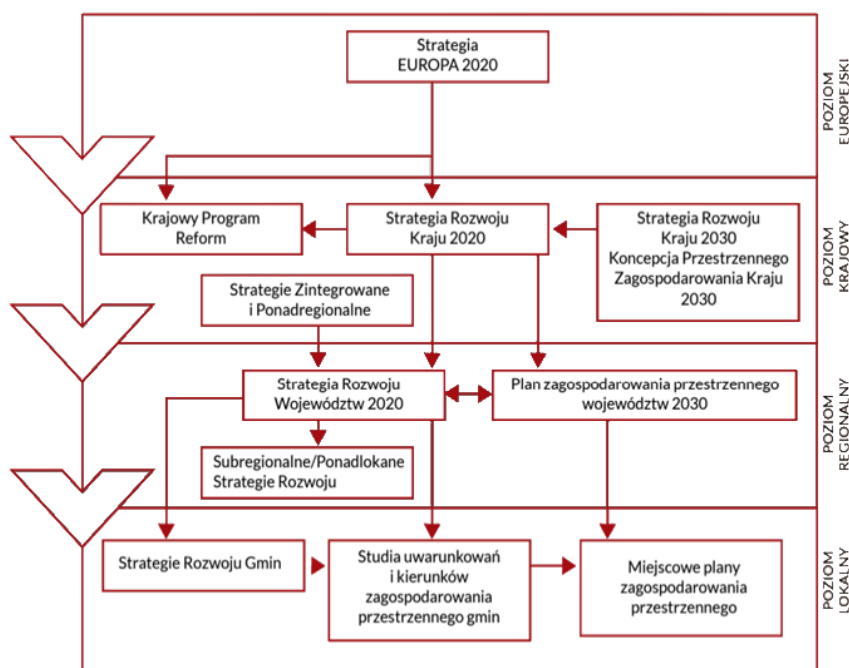
Artykuł 9 ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju wymienia rodzaje strategii rozwoju, które programują działania rozwojowe (Kubicka - Żach, 2021). Są nimi (Dz.U.2023.0.1259, 2006):

1. Średniookresowa strategia rozwoju kraju – dokument określający podstawowe uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym, na okres 10–15 lat, oraz szczegółowe działania na okres 4 lat, realizowany przez strategię rozwoju, o których mowa w pkt 3 i 4, oraz za pomocą programów, z uwzględnieniem okresu programowania Unii Europejskiej;
2. Strategie rozwoju – dokumenty określające podstawowe uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju, odnoszące się do sektorów, dziedzin, regionów lub rozwoju przestrzennego;
3. Strategia rozwoju województwa – dokument, o którym mowa w art. 11 *zakres strategii rozwoju województwa* ust. 1 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2022 r. poz. 2094 oraz z 2023 r. poz. 572);
4. Strategia rozwoju gminy – dokument, o którym mowa w art. 10e *strategia rozwoju gminy* ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40 i 572);
5. Strategia rozwoju ponadlokalnego – dokument, o którym mowa w art. 10g *strategia rozwoju ponadlokalnego* ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym i w art. 12a *strategia rozwoju związku metropolitalnego* ust. 1 ustawy z dnia 9 marca 2017 r. o związku metropolitalnym w województwie śląskim (Dz. U. z 2022 r. poz. 2578).

Planowanie rozwoju w Polsce bazuje na opracowywaniu dokumentów o różnym stopniu szczegółowości i zakresie działalności (Brol, 2008; Dziemianowicz, 2012). Plany porządkują działania polityczne w odpowiednie ramy wzrostu i konkurencyjności kraju oraz regionów. W Polsce do roku 2025 funkcjonuje podwójny model strategii planowania rozwoju, co oznacza obecność zarówno planowania społeczno-gospodarczego, jak i przestrzennego (Korenik & Słodczyk, 2005; Nowakowska, 2016; Przygodzki i in., 2016)²⁹. W rezultacie na poziomie lokalnym tworzone są oddzielne plany społeczno-gospodarcze oraz przestrzenne. Niemniej jednak, ważne jest aby te dwa rodzaje planów były ze sobą spójne i uzupełniały się wzajemnie (Schemat 7). Zatem osiągnięcie spójności wymaga koordynacji interesariuszy danego terytorium w zakresie planowania strategicznego i przestrzennego oraz koordynacja między procesami na szczeblu krajowym i europejskim (Kamiński, 2021; Markowski, 2016b, 2016a).

²⁹ Zgodnie ze zmianami dokonanyymi w lipcu 2023 r. w zakresie zmiany ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz innych ustaw od 1 stycznia 2026 roku jednostki samorządu terytorialnego zobowiązane są realizować zintegrowany model planowania polityki rozwoju. Obowiązek dotyczy uchwalenia planu ogólnego, oraz strategii rozwoju gminy.(Dz.U., 2023b).

Reprezentowanie interesów na szczeblu europejskim odpowiednio wzmacnia osiągnięcie spójności interesów lokalnych społeczności w procesie programowania polityk.

Schemat 7 Ogólny i uproszczony system strategicznego planowania rozwoju w Polsce w latach 2011-2020³⁰
Źródło: (Przygodzki i in., 2016)

Polska od 1998 roku wprowadziła strategiczne programowanie rozwoju na poziomie regionalnym (tzn. na poziomie województw) (Gorzela & Jałowiecki, 2001; Klasik, 2000; Żuber, 2000), które są równocześnie obszarami typu NUTS 2 (Norma dla jednostek statystycznych) Unii Europejskiej. To stało się możliwe po reformie administracyjnej w 1998 roku i akcesji do Unii Europejskiej w 2004 roku. Rozwój na poziomie województw umożliwił zastosowanie strategicznego podejścia nie tylko na poziomie centralnym, ale także na poziomie regionalnym. Poszczególne strategie rozwoju województw różnią się ze względu na stosowaną metodologię i zakres rzeczowy. Różnice wynikają z wielkości, położenia geograficznego, poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, struktur społeczno-gospodarczych, dotychczasowych trajektorii rozwojowych oraz głównych potencjałów i barier rozwojowych poszczególnych województw. Mimo, że nie ma uniwersalnych wytycznych dotyczących programowania rozwoju na poziomie wojewódzkim władze samorządowe adekwatnie do diagnozowanych potrzeb określają politykę rozwojową (Kusideł i in., 2017; Sztando, 2010). Przygotowanie skutecznej strategii rozwoju województwa wymaga zrozumienia specyfiki regionu - wyzwań, potencjalnych możliwości rozwojowych i obszarów, które wymagają

³⁰ Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 została zlikwidowana na mocy przyjętej w 2020 r. nowelizacji Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (MFIPR, 2020)

interwencji. Strategie te powinny uwzględniać zarówno ogólnonarodowe cele i wytyczne, jak również mieć na uwadze szczegółowy kontekst regionalny, w tym specyficzne potrzeby społeczności lokalnych.

Strategie rozwoju województw pełnią funkcję w zarządzaniu i wdrażaniu funduszy strukturalnych Unii Europejskiej (Ambroziak & Szypulewska-Porczyńska, 2020; MRR, 2017; Murzyn, 2018a; Szafran, 2020; Szlachta, 2014). Są one elementem procesu programowania jak również są wykorzystywane do określania priorytetów i działań. Umożliwia to wykorzystanie funduszy europejskich w sposób najbardziej efektywny w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych. Wdrażanie procedur uwzględniających różnych partnerów społecznych i gospodarczych jest elementem tej polityki. Wpływa to na poprawę jakości administracji publicznej zaangażowanej w realizację polityki rozwojowej zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym (Noworól, 2014). Efektywne wdrożenie strategii rozwojowych wymaga skoordynowanego zarządzania na różnych poziomach administracji (Greta & Tomczak-Woźniak, 2013). Ponadto, polityka ta umożliwiła zbudowanie nowoczesnej polityki rozwoju społeczno-gospodarczego na poziomie wojewódzkim, bazującej na nowoczesnych dokumentach programowych przygotowanych w skali regionalnej.

Przepisy przewidują, że głównym dokumentem określającym politykę gospodarczą oraz zasady jej realizacji jest średniookresowa strategia. Obecnie jest nią Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (RM, 2017). Strategia ta obejmuje działania mające na celu wsparcie obszarów słabo rozwiniętych, tracących dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze lub zagrożonych trwałą marginalizacją. W ramach dokumentu wprowadzane są obszary strategicznej interwencji, które wymagają szczególnego wsparcia ze względu na niski poziom rozwoju gospodarczego i społecznego (Sztanderski, 2017). Wyzwaniem jest identyfikacja potencjału rozwojowego identyfikowanych obszarów oraz wypracowanie odpowiednich działań na rzecz ich rewitalizacji i poprawy sytuacji gospodarczej. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju obejmuje również strategiczne obszary innowacji, odnoszące się do terenów o znaczącym potencjale rozwojowym w aspekcie organizacyjnym i technologicznym.

W okresach programowania europejskiej polityki regionalnej, w których uczestniczyła Polska od 2004 roku dokumentami określającymi plan były: Narodowy Plan Rozwoju na lata 2004-2006, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, Umowa Partnerstwa na lata 2021-2027. Tabela 22 prezentuje cele średniookresowych dokumentów strategicznych w odniesieniu do czynników rozwoju lokalnego.

Tabela 22 Cele średniookresowych planów gospodarczych w Polsce w latach 2004-2027 w odniesieniu do czynników rozwoju lokalnego.

Czynniki rozwoju lokalnego (J. Parysek, 2001)	Cele średniookresowych polskich planów gospodarczych w kolejnych okresach programowania UE			
	2004-2006	2007-2013	2014-2020	2021-2027
potrzeby społeczności lokalnych			Wzmacnianie zdolności instytucjonalnych instytucji publicznych i zainteresowanych stron oraz sprawności administracji publicznej	
zasoby i walory środowiska przyrodniczego			Wspieranie przejścia na gospodarkę niskoemisyjną we wszystkich sektorach Promowanie działań dostosowawczych do zmian klimatu oraz zapobieganie ryzyku zmiany klimatu i zarządzanie nim Zachowanie i ochrona środowiska oraz promowanie efektywnej gospodarki zasobami	Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa
zainwestowanie infrastrukturalne	Włączenie Polski w europejskie sieci infrastruktury transportowej i informacyjnej	Wyrównywanie szans rozwojowych poszczególnych regionów, ze szczególnym uwzględnieniem regionów peryferyjnych i zagrożonych marginalizacją	Promowanie zrównoważonego transportu oraz usuwanie niedoborów przepustowości w działaniu najważniejszych infrastruktur sieciowych	Lepiej połączona Europa – mobilność i regionalne połączenia teleinformatyczne;
poziom nauki, techniki i kultury	Zwiększanie poziomu wykształcenia		Inwestowanie w kształcenie, szkolenie oraz szkolenie zawodowe na rzecz zdobywania umiejętności i uczenia się przez całe życie	
nowoczesne technologie wytwarzania			Intensyfikacja badań, rozwoju technologicznego i innowacji	Bardziej inteligentna Europa – innowacyjna i inteligentna transformacja gospodarcza
teren i korzyści miejsca		Efektywne wykorzystanie endogenicznego potencjału regionów racjonalną gospodarkę przestrzenią i zasobami środowiska		Europa bliżej obywateli – zrównoważony i zintegrowany rozwój obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych
istniejący potencjał gospodarczy	Intensyfikacja procesu zwiększania w strukturze gospodarki udziału sektorów o wysokiej		Poprawa wykorzystania, jakości i dostępu do technologii informacyjno- komunikacyjnych (ICT)	

	wartości dodanej z rozwojem społeczeństwa informacyjnego			
aktywność zawodowa mieszkańców i poziom ich dochodów	Wspomaganie udziału w procesach rozwojowych wszystkich regionów i grup społecznych		Promowanie włączenia społecznego oraz zwalczanie ubóstwa i wszelkich form dyskryminacji	Europa o silniejszym wymiarze społecznym – wdrażanie Europejskiego filaru praw socjalnych
lokalny rynek pracy	Zwiększanie poziomu zatrudnienia		Promowanie trwałego i wysokiej jakości zatrudnienia oraz wspieranie mobilności siły roboczej	
poziom i rodzaj przedsiębiorczości	Wspomaganie osiągnięcia i utrzymania w dłuższym okresie wysokiego wzrostu PKB	Wzrost konkurencyjności gospodarczej polskich regionów poprzez zwiększenie elastyczności i innowacyjności	Zwiększenie konkurencyjności MŚP	
stosunki międzynarodowe i współpracę bilateralną	Rozwój międzynarodowej współpracy regionów (przygranicznej i międzyregionalnej)	Rozwój międzynarodowej współpracy regionów (przygranicznej i międzyregionalnej)	Rozwój międzynarodowej współpracy regionów (przygranicznej i międzyregionalnej)	Rozwój międzynarodowej współpracy regionów (przygranicznej i międzyregionalnej)

Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFiPR, 2022b; MiiR, 2014a; MRR, 2007; RM, 2003)

Strategie sektorowe (dziedzinowe) mają na celu skierowanie rozwoju regionu w konkretnych obszarach działalności. Strategie sektorowe stanowią element planowania polityki regionalnej poprzez ich specjalizowane podejście do różnych dziedzin i sektorów gospodarki (Dymek, 2020). Poprzez precyzyjne ukierunkowanie rozwoju na konkretne obszary, strategie te umożliwiają skoncentrowanie wysiłków i zasobów na najważniejszych aspektach danej branży czy segmentu rynku. Aktualnie obowiązujące w Polsce strategie sektorowe to (KRM, 2023):

1. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030),
2. Polityka Ekologiczna Państwa 2030 (PEP2030),
3. Polityka Energetyczna Polski do 2040 r. (PEP2040),
4. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (SOR2030),
5. Strategia Produktywności 2030 (SP2030),
6. Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030 (SRKL2030),
7. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 (SRKS2030),
8. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa (SZRWRiR 2030),
9. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Transportu do 2030 r. (SRT2030),
10. Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa.

*Strategia rozwoju gminy*³¹, *plan rewitalizacji*, *plan rozwoju lokalnego* to dokumenty nie biorące obligatoryjnie udziału w planowaniu strategicznym na poziomie krajowym czy regionalnym, ale skupiają się na rozwoju gminy jako jednostki samorządu terytorialnego. Strategia rozwoju gminy to dokument programowy, który koncentruje się na rozwoju konkretnej gminy i jej społeczności (Błasiak, 2018; Brol, 2008, 2009; Pietrzyk, 1997; Szlaska, 2022; Sztando, 2010). Określenie priorytetów, celów oraz działań ma na celu zapewnienie trwałego i zrównoważonego rozwoju gminy. Dokument ten jest opracowywany przez samorząd gminy we współpracy z mieszkańcami oraz interesariuszami, takimi jak lokalne organizacje społeczne, przedsiębiorcy i eksperci (Warczak, 2015). Jest to narzędzie, które umożliwia gminom skoncentrowanie się na ich unikalnych potrzebach i możliwościach rozwojowych. Stanowi podstawę do wdrożenia konkretnych działań i projektów mających na celu poprawę warunków życia i rozwoju społeczno-gospodarczego w gminie. Strategia rozwoju gminy jest elementem zarządzania rozwojem jednostki samorządu (Dz. U., 1990; Dz.U.2023.0.1259, 2006).

³¹ Jak wcześniej wspomniano, strategia rozwoju gminy będzie dokumentem obligatoryjnym od 1 stycznia 2026 roku.

Strategia rozwoju ponadlokalnego może być wykorzystana do wspierania strategicznego planowania rozwoju na poziomie ponadlokalnym. Koordynacja działań zaplanowanych w tego typu dokumentach wykorzystana jest w Polsce od okresu programowania 2014-2020 do integracji i realizacji projektów. Zintegrowane Inwestycje Terytorialne [ZIT]³², czy Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność [RLKS]³³ są przykładami dokumentów programowych realizowanych w ramach strategii rozwoju ponadlokalnego (Noworól, 2018b; Rynio, 2011; Siejka, 2014; Wajda, 2018). Dokumenty te koordynują działania różnych podmiotów na poziomie ponadlokalnym stwarzając dodatkowy impuls do współpracy i realizacji zadań wspólnych dla danego obszaru. Skuteczne wykorzystanie możliwości związanych z pozyskaniem przez samorządy wsparcia finansowego z funduszy unijnych wymaga spełnienia kilku warunków. Oprócz posiadania odpowiedniego kapitału ludzkiego i finansowego, konieczne jest również zapewnienie zgodności planowanych inwestycji ze standardami wyznaczonymi przez programowanie Unii Europejskiej (Noworól, 2018a). Aby być w zgodzie z polityką strukturalną UE, która określa cele i zasady działania, samorządy muszą posiadać system spójnych dokumentów programowych. Dokumenty te są nie tylko elementami niezbędnymi do efektywnego funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego, ale spełniają wymogi formalne w procesie ubiegania się o środki unijne (K. Gralak, 2016). Z perspektywy integracji zarządzania i planowania odgrywają rolę realizacji zadań w rozwijających się obszarach funkcjonalnych³⁴. Skuteczne zarządzanie tymi obszarami stanowi wyzwanie głównie ze względu na niewystarczającą strukturę administracyjną dla dynamicznego układu społeczno-przestrzennego i powiązań między ośrodkami miejskimi, a ich najbliższym otoczeniem (Bierzyńska-Sudoł, 2018). W praktyce kontrola dużych obszarów funkcyjnych miast jest jednym z głównych oraz trudniejszych wyzwań polityki publicznej i lokalnych organów zarządzania terytorialnego nie tylko w Polsce, ale również w innych krajach europejskich. Ważny proces integrowania zarządzania terytorium ma za zadanie zapewnić zrównoważony rozwój obszarów miejskich poprzez koordynację różnych dziedzin polityki, takich jak gospodarka, transport, planowanie przestrzenne, infrastruktura czy też polityka społeczna (Zawora & Kowalska, 2021). Stanowi to także impuls do współpracy

³² Zintegrowane Inwestycje Terytorialne są narzędziem, które umożliwiają spójną implementację strategii terytorialnych. Projekty realizowane w ramach ZIT będą skoncentrowane na promowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich (Dz. U. 2014 poz. 1146, 2014)

³³ Podstawą do stosowania instrumentu RLKS w Polsce są zapisy Umowy Partnerstwa – głównego dokumentu strategicznego na poziomie krajowym określającego kierunki interwencji trzech polityk unijnych w Polsce – Polityki Spójności, WPR oraz WPRyby (MliR, 2014b)

³⁴ Obszar funkcjonalny, zgodnie z Konsepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, to zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwoju (Żuber, 2012)

i poszukiwania efektywniejszych rozwiązań, które możliwe są dzięki wykorzystaniu efektu synergii i skali. Połączenie różnych instrumentów finansowych oraz działanie oddolne na określonym terytorium spójne jest z nowym paradygmatem polityki regionalnej (Gruchman, 1992; Nowakowska, 2011, 2018; Sługocki, 2018).

Zarówno centralne instytucje administracji publicznej, jak i lokalne samorządy mogą stać się inicjatorami i promotorami koordynacji działań podmiotów publicznych oraz partnerstwa międzysektorowego. Lokalne samorządy tworzą zintegrowane strategie rozwoju i podejmują własne inicjatywy w celu rozwinięcia lokalnych społeczności oraz odpowiedzi na wyzwania przedstawiane przez interesariuszy (Nurzyńska, 2013, 2014). To działanie wynika zarówno z indywidualnych potrzeb, jak również braku precyzyjnej interwencji zaplanowanej na poziomie regionalnym czy krajowym. Lokalna skuteczność metody planowania i realizacji opiera się na zasadzie subsydiarności, która umożliwia oddolny charakter procesu decyzyjnego. Współdziałanie jednostek samorządu terytorialnego jest elementem funkcjonowania systemu administracji publicznej. Choć w ustawodawstwie wielu krajów ma charakter fakultatywny, praktyka pokazuje, że stało się niezbędną i powszechnie akceptowaną normą. Instytucja współdziałania między terytorialnego odzwierciedla elastyczność administracji publicznej i jej zdolność do adaptacji do zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych (T. Kaczmarek, 2017).

Instrumentami i determinantami realizacji polityki regionalnej na poziomie każdego kraju członkowskiego UE są instrumenty finansowe i budżet UE w tym przede wszystkim: EFER, Europejski Fundusz Społeczny Plus oraz Fundusz Spójności (Tabela 20). Budżet Unii Europejskiej to narzędzie umożliwiające realizację europejskich polityk. Zgodnie z zasadą pomocniczości³⁵ budżet współfinansuje w zakresie polityki regionalnej działania, których beneficjenci nie mogą zrealizować samodzielnie bez wsparcia środków unijnych lub cele mogą zostać osiągnięte w pełniejszym zakresie. Traktaty o UE oraz o funkcjonowaniu UE wskazują powiązanie pomiędzy środkami finansowymi, kompetencjami i celami określonymi w ramach polityk europejskich.:

1. Unia pozyskuje środki niezbędne do osiągnięcia swoich celów i należytego prowadzenia swoich polityk, art. 311 (Dz.U., 2004);

³⁵ Zasada pomocniczości ma na celu określenie odpowiedniego poziomu interwencji w dziedzinach kompetencji dzielonych między UE a krajami UE. Dotyczy to działań na szczeblu europejskim, krajowym lub regionalnym. W każdym z przypadków UE może interweniować tylko wówczas, jeśli jest w stanie działać skuteczniej niż kraje UE odpowiednio na szczeblu krajowym lub lokalnym, art. 5 (Dz.U., 2016)

2. Unia dąży do osiągnięcia swoich celów właściwymi środkami odpowiednio do kompetencji przyznanych jej w Traktatach, art. 3 (Dz.U., 2016).

W celu zapewnienia skutecznego zarządzania i osiągania celów uchwalany budżet UE zorganizowany jest w sposób zgodny z kierunkami politycznymi określanymi przez organy Unii Europejskiej. Osiągane jest to poprzez funkcjonowanie skutecznych mechanizmów koordynacji. Fundusze przeznaczone na różne inicjatywy mogą być skutecznie kierowane na osiągnięcie optymalnych rezultatów. Dzięki starannemu planowaniu i strategicznej alokacji zasobów możliwa staje się harmonizacja procesów finansowania w różnych sektorach (SPKEwP, 2023). Zintegrowane podejście nie tylko ułatwia płynną koordynację, ale także maksymalizuje efektywność finansową przy jednoczesnym ścisłym przestrzeganiu ustalonych wytycznych zgodnie z przyjętymi zasadami (Tabela 23).

Tabela 23 Główne cechy wartości dodanej wydatków określające zasady funkcjonowania budżetu UE

Katalizator działań	Ukierunkowanie działań	Realizm działań
Czynnikiem wyróżniającym wydatki UE jest ich "europejski" wymiar i zdolność do działania jako katalizator zarówno dla inwestorów publicznych, jak i prywatnych. Nacisk kładziony jest na osiągnięcie celów UE, a nie na przyjęcie jedynie "zeuropeizowanych" wersji celów krajowych.	Unikanie duplikacji z wydatkami krajowymi, ale też nie ingerować we wszystkie dziedziny tworzenia polityki tak, jakby wydatki UE były "czarodziejskim różdżką" rozwiązującą wszystkie problemy. Polityki powinny być oceniane pod kątem wszelkiego rodzaju kosztów, które pociągają za sobą (na przykład te przypadające na państwa członkowskie i beneficjentów) w porównaniu do celów.	Wdrożenie usprawnionych systemów realizacji i ustanowienie jasnej odpowiedzialności za pośrednictwem jednego "właściciela". Istotne jest, aby wydatki w ramach budżetu UE pozostały realistyczne i skutecznie przyczyniały się do osiągnięcia pożądanых rezultatów.

Źródło: (Cipriani, 2011)

Alokacja środków z polityki spójności Unii Europejskiej poprzez fundusze strukturalne i Fundusz Spójności w kolejnych okresach programowania od 2004 do 2027 roku jest zmieniającym się elementem polityki krajowej (Tabela 24). Ramy finansowe różnią się dla każdego okresu programowania, odzwierciedlając zmieniające się priorytety i cele Unii Europejskiej. Na alokację środków wpływają specyficzne potrzeby i wyzwania każdego z państw członkowskich (Fedorowicz, 2023), zasady zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska (Solilová i in., 2017). Zasady te mają na celu integrację działań politycznych, gospodarczych i społecznych przy jednoczesnym zachowaniu równowagi ekologicznej i trwałości procesów naturalnych.

Tabela 24 Wielkość środków z polityki spójności Unii Europejskiej alokowana w ramach funduszy strukturalnych i funduszu spójności w kolejnych okresach programowania w latach 2004-2027 w Polsce

Okres programowania	Całkowita wielkość środków [mld EUR]	Struktura środków finansowych w funduszach europejskich					
		EFRR [%]	FST [%]	EFS+ [%]	EFOiGR [%]	EFRMA [%]	FS [%]
2004-2006	11,4	40,9	-	15,4	9,3	1,6	32,8
2007-2013	67,3	52	-	15	-	-	33
2014-2020	82,5	47,3	-	15,3	10,1	-	27,3
2021-2027	75,9	62,4	5,1	17	-	0,7	14,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFiPR, 2022b; MiR, 2014a; MRR, 2007; RM, 2003)

Alokacje na Europejski Fundusz Społeczny i Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego pozostają niezmiennie znaczące w wydatkach. Te dwa fundusze stanowią zasadnicze filary polityki regionalnej UE we wspieraniu konwergencji między regionami przy jednoczesnym stymulowaniu konkurencyjności zarówno na poziomie krajowym, jak również lokalnym. Począwszy od perspektywy 2007-2013 konieczne było przeznaczenie środków na osiągnięcie celów środowiskowych zgodnie z zasadą earmarking³⁶ (Murzyn, 2018a). W latach 2021-2027 alokacje środków na cele ekologiczne, zgodnie ze zobowiązaniem UE do zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska zostały rozszerzone na nowe obszary w tym na gospodarkę cyrkularną. Ten wzrost finansowania odzwierciedla rosnące znaczenie ochrony środowiska w procesach produkcyjnych i nawykach konsumpcyjnych w osiąganiu długoterminowych celów społecznych i gospodarczych (Gorzela & Smętkowski, 2019). Tabela 25 prezentuje obszary inwestycji polityki regionalnej UE oraz wielkość alokacji w Polsce.

Tabela 25 Architektura programów w ramach perspektywy finansowej na lata 2021-2027 w Polsce

Nazwa programu	Opis obszaru inwestycyjnego	Kwota [mld PLN]
Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko	– bezpieczeństwo energetyczne, – rozwój odnawialnych źródeł energii, – ochrona środowiska, – bezpieczny i ekologiczny transport – ochrona zdrowia, – rozwój kultury – ochronę dziedzictwa kulturowego	113,4
Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki	– Wsparcie przedsiębiorców, B+R, wdrożeń nowych rozwiązań, – Środowisko przyjazne innowacjom, transfer i komercjalizacja technologii, – Zazielenienie przedsiębiorstw, wsparcie w osiąganiu celów Europejskiego Zielonego Ładu,	37,1

³⁶ Zgodnie z art. 9 rozporządzenia 1083/2006 z zasadą earmarking w ramach programów operacyjnych rezerwowany jest ustalony procent przyznanego współfinansowania z funduszy. Wskazane środki finansowe ukierunkowuje się na priorytety Unii Europejskiej obejmujące promowanie konkurencyjności i tworzenia miejsc pracy, w tym osiągnięcie celów wyznaczonych w pakiecie Wzrost i zatrudnienie (RUE, 2006).

Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego	– poprawa sytuacji osób na zmieniającym się rynku pracy, – rozwój edukacji i usług zdrowotnych, – wsparcie w opiece nad dziećmi i osoby ze szczególnymi potrzebami,	18,8
Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy	– ultraszybki Internet szerokopasmowy, – rozwój e-usług, – cyber bezpieczeństwo, – kompetencje cyfrowe społeczeństwa,	9,2
Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej	– rozwój biznesu, – doskonalenie transportu, – sieci energetyczne, – ochrona środowiska – turystyka,	12,3
Fundusze Europejskie na Pomoc Żywnościową	– wsparcie najuboższych i najbardziej potrzebujących,	2,4
Fundusze Europejskie dla Rybactwa	– Polityka rybołówstwa, – polityka morska, – zrównoważone rybołówstwo, – ochrona żywych zasobów morza, – bezpieczeństwo żywnościowe, – rozwój zrównoważonej niebieskiej gospodarki, – bezpieczeństwo oraz czystość mórz i oceanów,	2,3
Fundusze Europejskie na Migracje, Granice i Bezpieczeństwo	– Fundusz Azylu, Migracji i Integracji (FAMI), – Funduszu Zintegrowanego Zarządzania Granicami (IZGW), – Fundusz Bezpieczeństwa Wewnętrznego (FBW),	1,3
Pomoc Techniczna dla Funduszy Europejskich	– wzmacnianie potencjału beneficjentów Funduszy Europejskich, – przedsięwzięcia koordynacyjne,	2,5
16 programów regionalnych	– przedsiębiorczość, – dostęp do edukacji, – poprawa ochrony zdrowia, – wsparcie kultury, – infrastruktura społeczna, – ochrona środowiska, – technologie cyfrowe, – energetyka, – transport,	155,4
Programy Interreg (Europejskiej Współpracy Terytorialnej)	– wymiana kulturowa, – współpraca naukowa, – rozwój współpracy biznesowej i samorządowej.	2,2

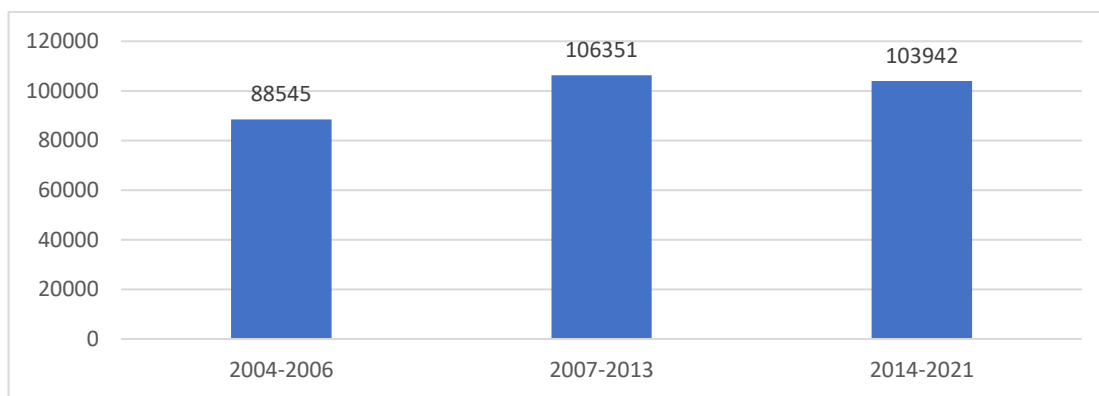
Źródło: opracowanie własne na podstawie (EC, 2023j; MFiPR, 2022c)

Badanie i analiza zgodności między celami politycznymi wyznaczonymi przez Unię Europejską, a alokacją jej budżetu umożliwia wgląd w zrozumienie zarówno samej UE, jak również zachodzących zmian. Dotyczy to także określenia obszarów, które mają większe znaczenie niż inne w procesie programowania. Badanie pozwala nam zrozumieć, jak skutecznie różne obszary polityki odzwierciedlają i dostosowują się do nadrzędnych celów politycznych na różnych etapach integracji. Pomaga to wyjaśnić strategiczne wybory dokonywane przy określaniu, gdzie alokować fundusze w sektorach, takich jak polityka zagraniczna, inicjatywy

badawcze, sieci transeuropejskie, wyzwania środowiskowe na dużą skalę i kwestie bezpieczeństwa - wszystkie uznane za podstawowe obszary ponadnarodowych regulacji w UE.

Wydatki budżetowe ewoluują wraz z rozwojem polityki UE. W całym tym procesie wpływową rolę odgrywają grupy interesu, niezależne agencje, opinia publiczna, media i społeczności międzynarodowe (Murzyn, 2018b). Cała procedura rozwija się poprzez szereg odrębnych wydarzeń, które są stale ewaluowane i dostosowywane, aby zapewnić kompleksowe zrozumienie potrzeb. Ocena w jaki sposób priorytety polityczne Unii Europejskiej są odzwierciedlone w budżecie to odpowiedź na pytanie dotyczące zasad i powiązania z pytaniami o charakter Unii Europejskiej i jej ewolucje. Rozwój wydatków budżetowych następuje razem z rozwojem polityk Unii Europejskiej (Keating, 2004).

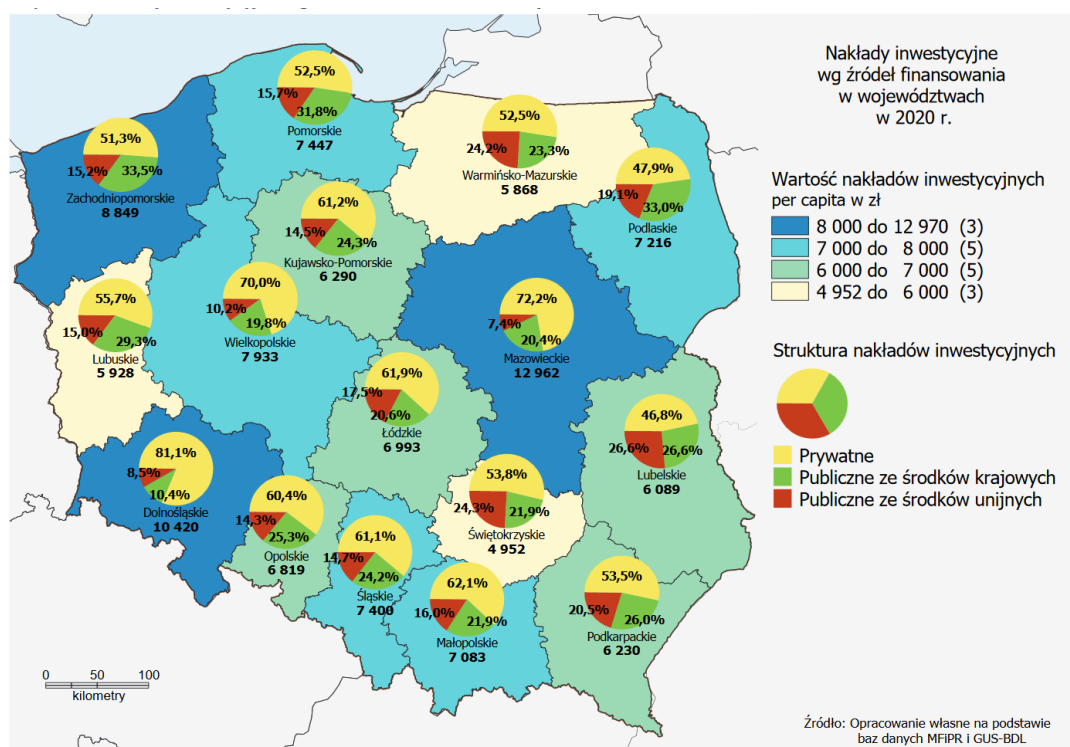
W ramach funduszy strukturalnych od roku 2004 do lipca 2023 r. zrealizowano liczbę 298 838 projektów. Wykres 10 przedstawia liczbę współfinansowanych przez Fundusze Europejskie projektów na przestrzeni trzech perspektyw finansowych (2004-2013, 2014-2020, 2021-2027). W ciągu tego okresu fundusze strukturalne przyczyniły się m.in. do tworzenia miejsc pracy, wzrost gospodarczy, rozwój infrastruktury oraz poprawę jakości życia w regionach UE. Wartość tych projektów osiągnęła sumę wynoszącą ponad 1,203 bln PLN. Z całkowitej wartości projektów dofinansowanie ze środków Unii Europejskiej wyniosło ponad 712 mld PLN.

Wykres 10 Liczba projektów współfinansowanych z Funduszy Europejskich w perspektywach 2004-2006, 2007-2013 oraz 2014-2020 w Polsce
Źródło: (MFIPR, 2023b)

Wkład finansowy oraz liczba zrealizowanych projektów pokazuje skalę funduszy strukturalnych jako narzędzia wspierania rozwoju regionalnego i zrównoważonego wzrostu w ramach polskich instrumentów finansowych. Udział nakładów inwestycyjnych ze środków publicznych prezentowane są na Rycinie 4. Efekty polityki spójności skoncentrowane są na procesie wzmacniania integracji i rozwijania regionów. W 2020 r. instytucje rządowe

i samorządowe przeznaczyły 104,4 mld zł na inwestycje brutto w środki trwałe. Około 40,5% tych inwestycji było współfinansowanych ze środków unijnych, co stanowi wzrost o około 1,7 punktu procentowego w porównaniu z rokiem poprzednim. Z kolei całkowite wydatki na inwestycje publiczne wyniosły w tym okresie 112,0 mld zł, co wskazuje, że inwestycje ze środków unijnych stanowiły ponad 37,8%. Należy jednak podkreślić, że od momentu przystąpienia Polski do UE obserwuje się stałą tendencję wzrostową udziału inwestycji finansowanych ze środków unijnych w inwestycjach publicznych ogółem (KOT, 2022; MFiPR, 2022a). Do 2013 r. ich udział osiągnął imponujący poziom 42,7%. Pokazuje to nie tylko zdolność Polski do uzyskania dostępu do znacznych środków finansowych z programów Unii Europejskiej, ale także podkreśla jej zaangażowanie w wykorzystanie tych zasobów do rozwoju społeczno-gospodarczego i zwiększenia spójności regionalnej. Nakłady inwestycyjne brutto na środki trwałe w 2020 r. wzrosły w tempie wyższym niż byłoby to obserwowane bez inwestycji współfinansowanych ze środków UE (Rycina 4).

Rycina 4 Nakłady inwestycyjne według źródeł finansowania w województwach w Polsce w 2020r.
Źródło: (KOT, 2022)

Różnica między Polską a pozostałymi krajami UE-27 pod względem PKB na mieszkańca zmniejszyła się o 24,2 punktu procentowego w latach 2004-2020, co przypisywane jest efektom skutecznego wdrażania europejskiej polityki spójności w Polsce (Antosiewicz i in., 2019). Szacuje się, że około 8,4% średniego rocznego tempa wzrostu gospodarczego Polski w tym okresie można bezpośrednio powiązać z projektami współfinansowanymi ze środków

Unii Europejskiej (Antosiewicz i in., 2019; GUS, 2023). Wyniki podkreślają, że fundusze unijne odegrały rolę we wspieraniu wysiłków Polski na rzecz konwergencji społecznej i gospodarczej z jej europejskimi odpowiednikami. Pomoc finansowa udzielana za pośrednictwem różnych programów mających na celu walkę z bezrobociem, niepełnosprawnością, wykluczeniem społecznym, wsparciem edukacyjnym dla przedsiębiorców i pracowników wpłynęła na przyspieszenie rozwoju społeczno-gospodarczego Polski.

Prezentacja obszarów oddziaływania i efektów osiągniętych w latach 2004-2020 w perspektywie interwencji planowanych w okresie 2021-2027 (Tabela 26) pozwala na kompleksowe zwizualizowanie dotychczasowych postępów. Zapewnia to wgląd w realizację strategii w kolejnym okresie programowania 2021-2027. Wyzwaniem dla całego systemu wdrażania funduszy strukturalnych jest wykorzystanie dotychczasowych osiągnięć przy jednoczesnym stawieniu czoła powstającym nowym wyzwaniom, tj. transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej.

Tabela 26. Rezultaty interwencji polityki spójności w latach 2004-2020 w perspektywie planowanych rezultatów okresu programowania 2021-2027 w Polsce

Obszar interwencji	Opis rezultatów
Postęp naukowy i innowacje	– Wpływ na wzrost gospodarczy i konkurencyjność w kontekście zglobalizowanego świata; – Intensyfikacja badań powiązana z przeznaczaniem większych zasobów na prowadzenie nowatorskich badań w różnych dziedzinach; – Zwiększony poziom produktywności i efektywność działalności przedsiębiorstw na jednolitym europejskim rynku; – Wsparcie środowiska przedsiębiorczości sprzyjającego innowacjom jako obszar promowania kreatywności w organizacjach; – Udział sektora przedsiębiorstw w projektach badawczo-rozwojowych oraz promocja współpracy między instytucjami akademickimi, podmiotami przemysłowymi i agencjami rządowymi, zgodnie z modelem potrójnej helisy;
Technologia informacyjno-komunikacyjnych	– Poprawa rozwoju niezawodnej infrastruktury dla systemów informatycznych; – Wyeliminowanie barier w zakresie dostępności do usług opartych na rozwiązaniach cyfrowych; – Podniesienie jakości ICT poprzez inwestycje w działania badawczo-rozwojowe; – Rozszerzenie dostępu do technologii informacyjno-komunikacyjnych poprzez przezwyciężenie wyzwań związanych z lukami w łączności; – Niwelowanie cyfrowych podziałów, tak aby każdy miał równe szanse na uczestnictwo w naszym coraz bardziej napędzanym technologicznie społeczeństwie;
Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw	– Wzrost innowacji technologicznych skierowanych na osiągnięcie zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego; – Badania i eksperymentalne i działania rozwojowe na rzecz tworzenia miejsc pracy i nowej wartości w przestrzeni społeczno - gospodarczej; – Rozwój współpracy administracji publicznej, a także powiązania między krajami stymulującej skorzystanie z zagranicznych inwestycji w badania i rozwój; – Promocja postępu w ramach Gospodarki Opartej na Wiedzy

	– Integracja gospodarcza odgrywająca zasadniczą rolę w ułatwianiu dyfuzji technologii ponad granicami - zarówno w skali globalnej, jak i regionalnej;
Gospodarka niskoemisyjna	– Transformacja obejmująca wszystkie sektory gospodarki dla osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju; – Wdrażanie strategii i polityk, które zmniejszają emisję gazów cieplarnianych, zwiększają efektywność energetyczną i promują wykorzystanie zasobów odnawialnych na poziomie lokalnym; – Inwestycje w inicjatywy badawczo-rozwojowe koncentrujące się na czystych technologiach; – Rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych umożliwiających rozwój systemów monitorowania do pomiaru śladu węglowego – Promocja zmian zachowań wśród przedsiębiorstw i osób fizycznych na rzecz powszechnego przyjęcia zrównoważonych praktyk we wszystkich sektorach gospodarki;
Przystosowywania się do zmian klimatu i łagodzenia ich skutków	– Zarządzanie ryzykiem i podejmowanie wyzwań związanych ze zmianami klimatu; – Wdrażanie środków mających na celu dostosowanie się do przewidywanych skutków zmian klimatu, w tym dostosowanie infrastruktury i systemów w celu zapewnienia odporności na zmieniające się warunki klimatyczne; – Zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych i zminimalizowanie ich negatywnego wpływu na środowisko; – Przyjęcie polityk mitygacyjnych, które priorytetowo traktują długoterminowe cele zrównoważonego rozwoju, przy jednoczesnym uwzględnieniu kwestii sprawiedliwości społecznej; – Rozwój innowacyjnych technologii wytwarzania czystej energii i zrównoważonych praktyk zarządzania zasobami;
Zrównoważony transport	– Rozwiązania dotyczące niedoborów przepustowości w krytycznych elementach infrastruktury sieciowej – Zwiększenie liczby środków transportu, które mają minimalny negatywny wpływ na środowisko, zmniejszają zatory komunikacyjne; – Rozwój transportu publicznego, wdrażanie inicjatyw wspólnych przejazdów i inwestowanie w pojazdy elektryczne; – Poprawa przepustowości, wydajności i niezawodności istniejącej sieci infrastruktury; – Optymalizacja systemów zarządzania ruchem przy użyciu zaawansowanych technologii, w tym inteligentnych systemów transportowych; – Integracja planowania przestrzennego z planowaniem transportu, przy jednoczesnym uwzględnieniu zasad zrównoważonego rozwoju środowiska;
Trwałe i wysokiej jakości zatrudnienie	– Wsparcie mobilności siły roboczej; – Rozwój dostępu do zróżnicowanych perspektyw zatrudnienia w różnych regionach i branżach; – Realizacja programów rozwoju umiejętności, platformy wymiany informacji na temat dostępnych miejsc pracy i możliwości szkoleniowych w innych obszarach lub sektorach; – Uelastycznienie rynku pracy i budowania odpornej gospodarki, w tym transnarodowy przepływ pracowników; – Tworzenie nowych ról zawodowych i zwiększona integracja społeczna;
Integracja społeczna	– Promowanie oraz zwalczanie ubóstwa i wszelkich form dyskryminacji; – Likwidacja barier w równym dostępie do zasobów, możliwości i usług; – Tworzenie wspierającego środowiska, które odnosi się zarówno do przyczyn strukturalnych, jak i natychmiastowego wsparcia dla osób stojących przed wyzwaniami społeczno-ekonomicznymi; – Udział w europejskich inicjatywach mających na celu promowanie rozwoju społecznego poprzez dzielenie się najlepszymi praktykami w różnych krajach;
Edukacja i kształcenie zawodowe	– Programy obejmujące nabywanie umiejętności i uczenia się przez całe życie; – Rozwój umiejętności i wiedzy przez całe życie umożliwiające dostosowanie się do zmieniających się wymagań rynku pracy;

	– Przeciwdziałanie dyskryminacji różnych grup społecznych i wspieranie inkluzywności; – Polityki zorientowane na integrację umożliwiające skuteczniejszą integrację różnorodnych osób w zespołach roboczych i zwiększanie wydajności.
--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFIPR, 2022c)

3.3. Ewolucja europejskiej polityki regionalnej w kierunku gospodarki cyrkularnej

Międzynarodowa współpraca w zakresie ochrony środowiska i koncepcja zrównoważonego rozwoju po raz pierwszy pojawiła się w dyskusjach podczas Międzynarodowej Konferencji Ekspertów UNESCO w 1968 roku (UNESCO, 1968). Zwrotnym momentem był rok 1972 w trakcie Pierwszej Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Środowiska Człowieka, która odbyła się w Sztokholmie, gdzie przyjęto Deklarację Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Środowiska Człowieka, a ochrona środowiska stała się obowiązkiem państw. Kolejny raport został opublikowany w 1987 roku pod tytułem "Nasza wspólna przyszłość", który powstał podczas sesji Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ (ONZ, 1987b). W odpowiedzi na to wezwanie, Unia Europejska przyjęła strategię w 2001 roku dotyczącą zrównoważonego rozwoju. Weryfikacja tej strategii miała miejsce w 2006 r., co umożliwiło realizację długoterminowej wizji zrównoważonego rozwoju, która obejmuje wzajemnie wspierający się wzrost gospodarczy, spójność społeczną i ochronę środowiska.

Publikacja kolejnych raportów i wpływowych prac, takich jak "Granice wzrostu", "Ludzkość w punkcie zwrotnym", "The Barefoot Revolution", "The First Global Revolution", "Crossing Boundaries: Global Collapse or Secure Future?" odegrały znaczącą rolę w zmianie perspektyw dotyczących wzajemnych powiązań między ludźmi (społeczeństwem) a środowiskiem naturalnym (Wodzikowski, 2019). Publikacje te podniosły świadomość na temat złożonej relacji, która wykracza poza naturę i technologię, obejmując także aspekty społeczne, filozoficzne czy etyczne (Fisk, 2010). Obok postępów poczynionych dzięki badaniom naukowym nad ekologią, organizacje pozarządowe, zielone partie i ruchy społeczne aktywnie przyczyniają się do zmiany paradygmatu. Ich wspólne wysiłki wzmocniły przekonanie, że troska o środowisko nie ogranicza się wyłącznie do kwestii ekologicznych, ale obejmuje również szersze elementy społeczno-kulturowe. Podkreślając te wielowymiarowe aspekty interakcji człowieka z naturą rośnie świadomość tego, jak dobrobyt społeczny ściśle wiąże się z ochroną środowiska (Deters, 2019). Publikacje wydane przez Klub Rzymski, w szczególności raporty podkreślały, że ze względu na niekontrolowaną ekspansję populacji,

szybką industrializację, wyczerpywanie się zasobów naturalnych i rosnące zanieczyszczenie środowiska, ludzkość stanie w obliczu limitu wzrostu za około 100 lat.

Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku wprowadził koncepcję zrównoważonego rozwoju do polityki - w tym na poziomie regionalnym i lokalnym (KNZ, 1992). W 2002 roku w Johannesburgu podczas Szczytu Ziemi priorytetowe zadania obejmowały: zapewnienie wody i warunków sanitarnych, energii, zdrowia, rolnictwa i różnorodności biologicznej (KNZ, 2002). Podczas kolejnego szczytu w Rio de Janeiro, zaprezentowano zależności Milenijnych Celów Rozwoju³⁷, a także potrzebę uwzględnienia i zintegrowania trzech podstawowych filarów (społecznego, gospodarczego i środowiskowego). Doświadczenie zdobyte podczas wdrażania rozwoju do procesów programowania w ciągu ostatnich dwudziestu lat pozwala na podsumowanie i identyfikację optymalnego modelu, który jest zgodny ze współczesnymi wyzwaniami społeczno-gospodarczymi i głównymi priorytetami Unii Europejskiej (Bachinger i in., 2020).

To rosnące uznanie dla zrównoważonego rozwoju doprowadziło do globalnych wysiłków na rzecz osiągnięcia sprawiedliwego postępu gospodarczego, społecznego i środowiskowego. Przyjęcie Agendy na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dodatkowo podkreśla to zobowiązanie do przejścia na zrównoważone praktyki zakorzenione w prawach człowieka i równości we wszystkich sektorach (ONZ, 2015). Aby osiągnąć te cele włączane są zainteresowane strony z zachowaniem zasad SDG określonych w ich ramach (Gruchelski & Niemczyk, 2016). Ta wspólna wizja wymaga od rządów i korporacji włączenia praktyk zrównoważonego rozwoju do planów strategicznych kierowanych jasną wizją polityczną, która priorytetowo traktuje długoterminowy dobrobyt społeczny wraz z ochroną zasobów naturalnych. Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 składa się z 17 powiązanych ze sobą celów (Tabela 27).

Tabela 27 Cele zrównoważonego rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych

Cel nr	Nazwa celu
Cel 1.	Wyeliminować ubóstwo we wszystkich jego formach na całym świecie
Cel 2.	Wyeliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo
Cel 3.	Zapewnić wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowe życie oraz promować dobrobyt
Cel 4.	Zapewnić wszystkim edukację wysokiej jakości oraz promować uczenie się przez całe życie
Cel 5.	Osiągnąć równość płci oraz wzmocnić pozycję kobiet i dziewcząt

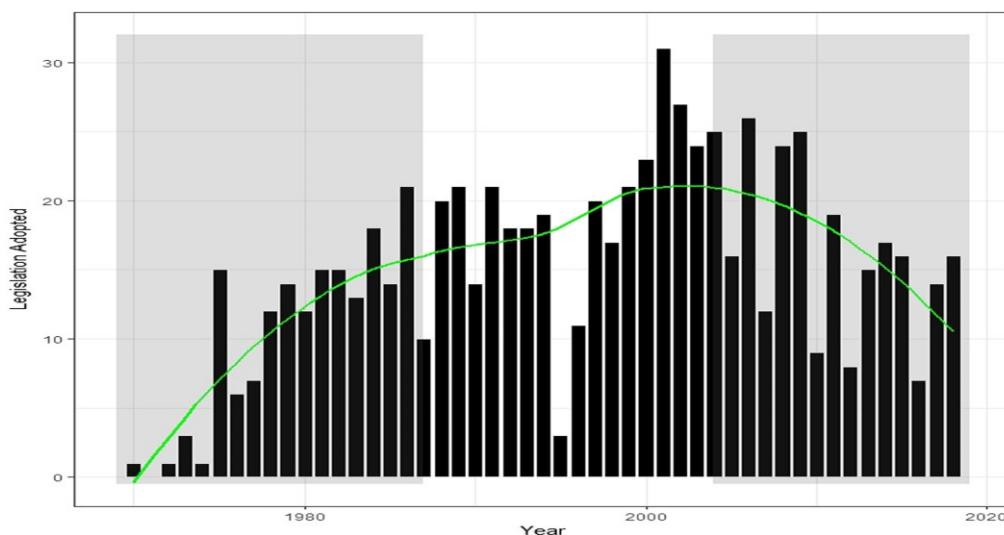
³⁷ 1. Zlikwidowanie skrajnego ubóstwa i głodu, 2. Zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym, 3. Wspieranie zrównoważenia w prawach mężczyzn i kobiet oraz wzmocnienie pozycji kobiet, 4. Zmniejszenie wskaźnika umieralności dzieci, 5. Poprawa stanu zdrowia kobiet ciężarnych i położnic, 6. Zwalczanie AIDS, malarii i innych chorób, 7. Zapewnienie stanu równowagi ekologicznej środowiska, 8. Rozwijanie i wzmocnianie światowego partnerstwa w sprawach rozwoju (KNZ, 2012).

Cel 6.	Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi .
Cel 7.	Zapewnić wszystkim dostęp do stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie
Cel 8.	Promować stabilny, zrównoważony i inkluzywny wzrost gospodarczy, pełne i produktywnie zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi
Cel 9.	Budować stabilną infrastrukturę, promować zrównoważone uprzemysłowienie oraz wspierać innowacyjność
Cel 10.	Zmniejszyć nierówności w krajach i między krajami
Cel 11.	Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu Cel 12. Zapewnić wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji Cel 13. Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom
Cel 14.	Chronić oceany, morza i zasoby morskie oraz wykorzystywać je w sposób zrównoważony
Cel 15.	Chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczać pustynnienie, powstrzymać i odwracać proces degradacji gleby oraz powstrzymać utratę różnorodności biologicznej
Cel 16.	Promować pokojowe i inkluzywne społeczeństwa, zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wymiaru sprawiedliwości oraz budować na wszystkich szczeblach skuteczne i odpowiedzialne instytucje, sprzyjające włączeniu społecznemu
Cel 17.	Wzmocnić środki wdrażania i ożywić globalne partnerstwo na rzecz zrównoważonego rozwoju

Źródło: (SDG, 2023)

Samorządy lokalne włączając cele zrównoważonego rozwoju do swoich planów rozwoju i polityk mogą stawiać czoła konkretnym wyzwaniom w swoich społecznościach włączając się w ogólnoswiatową strategię. Partnerstwa na rzecz Celów uznają, że osiągnięcie zrównoważonego rozwoju wymaga współpracy między różnymi podmiotami (Adamowicz & Zwolińska-Ligaj, 2022; Dagilienė i in., 2021). Należą do nich rządy, przedsiębiorstwa, organizacje społeczeństwa obywatelskiego i osoby fizyczne. Jednostki samorządu terytorialnego i lokalni liderzy mają potencjał, aby dokonać postępów w osiąganiu zrównoważonego rozwoju, wykorzystując wiedzę, zasoby i współdziałanie. Zależy to od stopnia zaangażowania i koordynacji na arenie sub-państwowej ale także ponad-państwowej.

Polityka środowiskowa UE wykorzystwała globalną perspektywę proponując rozwiązania wspierające zmiany jakościowe w gospodarce i społeczeństwie. Kierunek ten zaowocował bardziej rygorystycznymi, niż w innych regionach świata, standardami, oraz zwiększoną adaptacją przepisów do globalnych zamierzeń (Dunford & Qi, 2020). UE jako organizacja koordynująca działania krajów członkowskich posiada jedno z najbardziej progresywnych polityk środowiskowych. Surowość prawa, zakres zagadnień, które obejmuje, to podstawowe aspekty jakościowe unijnego prawa ochrony środowiska (Braun, 2014). Zakres ilościowy obejmujący prawo ochrony środowiska w Unii Europejskiej można przedstawić za pomocą jej działalności legislacyjnej (Burns i in., 2019). W latach 1970-2013 Rada UE przyjęła ponad 600 aktów prawnych dotyczących ochrony środowiska, co odpowiada ponad jednemu aktowi prawnemu miesięcznie. Intensywność działalności legislacyjnej UE charakteryzowała się zróżnicowaną zmiennością w trzech okresach zacienionych na szaro (Wykres 11).

Wykres 11 Liczba dyrektyw, rozporządzeń i decyzji przyjętych przez Radę Europejską i Parlament Europejski w dziedzinie środowiska w okresie 1970-2018.

Źródło: (Deters, 2019)

Trzy okresy tworzenia polityki ochrony środowiska w Unii Europejskiej to (Deters, 2019):

1. Faza powstawania. Faza ta rozpoczęła się około 1973 roku wraz z pierwszym Programem Działań na rzecz Środowiska. Inicjatywa legislacyjna pochodziła od krajów członkowskich, a uchwalane akty prawne były efektem negocjacji bilateralnych i międzyrządowych. Liczba aktów legislacyjnych w tej fazie wyniosła 173 aktów prawnych, około 0,82 aktu miesięcznie;
2. Faza ekspansji i konsolidacji. Faza ta rozpoczęła się w 1987 r. wraz z Jednolitym Aktem Europejskim. Inicjatywa legislacyjna pochodząca od krajów członkowskich była zastępowana przez propozycje aktów prawnych przedstawianych przez organy Europejskie. Metoda wspólnotowa umożliwiała większą efektywność przygotowania propozycji aktów prawnych będących rezultatem kompromisów merytorycznych i dążenia do osiągnięcia konsensusu w trakcie prac komitetów przygotowawczych i grup roboczych. W trakcie tej fazy dominowała idea wspólnotowa odkładająca na bok świadomość narodową. W tym okresie dorobek legislacyjny wzrósł do 330 aktów, co równało się około 1,63 aktu miesięcznie, wskazując na wzrost aktywności legislacyjnej;
3. Faza elastyczności. Faza ta rozpoczęła się w 2004 r. wraz z rozszerzeniem o kraje środkowej i wschodniej Europy. Zwiększona liczba członków oraz wydłużony okres negocjacji spowodował zwiększoną rolę Komisji Europejskiej, która przejęła inicjatywę legislacyjną. Wyniki legislacyjne w tej ostatniej fazie to 232 aktów prawnych w ciągu 14 lat, czyli około 1,32 aktu prawnego miesięcznie, co wskazuje na spowolnienie tempa legislacji. W tej fazie polityka stała się również mniej ambitna, pozostawiając więcej miejsca na elastyczność i wyjątki.

Proces konsolidacji „zielonego dorobku prawnego” odnosi się do wzmocnienia, rozszerzenia i zapewnienia spójnego stosowania zbioru przepisów dotyczących ochrony środowiska w Unii Europejskiej, które nastąpiło po 1993r. Regulacje te, zwane łącznie "zielonym dorobkiem", obejmują różne kwestie środowiskowe, w tym jakość powietrza i wody, gospodarkę odpadami, ochronę przyrody i inne (Krämer, 2012). Proces miał znaczenie podczas rozszerzenia UE, ponieważ oznaczał, że nowe państwa członkowskie były zobowiązane do przestrzegania istniejących przepisów środowiskowych. Kraje przystępujące wykazały się ponadprzeciętną transpozycją istniejącego zielonego dorobku prawnego do ich ustawodawstwa krajowego, a liczba powiązanych aktów prawnych wzrosła w tym czasie znacząco (Andonova & Van Deveer, 2012). Nowe państwa członkowskie początkowo postrzegały politykę środowiskową jako "rozszerzenie kryteriów przystąpienia". Wskazuje się jednak, że państwa te zaczęły umacniać swoją pozycję w procesie decyzyjnym, wykazując rosnący wpływ na politykę środowiskową UE. Pod tym względem "konsolidacja zielonego dorobku prawnego" jest ciągłym procesem, który zapewnia zgodność i ewolucję z przepisami dotyczącymi ochrony środowiska i ich egzekwowanie.

Unijne prawo ochrony środowiska odzwierciedla surowość w stosunku do wymagań państw członkowskich o wysokim i niskim poziomie regulacji. Oznacza to, że polityka środowiskowa UE nie tylko osiągnęła konsensus między państwami członkowskimi o różnych celach środowiskowych, ale często przekraczała najniższy wspólny mianownik, dążąc do wyższych poziomów ochrony środowiska (Siuta, 2005). Należy zauważyć, że pomimo różnorodności wśród państw członkowskich, UE była w stanie zapewnić skuteczny rozwój, zamiast decydować się na środki ochrony o najniższym wspólnym mianowniku (Młynarski, 2019) przekraczając minimalne oczekiwania i wymagania niektórych państw członkowskich.

Włączenie treści środowiskowych w art. 191-193 Jednolitego Aktu Europejskiego oznaczało znaczący rozwój regulacji środowiskowych w Unii Europejskiej. Artykuły te przyznały UE wyraźne uprawnienia do uchwalania przepisów koncentrujących się wyłącznie na kwestiach środowiskowych, bez wpływu celów gospodarczych. Zmiana ta została dodatkowo potwierdzona przez różne wyroki Trybunału Sprawiedliwości UE, w których uznano, że ochrona środowiska jest nieodłączną częścią celów i zasad UE. W szczególności art. 114 TFUE umożliwia postęp w tworzeniu prawa ochrony środowiska (Dz.U., 2004). Zapewniając ramy prawne dla harmonizacji przepisów związanych z kwestiami wspólnego rynku, artykuł ten umożliwił i przyspieszył postępy ukierunkowane w szczególności na ochronę naszego środowiska. Podkreśla on, w jaki sposób wysiłki integracyjne mogą być zgodne ze

względami ekologicznymi przy jednoczesnym zrównoważeniu aspektów społecznych i gospodarczych. Art. 191 TFUE, który podkreśla, że przy formułowaniu polityk środowiskowych należy zwrócić należytą uwagę zarówno na rozwój społeczno-gospodarczy Europy jako całości, jak i na zrównoważony rozwój w jej regionach. Stanowi on podstawę dla aktualnej polityki w pakiecie Europejski Zielony Ład.

Pakiet energetyczno-klimatyczny znany jako 3×20 odnosił się do trzech głównych celów (RUE, 2007).

1. Ograniczenie emisji gazów cieplarnianych o 20% (przy założeniu roku bazowego 1990). Cel ten stanowił odpowiedź na pilną potrzebę łagodzenia zmian klimatycznych i zwalczania ich negatywnych skutków;
2. Zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii w całkowitym zużyciu energii w UE do 20%. Poprzez promowanie zrównoważonych i czystych źródeł energii, cel ten miał na celu dywersyfikację koszyka energetycznego Europy i zmniejszenie zależności od paliw kopalnych;
3. zwiększenie efektywności energetycznej z celem osiągnięcia ogólnej poprawy poziomów efektywności o 20%. Środki w zakresie efektywności energetycznej prowadzą do zmniejszenia zapotrzebowania na energię i służą optymalizacji wykorzystania zasobów.

Komisja Europejska podjęła w 2007 r. działania legislacyjne koncentrujące się na kwestiach klimatycznych i energetycznych. W ramach programu prac jednym z głównych priorytetów był przegląd istniejącego prawodawstwa UE związanego ze zmianami klimatu i polityką energetyczną (RUE, 2007). Podjęte zostały inicjatywy legislacyjne wzmacniające wysiłki na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Jednym z aspektów proponowanych zmian jest poprawa skuteczności i wydajności tego mechanizmu rynkowego w ograniczaniu emisji gazów cieplarnianych. Wdrażając takie środki regulacyjne w ramach mechanizmów rynkowych, takich jak reformy ETS i korekty cen emisji dwutlenku węgla na granicach, decydenci dążą do osiągnięcia swoich celów w zakresie łagodzenia skutków zmian klimatu, a także redukcji ogólnej emisji gazów cieplarnianych (Nowak, 2021).

Podczas przeglądu strategii w 2009 r. Komisja Europejska zidentyfikowała utrzymującą się obecność pewnych niezrównoważonych trendów i podkreśliła potrzebę zwiększenia wysiłków w celu ich wyeliminowania (EC, 2023n). Komisja uznała również postępy poczynione przez UE w promowaniu zasad zrównoważonego rozwoju w wielu obszarach polityki (w tym w polityce handlowej i rozwojowej) i podkreśliła jej wiodącą rolę

w rozwiązywaniu problemów związanych ze zmianami klimatycznymi i rozwijaniu gospodarki niskoemisyjnej. Zrównoważony rozwój stał się oficjalnie jednym z długoterminowych celów Unii Europejskiej, zgodnie z art. 3 Traktatu o Unii Europejskiej (Dz.U., 2016).

Unia Europejska, jak podkreślają przedstawiciele rządów krajów, odgrywa w dziedzinie międzynarodowych działań na rzecz ochrony klimatu rolę wiodącą (RUE, 2007). Zatem już podczas szczytu w Lizbonie w 2000 r.³⁸ przyjęto nadrzędną strategię mającą na celu przekształcenie Unii Europejskiej w gospodarkę konkurencyjną w skali globalnej. Strategia ta kładła nacisk na promowanie innowacji i postępu technologicznego jako ważnych czynników zrównoważonego wzrostu. Szczyt w Göteborgu, który odbył się w 2001³⁹ r., uzupełnił tę strategię o elementy związane z długoterminowym rozwojem społecznym i gospodarczym, które nadały priorytet zrównoważonemu rozwojowi środowiska. Aktualnym dokumentem strategicznym ukierunkowującym proces zrównoważonego rozwoju we Wspólnotach jest Strategia Europa 2020 (EC, 2010), która proponuje pięć celów UE:

1. Zwiększenie zatrudnienia;
2. Promowanie badań i innowacji;
3. Zmiany klimatu i energia: strategia podkreśla konieczność skoncentrowania wysiłków na sprawach klimatu i energii;
4. Edukacja: strategia obejmuje temat poprawy i rozbudowy systemów edukacji;
5. Walka z ubóstwem: strategia podkreśla konieczność skupienia się na zmniejszeniu ubóstwa.

Komisja Europejska proponuje, aby te cele unijne zostały przełożone na konkretniejsze cele krajowe, aby każde państwo członkowskie mogło dostosować strategię do swojej specyficznej sytuacji. Strategia ta zakłada, że dzięki wspólnym działaniom państw członkowskich nastąpi przyspieszenie w kierunku przezwyciężenia kryzysu gospodarczego przy jednoczesnym uczynieniu gospodarki UE inteligentną o większej spójności społecznej (Staniłko, 2020). Partnerstwa na rzecz zrównoważonego rozwoju obejmują współpracę między rządami, organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, przedsiębiorstwami i innymi

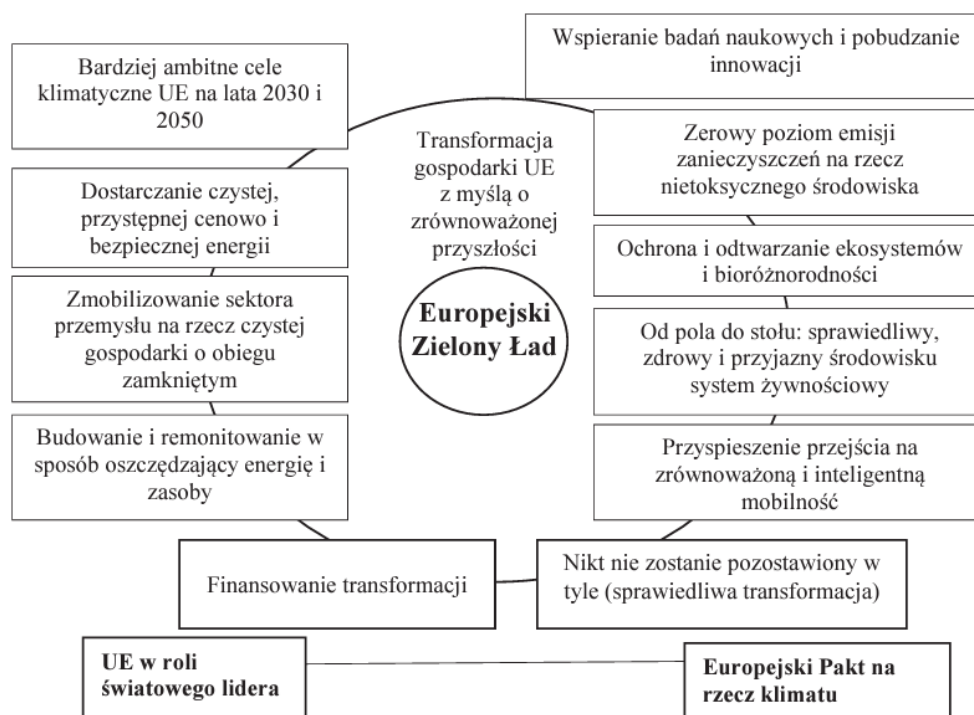
³⁸ Na spotkaniu na szczycie w Lizbonie w marcu 2000 roku szefowie rządów państw Unii Europejskiej uzgodnili nowy cel strategiczny: osiągnięcie do 2010 roku pozycji najbardziej konkurencyjnej gospodarki świata. W tym okresie Parlament Europejski zatwierdził szereg ustaw dotyczących gospodarki, głównie zmierzających do otwarcia rynków dla różnych towarów i usług (EP, 2004).

³⁹ Na spotkaniu Rady Europejskiej, które odbyło się w Göteborgu 15 i 16 czerwca 2001 r., ustalono dalsze polityczne kierunki działania Unii Europejskiej. Rada Europejska przyjęła strategię trwałego rozwoju i dodała kontekst ochrony środowiska do strategii lizbońskiej, ukierunkowanej na zatrudnienie, reformy gospodarcze i spójność społeczną (RUE, 2001)

zainteresowanymi stronami na różnych poziomach - lokalnym, krajowym lub międzynarodowym. Taka współpraca ułatwia tworzenie sieci wymiany wiedzy i wspiera wspólne działania rozwojowe (Sikora, 2021). Łącząc zasoby i wiedzę specjalistyczną z różnych sektorów, partnerstwa przyczyniają się do skuteczniejszych strategii wdrażania i promują znaczące zaangażowanie wszystkich podmiotów.

Zaproponowane zmiany okazały się początkiem gruntownej transformacji gospodarek krajów członkowskich. Działania UE ewoluują w kierunku wykreowania optymalnego modelu i wdrożenia gospodarki cyrkularnej. W 2019 roku na podstawie wcześniejszych dokumentów, takich jak: Strategia na rzecz zrównoważonego rozwoju, Strategia Lizbońska, Deklaracja z Goeteborga Komisja Europejska zaprezentowała dokument będący priorytetami politycznymi pod nazwą: Europejski Zielony Ład. Stanowi on plan działania Unii Europejskiej w celu osiągnięcia postępu gospodarczego, przy jednoczesnym zapewnieniu neutralności klimatycznej (EC, 2019a). U podstaw tej wizji leży koncepcja osiągnięcia zerowej emisji gazów cieplarnianych netto do 2050 roku traktowanej jako kierunek transformacji, a nie dosłowny cel do osiągnięcia (Słupik, 2020). Poprzez napędzanie tej zielonej transformacji za pomocą mechanizmów zarządzania zakorzenionych w integracji i zasadach zrównoważonego rozwoju, UE stara się nie tylko chronić środowisko naturalne, ale także stymulować innowacje, zrównoważone inwestycje, tworzenie miejsc pracy i ogólny dobrobyt społeczny. Ten ambitny plan wymaga nie tylko znacznych zasobów finansowych, ale także bezprecedensowego przeprojektowania systemu społeczno-gospodarczego w Unii Europejskiej (Musiał & Szumiec, 2021).

Wdrożenie takiej transformacyjnej inicjatywy wymaga znacznych inwestycji w zielone technologie i infrastrukturę w celu przejścia na zrównoważone źródła energii i ograniczenia emisji dwutlenku węgla w różnych sektorach. Wymaga również wdrożenia polityk i przepisów promujących praktyki gospodarki o obiegu zamkniętym, efektywne gospodarowanie zasobami, ochronę różnorodności biologicznej i zrównoważone rolnictwo (Ortega-Gil i in., 2021). Prawdopodobnie nastąpią również zmiany społeczne, ponieważ przejście na gospodarkę niskoemisyjną wymaga zmiany wzorców konsumpcji i stylu życia. Zwiększenie świadomości społecznej na temat środków łagodzących zmiany klimatu może stymulować zmianę zachowań w kierunku bardziej świadomych ekologicznie wyborów. Sukces Europejskiego Zielonego Ładu zależy od skutecznej koordynacji rozległej tematyki (Schemat 8)

Schemat 8 Zróżnicowanie obszarów koordynacji polityki Europejskiego Zielonego Ładu
Źródło: (EC, 2019a)

Należy zauważyć, że Europejski Zielony Ład wiąże się z pewnymi międzynarodowymi konsekwencjami politycznymi i instytucjonalnymi, które mogą mieć znaczący wpływ na radykalne zmiany w zakresie ochrony środowiska. Odejście Europy od paliw kopalnych może mieć negatywne konsekwencje dla krajów eksportujących te surowce do UE, gdyż często stanowią one ważne źródło ich dochodów (Sójka, 2022).

Rola interwencji środowiskowej w ramach polityki regionalnej Unii Europejskiej jest rozumiana jako integralny element działań na rzecz zrównoważonego rozwoju. Obejmuje ona środki mające na celu łagodzenie degradacji środowiska, promowanie odnawialnych źródeł energii, wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i ochrony różnorodności biologicznej oraz zapewnienie ogólnej ochrony i zachowania ekosystemów określone za pomocą 3 głównych celów formułujących europejską politykę ochrony środowiska do roku 2050 (EC, 2023f):

1. Ochrona, zachowanie i poprawa kapitału naturalnego UE;
2. Przekształcenie gospodarki unijnej w zasobooszczędną, zieloną i konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną;
3. Ochrona Europejczyków przed związanymi ze środowiskiem presjami i zagrożeniami dla zdrowia i dobrostanu.

Aby skutecznie sprostać tym złożonym wyzwaniom w ramach polityki regionalnej, konieczne jest przyjęcie holistycznego podejścia, które uwzględnia zarówno cele krótkoterminowe, jak i długoterminowe cele zrównoważonego rozwoju (EP, 2023c).

Ewolucja europejskiej polityki regionalnej od zrównoważonego rozwoju do gospodarki o obiegu zamkniętym jest ważnym tematem we współczesnym dyskursie naukowym (Calisto Friant i in., 2021; Colasante i in., 2022; Dziuba i in., 2022; EMAF, 2015a; Kirchherr i in., 2018; Kovacic i in., 2020; Salvatori, 2019; Smol i in., 2020). Jednym z czynników stojących za tą zmianą jest chęć sprostania wyzwaniom środowiskowym, takim jak zmiany klimatyczne, utrata różnorodności biologicznej i zanieczyszczenie środowiska. Biorąc pod uwagę zasady zrównoważonego rozwoju można dostrzec szanse dla środowiska w przypadku udanej transformacji. Tabela 28 przedstawia zestawienie systematyzujące czynniki, które wpływają na długoterminową odporność gospodarki oraz równoczesne zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko naturalne. Świadome decyzje podejmowane przez decydentów pozwolić mogą osiągnąć sukces przy osiąganiu tych celów. Wdrażanie podejścia opartego na gospodarce o obiegu zamkniętym oferuje możliwości w zakresie innowacji i tworzenia miejsc pracy.

Tabela 28 Szanse i wyzwania gospodarki cyrkularnej w ramach planowanej polityki regionalnej okresu 2021-2027 w Polsce

Szanse	Wyzwania
1. Powiązanie z koncepcją zrównoważonego rozwoju gospodarczego, poprzez minimalizację zużycia zasobów i emisji gazów cieplarnianych i utraty różnorodności biologicznej. 2. Wzrost innowacyjności wielu sektorów. 3. Utrzymywanie wartości w produktach tak długo, jak to możliwe. 4. Oddzielenie pojęć "wzrostu" i "postępu" od zużycia materiałów i degradacji środowiska. 5. Serwicyzacja i oddzielenie od produkcji stwarza firmom możliwości zmiany ich modeli, zwiększenia trwałości produktów i przeprojektowania ofert. 6. Promocja projektowania produktów w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie, naprawę	1. Transformacja na gospodarkę opartą na usługach wymaga fundamentalnej zmiany zachowań konsumentów, ze zwiększonym naciskiem na korzystanie z produktów, a nie na ich posiadanie. 2. Pomimo inicjatyw takich jak Europejski Zielony Ład, krajobraz legislacyjny musi być bardziej solidny (spójny, jednoznaczny, uzupełniony systemem aktów operacyjnych). 3. Przekształcenie gospodarki opartej na sprzedaży produktów w gospodarkę skoncentrowaną na wydajności lub korzystaniu z usług. 4. Pomimo postępów w zakresie możliwości recyklingu, sam recykling nie jest w stanie zapewnić zrównoważonej gospodarki o obiegu zamkniętym. Nadal zużywa energię i zasoby i nie jest ekonomicznie opłacalny dla wszystkich strumieni odpadów. 5. Przejście na gospodarkę opartą na usługach musi zapewnić, że nie pogłębi ona różnic gospodarczych i społecznych w państwach członkowskich. 6. UE jest w dużym stopniu uzależniona od importowanych surowców. Gospodarka o obiegu zamkniętym wymaga strategicznych inwestycji w sektorach takich jak energia odnawialna, rolnictwo i zakłady recyklingu, aby zastąpić importowane dostawy. 7. Ustanowienie standardowych metod śledzenia i raportowania w celu oceny postępów w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym.

lub odnowienia przed recyklingiem. 7. Ekoprojektowanie stymulujące i optymalizujące wykorzystanie zasobów i minimalizację zależności od coraz radszych surowców.	8. Ułatwienie i zachęcanie do rozwoju nowych technologii, które umożliwiają recykling, ponowne wykorzystanie i redukcję odpadów. 9. MSP stanowią trzon europejskiej gospodarki posiadają jednak ograniczenia zasobów i brak wiedzy specjalistycznej. 10. Wspieranie dogłębnego zrozumienia koncepcji gospodarki o obiegu zamkniętym wśród społeczeństwa, przedsiębiorstw i decydentów. Obejmuje to wiedzę na temat korzyści i praktycznych kroków niezbędnych do jej wdrożenia. 11. Koordynacja i współpraca między różnymi sektorami i państwami członkowskimi.
---	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie (EC, 2023b)

Zgodnie z proponowanymi przez Komisję Europejską planami dotyczącymi przyszłej polityki spójności i jej odnowionego programu badań i innowacji, wprowadzono dodatkową inicjatywę znaną jako "Stairway to Excellence". Program ten ma na celu pomóc europejskim regionom w odpowiednim przygotowaniu się na przyszłość poprzez działania, które otrzymają wsparcie finansowe z funduszy UE przydzielonych w okresie 2021-2027. Inicjatywa "Stairway to Excellence" jest odpowiedzią na potrzebę europejskich regionów, aby zwiększyć ich zdolności innowacyjne i zapewnić, że są dobrze przygotowane na nadchodzące wyzwania (EC, 2018a). Zapewniając wsparcie z funduszy UE, program ten umożliwia tym regionom opracowanie solidnych strategii innowacji, które mogą odegrać kluczową rolę we wspieraniu wzrostu gospodarczego, zrównoważonego rozwoju i konkurencyjności. Poprzez ukierunkowane inwestycje w innowacyjne projekty na poziomie regionalnym wspierane przez unijne mechanizmy finansowania, takie jak "Horyzont Europa" lub inne odpowiednie programy w ramach nowych ustaleń dotyczących polityki spójności, począwszy od 2021 r.

Ramy polityki miejskiej zarówno na poziomie UE, jak i państw członkowskich zostały określone w Nowej Karcie Lipskiej (MFIPR, 2021), która zawiera wytyczne dotyczące skutecznego rozwoju obszarów miejskich. Jednym z aspektów podkreślonych w tym dokumencie jest znaczenie zasobów finansowych, w tym funduszy, instrumentów finansowych i programów UE, które wspierają polityki wdrażane w imieniu europejskich miast (Salamon, 2021). Podkreśla on potrzebę zapewnienia silnego wymiaru miejskiego w ramach polityki spójności i instrumentów programowania przyjętych przez Unię Europejską na lata 2021-2027. Termin "miasto cyrkularne" odnosi się do terenów miejskich, które funkcjonują w oparciu o zasady gospodarki cyrkularnej (Lakatos i in., 2021). Koncepcja ta koncentruje się na integracji i wsparciu prezentowanych celów i narzędzi (Tabela 29).

Tabela 29 Cele i narzędzia polityki zrównoważonego rozwoju na terenach miejskich związanej z transformacją w kierunku gospodarki cyrkularnej

Cele transformacji terenów miejskich	Narzędzia udostępniane w ramach polityki spójności
– Efektywne gospodarowanie zasobami. – Inteligentne technologie zwiększające poziom wydajności zasobów. – Zrównoważony rozwój i integrację praktyk z różnymi aspektami życia miejskiego. – Stopniowy postęp na podstawie planowania strategicznego i etapowej realizacji. – Współpraca między różnymi podmiotami. – Priorytetowe traktowanie rozwoju praktyk i technologii.	– Zamykanie pętli zasobów. – Recykulacja i innowacje techniczne. – Opracowanie polityk i ram prawnych. – Angażowanie interesariuszy. – Dostosowanie infrastruktury i układu Infrastrukturalnego. – Włączenie cyfryzacji. – Eksperymentowanie i powielanie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Lakatos i in., 2021; MFiPR, 2022b)

Cechy te mają charakter ogólny i mogą się różnić w zależności od wyjątkowych okoliczności i konkretnego podejścia stosowanego na obszarze poszczególnych organizmów miejskich. Wsparcie finansowe planowane jest zarówno w formie konkursów konkurencyjnych, jak i w ramach obszarów funkcjonalnych. Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej wymaga interwencji politycznych, które wykraczają poza wymogi sektorowe i obejmują skupienie się na czynnikach lokalnych. Zwiększająca się rola modelu gospodarki cyrkularnej wynika z powiązania celów i narzędzi zrównoważonego rozwoju i polityki spójności (Arsova i in., 2022). Polityki mające na celu spójność promują współpracę między regionami poprzez transfer wiedzy i technologii oraz rozwijanie wiedzy lokalnej, co stwarza zachęty do innowacji w istniejących branżach (Vanhamäki i in., 2021). Aby zrealizować priorytety określone w planie działania UE dotyczący gospodarki o obiegu zamkniętym (EC, 2020) wspierane są regionalne strategie rozwoju uwzględniające lokalne czynniki instytucjonalne (Henrysson & Nuur, 2021):

1. Bliskość fizycznych przepływów i aktywów takich jak regionalne łańcuchy dostaw i połączenia z większymi rynkami;
2. Dojrzałość i różnorodność sieci rynkowych wiążąca się z rozwojem i dywersyfikacją rynków towarów i usług w kontekście regionalnym;
3. Nieodłączne wartości i wzorce współpracy zbiorowych norm, postaw i zachowań, tj. lokalne zwyczaje, tradycje i ramy instytucjonalne dyktujące sposób, w jaki organizacje współpracują ze sobą.

Czynniki instytucjonalne odgrywają zarówno stymulującą, jak i opóźniającą rolę w procesie transformacji. Wyzwaniem jest przezwyciężenie istniejących systemów i struktur oraz uwolnienie od istniejących ram politycznych, które mogą skutkować efektem "blokady". Ustalone wzorce działania stają się trudne do zmiany ze względu na ograniczenia

instytucjonalne, legislacyjne lub kulturowe. Oddziaływanie instrumentów wsparcia programowane jest w różnych skalach - indywidualnej, organizacyjnej, regionalnej, krajowej i europejskiej (Vanhamäki i in., 2020). Zamiana ustalonych zachowań i norm została zamierzona jako stopniowy proces. Obejmuje to postawy wobec konsumpcji i odpadów, a także współpracę i współdziałanie między zainteresowanymi.

3.4. Terytorialny wymiar europejskiej polityki regionalnej

Polityka spójności na lata 2021-2027 kształtuje trajektorię rozwoju Unii Europejskiej, stanowiąc jedną trzecią długoterminowego budżetu UE. Przyznana na politykę spójności kwota, wynosząca łącznie 378 miliardów euro z funduszy UE, ma ogromny potencjał, ponieważ szacuje się, że przyniesie około 545 miliardów euro inwestycji uwzględniając współfinansowanie krajowe zarówno z sektora publicznego, jak i prywatnego (EC, 2023e). Ten znaczny napływ środków finansowych nie tylko podkreśla znaczenie, ale także demonstruje silne zaangażowanie we wspieranie wzrostu gospodarczego i rozwoju w państwach członkowskich poprzez ukierunkowane inicjatywy finansowe. To strategiczne podejście przyjęte przez Unię Europejską odzwierciedla jej zaangażowanie w ułatwianie postępu społeczno-gospodarczego zarówno na poziomie regionalnym, jak i ponadnarodowym. Poprzez kierowanie znacznych zasobów do tych programów finansowania, istnieje możliwość wprowadzenia zmian w różnych dziedzinach, takich jak rozwój infrastruktury, badania i innowacje, poprawa edukacji, gospodarka cyrkularna. W latach 2021-2027 w ramach polityki spójności przydzielane środki finansowe i podejmowane działania ukierunkowane są na osiągnięcie pięciu celów:

1. Bardziej inteligentna Europa – innowacyjna i inteligentna transformacja gospodarcza (1. cel);
2. Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa (2. cel);
3. Lepiej połączona Europa – mobilność i regionalne połączenia teleinformatyczne (3. cel);
4. Europa o silniejszym wymiarze społecznym – wdrażanie Europejskiego filaru praw socjalnych (4. cel);
5. Europa bliżej obywateli – zrównoważony i zintegrowany rozwój obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych (5. cel).

Uwzględniając powyższe cele polityczne sformułowane zostały szczegółowe, które są monitorowane za pomocą określonej liczby wskaźników. Takie podejście pozwala na skuteczne

śledzenie i ocenę postępów w realizacji tych celów. Zastosowanie wskaźników ułatwia ocenę i monitorowanie skuteczności i przejrzystości w procesach kształtowania polityki regionalnej. Wdrożenie ram monitorowania odgrywa również rolę w identyfikowaniu luk lub wyzwań, które mogą pojawić się podczas procesu wdrażania. Regularnie mierząc wyniki w odniesieniu do ustalonych wskaźników, decydenci mogą ocenić skuteczność i efektywność swoich inicjatyw. Podejście oparte na danych umożliwia podejmowanie decyzji w oparciu o dowody, zapewniając dokładne informacje, na których można oprzeć przyszłe działania (Rokicki, 2011). Uwzględniając zarówno nadrzędne cele polityki, jak i szczegółowe cele tworzony jest obraz nie tylko na poziomie ogólnym, ale także w odniesieniu do poszczególnych obszarów interwencji (Tabela 30).

Tabela 30 Cele polityki spójności UE w okresie 2021-2027 i liczba wskaźników monitorowania zastosowanych w umowie partnerstwa w Polsce

Cel polityki	Cel szczegółowy (nazwy skrócone)	Wskaźnik produktu	Wskaźnik rezultatu	Liczba ogółem
CP1 Bardziej inteligentna Europa	RSO 1.1 Badania i innowacje	10	9	19
	RSO 1.2 Cyfryzacja społeczeństwa	2	3	5
	RSO 1.3 Konkurencyjność MŚP	2	4	6
	RSO 1.4 Umiejętności w zakresie inteligentnej specjalizacji	2	2	4
	RSO 1.5 Łączność cyfrowa	2	2	4
CP2 Bardziej przyjazna dla środowiska Europa	RSO 2.1 Efektywność energetyczna	5	3	8
	RSO 2.2 Energia odnawialna	2	2	4
	RSO 2.3 Inteligentne systemy energetyczne	3	2	5
	RSO 2.4 Przystosowanie się do zmian klimatu	8	4	12
	RSO 2.5 Zrównoważona woda	3	3	6
	RSO 2.6 Gospodarka o obiegu zamkniętym	3	3	6
	RSO 2.7 Ochrona przyrody i różnorodności biologicznej	4	3	7
	RSO 2.8 Zrównoważona mobilność miejska	6	3	9
CP3 Połączona Europa	RSO 3.1 Zrównoważona TEN-T	7	6	22
	RSO 3.2 Zrównoważony transport	9		
CP4 Społeczna Europa	RSO 4.1 Infrastruktura rynku pracy	1	1	2
	RSO 4.2 Infrastruktura kształcenia i szkoleń	2	2	4
	RSO 4.3 Integracja społeczności marginalizowanych	2	1	3
	RSO 4.4 Integracja obywateli państw trzecich	1	1	2
	RSO 4.5 Dostęp do opieki zdrowotnej	2	3	5
	RSO 4.6 Kultura i zrównoważona turystyka	1	1	2
CP5 Europa bliższa obywatelom	RSO 5.1 Zintegrowany rozwój na obszarach miejskich	6	-	6
	RSO 5.2 Zintegrowany rozwój na innych obszarach			
Współpraca	Wspólne wskaźniki Interreg	13	7	20

Sprawiedliwa transformacja	JSO1.1 Sprawiedliwa transformacja ⁴⁰	1	1	2
	Ogółem	97	66	163

Źródło: opracowanie własne na podstawie (EC, 2021d)

W Polsce za wdrażanie Funduszy Europejskich od 2019 roku odpowiada Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. Jego zadaniem jest nadzorowanie i administrowanie realizacją celów określonych w Umowie Partnerstwa - dokumencie, który określa alokację środków z Funduszy Europejskich. Polska podjęła znaczące kroki w celu zapewnienia zgodności z przepisami prawa i procedurami w zakresie alokacji Funduszy Europejskich. Instytucją audytową, która nadzoruje system zarządzania i kontroli jest Generalny Inspektor Kontroli Skarbowej. Generalny Inspektorat ściśle współpracuje z interesariuszami, takimi jak Ministerstwo Finansów i urzędy kontroli skarbowej we wszystkich 16 województwach. Takie wspólne podejście zapewnia kompleksowy nadzór zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym. Głównym zadaniem tej instytucji jest przeprowadzanie audytów dotyczących zgodności funkcjonowania i certyfikacji systemu wykorzystania funduszy UE (MFiPR, 2022c).

W celu zapewnienia przejrzystości i odpowiedzialności w wykorzystaniu Funduszy Europejskich, konieczne jest, aby wszystkie wydatki były należycie poświadczane. Proces certyfikacji obejmuje kompleksowy przegląd dokumentów finansowych w celu zapewnienia ich wiarygodności, autentyczności i zgodności z przepisami prawa. W sytuacjach, w których wykryte zostaną nieprawidłowości lub rozbieżności w alokacji Funduszy Europejskich, konieczne staje się, aby odpowiedzialne strony zwróciły otrzymane finansowanie. Aby zwiększyć efektywność wdrażania i ułatwić monitorowanie, a także działania audytowe wykorzystywany jest zintegrowany system informatyczny. Służy on jako centralne repozytorium zawierające informacje dotyczące różnych programów i projektów. Dodatkowo usprawni on cały cykl realizacji projektu od jego rozpoczęcia do zakończenia, ułatwiając procesy certyfikacji za pomocą środków cyfrowych (MFiPR, 2022c).

Przydział i wykorzystanie Funduszy Europejskich regulują przepisy Unii Europejskiej⁴¹, a także ustawa o zasadach realizacji programów w zakresie polityki spójności

⁴⁰ W załączniku III do rozporządzenia w sprawie FST wymieniono odpowiednie wspólne wskaźniki, które są głównie podzbiorami wspólnych wskaźników EFRR i EFS. Niniejsza tabela przedstawia oddzielnie dwa specyficzne wskaźniki FST z rozporządzenia w sprawie FST.

⁴¹ 1. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/1060 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu, Migracji i Integracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu Wsparcia Finansowego na rzecz Zarządzania Granicami i Polityki Wizowej (zwane „rozporządzeniem ogólnym”),

finansowanych w latach 2014-2020. Biorąc pod uwagę, że różne instytucje są odpowiedzialne za wdrażanie konkretnych programów, konieczne jest ustanowienie ujednoliconego podejścia. Aby osiągnąć ten cel, Minister Funduszy i Polityki Regionalnej wydaje wytyczne obejmujące różne obszary. Dokumenty te, znane jako wytyczne horyzontalne, zapewniają spójność we wszystkich instytucjach zaangażowanych we wdrażanie programów ⁴².

Każdy program operacyjny współpracuje z komitetem monitorującym, któremu powierzono obowiązki zgodnie z rozdziałem 5 Ustawy z dnia 28 kwietnia 202r. (Dz.U, 2022). Zadania te obejmują ocenę postępów w realizacji programu, dogłębną analizę wszelkich potencjalnych wyzwań, które mogą utrudniać osiągnięcie wyznaczonych celów, oraz aktywną współpracę przy zatwierdzaniu modyfikacji w celu zwiększenia skuteczności programu. Komitet monitorujący przygotowuje i zatwierdza kryteria oceny i wyboru projektów ściśle powiązanych z odpowiednimi programami. Skład jest starannie określony i obejmuje przedstawicieli różnych podmiotów, takich jak władze rządowe, administracja lokalna oraz partnerzy społeczno-gospodarczy. Taki skład zapewnia integracyjne podejście do procesów decyzyjnych poprzez uwzględnienie perspektyw wielu interesariuszy zaangażowanych w rozwój regionalny i umożliwia reprezentację zgodnie z nowym paradygmatem rozwoju terytorialnego (MFiPR, 2022c; Tkaczyński & Świstak, 2013).

Ewaluacja jest systematyczną procedurą wykorzystywaną do oceny wpływu programów i projektów, które otrzymują finansowanie z Funduszy Europejskich. Jej głównym celem jest ocena poziomu jakości i skuteczności tych inicjatyw. Tradycyjnie ewaluacja jest

2. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/1059 z dnia 24 czerwca 2021 r. w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących celu „Europejska współpraca terytorialna” (Interreg) wspieranego w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz instrumentów finansowania zewnętrznego (zwane „rozporządzeniem ws. EWT (Interreg)”), 3. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/1058 z dnia 24 czerwca 2021 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Funduszu Spójności (zwane „rozporządzeniem ws. EFRR i Funduszu Spójności”), 4. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/1057 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające Europejski Fundusz Społeczny Plus (EFS+) oraz uchylające rozporządzenie (UE) nr 1296/2013 (zwane „rozporządzeniem ws. EFS+”), 5. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2021/1056 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (zwane „rozporządzeniem ws. FST”).

⁴² Obowiązujące wytyczne na dzień 1 sierpnia 2023r. Wytyczne dotyczące sposobu korygowania nieprawidłowych wydatków; warunków księgowania wydatków oraz przygotowania prognoz wniosków o płatność do Komisji Europejskiej w ramach programów polityki spójności; szczegółowego opisu priorytetów (SZOP) krajowych i regionalnych programów; komitetów monitorujących; ewaluacji polityki spójności; wyboru projektów; monitorowania postępu rzeczowego realizacji programów; kontroli realizacji programów polityki spójności; realizacji zasady partnerstwa; kwalifikowalności wydatków; korzystania z usług ekspertów w programach; realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych; warunków gromadzenia i przekazywania danych w postaci elektronicznej; wykorzystania środków pomocy technicznej; korzystania z usług ekspertów w programach Interreg; zagadnień związanych z przygotowaniem projektów inwestycyjnych, w tym hybrydowych; realizacji projektów z udziałem środków Europejskiego Funduszu Społecznego Plus w regionalnych programach; informacji i promocji Funduszy Europejskich, Wytyczne dla Krajowego Kontrolera w programach Europejskiej Współpracy Terytorialnej (MFiPR, 2022c);

przeprowadzana poprzez zlecone badania ewaluacyjne przez instytucje odpowiedzialne za wdrażanie tych funduszy. Ostatecznym celem ewaluacji jest poprawa samego procesu, przede wszystkim poprzez wprowadzanie zmian w działaniach wdrożeniowych podczas działania programu, aby skutecznie osiągnąć wcześniej określone cele lub ocenić sukces i wydajność konkretnych programów lub projektów po ich zakończeniu (MFIPR, 2023a).

Odpowiedzialność za rozdzielanie i kontrolowanie funduszy jest rozłożona na wiele różnych instytucji. Ta złożoność strukturalna wynika z wielu czynników, zarówno wewnątrz kraju, jak i poza nim. Na szczeblu krajowym odpowiedzialne są organy rządowe, takie jak ministerstwa. W Polsce Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej dla programów krajowych i współpracy terytorialnej oraz Zarządy Województw dla programów regionalnych. Kompetencje w tym zakresie zostały określone w rozdziale VIII ustawy z dnia 28 kwietnia 2022r i przedstawione syntetycznie w Tabela 31.

Tabela 31 Zadania instytucji zarządzającej programem współfinansowanym z funduszy polityki spójności na lata 2021-2027 w Polsce

Instytucja Zarządzająca	Instytucja Pośrednicząca oraz Instytucja Wdrażająca
– przygotowywanie propozycji kryteriów wyboru projektów, – wybór projektów do dofinansowania, – zawieranie z wnioskodawcami umów o dofinansowanie projektu lub podejmowanie decyzji o dofinansowaniu projektu, – zlecanie płatności oraz zlecanie wypłaty na rzecz beneficjentów, – zapewnianie aktualności i poprawności danych służących do monitorowania realizacji programu, – wykonywanie zadań dotyczących strategii audytu, – prowadzenie kontroli realizacji programu, – nakładanie korekt finansowych, – odzyskiwanie kwot podlegających zwrotowi, – ewaluacja programu, – monitorowanie postępów realizacji programu, – zapewnianie informacji o programie i jego promocja, – publikowanie na stronie internetowej danych zbiorczych dotyczących programu przekazywanych do Komisji Europejskiej, – wspieranie prac Komitetu Monitorującego.	Realizuje zadania w ramach programu zgodnie z katalogiem określonym dla Instytucji Zarządzającej z wyjątkiem określonym w art. 75 rozporządzenia ogólnego tj.: – decyzje o zwrocie środków na programy, projekty lub zadania oraz decyzje o zapłacie odsetek, zgodnie z przepisami Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, – decyzji o umorzeniu, odroczeniu lub rozłożeniu na raty spłaty zadłużeń związanych z wydatkami na programy, projekty czy zadania.

Źródło: (Dz.U, 2022)

W zakresie programów współpracy międzynarodowej Polska pełni rolę instytucji zarządzającej dla różnych programów transgranicznych. Należą do nich programy Południowy Bałtyk, Polska-Słowacja, Polska-Saksonia i Polska-Ukraina. Ponadto uczestniczymy również w programach zarządzanych przez partnerów zagranicznych. Programy transgraniczne to Litwa-Polska oraz Meklemburgia-Pomorze Przednie/Brandenburgia-Polska. Z drugiej

strony istnieją programy transnarodowe, takie jak Europa Środkowa i Region Morza Bałtyckiego i Europa (JTSEU, 2023).

W kontekście zarządzania zadaniami, możliwe jest przeniesienie ich do instytucji pośredniczących, które specjalizują się w dziedzinach finansowanych przez program finansowania UE. Przykładowo, w przypadku Programu Infrastruktura i Środowisko, w obszarze ochrony środowiska, gospodarki cyrkularnej, jako instytucję pośredniczącą wskazano Ministerstwo Środowiska. Po zatwierdzeniu przez Instytucję Zarządzającą, obowiązki związane z bezpośrednią alokacją wsparcia lub nadzorem nad realizacją projektu zostały przeniesione na Instytucje Wdrażające. Te instytucje wdrażające mogą obejmować jednostki podległe ministerstwom lub agencjom odpowiedzialnym za rozwój przedsiębiorczości lub transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej funkcję tę pełni Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej⁴³. W przypadku programów regionalnych funkcje te pełnią jednostki budżetowe Samorządów Województw (Harasimowicz, 2022).

Poprzez włączenie zielonych celów do projektów rozwoju regionalnego za pośrednictwem spójnych polityk, istnieje potencjał pozytywnego wpływu na wzrost gospodarczy przy jednoczesnym zwiększeniu dbałości o środowisko. Ponadto państwa członkowskie muszą zagwarantować, że wszystkie środki inwestycyjne i reformy określone w ich krajowych planach odbudowy i zwiększania odporności są zgodne z zasadą "nie czynić poważnych szkód", która została zdefiniowana w art. 9 ust. 4 rozporządzenia ogólnego (UE, 2021). Zgodność z tą zasadą podkreśla wyraźne zobowiązanie do minimalizowania negatywnego wpływu na środowisko związanego z tymi inicjatywami. Ponadto interwencja funduszy europejskich ma przyczyniać się do osiągnięcia celów sformułowanych zgodnie z artykułem 11 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej oraz celów określonych przez Organizację Narodów Zjednoczonych dotyczących zrównoważonego rozwoju. W ramach EFRR znaczna część jego zasobów finansowych - około 30% - została przeznaczona na wsparcie i ułatwienie osiągnięcia celów klimatycznych. Jest to zgodne z jedną z motywacji określonych w motywie 6 rozporządzenia w sprawie EFRR i Funduszu Spójności. Podobnie, w zakresie operacji Funduszu Spójności, jeszcze wyższy odsetek (około 37%) z całkowitej puli środków finansowych został przeznaczony na wspieranie celów związanych z klimatem. Podkreśla to zwiększony nacisk na podejmowanie wyzwań związanych ze zmianą klimatu

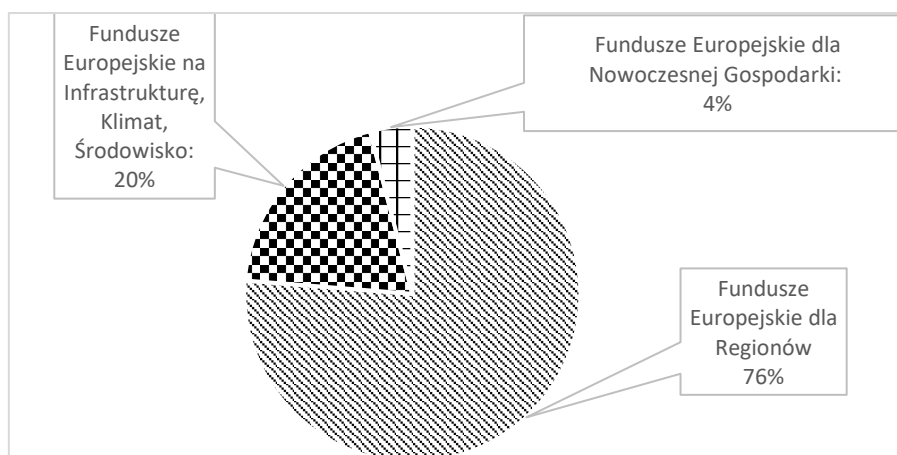
⁴³ Pełni funkcję instytucji wdrażającej dla priorytetów: Priorytet I Wsparcie sektorów energetyka i środowisko z Funduszu Spójności, Priorytet II Wsparcie sektorów energetyka i środowisko z EFRR (MFIPR, 2022c).

poprzez strategiczne inwestycje. Zgodnie z przepisami dotyczącymi Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Funduszu Spójności, należy podjąć działania zmierzające do osiągnięcia celu, jakim jest przeznaczenie 7,5% rocznych wydatków zgodnie z wieloletnimi ramami finansowymi na inicjatywy związane z ochroną różnorodności biologicznej w 2024 roku. Ponadto należy dołożyć starań, aby przeznaczyć 10% środków WRF rocznie zarówno w 2026, jak i 2027 r. również na wyżej wymienione cele (Bartocha i in., 2022).

Kierunki wsparcia funduszy europejskich odnoszą się do celów Europejskiego Zielonego Ładu i są wyraźnie określone w rozporządzeniach wykonawczych. Uwzględnienie kwestii środowiskowych w tym prawodawstwie, takich jak promowanie gospodarki cyrkularnej, redukcja emisji gazów cieplarnianych i wspieranie wysiłków na rzecz ochrony bioróżnorodności biologicznej, ilustruje wyraźne zobowiązanie do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju ekologicznego w całej Europie. Określone zostało to w postaci celów politycznych oraz celów szczegółowych. Dodatkowo określono kody interwencji finansowych, które *pogrupowane są według celów polityki, ale ich zastosowanie nie jest ograniczone do tych celów. Każdy zakres interwencji może być zastosowany w ramach dowolnego celu polityki. W szczególności w odniesieniu do celu polityki 5 w uzupełnieniu kodów dotyczących wymiarów wymienionych w ramach celu polityki 5 można wybrać wszystkie kody dla wymiarów w ramach celów polityki 1–4* (UE, 2021). Tak określony schemat finansowania w ramach całej polityki spójności w Polsce pozwala na określenie wielkości interwencji przeznaczonej na transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej.

Instytucje Zarządzające wszystkich 16 regionalnych programów operacyjnych oraz dwóch programów zarządzanych centralnie⁴⁴ uwzględniają w działaniach środki na finansowania transformacji. W przypadku programu operacyjnego Polska Wschodnia oraz Fundusze Europejskie dla Rybactwa transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej wskazana jest jako konieczna, ale bez wyznaczonej linii budżetowej. Łączna kwota alokowana na działania w latach 2021-2027 wynosi 813,2 mln euro w proporcjach zaprezentowanych na Wykres 12.

⁴⁴ Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko oraz Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (MFiPR, 2022c)

Wykres 12 Struktura środków skierowanych na budowanie gospodarki cyrkularnej z Funduszy Europejskich według kierunków alokacji w Polsce w latach 2021-2027

Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFIPR, 2022c)

Biorąc pod uwagę całkowitą wartość programów, udział planowanych wydatków w ramach kodów interwencji dotyczących gospodarki cyrkularnej wynosi odpowiednio dla programu:

1. Fundusze Europejskie dla Regionów – 1,86%,
2. Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko – 0,66%,
3. Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki – 0,41%,

Największa alokacja na cele szczegółowe dotyczące gospodarki cyrkularnej, wynosząca 2,9 mld złotych została alokowana w programach regionalnych. Tabela 32 prezentuje kody interwencji w ramach których alokowane zostały środki związane z celami szczegółowymi wspierającymi transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej.

Tabela 32 Alokacja środków funduszy europejskich wg. kodów interwencji w ramach pierwszego i drugiego celu politycznego polityki spójności w okresie 2021-2027 w Polsce

Kody interwencji	Wartość [PLN]
047. Energia odnawialna: wiatrowa	2 658 434
052. Inne rodzaje energii odnawialnej (w tym energia geotermalna)	3 987 653
080. Inne działania służące redukcji emisji gazów cieplarnianych np. wychwytywanie gazu pochodzącego ze składowisk odpadów	4 658 500
050. Energia odnawialna: biomasa	5 316 872
046. Wsparcie dla podmiotów, które świadczą usługi przyczyniające się do gospodarki niskoemisyjnej	9 223 830
172. Finansowanie krzyżowe	10 031 143
048. Energia odnawialna: słoneczna	10 633 739
068. Przetwarzanie odpadów resztkowych	14 907 200
040. Projekty w zakresie efektywności energetycznej i projekty demonstracyjne w MŚP	46 585 000
076 Wsparcie ekologicznych procesów produkcyjnych	69 877 500
072. Wykorzystanie materiałów pochodzących z recyklingu	164 218 237
070. Gospodarowanie odpadami przemysłowymi i handlowymi	211 081 363

073. Rewaloryzacja obszarów przemysłowych i rekultywacja skażonych gruntów	212 893 450
071. Promowanie wykorzystania materiałów pochodzących z recyklingu jako surowców	214 859 789
069. Zapobieganie powstawania odpadów przemysłowych, minimalizacja, segregacja, ponowne użycie, recykling	217 318 499
030. Procesy badawcze i innowacyjne w gospodarce o obiegu zamkniętym	313 536 858
075. Wsparcie ekologicznych procesów produkcji w MSP	557 606 420
067. Gospodarowanie odpadami z gospodarstw domowych	1 688 482 791
suma	3 757 877 278

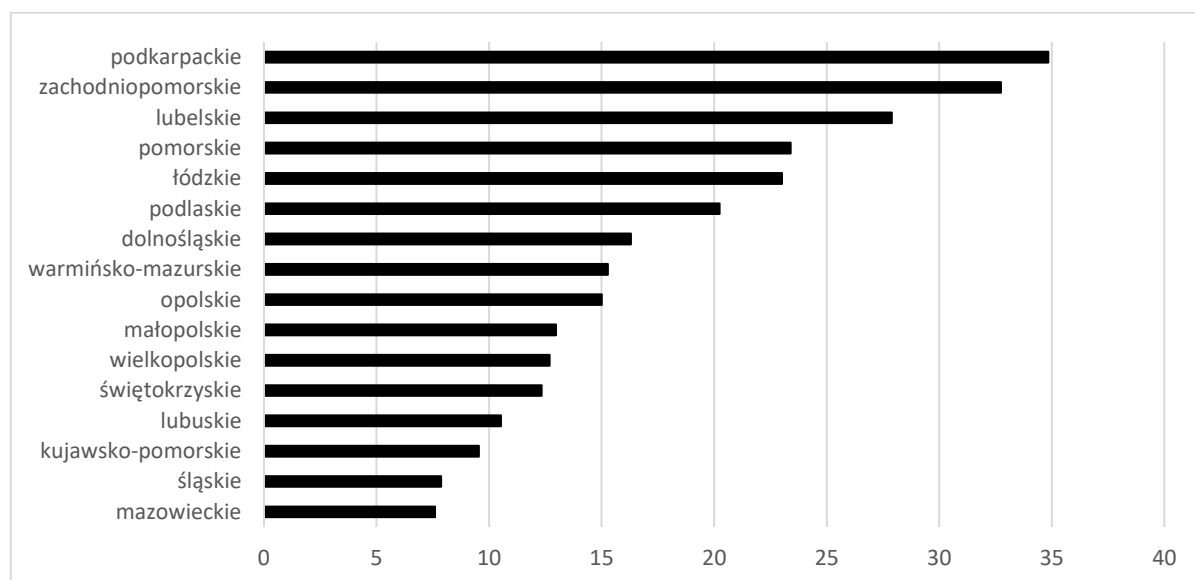
Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFiPR, 2022c)

Analizując przedstawione wartości zaobserwować można dominującą wartość dotyczącą zagospodarowania odpadów z gospodarstw domowych wynosząca 1,7 mld złotych. Zgodne jest to z prowadzoną przez samorządy i rząd polityką dotyczącą zagospodarowania odpadów u konsumentów⁴⁵.

W celu rozwoju gospodarki cyrkularnej Instytucje Zarządzające alokowały 1,9 mld złotych na interwencje związane z działaniami przedsiębiorstw. Niezbędne jest zwiększenie inwestycji w badania i innowacje w dziedzinie produktów ubocznych. Obejmuje to promowanie nowych rozwiązań technologicznych w zakresie gospodarki odpadami, takich jak wykorzystanie materiałów pochodzących z recyklingu oraz wdrażanie innowacyjnych modeli organizacyjnych, które koncentrują się na naprawie, ponownym użyciu i regeneracji. Ponadto wsparcie skierowane jest do małych i średnich przedsiębiorstw w postaci dofinansowania działań na rzecz przyjaznych dla środowiska procesów produkcyjnych. Wsparcie programów przeznaczone jest na stymulowanie rozwoju zielonych technologii w MŚP, ukierunkowanych w szczególności na środki poprawy efektywności energetycznej. Wsparcie strategii ma na celu całkowite zapobieganie wytwarzania odpadów przemysłowych poprzez wspieranie praktyk, które priorytetowo traktują segregację, ponowne wykorzystanie i metody recyklingu. Wymaga to nie tylko postępu technologicznego, ale także zmian w procedurach operacyjnych ze zrozumieniem, że odpady mogą służyć jako cenne zasoby, jeśli są odpowiednio traktowane. Rewitalizacja obszarów przemysłowych wraz z metodami rekultywacji skażonych gleb również należy do przewidzianych do realizacji interwencji. Dzięki tym wysiłkom planowane jest kompleksowe odejście od linearnych modeli gospodarowania, co doprowadzi do transformacji i cyrkularnych modeli produkcji w różnych gałęziach przemysłu i usług.

⁴⁵ Wynika to z ustawy o porządku w gminach, która określa obowiązki samorządów do prowadzenia polityki zagospodarowania odpadów na terenie jednostek samorządowych oraz z polityki rządu, która określana jest w polskim prawodawstwie. Zarówno w kontekście ustawy o BDO, jak i uzgadniania przygotowywanych przez samorządy Wojewódzkich Planów Zagospodarowania Odpadami.

Na podstawie dostępnych danych, można zauważyć wielkość alokowanych środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na interwencję związaną z transformacją w kierunku gospodarki cyrkularnej w poszczególnych województwach (Wykres 13). Działania podejmowane przez instytucje zarządzające regionalnymi programami operacyjnymi w celu promowania i wspierania zmiany sposobu funkcjonowania gospodarki wskazują różną priorytetowość w poszczególnych regionach.

Wykres 13 Wartość alokowanych środków EFRR w ramach regionalnych programów operacyjnych na interwencję związaną z transformacją w kierunku gospodarki cyrkularnej w przeliczeniu na jednego mieszkańca w okresie 2021-2027
Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFIPR, 2022c)

Średnio 17,6 złotego na jednego mieszkańca w okresie od 2021-2027 roku przeznaczone zostanie w ramach regionalnych programów na transformacje w kierunku gospodarki cyrkularnej z funduszy europejskich. W województwie Podkarpackim statystycznie beneficjentom zostało udostępnione 4,5 krotnie więcej środków w przeliczeniu na mieszkańca niż w województwie mazowieckim, czy śląskim, gdzie wartości są najniższe.

Spośród wszystkich regionalnych programów operacyjnych jedynie w woj. dolnośląskim nie zostały alokowane środki finansowe w ramach celu szczegółowego szóstego *Wspieranie transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym i gospodarki zasobooszczędnej (EFRR)* w celu politycznym 2. Cel ten jest dominującym instrumentem finansowym wykorzystywanym przez instytucje zarządzające do transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Tabela 33 prezentuje wszystkie cele szczegółowe, które zostały wskazane przez Instytucje Zarządzające programami operacyjnymi zarówno posiadające alokację finansową jak i bez tej alokacji, a odnoszące się do tematyki transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. W przygotowanej strategii realizacji programu wskazane są bowiem

treści odnoszące się bądź też realizacji projektów zgodnie z zasadami gospodarki cyrkularnej, ale nie zostały temu celowi dedykowane konkretne środki finansowe.

Tabela 33 Cele szczegółowe uwzględnione w programach Funduszy Europejskich dla Regionów w działaniach na rzecz transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w Polsce

Cele szczegółowe z alokowanymi środkami finansowymi w ramach Funduszy Europejskich dla Regionów
RSO1.1. Rozwijanie i wzmacnianie zdolności badawczych i innowacyjnych oraz wykorzystywanie zaawansowanych technologii (EFRR)
RSO1.3. Wzmacnianie trwałego wzrostu i konkurencyjności MŚP oraz tworzenie miejsc pracy w MŚP, w tym poprzez inwestycje produkcyjne (EFRR)
RSO1.4. Rozwijanie umiejętności w zakresie inteligentnej specjalizacji, transformacji przemysłowej i przedsiębiorczości
RSO2.6. Wspieranie transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym i gospodarki zasobooszczędnej (EFRR)
JSO8.1. Umożliwienie regionom i ludności łagodzenia wpływających na społeczeństwo, zatrudnienie, gospodarkę i środowisko skutków transformacji w kierunku osiągnięcia celów Unii na rok 2030 w dziedzinie energii i klimatu oraz w kierunku neutralnej dla klimatu gospodarki Unii do roku 2050 w oparciu o porozumienie paryskie (FST)
Cele szczegółowe bez alokowanych środków finansowych w ramach Funduszy Europejskich dla Regionów
RSO2.1. Wspieranie efektywności energetycznej i redukcji emisji gazów cieplarnianych (EFRR)
RSO2.2. Wspieranie energii odnawialnej zgodnie z dyrektywą (UE) 2018/2001, w tym określonymi w niej kryteriami zrównoważonego rozwoju (EFRR)
RSO2.4. Wspieranie przystosowania się do zmiany klimatu i zapobiegania ryzyku związanemu z klęskami żywiołowymi i katastrofami, odporności, z uwzględnieniem podejścia ekosystemowego (EFRR)
RSO2.5. Wspieranie dostępu do wody oraz zrównoważonej gospodarki wodnej (EFRR)
RSO2.7. Wzmacnianie ochrony i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich, oraz ograniczanie wszelkich rodzajów zanieczyszczenia (EFRR)
RSO2.8. Wspieranie zrównoważonej multimodalnej mobilności miejskiej jako elementu transformacji w kierunku gospodarki zeroemisyjnej (EFRR)
RSO3.2. Rozwój i udoskonalanie zrównoważonej, odpornej na zmiany klimatu, inteligentnej i intermodalnej mobilności na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym, w tym poprawa dostępu do TEN-T oraz mobilności transgranicznej (EFRR)
RSO4.1. Poprawa dostępu do zatrudnienia i działań aktywizujących dla wszystkich osób poszukujących pracy – w szczególności osób młodych, zwłaszcza poprzez wdrażanie gwarancji dla młodzieży – dla osób długotrwale bezrobotnych oraz grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji na rynku pracy, jak również dla osób biernych zawodowo, a także poprzez promowanie samozatrudnienia i ekonomii społecznej (EFS+);
RSO4.2. Poprawa równego dostępu do wysokiej jakości usług sprzyjających włączeniu społecznemu w zakresie kształcenia, szkoleń i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój łatwo dostępnej infrastruktury, w tym poprzez wspieranie odporności w zakresie kształcenia i szkolenia na odległość oraz online (EFRR)
RSO4.3. Wspieranie włączenia społeczno-gospodarczego społeczności marginalizowanych, gospodarstw domowych o niskich dochodach oraz grup w niekorzystnej sytuacji, w tym osób o szczególnych potrzebach, dzięki zintegrowanym działaniom obejmującym usługi mieszkaniowe i usługi społeczne (EFRR)
RSO4.4. Wspieranie dostosowania pracowników, przedsiębiorstw i przedsiębiorców do zmian, wspieranie aktywnego i zdrowego starzenia się oraz zdrowego i dobrze dostosowanego środowiska pracy, które uwzględnia zagrożenia dla zdrowia (EFS+)
RSO4.5. Zapewnianie równego dostępu do opieki zdrowotnej i wspieranie odporności systemów opieki zdrowotnej, w tym podstawowej opieki zdrowotnej, oraz wspieranie przechodzenia od opieki instytucjonalnej do opieki rodzinnej i środowiskowej (EFRR)
RSO4.6. Wspieranie równego dostępu do dobrej jakości, włączającego kształcenia i szkolenia oraz możliwości ich ukończenia, w szczególności w odniesieniu do grup w niekorzystnej sytuacji, od wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem przez ogólne i zawodowe kształcenie i szkolenie, po szkolnictwo wyższe, a także kształcenie i uczenie się dorosłych, w tym ułatwianie mobilności edukacyjnej dla wszystkich i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami (EFS+)

RSO5.1 Wsparcie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich (EFRR)

Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFiPR, 2022c)

Wybrane przez instytucje zarządzające cele szczegółowe wymagają skutecznych strategii realizacji. W ramach przyjętych programów określone są katalogi typów projektów, których realizacja przyczyni się do skutecznej realizacji strategii. Aby promować i przyspieszyć przejście na niskoemisyjną gospodarkę cyrkularną wzmocniana jest świadomość, udzielane są wskazówki i porady mieszkańcom, przedsiębiorcom i władzom lokalnym. Można to osiągnąć poprzez skuteczne kanały komunikacji, które rozpowszechniają informacje o działaniach wspierających koncepcję gospodarki o obiegu zamkniętym. Dodatkowo, podnoszenie wiedzy na temat efektywności energetycznej, a także zachęcanie do korzystania z odnawialnych źródeł energii jest częścią tych wysiłków.

Realizacja projektów obejmuje rozwój niezbędnej infrastruktury w celu zapewnienia efektywnego zarządzania odpadami w regionie. Obejmuje to różne aspekty, takie jak stworzenie infrastruktury do selektywnej zbiórki i przetwarzania różnych rodzajów odpadów, w tym szkła, metalu, plastiku, papieru, odpadów biodegradowalnych i innych. Ponadto wiąże się to z tworzeniem i obsługą obiektów takich jak centra recyklingu, sortownie, kompostownie, a także jednostki utylizacji odpadów niebezpiecznych.

Podstawowym celem jest usprawnienie systemu gospodarki stałymi odpadami komunalnymi poprzez zmniejszenie ogólnej produkcji, przy jednoczesnym zachęcaniu do ponownego wykorzystania i maksymalizacji odzysku poprzez recykling. W związku z tym znaczące inwestycje są ukierunkowane na rozbudowę i modernizację systemów gospodarki odpadami komunalnymi, szczególnie w obszarach, w których nie istnieje jeszcze technologia termicznego przekształcania z możliwością odzysku energii. Tabela 34 prezentuje zestawienie wszystkich wskazanych przez instytucje zarządzające efekty realizacji projektów w perspektywie 2021-2027.

Tabela 34 Planowane rezultaty interwencji funduszy strukturalnych w latach 2021-2027 w ramach transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w Polsce

Kod wskaźnika	Nazwa wskaźnika produktu	Miara	Wartość
PLR0006	Liczba przedsiębiorstw otrzymujących wsparcie w zakresie transformacji w kierunku zrównoważonego rozwoju	liczba przedsiębiorstw	41
PLR0060	Liczba wspartych punktów selektywnego zbierania odpadów komunalnych (PSZOK)	szt.	164
PLR0067	Masa unieszkodliwionych odpadów niebezpiecznych	tony	3 280
PLRR019	Liczba osób objętych selektywnym zbieraniem odpadów komunalnych	liczba osób	524 757

RC0003	Przedsiębiorstwa objęte wsparciem z instrumentów finansowych	liczba przedsiębiorstw	145
RC0034	Dodatkowe zdolności w zakresie recyklingu odpadów	tony/rok	489 581
RCO001	Przedsiębiorstwa objęte wsparciem (w tym: mikro, małe, średnie, duże)	liczba przedsiębiorstw	298
RCO002	Przedsiębiorstwa objęte wsparciem w formie dotacji	liczba przedsiębiorstw	750 185
RCO003	Przedsiębiorstwa objęte wsparciem z instrumentów finansowych	liczba przedsiębiorstw	580
RCO022	Dodatkowa zdolność wytwarzania energii odnawialnej (w tym: energii elektrycznej, energii cieplnej)	MW	89
RCO036	Liczba wybudowanych jednostek wytwarzania energii cieplnej z OZE	szt.	2 812
RCO074	Ludność objęta projektami w ramach strategii zintegrowanego rozwoju terytorialnego	liczba osób	2 559 968
RCO075	Wspierane strategie zintegrowanego rozwoju terytorialnego	wkłady do strategii	14
RCO107	Inwestycje w obiekty do selektywnego zbierania odpadów	euro	127 519 649
Kod wskaźnika	Nazwa wskaźnika rezultatu	Miara	Wartość
RCR 48	Odpady wykorzystywane jako surowce	tony/r	141 193
RCR02	Inwestycje prywatne uzupełniające wsparcie publiczne (w tym: dotacje, instrumenty finansowe)	euro	39 906 058
RCR047	Odpady poddane recyklingowi	tony/r	488 044
RCR103	Odpady zbierane selektywnie	tony/r	183 658
RCR31	Wytworzona energia odnawialna ogółem (w tym: energii elektrycznej, energii cieplnej)	MWh/rok	144 512

Źródło: opracowanie własne na podstawie (MFiPR, 2022c)

Lista potencjalnych beneficjentów, którzy kwalifikują się do otrzymania finansowania, obejmuje podmioty, które mają możliwość wnioskowania w ramach ogłaszanych konkursów. Kwalifikowalność podmiotów jest jedną z podstawowych cech ubiegania się o środki pomocowe. Wsparcie finansowe dla wniosków zgodnych z celami i priorytetami Funduszy Europejskich dla regionów odbywa się w systemie informatycznym. Ta możliwość pozwala beneficjentom ubiegać się o pomoc finansową i otrzymywać ją w celu realizacji odpowiednich projektów. Dostępność przyznanych funduszy w ramach programów umożliwia kwalifikującym się podmiotowym dostęp do zasobów potrzebnych do realizacji projektu. Katalog beneficjentów możliwych do ubiegania się o dofinansowanie obejmuje w szczególności poniższe kategorie (MFiPR, 2022c):

1. jednostki samorządu terytorialnego, ich związki, porozumienia i stowarzyszenia,
2. jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną,
3. spółki prawa handlowego, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki,
4. podmioty działające w oparciu o partnerstwo publiczno-prywatne,

5. jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną działające w sferze ochrony środowiska,
6. kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
7. mikro, małe, średnie i duże przedsiębiorstwa,
8. podmioty ekonomii społecznej.

Synergia między strategiami UE na obu poziomach krajowym/regionalnym ma znaczenie dla skutecznego wdrażania. Cele te są zgodne z polityką UE w zakresie osiągnięcia zrównoważonego rozwoju poprzez obieg zamknięty i przejście na odnawialne źródła energii. Przestrzegając tych ambitnych celów, nakreślonych w ramach wspomnianych powyżej, Polska zamierza skutecznie stawiać czoła istniejącym wyzwaniom środowiskowym, jednocześnie wspierając zrównoważony wzrost gospodarczy.

Podmioty polityki regionalnej i infrastruktura instytucjonalna procesów decyzyjnych kształtuje i wzmacnia wdrażanie strategii rozwoju regionalnego. Podmioty te są odpowiedzialne za formułowanie polityk, które odpowiadają na różne wyzwania gospodarcze, społeczne i środowiskowe, przed którymi stoją regiony. Określając priorytety i cele, podmioty te kierują alokacją zasobów na konkretne programy i inicjatywy mające na celu promowanie rozwoju regionalnego. Ponadto ułatwiają współpracę między różnymi interesariuszami, takimi jak agencje rządowe, władze lokalne, przedsiębiorstwa, środowiska akademickie, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, aby zapewnić skuteczne wdrażanie polityk regionalnych.

Infrastruktura instytucjonalna wspierająca procesy decyzyjne jest równie ważna dla zapewnienia przejrzystości i odpowiedzialności w kształtowaniu polityki regionalnej. Obejmuje to ustanowienie jasnych ról i obowiązków między odpowiednimi instytucjami lub organami zaangażowanymi w proces decyzyjny w regionie. Dzięki solidnym mechanizmom zarządzania, takim jak konsultacje publiczne lub ćwiczenia angażujące interesariuszy, takie jak metody budżetowania partycypacyjnego lub wielopoziomowe struktury zarządzania obejmujące wiele szczebli rządowych (np. krajowy-regionalny-lokalny), decyzje mogą być podejmowane wspólnie z wkładem wszystkich odpowiednich stron.

Rozdział 4. Rola samorządów terytorialnych w kształtowaniu polityki regionalnej Unii Europejskiej

4.1. Relacje zagraniczne samorządów terytorialnych

Prowadzenie polskiej polityki zagranicznej należy do kompetencji administracji rządowej. Minister właściwy do spraw zagranicznych koordynuje współpracę zagraniczną jednostek samorządu terytorialnego, sprawując tym samym kontrolę nad realizacją zadań z zakresu polityki zagranicznej powierzonej władzom samorządowym (SRP, 2016). W perspektywie polskiej konstytucji ostrożnie należy stosować określenia dotyczące współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego (W. Modzelewski, 2021). Nie posiadają one samodzielnej podmiotowości, a swoje działania prowadzą na podstawie zgody uzyskanej od rządu polskiego. W takiej sytuacji stosowane są określenia w postaci paradyplomacji lub współpracy zagranicznej. Zgodnie z prawem międzynarodowym samorządy mają prawo zrzeszać się, w tym przystępować do ponadnarodowych stowarzyszeń społeczności, a także współpracować ze wspólnotami innych państw. Zasady regulowane są w ramach dokumentów powstałych pod auspicjami Rady Europy (Perkowski, 2016):

1. Europejska Karta Samorządu Lokalnego (Dz. U., 1985). Karta ta ma charakter ogólny i w części odnosi się bezpośrednio do współpracy międzynarodowej samorządów. Przestrzeganie jej zapisów znacząco promuje współpracę międzynarodową polskich regionów, zapewniając im prawne i przewidywalne podstawy oraz, co najważniejsze, jednolite (przynajmniej w Europie) standardy;
2. Europejska Konwencja Ramowa o Współpracy Transgranicznej między Wspólnotami lub Władzami Terytorialnymi (Konwencja Madrycka Rady Europy) (Dz. U., 1980). Konwencja ta przyczynia się do wspierania współpracy transgranicznej, przyczyniając się do postępu gospodarczego i społecznego obszarów przygranicznych oraz wzmacniając poczucie wspólnoty łączącej narody Europy.

Legitymizuje to społeczności lokalne do odgrywania roli w rozwijaniu i wzmacnianiu współczesnej współpracy na arenie międzynarodowej, przyczyniając się do postępu i poczucia wspólnoty między narodami europejskimi. Działając jako interesariusze w krajobrazie dyplomatycznym umożliwiają silniejsze więzi międzyterytorialne⁴⁶ i ułatwiają rozwój społeczno-gospodarczy. Dodatkowo we wspólnotach Europejskich działania są regulowane

⁴⁶ Określenie międzyterytorialne obejmuje swoim zakresem regiony, ale także inne jednostki i wspólnoty terytorialne współpracujące na arenie międzynarodowej.

traktami umożliwiając m.in. reprezentowania interesów, zrzeszanie i udział w projektach międzynarodowych. Pozycja terytorium w społeczności międzynarodowej wiąże się z prawami, obowiązkami na arenie międzynarodowej, często określanym i zależny od czynników, takich jak uznanie przez inne państwa, członkostwo w organizacjach międzynarodowych, przestrzeganie traktatów międzynarodowych i zdolność do wywierania wpływu w sprawach międzynarodowych. W szczególności determinowane jest to pozycją ustrojową terytorium samorządowego kraju, w którym są one afiliowane (Tabela 35).

Tabela 35 Klasyfikacja typów państw scentralizowanych i zdecentralizowanych w kontekście możliwości współpracy samorządów na arenie międzynarodowej

Nazwa	Charakterystyka	Opis	Przykład
Państwo unitarne	scentralizowane	Rząd centralny sprawuje władzę nadrzędną, a wszelkie władze niższego szczebla lub władze lokalne mogą korzystać wyłącznie z uprawnień dozwolonych przez rząd centralny.	Francja, Japonia
Państwo federalne	zdecentralizowane	Suwerenne państwa podzielone na samorządne regiony lub stany, z których każdy ma własną konstytucję i rząd. Rząd centralny i rządy regionalne dzielą się uprawnieniami.	Stany Zjednoczone, Niemcy
Konfederacja	zdecentralizowana	Związek suwerennych państw, które w odniesieniu do niektórych funkcji wyrażają zgodę na rząd centralny; ale rząd centralny nie może wywierać władzy na państwa członkowskie bez ich zgody.	Konfederacja Szwajcarska
Państwo zdecentralizowane	zdecentralizowane	Państwo unitarne, w którym rząd centralny przekazał pewne uprawnienia ustawodawcze parlamentom lub zgromadzeniom niższego szczebla. Nadrzędna suwerenność nadal pozostaje w gestii rządu centralnego.	Wielka Brytania, Hiszpania
Państwo złożone	zarówno scentralizowane, jak i zdecentralizowane	Decentralizacja, w której różne rodzaje jednostek regionalnych współistnieją w tym samym państwie, w tym społeczności, regiony lub grupy językowe.	Belgia

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Perkowski, 2016)

Poziom autonomii i podział ról w zarządzaniu decydują o tym, czy państwo jest uważane za scentralizowane, zdecentralizowane czy mieszkanką obu. Kategoryzacja może zmieniać się w czasie ze względu na zmiany polityczne, ustawodawstwo lub inne czynniki. Rodzaj relacji i charakterystyka zależności między rządem centralnym a władzami określonego terytorium są czynnikami determinującymi kształtowanie aktywności podmiotów z tego terytorium na arenie międzynarodowej. Regiony o większej autonomii i zdecentralizowanych strukturach zarządzania, aby zabiegać o swoje interesy i wpływać na decyzje polityczne, wykorzystują aktywnie narzędzia rzecznictwa interesów. Mają one duże kompetencje do poruszania się po złożonym krajobrazie kształtowania polityki na szczeblu unijnym i wykorzystywania swojej wiedzy i sieci kontaktów do skutecznego angażowania decydentów (Kurczewska, 2011).

Na gruncie polskiego prawa stosunki zagraniczne jednostek reguluje ustawa⁴⁷ wskazana w art. 172 Konstytucji RP (Dz.U, 1997). W zakresie proceduralnym realizowane jest to poprzez przygotowanie stosownej uchwały przez organ stanowiący w jednostce samorządu terytorialnego dotyczącej członkostwa w stowarzyszeniu bezwzględnie większością ustalonego składu. Ponadto, aby decyzja o uczestnictwie stała się skuteczna, minister właściwy do spraw zagranicznych musi udzielić zezwolenia. Zezwolenie to uzyskuje się w drodze administracyjnej, jak określono w art. 4 - albo poprzez wydanie zgody, albo poprzez jej odrzucenie. Dodatkowo odwołanie z Konstytucji zostało zrealizowane przez akty prawne dotyczące organizacji jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów i województw). Szczególna delegacja w zakresie działań na arenie międzynarodowej dotyczy jedynie samorządu województwa, który obligatoryjnie uchwała priorytety współpracy zagranicznej (Dz.U, 1998)⁴⁸.

Podmioty lokalne i regionalne posiadając wpływ na sprawy globalne przyczyniają się do dynamiki stosunków międzynarodowych. Angażują się poprzez różne formy reprezentacji, w tym uczestnictwo w procesach kształtowania polityki, przedstawianie stanowisk i zaleceń decydentom, lobbowanie urzędników państwowych i prawodawców, uczestnictwo w spotkaniach i konsultacjach z zainteresowanymi stronami, tworzenie sojuszy z innymi grupami interesu lub organizacjami, które mają podobne cele. Aktywność można przyporządkować do trzech głównych form reprezentacji (Kurczewska, 2011):

1. Prowadzenie działań i kampanii bezpośrednich m.in. poprzez zakładanie przedstawicielstw w innym kraju;
2. Udział w pracach organizacji zrzeszających i reprezentujących interesy;
3. Uczestnictwo w pracach organizacji ponadnarodowych.

Pozwala to na określenie roli, jaką podmioty subnarodowe odgrywają w sprawach globalnych (Brańka, 2011). Trzy czynniki opisują zdolność i aktywność samorządu terytorialnego na arenie międzynarodowej są to: status międzynarodowy, potencjał międzynarodowy i umiędzynarodowienie (tabela 36).

⁴⁷ regulująca prawo do przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych (Dz.U, 2000)

⁴⁸ W przypadku gmin i powiatów rodzaj prowadzonej polityki zagranicznej jest objęty działaniami rządu.

Tabela 36 Czynniki określające status i obecność przedstawicieli terytorialnych na arenie międzynarodowej

Nazwa	Opis	Przykłady
Potencjał międzynarodowy	Rzeczywiste zasoby geograficzne, ekonomiczne, demograficzno-społeczne oraz technologiczne odgrywają rolę w kontekście gotowości i możliwości powstawania międzynarodowych relacji pomiędzy podmiotami operującymi na danym obszarze.	– Zasoby o charakterze materialnym tj.: liczba i struktura etniczna ludności, dostępność terytorium, zdolności produkcyjne przemysłu, liczba przedsiębiorstw zagranicznych. – Zasoby o charakterze organizacyjno-funkcjonalny, jak wykształcenie i struktura zawodowa społeczeństwa, organizacja i wydajność pracy, innowacyjność gospodarek. – Zasoby o charakterze kulturowym, edukacyjnym, sportowym, infrastrukturalnym w szczególności transportowym.,
Umiędzynarodowienie	To wieloaspektowy proces, który obejmuje pojawienie się lub rozwój cech związanych z obecnością podmiotów z określonego terytorium w sprawach globalnych. Obejmuje różne wymiary, w tym aspekty polityczne, gospodarcze, kulturowe i społeczne. Oznacza integrację z szerszymi kontekstami regionalnymi i globalnymi przez podmioty subnarodowe.	– Udział w konferencjach międzynarodowych, – Podpisywanie umów międzynarodowych, – Tworzenie sieci międzynarodowych i promowanie swoich interesów na arenie międzynarodowej, – Wymiana i współpraca gospodarcza, – Wymiana kulturalna, – Organizacja misji i targów wyjazdowych.
Status międzynarodowy	Stan określający pozycję terytorium w społeczności międzynarodowej będący pochodną czynników endo- i egzogenicznych. Wiąże się z pewnymi prawami, obowiązkami, zdolnościami arenie międzynarodowej.	– położenie geograficzne, – rozwój historyczny – członkostwo w organizacjach międzynarodowych, – przestrzeganie traktatów międzynarodowych, – zdolność do wywierania wpływu w sprawach międzynarodowych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Wolniak, 2018)

Internacjonalizacja jest szeroko prezentowaną koncepcją w dziedzinie ekonomii, szczególnie w odniesieniu do działalności przedsiębiorstw. Internacjonalizacja odnosi się do zaangażowania organizacji w różnorodne działania poza jej granicami krajowymi⁴⁹. Dzięki temu procesowi organizacje rozszerzają swoją działalność na rynki zagraniczne, oferując swoje produkty lub usługi na arenie międzynarodowej. Internacjonalizacja ma miejsce, gdy co najmniej jeden produkt lub usługa w portfolio organizacji zostaje powiązana z rynkiem zagranicznym. Dysproporcja ta na poziomie mikroekonomicznym wpływa na poziom makroekonomiczny. Obecność luki konkurencyjnej⁵⁰ ma negatywny wpływ na jednostki

⁴⁹ Pojęcie internacjonalizacji jest definiowane na wiele sposobów, ponieważ obejmuje różne znaczenia. R. Wolniak przedstawił podsumowanie najważniejszych i najbardziej zróżnicowanych definicji tego pojęcia (Wolniak, 2018)

⁵⁰ Koncepcja luki konkurencyjnej jest związana z gospodarką rynkową i reprezentuje rozbieżność między wzrostem działalności operacyjnej a charakterystyką popytu w danym środowisku. W kontekście obszaru (takiego jak miasto, region lub kraj) odnosi się do rozbieżności między potencjałem konkurencyjnym terytorium a jego faktycznym wykorzystaniem. Obejmuje to między innymi takie aspekty jak infrastruktura, poziom edukacji, dostępność technologii, jakość usług publicznych (Gorynia, 2001).

lokalne, ponieważ ogranicza ich zdolność do przyciągania inwestycji, generowania wzrostu gospodarczego i tworzenia miejsc pracy (Gorynia, 2002). Napotykają one przeszkody w skutecznym konkutowaniu na rynkach międzynarodowych, co dodatkowo hamuje ich ogólny postęp gospodarczy (Kisiel & Wojarska, 2014). Wzmacnianie konkurencyjności gospodarki następuje poprzez wzmacnianie obecności na arenie międzynarodowej w wymiarach wskazanych w tabeli 37.

Tabela 37 Wymiary determinant związane z zaangażowaniem podmiotu w działalność na arenie międzynarodowej.

Wymiar			
Ekonomiczny	Socjokulturowy	Polityczny i prawny	Międzyorganizacyjny
Odnosi się do rozszerzania działalności biznesowej, takiej jak sprzedaż, zaopatrzenie, inwestycje i produkcja, w różnych krajach.	Obejmuje zrozumienie i dostosowanie się do norm kulturowych, języka, zachowań i oczekiwań rynków zagranicznych.	Obejmuje zrozumienie i przestrzeganie zagranicznych przepisów, regulacji i środowisk politycznych.	Odnosi się do partnerstw z zagranicznymi firmami i instytucjami, które mogą ułatwić wejście i działanie na rynkach międzynarodowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Kuraś, 2022; Lee & Choi, 2017; McDonough i in., 2001; Rymarczyk, 2006)

Wykorzystanie i uwolnienie potencjału lokalnych zdolności innowacyjnych, wymaga zarówno od osób fizycznych, jak i organizacji inwestowania w zdobywanie wiedzy i edukację. Zaangażowanie w doskonalenie napędza kreatywność, oraz umożliwia głębsze zrozumienie megatrendów⁵¹, sprzyjając tym samym międzynarodowym przedsięwzięciom biznesowym. Nie można nie doceniać znaczenia inwestowania w infrastrukturę, która wspiera rozwój gospodarki opartej na wiedzy (Stożek, 2015). Takie inwestycje tworzą sprzyjające środowiska, w których pomysły mogą być pielęgnowane i przekształcane w innowacje. Współpraca między podmiotami publicznymi i prywatnymi na arenie międzynarodowej stwarza wyjątkowe możliwości i korzyści - od wzmocnienia istniejących relacji po rozszerzenie obszarów wpływów. Należy zauważyć, że terminy takie jak "internacjonalizacja", „umiędzynarodowienie” mogą mieć różne interpretacje w zależności od kontekstu, w którym są stosowane. W związku z tym przestrzeganie ustalonych instrumentów regulujących ich użycie pomaga zapewnić skuteczną komunikację między zainteresowanymi stronami zarówno lokalnie, jak i globalnie. (Brańka, 2010). Zrozumienie niuansów między tymi terminami w ramach koncepcyjnych znacznie wzbogaci skuteczność decyzji strategicznych. Internacjonalizacja jest powszechnie uznawana za dynamiczny i innowacyjny proces, napędzany przede wszystkim przez zdobywanie i stosowanie wiedzy (Gorynia & Jankowska, 2007). Określić zatem należy internacjonalizację za wielokierunkowe działanie, w ramach którego organizacje mają za cel poszerzyć swoją działalność np. poprzez eksport towarów

⁵¹ Zgodnie z definicją OECD przywołaną przez J. Szlachta, J. Goliński, W. Dziemianowicz megatrendy to zakrojone na szeroką skalę zmiany gospodarcze, społeczne, polityczne, przestrzenne środowiskowe lub technologiczne, które kształtują się powoli, ale gdy już się zakorzeniają, wywierają głęboki i trwały wpływ na wiele, jeśli nie większość ludzkich działań, procesów i sposobów postrzegania (Dziemianowicz i in., 2022)

i usług.. Jednocześnie, umiędzynarodowienie jest dążeniem do podnoszenia jakości usług oraz produktów w celu dostosowania się do globalnych trendów i konkurencji, niekoniecznie dążąc do ekspansji na dodatkowe rynki zagraniczne. (Wolniak, 2018). Precyzja ma znaczenie dla podmiotów w kontekście formułowania strategii i osiągania przewagi konkurencyjnej na arenie międzynarodowej, co za tym idzie - podnoszenia międzynarodowego statusu. Poprzez uwzględnienie czynników gospodarczych, podmioty mogą dostosować swoje działania do zmiennych warunków społecznych oraz preferencji klienta. Umożliwia to rozszerzanie rynkowej obecności oraz zdobywanie nowych segmentów międzykulturowej puli odbiorców produktów i usług (Szmigiel-Rawska, 2009).

Analizując stosunki zagraniczne przez pryzmat współpracy, możliwe staje się postrzeganie innych podmiotów w sprawach globalnych jako wartościowych partnerów, którzy współpracują i potencjalnie rozwijają przyjazne relacje. Zamiast postrzegać trudne kwestie i konflikty wyłącznie jako przeszkody do pokonania, są one widziane jako możliwości lub wyzwania do wspólnego rozwiązania. Ciężar relacji przesuwa się w kierunku zagwarantowania osiągnięcia celów przez wszystkich zaangażowanych partnerów. Każda ze stron uznaje swój potencjał wzajemnych korzyści. Podejście to podkreśla znaczenie uznania wspólnych korzyści i wspólnej pracy nad ich osiągnięciem (Zięba i in., 2015). Koncentrując się na współpracy, a nie na rywalizacji lub konflikcie, zaangażowanie dyplomatyczne może ułatwić dialog i wzmocnić zaufanie między narodami. Taka perspektywa nie tylko pozwala na skuteczniejsze rozwiązywanie złożonych kwestii, ale także promuje poczucie wzajemnych powiązań jak również współzależności w coraz bardziej zglobalizowanym świecie. Definiując potęgę międzynarodową jako hipotetyczną zdolność uczestnika stosunków międzynarodowych do użycia swoich materialnych i pozamaterialnych zasobów, w celu wykonania własnej woli, bez względu na sprzeciw lub współdziałanie innych uczestników (Kleinowski, 2010) zasadne jest uwzględnienie jednostki samorządu terytorialnego w budowaniu pozycji państwa na arenie międzynarodowej. Tworzy to wzajemne interakcje między instytucjami i organizacjami, które są niezbędne do napędzania rozwoju. Relacje wspomagają współpracę, koncentrując się na osiągnięciu wspólnego dobra, a nie indywidualnych interesów. Aby osiągnąć rozwój społeczno-gospodarczy wspierane jest aktywne uczestnictwo wszystkich zainteresowanych stron. Sprzyja to spójności społecznej i zapewnia harmonijną strukturę społeczną, która promuje postęp (Sadowski, 2014).

Internacjonalizacja i globalizacja są napędzane przez różne czynniki, takie jak liberalizacja towarów, usług i elementów produkcji, działania globalnych organizacji

i korporacji transnarodowych, rozwój nowych technologii i wpływ polityki rządowej (Dunning, 1988). Kluczowymi graczami są gospodarcze związki państw, takie jak Unia Europejska, NAFTA i ASEAN, które znacząco kształtują globalny handel. Inne ważne aspekty to fuzje oraz przejęcia, standaryzacja potrzeb konsumentów, pojawienie się gospodarek opartych na wiedzy i wartościach niematerialnych, ochrona własności intelektualnej, globalne sieci, międzynarodowe media i inwestycje zagraniczne. Rozwój wschodzących gospodarek, zwłaszcza Chin i Indii, również odgrywa kluczową rolę (Macias, 2009). Dynamika ta wpływa na lokalne i globalne strategie podmiotów, umożliwiając im czerpanie korzyści ze zmieniających się trendów i potrzeb konsumentów na całym świecie. W odniesieniu do siebie nawzajem, internacjonalizacja jest często postrzegana jako proces, który zasila szersze zjawisko globalizacji. Kiedy firma rozszerza działalność na skalę międzynarodową, przyczynia się do globalnych wzajemnych powiązań, które charakteryzują globalizację. Jednak coraz bardziej zglobalizowany świat z mniejszymi barierami handlowymi, łatwiejszym przepływem kapitału i rozprzestrzenianiem się technologii również ułatwia firmom proces internacjonalizacji. Oba te zjawiska wzajemnie na siebie oddziałują i wzmacniają się. Globalizacja jest szerszym, bardziej holistycznym procesem społeczno-gospodarczym, który oznacza rosnącą wzajemną łączność i współzależność. Z punktu widzenia terytorium znaczenie ma to w jaki sposób technologie, pomysły, informacje, gospodarki, kultury i systemy polityczne stają się zintegrowane ponad granicami (Chądzyński i in., 2007; Tassey, 2008).

Współpraca pomiędzy państwami (na szczeblu rządów centralnych), która była typowa w przeszłości, została uzupełniona przez nowe rodzaje działań między społecznościami lokalnymi i regionalnymi na arenie międzynarodowej. Działania wykraczają poza klasyczne formy tj. partnerstwo między gminami, miastami i regionami i umożliwiają zaangażowanie wszystkich podmiotów na poziomie ponadnarodowym i globalnym. Inicjatywy skupiają się na budowaniu więzi w obszarach określonych tematycznie takich jak handel, kultura czy ochrona środowiska. Rozszerzone relacje, tego rodzaju, skutkują wzrostem integracji horyzontalnej - czyli ściślejszą interakcją i synergią między różnymi obszarami zaangażowanymi w wytwarzanie nowej wartości z wykorzystaniem instrumentów paradyplomacji. Prowadzi to do zwiększonej koordynacji między różnymi podmiotami, przyczyniając się do ogólnego wzrostu i rozwoju. Tabela 38 prezentuje zbiorczy przegląd różnych form tej współpracy. Rośnie znaczenie tych działań w procesie kształtowania terytorium (Nowakowska, 2018)

Tabela 38 Formy współpracy samorządu terytorialnego na arenie międzynarodowej

Współpraca transgraniczna	Miasta bliźniacze lub miasta siostrzane	Fundusze pomocowe	Udział organizacji międzyrządowych
Obejmuje ona miasta, gminy lub regiony z różnych krajów współpracujące nad wspólnymi inicjatywami w celu sprostania wspólnym wyzwaniom lub możliwościom, zazwyczaj związanym z bliskością geograficzną, takimi jak wspólne zasoby wodne lub handel transgraniczny.	Wspieranie przyjaźni i zrozumienia między różnymi wspólnotami narodowymi normowana długoterminowymi umowami o współpracy w celu promowania więzi kulturowych i handlowych.	Wykorzystanie zagranicznych funduszy pomocowych w realizacji projektów infrastrukturalnych, promujących innowacje i zwiększenie produktywności, rozwój wiedzy i kompetencji, środki Banku Światowego, Funduszy Europejskich.	Uczestnictwo w organizacjach międzynarodowych skupiających się na kwestiach samorządowych, takich jak Rada Gmin i Regionów Europy (CEMR).
Partnerstwa regionalne	Międzynarodowe sieci	Sojusze	Wymiany i projekty współpracy
Obejmuje kilka samorządów lokalnych w danym regionie, które wspólnie wdrażają wspólną strategię rozwoju lub zajmują się wspólnymi kwestiami, takimi jak zrównoważony rozwój środowiska lub spójność społeczna.	Formalne lub nieformalne sieci lub stowarzyszenia, które ułatwiają wymianę doświadczeń i najlepszych praktyk między miastami na całym świecie tj. AER, ICMA, ERRIN UCLG.	Ponadnarodowe sojusze/konferencje, takie jak Globalne Porozumienie Burmistrzów na rzecz Klimatu i Energii, które wspiera wysiłki na szczeblu miejskim w celu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych i zwiększenia odporności na skutki zmian klimatu.	Partnerstwa te, często między miastami siostrzanymi, promują międzykulturowe zrozumienie i mogą obejmować programy w dziedzinie sztuki, sportu, edukacji i działalności społecznej
Wspólne inicjatywy rozwoju gospodarczego	Koordinacja działań w sytuacjach kryzysowych i bezpieczeństwa	Umowy dwustronne i wielostronne	Dzielenie się najlepszymi praktykami
Współpraca w celu zwiększenia konkurencyjności, np. tworząc transgraniczne strefy ekonomiczne lub współpracując przy wspólnych promocjach turystycznych.	Współpraca w zakresie reagowania kryzysowego, gotowości na wypadek katastrof lub bezpieczeństwa publicznego.	Formalne porozumienia w celu rozwiązywania wspólnych problemów i wyzwań.	Seminaria, warsztaty lub platformy internetowe wymiany wiedzy na temat polityk, strategii i inicjatyw, które odniosły sukces na różnych samorządach
Wspólne rzecznictwo [advocacy]	Współpraca tematyczna	Demokracja i prawa człowieka	Współpraca w ramach instytucji europejskich
Łączenie się w celu promowania wspólnego stanowiska w sprawie międzynarodowych polityk lub przepisów. Lobbowanie na rzecz zwiększenia zasobów lub uwagi ze strony rządów krajowych lub organizacji międzynarodowych.	Dzielenie się przez gminy spostrzeżeniami i wiedzą na temat planowania i rozwoju obszarów miejskich, takich jak transport publiczny, tereny zielone i projekty mieszkaniowe, edukacja, opieka zdrowotna, osiąganie celów klimatycznych ONZ.	Współpraca przy kampaniach lub projektach promujących demokrację, praworządność, prawa człowieka i zaangażowanie obywatelskie wśród swoich obywateli. Poprzez organizację wydarzeń tj. Międzynarodowy Dzień Praw Człowieka, Światowy Dzień Demokracji.	Uczestnictwo w pracach Europejskiego Komitetu Regionów poprzez przygotowywanie opinii. Udział w obradach Komisji i Parlamentu Europejskiego w zakresie głosu doradczego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Perkowski, 2008, 2012)

Przykładami działalności są trwałe partnerstwa między miastami i regionami, współpraca w dziedzinie rozwoju gospodarczego, uczestnictwo w sieciach miejskich, wspólne programy edukacyjne, oraz inicjatywy kulturalne. Międzynarodowa aktywność społeczności terytorialnych ma historię sięgającą czasów starożytnych (Klin i in., 2012), wskazać można najbardziej znaczące przykłady:

1. Liga Peloponeska, która została założona w drugiej połowie VI wieku p.n.e. pod przywództwem Spartan. Liga ta służyła jako sojusz wojskowy, skupiający wiele miast-państw położonych na Półwyspie Peloponeskim;
2. Ateńska Liga Morska /V wieku pne./ Liga ta zjednoczyła różne miasta jońskie, które były zagrożone agresją perską pod przywództwem Aten i miała na celu zapewnienie zbiorowego bezpieczeństwa przed zagrożeniami zewnętrznymi;
3. Ekspansja współpracy międzynarodowej w czasach średniowiecza odbywała się poprzez umowy handlowe znane już w XII wieku. Umowy te, określane jako "die Hanse" w języku niemieckim, co oznacza stowarzyszenie, zostały ustanowione przez zorganizowane społeczności lokalne w ramach autonomicznych systemów samorządu miejskiego. Hanza stanowiła platformę dla tych społeczności do angażowania się we współpracę gospodarczą i wspierały poczucie solidarności między nimi.

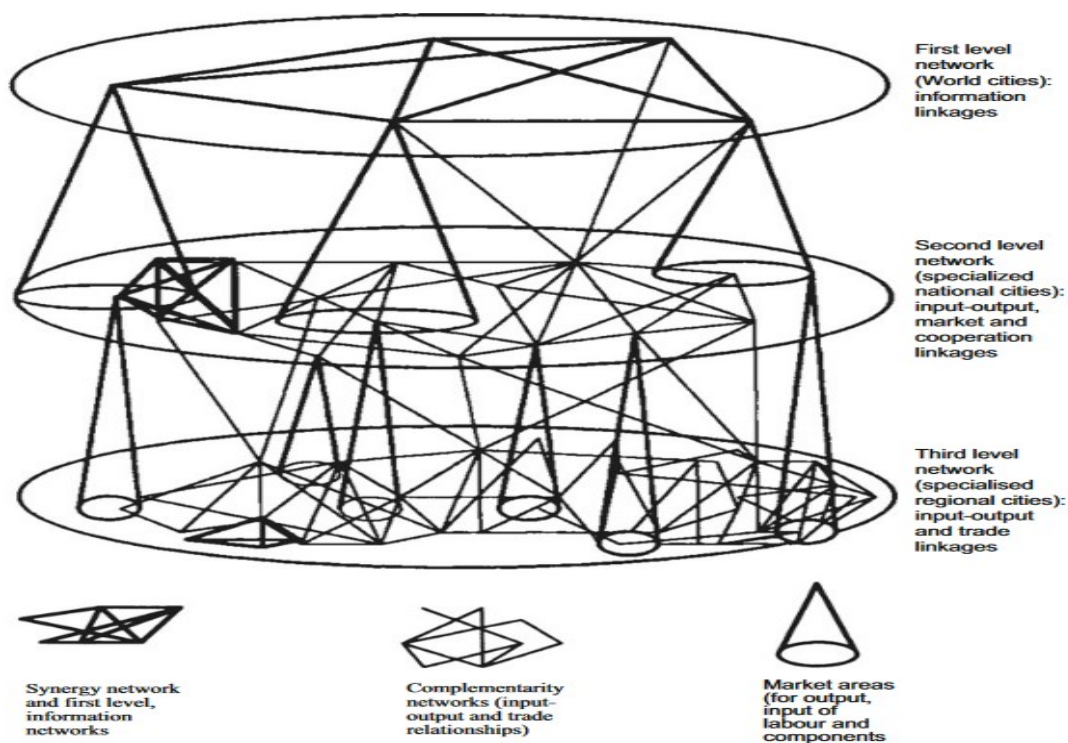
Społeczności terytorialne aktywnie angażowały się w sojusze i organizacje stowarzyszeniowe. Wyznaczając wczesne formy działalności i różne podejścia stosowane we wczesnych okresach historycznych osiągnęły wspólne cele i realizowane było wsparcie współpracy między różnymi podmiotami politycznymi na arenie międzynarodowej. Działanie to doprowadzało do efektu synergii, połączonych rezultatów większych niż przy wykorzystaniu własnych zasobów niezależnie (Rossignolo, 2009). Pierwotnie były to stowarzyszenia i organizacje mające jedynie interes gospodarczy. Miasta portowe działały na zasadzie wzajemnego popierania interesów handlowych swoich członków. Przywileje i udogodnienia obejmowały prowadzenie własnych magazynów, umów celnych - umożliwiała to stworzenie skutecznej sieci handlowej. Była to jedna z pierwszych form międzynarodowej współpracy gospodarczej na skalę europejską nie uczestnicząca w militarnych czy zbrojnych działaniach (Maruszczak, 2005).

Współczesne samorządy terytorialne powinny być postrzegane z szerszej perspektywy historycznej. Stanowią one integralny aspekt państw narodowych, społeczeństw masowych i demokratycznych systemów rządów prawa, które ewoluowały w trakcie XX-wiecznej historii. To właśnie w tej epoce nastąpiły głębokie zmiany geopolityczne po poważnych konfliktach,

takich jak I i II wojna światowa. Te zmiany geopolityczne doprowadziły do redefinicji jednostek politycznych i przesunięcia w kierunku decentralizacji i uznania regionalnej autonomii (Dumała, 2013). Miasta i gminy były aktywnie zaangażowane w promowanie pokoju i pojednania na kontynencie europejskim od samego początku projektu europejskiego (Kuklinski & Woźnika, 2012). Dla przykładu, burmistrzowie miast położonych wzdłuż granicy francusko-niemieckiej zaangażowali się w partnerstwo miast jako sposób na wspieranie wymiany kulturalnej i budowanie relacji między społecznościami z obu stron⁵².

Samorządy są zaangażowane w osiąganie celów polityki Unii Europejskiej, takich jak spójność terytorialna czy integracja gospodarcza, zwłaszcza poprzez uczestnictwo w programach Funduszy Europejskich w tym promujących współpracę międzyregionalną i transgraniczną (Interreg). Obszary tematyczne, takie jak edukacja, kultura czy badania naukowe, stanowią kolejne pola współpracy, często pobudzane przez programy finansowane przez UE (JTSEU, 2023; Nowińska-Łaźniewska & Nowak, 2007). W kontekście strukturalnym, samorządy mogą być aktywne w różnych sieciach i komitetach na szczeblu UE, gdzie mają możliwość dialogu i dzielenia się dobrymi praktykami. W ten sposób pełnią one rolę w międzynarodowej wymianie doświadczeń i tworzeniu strategii mających na celu zaspokajanie wspólnych potrzeb i wyzwań. Samorządy terytorialne stają się nie tylko ważnymi graczami w dyplomacji na poziomie lokalnym, ale stają się również częścią szerszego systemu współpracy międzynarodowej o hierarchicznym charakterze. Funkcje, poziomy dochodów i siła na arenie międzynarodowej są określane np. przez odpowiednie rankingi. Każde terytorium jest nierozzerwalnie związane ze swoją pozycją w tej hierarchii (Schemat 9).

⁵² Pierwszą umowę partnerską podpisały władze niemieckiego Ludwigsburga i francuskiego Montbéliard (Łucyk, 2019).

Schemat 9 Hierarchia sieciowa miast na arenie międzynarodowej
Źródło: (Camagni, 2017)

Przedstawione powyżej ramy historyczno-teoretyczne stanowią podstawę do opracowania podejść politycznych, które koncentrują się na współpracy. Strategie te opierają się na podziale obowiązków i zwiększeniu przewagi konkurencyjnej. Na arenie międzynarodowej znaczenie ma włączenie się jednostek terytorialnych w globalny system gospodarczy (A. Florczak & Lisowska, 2014). Eksploracja tych koncepcji przyczynia się do teoretycznego zrozumienia samorządów funkcjonujących w modelu gospodarki cyrkularnej, szczególnie w odniesieniu do ich transformacji (Schwab, 2020). Wsparcie innowacji i osiągnięcie skutecznego zarządzania zasobami wiązać się powinno z definiowaniem zintegrowanych ram. Ramy te powinny obejmować strategie, takie jak platformy rozwoju współpracy między zainteresowanymi stronami, inicjatywy budowania sieci wymiany wiedzy między różnymi sektorami i etapami łańcuchów wartości.

Jedną ze znaczących platform tworzy Rada Gmin i Regionów Europy (CEMR). Jest to organizacja reprezentująca samorządy lokalne i regionalne w całej Europie⁵³. Zrzesza 60 stowarzyszeń członkowskich z 40 krajów należących do Rady Europy i obejmuje wszystkie 27 państw członkowskich Unii Europejskiej. Łącznie CEMR reprezentuje około 150 000 gmin i regionów. Cele CEMR obejmują promowanie i zwiększanie roli i znaczenia samorządów lokalnych i regionalnych w Europie. Poprzez swoje działania CEMR stara się wpływać na

⁵³ Rada Gmin i Regionów Europy (CEMR) jest najszerszym europejskim stowarzyszeniem samorządów lokalnych i regionalnych, które zrzesza milion demokratycznie wybranych polityków europejskich (CCRE, 2023)

prawodawstwo europejskie w imieniu gmin i regionów, na różnych frontach polityki, takich jak ochrona środowiska, równość i decentralizacja. Zapewniając platformę wymiany wiedzy, współpracy przy wspólnych projektach i dzielenia się najlepszymi praktykami, CEMR ma również na celu wzmocnienie potencjału samorządów lokalnych i regionalnych na całym kontynencie. Rada Gmin i Regionów Europy (CEMR) jest europejską sekcją UCLG.

Innym ważnym przykładem jest United Cities and Local Governments (UCLG) to globalna sieć miast oraz samorządów i stowarzyszeń lokalnych, regionalnych oraz metropolitalnych⁵⁴. Założona w Paryżu w 2004 roku, UCLG ma na celu reprezentowanie jak również obronę interesów samorządów lokalnych na arenie światowej, niezależnie od wielkości społeczności, którym służą. Główne obszary działalności UCLG koncentrują się wokół budowania potencjału, promowania samorządności lokalnej, wspierania międzynarodowej współpracy między miastami i ich stowarzyszeniami oraz zwiększania roli samorządów lokalnych w polityce globalnej. Sieć United Cities and Local Governments (UCLG) reprezentuje około 240 000 samorządów terytorialnych, skupionych w ponad 175 stowarzyszeniach krajowych w ponad 140 krajach. Ta rozległa reprezentacja umożliwia UCLG bycie wpływowym głosem na scenie globalnej, promowanie interesów i perspektyw lokalnych przed instytucjami międzynarodowymi oraz wspieranie poczucia wspólnej tożsamości i wzajemnego wsparcia wśród samorządów lokalnych i regionalnych na całym świecie.

W Polsce funkcjonuje 6 ogólnopolskich organizacji samorządowych: Związek Miast Polskich, Unia Metropolii Polskich, Unia Miasteczek Polskich, Związek Województw RP, Związek Powiatów Polskich, Związek Gmin Wiejskich RP. Współpraca z organami państwa oraz innymi organizacjami międzynarodowymi ujęta jest jako działanie statutowe w 3 spośród nich (K. Czarnecki i in., 2017). W zakresie jednostek samorządu terytorialnego rozwój współpracy międzynarodowej przez ponad połowę podmiotów wskazywane jest jako korzyść z członkostwa w UE (Wenerski, 2013).

⁵⁴ Światowy sojusz miast, samorządów regionalnych i metropolitalnych, a także ich stowarzyszeń, UCLG ma na celu wspieranie, ochronę i zwiększanie wpływu samorządów lokalnych i regionalnych, aby zapewnić, że żadna osoba ani lokalizacja nie pozostanie w niekorzystnej sytuacji (UCLG, 2023)

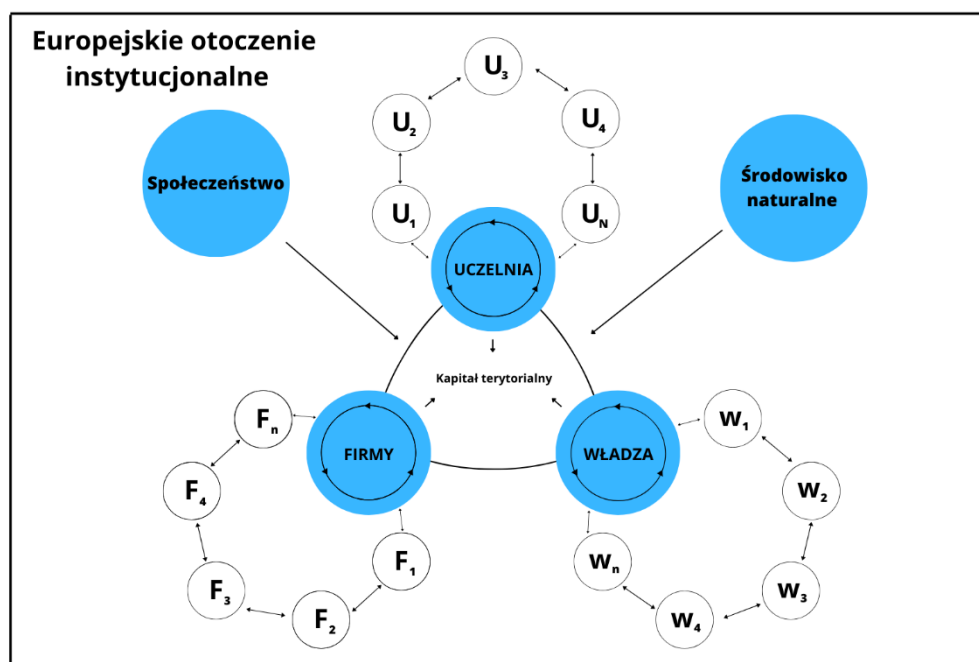
4.2. Zakres i instytucje paradyplomacji samorządów terytorialnych w obszarze polityki regionalnej

Sieciowy model polityki, który jest przypisywany instytucjom takim jak Unia Europejska, wymaga obecności różnych grup interesu w procesie decyzyjnym. W kontekście struktury decyzyjnej w UE, legitymacja do podejmowania decyzji politycznych rozproszona jest pomiędzy różne podmioty publiczne i prywatne, które dążą do zdobycia wpływu na te procesy decyzyjne (Graniszewski, 2013). Grupy interesu odgrywają rolę jako pośrednicy między tymi reprezentowanymi podmiotami a organami odpowiedzialnymi za pracę legislacyjną i administracyjną. Samorządowcy biorący udział wyróżniają się zróżnicowanymi motywacjami oraz celami. Grupy interesu bezpośrednio zaangażowane są w proces formowania polityki europejskiej poprzez dzielenie się zasobami i informacjami między decydentami a przedstawicielami interesów lokalnych i regionalnych dzięki temu (Sulek, 2006):

- Decydenci otrzymują od grup interesu informacje oraz wsparcie, które pomagają im podejmować świadome decyzje dotyczące treści finalnych postanowień;
- Przedstawiciele interesów pozyskują wpływ na kształtowanie i ustalanie konkretnej zawartości tych postanowień;
- Przedstawiciele interesów uczestnicząc w procesach kształtowania decyzji pozyskują wiedzę na temat aktualnych kierunków rozwoju i możliwość implementacji w gronie swoich terytorialnych interesariuszy.

Bezpośrednie zaangażowanie grup interesu we współtworzeniu polityk ma swoje korzenie w idei europeizacji. Odnosi się do rozwoju aktywności reprezentantów na szczeblu supranarodowym jako rezultatu integracji europejskiej (ESPAS, 2017). Aby skutecznie kształtować politykę europejską, konieczne jest wspieranie komunikacji i współpracy między różnymi grupami interesu i instytucjami UE. Poprzez aktywne angażowanie regionalnych i lokalnych interesariuszy w proces decyzyjny, szeroki zakres tematów może przyczynić się do rozwoju polityki. Takie inkluzywne podejście wzmacnia pozycję interesariuszy na wszystkich poziomach, zapewniając, że ich obawy i spostrzeżenia są uznawane i uwzględniane w formułowaniu polityki. Współpraca międzynarodowa i korzystanie z instytucji europejskich daje grupom interesu możliwość wpływania na stanowiska polityczne i oferowania zaleceń dotyczących rozwoju kapitału terytorialnego w gospodarce cyrkularnej. Wykorzystując te kanały, interesariusze mogą przyczynić się do kształtowania polityk promujących

zrównoważone praktyki i maksymalizujących korzyści płynące z modelu gospodarki o obiegu zamkniętym (Schemat 10).

Schemat 10 Kształtowanie kapitału terytorialnego wykorzystujące współpracę międzynarodową
Źródło: opracowanie własne

W zarządzaniu ponadnarodowym grupy interesu zyskały znaczący wpływ ze względu na ograniczoną rolę partii politycznych w dostosowywaniu się do wyjątkowej dynamiki areny ponadnarodowej (Ruszkowski, 2015). W odróżnieniu od krajowych systemów politycznych, które opierają się na tradycyjnych mechanizmach, takich jak wybory i podziały na opozycję i koalicję, mechanizmy te nie są tak widoczne i ukształtowane w systemie globalnym. W rezultacie grupy interesu wykorzystały tę lukę, aktywnie uczestnicząc w kształtowaniu procesów politycznych ponad granicami. Wzrost znaczenia grup interesu można przypisać różnym czynnikom, takim jak globalizacja i zwiększone wzajemne powiązania między narodami. W tym kontekście tradycyjna polityka partyjna często ma trudności ze skutecznym reprezentowaniem różnorodnych interesów w ponadnarodowych strukturach zarządzania (Klimowicz & Pacześniak, 2014). Należy jednak zauważyć, że choć wielopoziomowe zarządzanie zwiększa wpływ w procesach decyzyjnych na szczeblu międzynarodowym, to toczy się również debata na temat jego wpływu na zasady demokracji. Krytycy twierdzą, że nadmierny wpływ różnych podmiotów może podważać wartości demokratyczne większości poprzez zniekształcanie wyników polityki publicznej w oparciu wyłącznie o wąskie interesy, a nie szersze względy dobrobytu społecznego (Eising, 2008; Topaloglou & Ioannidis, 2022). Zrozumienie rosnącego znaczenia grup interesu w zarządzaniu ponadnarodowym wymaga

uznania zarówno ich roli w reprezentowaniu różnych perspektyw, jak i potencjalnych wyzwań związanych z osiągnięciem decyzji politycznych.

Autonomia Unii Europejskiej odnosi się do koncepcji, zgodnie z którą UE działa w ramach własnego niezależnego systemu prawnego. Ten system prawny jest odrębny od prawa krajowego państw członkowskich i może tworzyć, interpretować i wdrażać przepisy na poziomie UE (Witkowska, 2013). Autonomia ta pozwala funkcjonować jako niezależny podmiot, z możliwością uchwalania polityk, które są wiążące dla wszystkich jej państw członkowskich, zapewniając jednolitość i spójność przepisów ustawowych i wykonawczych w całej Unii. Jest to podstawowa zasada, która służy jako gwarancja stosowania prawa UE we wszystkich państwach członkowskich, omijając rozbieżności wynikające z przepisów krajowych. Proces podejmowania decyzji w Unii Europejskiej jest złożonym i wieloaspektowym systemem ze ściśle określonymi kompetencjami (Tabela 39).

Tabela 39 Instytucje Unii Europejskiej biorące udział w procesie podejmowania decyzji (artykuł 294 TFUE)

Nazwa	Opis	Główne kompetencje
Rada Unii Europejskiej	reprezentuje rządy państw członkowskich	Platforma dla rządów krajowych do współpracy w sprawach zgodnych z interesem krajowym, determinująca warunki i kierunki decyzji w Unii Europejskiej.
Parlament Europejski	organ przedstawicielski obywateli UE.	Wyrażanie obaw i interesów jednostek w państwach członkowskich. Dzięki wybranym przedstawicielom obywatele UE mogą uczestniczyć w procesach demokratycznych na szczeblu ponadnarodowym.
Komisja Europejska	realizuje interesy podmiotów i obywateli na terenie UE	Ochrona i promowanie ogólnych interesów UE. Działając niezależnie zarówno od reprezentacji parlamentarnej, jak i wpływów rządów krajowych ten organ wykonawczy został upoważniony do inicjowania propozycji legislacyjnych, które stanowią kompromisowe rozwiązanie przynoszące korzyści wszystkim państwom członkowskim w równym stopniu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (UPUE, 2023b)

Instytucje te odgrywają rolę w reprezentowaniu interesariuszy i kształtowaniu polityk, które mają wpływ na całość procesu politycznego, w którym uczestniczy także liczna liczba agencji (Greta & Otto, 2016). Unia Europejska jest unikalną strukturą rządzenia, która łączy międzyrządowy proces decyzyjny z inicjatywami politycznymi ze strony ponadnarodowych organów wykonawczych. Ten złożony system zapewnia ramy dla zrozumienia dynamiki kształtowania polityki w Europie. Komponenty ponadnarodowe i krajowe współpracują w ramach integracji europejskiej, osiągając porozumienia. Usprawnia to proces decyzyjny, zapewniając silniejsze podstawy współpracy (Hix & Høyland, 2022).

Posiedzenia Rady Unii Europejskiej służą jako platforma, na której ministrowie są upoważnieni do podejmowania zobowiązań w imieniu swoich rządów, w szczególności w odniesieniu do decyzji podjętych podczas tych spotkań. Spotkania te koncentrują się przede wszystkim na omawianiu aktów prawnych i koordynowaniu polityki UE i przygotowywane są

przez Komitet Stałych Przedstawicieli Rządów Państw Członkowskich przy Unii Europejskiej. Jest to organ składający się ze stałych przedstawicieli (COREPER I) oraz ich zastępców (COREPER II) z każdego państwa członkowskiego. Państwa członkowskie wyznaczają stałych przedstawicieli, którzy pełnią funkcję skutecznych ambasadorów reprezentujących stanowisko ich rządów na posiedzeniach, które odbywają się co tydzień. COREPER wykonuje prace przygotowawcze dla Rady, dokonując przeglądu całego jej porządku obrad. Nie posiada on autonomicznej władzy decyzyjnej w instytucjach UE, a wszelkie osiągnięte porozumienia mogą zostać potencjalnie zakwestionowane przez władzę decyzyjną posiadaną przez Radę Europejską. Prace podzielone są pomiędzy dwie części, aby usprawnić pracę tego organu i skoordynować z ponad 150 wysoko wyspecjalizowanych grup roboczych i komitetów. Tematy posiedzeń zawarte są w Tabeli 40. Pracami Rady Unii Europejskiej kieruje kraj aktualnie sprawujący prezydencję w Unii Europejskiej⁵⁵.

Tabela 40 Tematy posiedzeń Rady Unii Europejskiej wg kompetencji Komitetu Stałych Przedstawicieli Rządów Państw Członkowskich przy Unii Europejskiej.

COREPER I	COREPER II
rolnictwo i rybołówstwo (tylko sprawy finansowe lub kwestie techniczne związane z ustawodawstwem weterynaryjnym, fitosanitarnym czy żywnościowym)	sprawy gospodarcze i finansowe
konkurencyjność	sprawy zagraniczne
edukacja, młodzież, kultura i sport	sprawy ogólne
zatrudnienie, polityka społeczna, zdrowie i ochrona konsumentów	wymiar sprawiedliwości i sprawy wewnętrzne.
środowisko	
transport, telekomunikacja i energia.	

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Kirsza, 2014; RUE, 2023c)

Parlament Europejski pełni funkcję reprezentowania obywateli Unii Europejskiej.

Będąc demokratycznym forum, na którym wybrani przedstawiciele wyrażają interesy jednostek zgodnie z interesem partyjnym i krajowym. Koncepcja ta jest zapisana w art. 10 Traktatu o Unii Europejskiej, który kładzie nacisk na demokrację w kontekście europejskim, co oznacza, że:

1. Podstawą funkcjonowania Unii jest demokracja przedstawicielska;
2. Obywatele są bezpośrednio reprezentowani na poziomie Unii w Parlamencie Europejskim;

⁵⁵ Rola prezydencji w Radzie Unii Europejskiej wiąże się z przyjęciem przez państwo członkowskie odpowiedzialności za prowadzenie posiedzeń przez sześć miesięcy. Prezydencja jest sprawowana rotacyjnie przez państwa członkowskie, przy czym kolejne prezydencje ściśle współpracują w grupach składających się z trzech państw. System ten został ustanowiony w ramach Traktatu Lizbońskiego w 2009 roku. Każda grupa ustala długoterminowe cele i wspólnie opracowuje program, który nakreśla kluczowe kwestie, którymi rada ma się zająć w okresie 18 miesięcy. W oparciu o ten program każdy kraj formułuje następnie swój szczegółowy plan na sześciomiesięczną kadencję. Oprócz kierowania prawodawstwem UE i zapewniania spójności, ciągłości i współpracy między państwami członkowskimi, prezydencja odgrywa neutralną rolę mediatora reprezentującego Radę w kontaktach z innymi instytucjami UE, takimi jak Parlament i Komisja (RUE, 2023a).

3. Państwa Członkowskie są reprezentowane w Radzie Europejskiej przez swoich szefów państw lub rządów, a w Radzie przez swoje rządy; szefowie państw lub rządów i rządy odpowiadają demokratycznie przed parlamentami narodowymi albo przed swoimi obywatelami;
4. Każdy obywatel ma prawo uczestniczyć w życiu demokratycznym Unii; Decyzje są podejmowane w sposób jak najbardziej otwarty i zbliżony do obywatela;
5. Partie polityczne na poziomie europejskim przyczyniają się do kształtowania europejskiej świadomości politycznej i wyrażania woli obywateli Unii.

Poprzez wybranych przedstawicieli, obywatele UE otrzymują pośrednią możliwość do angażowania się w procesy decyzyjne. Należy zauważyć, że demokratyczna reprezentacja w Parlamencie Europejskim jest zgodna z szerszymi wysiłkami na rzecz wspierania wielopoziomowego sprawowania rządów w całym procesie integracji w Europie (Coen & Richardson, 2009). Takie ramy uznają różne skale władzy, łącząc grupy krajowe z podmiotami europejskimi poza tradycyjnym podejściem skoncentrowanym na państwie. Parlament prowadzi prace legislacyjne i angażuje się w działalność polityczną poprzez funkcjonowanie 20 komisji i trzech podkomisji⁵⁶. Komisje dokonują analizy wniosków ustawodawczych, proponują poprawki przygotowując sprawozdania całości przedstawiane pod obrady w pełnym składzie. Na tym etapie istnieje możliwość współpracy między lokalnymi przedstawicielami, którzy odgrywają integralną rolę we wpływanie na proces decyzyjny w Europejskim Komitecie Regionów (Domorenok, 2009). Zakres tematyczny komisji Parlamentu Europejskiego pokrywa się z zakresem tematycznym komisji Komitetu Regionów. Oba organy mają określone obszary zainteresowania i odpowiedzialności w swoich dziedzinach (Tabela 41). Komisje wypracowują wnioski legislacyjne poprzez analizę potencjalnego oddziaływania, prowadzeniu dochodzeń i kształtowaniu polityk, które są zgodne z ich mandatami tematycznymi na oddzielnych posiedzeniach pomiędzy którymi odbywają się międzyinstytucjonalne konsultacje.

⁵⁶ AFET Komisja Spraw Zagranicznych, DEVE Komisja Rozwoju, INTA Komisja Handlu Międzynarodowego, BUDG Komisja Budżetowa, CONT Komisja Kontroli Budżetowej, ECON Komisja Gospodarcza i Monetarna, EMPL Komisja Zatrudnienia i Spraw Socjalnych, ENVI Komisja Ochrony Środowiska Naturalnego, Zdrowia Publicznego i Bezpieczeństwa Żywności, ITRE Komisja Przemysłu, Badań Naukowych i Energii, IMCO Komisja Rynku Wewnętrznego i Ochrony Konsumentów, TRAN Komisja Transportu i Turystyk, REGI Komisja Rozwoju Regionalnego, AGRI Komisja Rolnictwa i Rozwoju Wsi, PECH Komisja Rybołówstwa, CULT Komisja Kultury i Edukacji, JURI Komisja Prawna, LIBE Komisja Wolności Obywatelskich, Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych, AFCE Komisja Spraw Konstytucyjnych, FEMM Komisja Praw Kobiet i Równouprawnienia, PETI Komisja Petycji, SEDE Podkomisja Bezpieczeństwa i Obrony, FISC Podkomisja do Spraw Podatkowych DROI Podkomisja Praw Człowieka (UPUE, 2023b)

Tabela 41 Zakres prac komisji Parlamentu Europejskiego i Europejskiego Komitetu Regionów

Skrócona nazwa komisji PE	Skrócona nazwa Komisji EKR	Pełna nazwa	Zakres działań komisji	Wybrane inicjatywy
ECON	ECON	Komisja Polityki Gospodarczej	Polityka gospodarcza i przemysłowa, pomoc publiczna, zamówienia publiczne, polityka wobec MŚP i przedsiębiorczość, zarządzanie gospodarcze i europejski semestr, cele zrównoważonego rozwoju, rynek wewnętrzny i jednolity rynek cyfrowy, handel międzynarodowy i taryfy celne (w tym kwestie związane z WTO) oraz finanse lokalne/regionalne.	– Konkurs „europejski region przedsiębiorczości” (ERP) – Sieć regionalnych centrów ds. Oceny wdrożenia polityki UE (REGHUB) będąca platformą, która umożliwia podmiotom lokalnym i regionalnym udział w konsultacjach mających na celu zebranie ich doświadczeń na temat wdrażania polityki UE. – Platforma na rzecz sieci szerokopasmowych, – Koordynacja kontaktów z grupą europejskiego banku inwestycyjnego (EBI)
REGI, DEVE	COTER	Komisja Polityki Spójności Terytorialnej i Budżetu UE	Polityka spójności, wieloletnie ramy finansowe i budżet UE, a także polityka transportowa, rozwój terytorialny, współpraca transgraniczna, planowanie przestrzenne i kwestie miejskie	– Zarządzanie wspólnymi działaniami EKR-u i OECD w takich obszarach, jak jakość inwestycji publicznych, decentralizacja czy rozwój regionalny, miejski i terytorialny. – Ocena oddziaływania terytorialnego działań realizowanych w EKR-ze – Prowadzenie oficjalnego unijnego rejestru EUWT – Zarządzanie platformą EUWT skupiającą politycznych i technicznych przedstawicieli wszystkich już istniejących i dopiero tworzonych EUWT.
LIBE	CIVEX	Komisja Obywatelstwa, Sprawowania Rządów, Spraw Instytucjonalnych i Zewnętrznych	Kwestie konstytucyjne, dotyczące demokracji, decentralizacji, pomocniczości, sprawiedliwości oraz przyszłości Europy, migracji i integracji porządku prawnego z prawami podstawowymi człowieka, rozszerzeniem UE, polityką sąsiedztwa, współpracą rozwojową.	– Sieć Monitorująca Stosowanie Zasady Pomocniczości, F4F – platforma ds. dostosowania się do wymogów przyszłości – Miasta i regiony na rzecz integracji migrantów – Nagroda im. Pawła Adamowicza – Współpraca z Agencją Praw Podstawowych Unii Europejskiej – Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy/grupa wysokiego szczebla EKR-u – Grupa Kontaktowa KR–Zjednoczone Królestwo – Wspólne komitety konsultacyjne z Serbią, Czarnogórą i Macedonią Północną; grupy robocze ds. Bałkanów Zachodnich, Turcji i Ukrainy. – Forum miast i regionów na rzecz partnerstw międzynarodowych – Współpraca partnerska

				– Podział kompetencji i wskaźnik decentralizacji
AGRI, PECH	NAT	Komisja Zasobów Naturalnych	Rozwój obszarów wiejskich, zdrowie, rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo, ochrona ludności i konsumentów, turystyka,	– Agenda wiejska dla Europy – Koordynacja wspólnej polityki rolnej, funduszy ESI, instrumentu na rzecz odbudowy i zwiększania odporności i innych stosownych unijnych programów finansowania – Europejski zielony ład i zwiększenie bezpieczeństwa zaopatrzenia w żywność w Europie – Europejska unia zdrowotna – Kampanie szczepień, badania przesiewowe w kierunku raka, gotowość i reagowanie, odporność systemów opieki zdrowotnej, informowanie i edukacja na temat zdrowia – Współpraca z platformą RegHub i platformą ds. dostosowania się do wymogów przyszłości
EMPL	SEDEC	Komisja Polityki Społecznej, Edukacji, Zatrudnienia, Badań Naukowych i Kultury	Zatrudnieniem, polityką społeczną, edukacją, szkoleniami (w tym uczeniem się przez całe życie), sportem i kulturą. SEDEC jest również odpowiedzialna za równość, gospodarkę społeczną i sprawy młodzieży, a także badania, innowacje i sztuczną inteligencję.	– Platforma Wymiany Wiedzy (KEP), – Inicjatywa Europejskiej Przestrzeni Badawczej związana z realizacją projektu "Nauka spotyka regiony" – Współpracuje z Wspólnotowe Centrum Badawcze (JRC) w zakresie partnerstw na rzecz innowacji regionalnych – Program na rzecz umiejętności i Europejski filar praw socjalnych – Wspólne działania EKR-u i Europejskiego Sojuszu na rzecz Praktyk Zawodowych (EaFA)
ENVI	ENVE	Komisja Środowiska, Zmiany Klimatu i Energii	Europejski Zielony Ład, środowisko, różnorodność biologiczną, gospodarka cyrkularna, zerowy poziom zanieczyszczeń, zmiana klimatu, polityka energetyczna, polityka kosmiczna.	– Grupa robocza „Zielony Ład w terenie” – Krajowi ambasadorzy Porozumienia Burmistrzów – Ambasadorzy Europejskiego Paktu na rzecz Klimatu – Platforma zainteresowanych stron na rzecz eliminacji zanieczyszczeń – Koordynacja współpracy władz lokalnych i regionalnych z konferencją ONZ w obszarze zmian klimatu i różnorodności biologicznej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (ECOR, 2023a)

Spójność tematyczna między komisjami Parlamentu Europejskiego a ich odpowiednikami w Komitecie Regionów pokazuje wysiłki na rzecz koordynacji i spójności w ramach struktur zarządzania UE. Pozwala to na skuteczną współpracę między różnymi poziomami procesów decyzyjnych, zapewniając, że perspektywy regionalne są brane pod

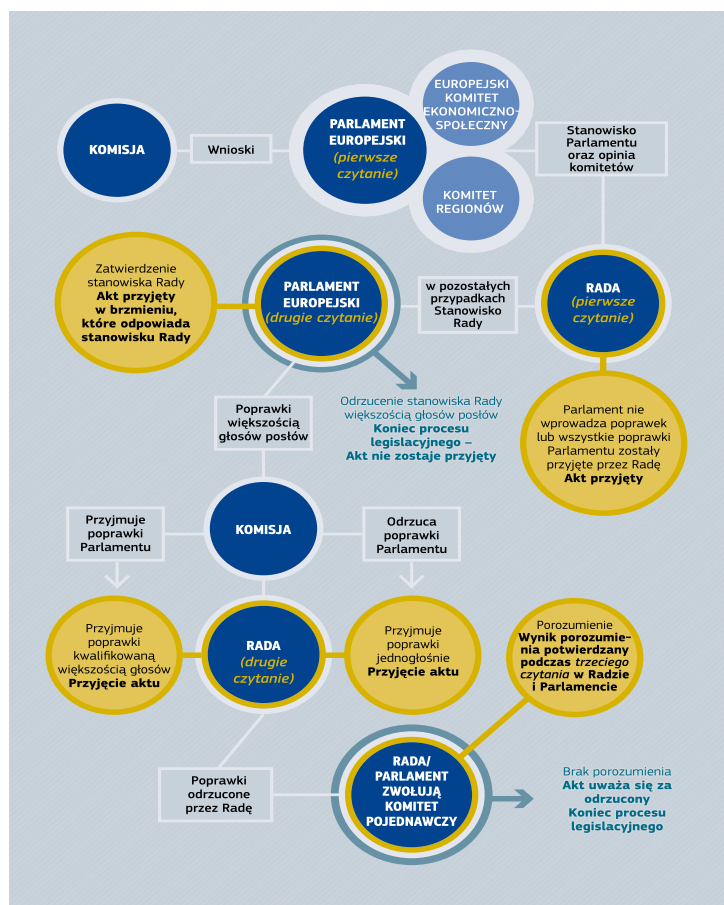
uwagę przy formułowaniu polityk na szczeblu UE (Kirpsza, 2018). Ustanawiając takie dostosowanie, decydenci polityczni dążą do wzmocnienia demokratycznej reprezentacji poprzez uwzględnienie interesów różnych regionów w dyskusjach legislacyjnych. Podejście to promuje konieczność zaangażowania w procedury decyzyjne poprzez uwzględnienie punktów widzenia lokalnych podmiotów, które rozumieją konkretne wyzwania stojące przed poziomem regionalnym

Powszechną procedurą decyzyjną w UE jest zwykła procedura ustawodawcza⁵⁷. Proces ten obejmuje kilka etapów i angażuje różne zainteresowane strony w kształtowanie prawodawstwa na szczeblu europejskim (Schemat 11):

1. Służy osiągnięciu wspólnego stanowiska między Radą Unii Europejskiej a Parlamentem Europejskim;
2. Dotyczy między innymi spraw gospodarczych i walutowych, polityki imigracyjnej, polityki energetycznej, spraw rolnictwa, kwestii rybołówstwa, polityki spójności, polityki transportowej i inicjatyw w zakresie ochrony środowiska.

Dzięki tej procedurze oba organy wykonują swoje uprawnienia do kształtowania prawodawstwa, które ma wpływ na te obszary. Proces decyzyjny charakteryzuje się równowagą sił i wpływów między Radą a Parlamentem, ponieważ angażują się w negocjacje, wspólnie proponują poprawki i osiągają kompromisy. Ponadto ten równy udział zapewnia, że obie instytucje mają możliwość wniesienia swojej wiedzy specjalistycznej, perspektyw i preferencji w celu podejmowania świadomych decyzji. W trakcie realizacji tej procedury trzy główne instytucje harmonijnie współpracują, dążąc do osiągnięcia wzajemnego porozumienia w sprawie proponowanych przepisów (Piechowicz, 2013).

⁵⁷ W celu zapewnienia legalności i skuteczności przyjęcia nowego państwa do UE lub podpisania umowy stowarzyszeniowej stosowana jest procedura zgody, w której Parlament może jedynie przyjąć, albo odrzucić projekt rady. Akty o charakterze nieustawodawczym podlegają uproszczonym procedurom, które pozwalają na ich szybsze przyjęcie, zazwyczaj dotyczą spraw administracyjnych, a nie istotnych zmian w polityce. Akty delegowane i wykonawcze podlegają odrębnej specjalnej procedurze (art. 289 ust. 2 TFUE) w której decyzję podejmuje jeden z organów przy zgodzie lub konsultacji drugiego (RUE, 2023b).

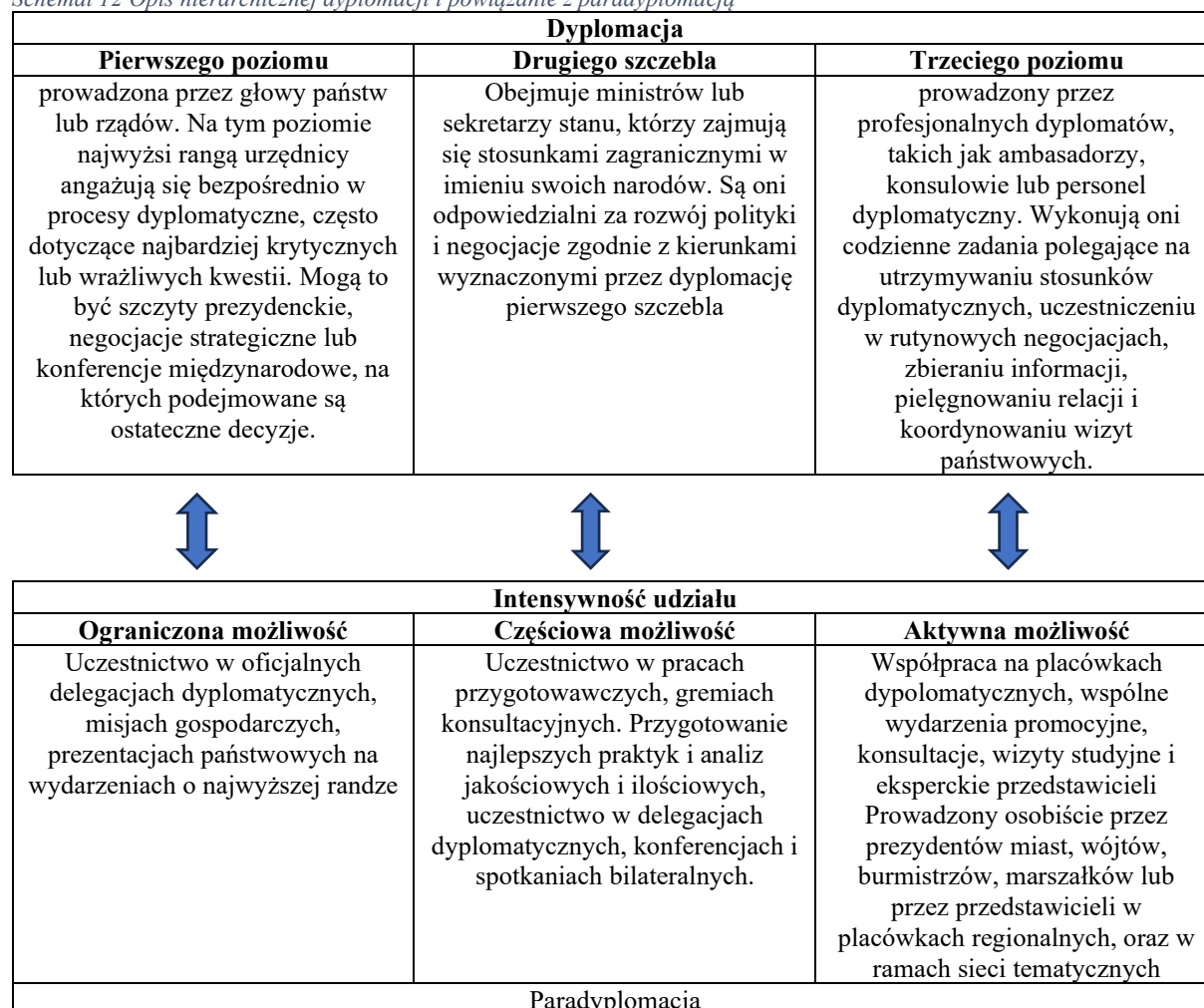
Schemat 11 Procedura przyjmowania aktów ustawodawczych zwykła procedura ustawodawcza (artykuł 294 TFUE)
Źródło: (Borchardt, 2016)

W otoczeniu tego procesu odbywa się współpraca zdecentralizowana, która odnosi się do partnerstw i zależności, które wykraczają poza tradycyjną politykę zagraniczną państwa i są realizowane przez władze regionalne lub lokalne, społeczności i organizacje non-profit. Angażują się bezpośrednio w stosunki zagraniczne podejmując aktywności dotyczące kwestii aktualnych na szczeblu lokalnym, takimi jak ochrona środowiska, zdrowie publiczne i integracja społeczna, zrównoważony rozwój. Funkcjonowanie komplementarnie z władzami krajowymi umożliwia bardziej zróżnicowane i potencjalnie bardziej zniuansowane dostosowanie instrumentów do konkretnych lokalnych warunków i potrzeb (Dumała, 2013). Takie podejście wspiera wymianę i uczenie się między przedstawicielami władz lokalnych i regionalnych. Zwiększona solidarność i współpraca umożliwia efektywniejszą realizację zadań i sprostanie wyzwaniom.

Zdecentralizowana współpraca odnosi się do podejścia, w którym władze lokalne i regionalne współdziałają z innymi podmiotami niepaństwowymi z różnych krajów nad wspólnymi projektami i rozwiązaniami. Podmioty działające poza tradycyjnie znanymi strukturami zarządzania i dyplomacji państwowej funkcjonują w ramach terminu "paradyplomacja". Po raz pierwszy został użyty przez Rohana Butlera w 1961 roku i zyskał

szersze zastosowanie na początku lat 90. XX wieku. Termin ten został wypromowany przez naukowców takich jak Ivo Duchacek i Panayotis Soldatos, którzy analizowali ewoluujący globalny krajobraz poza tradycyjnymi podmiotami rządowymi (Raś, 2016). Paradyplomacja odnosi się do działań, w których podmioty, takie jak jednostki samorządu terytorialnego angażują się bezpośrednio w politykę międzynarodową funkcjonując na poziomach rozmytych (Ksenicz, 2021). W paradyplomacji podmioty podejmują działania na granicach klasycznych środków podejmowania decyzji i relacji między różnymi szczeblami władzy, takimi jak władze: centralne, regionalne i lokalne (Łuszczuk, 2013). Klasyczna dyplomacja⁵⁸, często kojarzona z systemem westfalskim, zazwyczaj obserwuje trójpoziomą strukturę hierarchiczną, jak to zaprezentowano na Schemat 12

Schemat 12 Opis hierarchicznej dyplomacji i powiązanie z paradyplomacją

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Ryniejska-Kieldanowicz, 2019)

⁵⁸ Dyplomacja jest mediacją między odosobnionymi osobami, grupami lub społecznościami. Obejmuje również ułatwianie komunikacji między ludźmi z różnych państw w ramach systemu międzynarodowego (Surmacz, 2015b).

Klasyczne poziomy dyplomacji, oparte na centralnej pozycji państw narodowych, są obecnie rozszerzane i przekształcane ze względu na czynniki takie jak globalizacja, integracja regionalna i wzrost liczby podmiotów niepaństwowych, co prowadzi do zdecentralizowanych działań, takich jak paradyplomacja lub dyplomacja miejska (Intentilia & Surya Putra, 2021).

W decentralizacji uprawnienia są przenoszone z władz centralnych na władze regionalne lub lokalne, co może czasami prowadzić do zatarcia granic dotyczących tego, który poziom rządu jest odpowiedzialny za określone funkcje lub obowiązki (T. G. Grosse, 2001). Podobnie w paradyplomacji, rządy spoza centrum uczestniczą w stosunkach międzynarodowych, tradycyjnie będących domeną rządu centralnego, zacierając w ten sposób poziomy (lub linie) władzy dyplomatycznej. Wyznacznikami systemu wspólnotowego jest (T. G. Grosse, 2012; Riedel, 2008):

1. Proces polityczny obejmuje kwestionowanie monopolu państwa poprzez włączenie różnych podmiotów społecznych, politycznych i administracyjnych, które odgrywają rolę w kierowaniu, kontrolowaniu lub zarządzaniu społeczeństwem. Takie włączające podejście pozwala na uwzględnienie szerszego zakresu perspektyw i głosów w procesach decyzyjnych;
2. Relacje między podmiotami publicznymi i niepublicznymi funkcjonują w sposób policentryczny i niehierarchiczny. Takie podejście pozwala na bardziej kompleksowe zrozumienie sposobu, w jaki różne podmioty wchodzi w interakcje w ramach złożonych systemów zarządzania;
3. Główny nacisk kładzie się na środki regulacyjne, a nie redystrybucyjne. Koncentracja odnosi się do tworzenia i utrzymywania sprawiedliwych i przejrzystych warunków dla wszystkich zainteresowanych stron niż na redystrybucji i wykorzystaniu instrumentów, co pozostaje domeną regionalnych i narodowych podmiotów.

Na kształtowanie międzynarodowych ustaleń wpływa przede wszystkim polityka krajowa, a nie odwrotnie (Alabrudzińska & Czechowska, 2016). Na poziomie ponadnarodowym w negocjacjach skuteczność wynika z umiejętności stosowania procedur i znajomości reguł oraz, w znacznie większym stopniu, od determinacji politycznej wśród wpływowych aktorów, którzy kierują się lokalnymi interesami. Podkreśla to znaczenie lobbingu i wpływu na politykę publiczną we współczesnej Europie. Władza ponadnarodowa w UE posiada charakter regulacyjny i proceduralny, państwa członkowskie mają głos stanowienia. Ponadto rozbudowane ramy zasad i procedur określają jasne wytyczne dotyczące wdrażania i egzekwowania przepisów. W rezultacie struktura ta promuje harmonizację

i koordynację między państwami członkowskimi, zapewniając jednocześnie możliwości uczestnictwa różnym zainteresowanym stronom, takim jak grupy interesu (Ruszkowski, 2010).

W kontekście tych rozważań istotne staje się pojęcie skuteczności polityki regionalnej, które należy rozumieć jako zdolność do osiągania przyjętych celów i w konsekwencji generowania efektów rozwojowych. Skuteczność ta zależy od odpowiedniego doboru dostępnych narzędzi reprezentowania interesów (Greenwood, 2019), a poziom dopasowania narzędzi uzależniony jest przede wszystkim od:

1. adekwatności stosowanych narzędzi w stosunku do potrzeb,
2. sprawności instytucji uczestniczących w procesach decyzyjnych,
3. rozmiaru wyzwań przed którymi stają systemy społeczno-gospodarcze,
4. zdolności i możliwości wdrożeniowych podmiotów polityki regionalnej,
5. zdolności absorpcyjnych potencjalnych beneficjentów,
6. uwarunkowań zewnętrznych.

We wszystkich programach operacyjnych funduszy europejskich określone zostają priorytety i działania wraz z systemem zarządzania. Grupy interesariuszy lokalnych i regionalnych złożone z członków administracji, świata nauki i biznesu mogą angażować się w programowanie i zarządzanie programami operacyjnymi. Aby skutecznie wdrażać politykę spójności w Unii Europejskiej wykorzystywana jest wielopoziomowa struktura zarządzania (Hübner, 2009). Podejście to obejmuje włączenie organów zarządzających na poziomie europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym. Wiąże się to z uznaniem i zrozumieniem dynamicznych interakcji zachodzących między tymi różnymi poziomami władzy. Przyjmując wielopoziomowe podejście do zarządzania, możemy zapewnić kompleksowe i skuteczne wdrażanie polityki spójności w UE, jednocześnie osiągając pożądane rezultaty. Ramy wielopoziomowego zarządzania określają integrację regionalną jako część szerszego zjawiska, w którym władza jest wyrażana w różnych jurysdykcjach na różnych skalach (Ociepka, 2012).

Perspektywa ta sugeruje również, że grupy interesu częściej koncentrują się na reprezentacji na szczeblu centralnym w systemach o większym rozproszeniu władzy politycznej, co prowadzi do zróżnicowanego krajobrazu zaangażowania stowarzyszeń (Geiger, 2012). Należy jednak zauważyć, że reakcje opinii publicznej na Europę są nadal kształtowane przez instytucje krajowe i trajektorie historyczne, pomimo ściślejszego powiązania w ramach europejskiego systemu wielopoziomowego zarządzania (Bitonti & Harris, 2017). Biorąc pod

uwagę te ustalenia, możemy przyjąć integracyjne i profesjonalne podejście do wdrażania polityki spójności w UE w celu uzyskania optymalnych wyników.

Odpowiedzialność przed Komisją Europejską za wdrażanie programów ponoszą kraje członkowskie. Powstały w ten sposób system regulacji zgodny jest ze wszystkimi zasadami polityki regionalnej tj. dodatkowości, koncentracji środków, komplementarności, koordynacji, kompatybilności, spójności, monitorowania, partnerstwa (Wysokińska, 2018).

Działania zgodnie z zasadą pomocniczości zapewniają, iż Unia Europejska nie stanie się instytucją ingerującą w każdy aspekt życia społeczności które ją zamieszkują. (Mik, 2015, s.5). Realizacja tej zasady w praktyce wpływa na redystrybucję suwerenności pomiędzy różne szczeble decyzyjne, w taki sposób, aby powierzony zakres obowiązków wykonywany był najbardziej efektywnie. W art. 5 Traktatu Unii Europejskiej określono, że zgodnie z tą zasadą, Unia podejmuje działania tylko wówczas i tylko w takim zakresie, w jakim cele zamierzonego działania nie mogą zostać osiągnięte w sposób wystarczający przez państwa członkowskie, zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym oraz lokalnym. W dziedzinach, które należą do kompetencji UE realizacja zadań ze względu na rozmiary lub skutki proponowanego działania umożliwia lepsze ich osiągnięcie. Z powyższego przepisu wynikają więc (Grzelak & Łacny, 2011; Rzotkiewicz, 2016):

- zakres przedmiotowy zastosowania zasady pomocniczości (sprawy nieobjęte kompetencją wyłączną Unii) oraz
- instytucje Unii Europejskiej mają możliwość podejmowania działań w tych konkretnych dziedzinach po spełnieniu określonych procedur (wyższa skuteczność).

Stosowanie zasady pomocniczości wytwarza wśród wszystkich członków UE zobowiązanie do współpracy pomiędzy różnymi szczeblami władzy, w celu zwiększenia skuteczność podejmowanych interwencji. Jest to instytucjonalna determinanta do współpracy i koordynacji działań pomiędzy różnymi poziomami władzy.

Integracja europejska jest pod silnym wpływem konfliktów wewnętrznych w krajach Unii Europejskiej, a konflikty te mogą kształtować przebieg integracji. Demokracja jest nie tylko powiązana z racjonalnym interesem gospodarczym, ale także z wewnętrznym konfliktem politycznym (Hooghe & Marks, 2009):

1. Teoretyzowane są preferencje publiczne i partyjne dotyczące integracji europejskiej;

2. Badane są warunki, w których preferencje te stają się znaczące, zwłaszcza gdy integracja europejska staje się głośną debatą;
3. Upolitycznienie ma w konsekwencji wpływ na charakter integracji europejskiej;
4. Debaty na temat Europy, niegdyś zarezerwowane dla elit, zostały w dużej mierze sformułowane przez przeciwników integracji europejskiej, odnosząc się do kwestii tożsamości i dystrybucji.

To upolitycznienie i jego implikacje zmieniły nie tylko proces podejmowania decyzji, ale także ich treść tworząc miejsce dla organizacji reprezentujących interesy bezpośrednio dla podmiotów reprezentujących interesy w procesie decyzyjnym.

4.3. Samorząd terytorialny jako podmiot systemu zarządzania wielopoziomowego w obszarze polityki regionalnej

W Unii Europejskiej relacje terytorialne przechodzą transformacyjne zmiany, które można uogólnić w następujący sposób (Hooghe & Marks, 1996):

- państwa narodowe tracą bezpośrednią kontrolę nad rosnącą liczbą polityk,
- pojawiły się nowe możliwości mobilizacji regionalnej oparte na kapitale terytorialnym i relacjach funkcjonalnych,
- innowacyjne ponadnarodowe interakcje rozwinęły się między podmiotami na różnych szczeblach władzy.

Wielopoziomowe zarządzanie wyłania się z konwergencji dwóch sił - integracji europejskiej i terytorializacji (endogenizacji) procesów rozwoju - które odsuwają podejmowanie decyzji od państw narodowych. *Wielopoziomowe zarządzanie* wzmaga komunikację pomiędzy interesariuszami dzięki czemu obywatele i podmioty otrzymują więcej możliwości wpływania na swoją sytuację. Komunikacja między podmiotami sama w sobie nie kształtuje treści dokumentów, ale jest zachętą do prowadzenia dialogu i zwiększonego poczucia wpływu na decyzje, które – umownie – zapadają w Brukseli (Mik, 2015). Koncepcja zarządzania, *governance*⁵⁹ w naukach politycznych i teorii administracji publicznej odnosi się

⁵⁹ Koncepcja *governance*, sprawowania rządów w sektorze publicznym wykazują cechy podobieństwa do teorii reżimów ze stosunków międzynarodowych. Obejmuje ona sposób zarządzania organizacjami publicznymi i jest definiowana jako wzorce współpracy między jurysdykcjami prowadzonymi przez wyznaczonych urzędników w określonych dziedzinach polityki. Na arenie międzynarodowej zarządzanie publiczne obejmuje zasady, procesy i zachowania, które wpływają na sposób sprawowania władzy. Dobre zarządzanie obejmuje takie zasady, jak otwartość, partycypacja, odpowiedzialność, skuteczność i spójność. Zostało to z powodzeniem zastosowane na poziomie instytucjonalnym, na przykład w Unii Europejskiej i ujęte w Białej Księdze *Governance* w 2001r. Zasady

do struktury i funkcjonowania władzy na różnych poziomach administracji. Obejmuje interakcje między różnymi poziomami rządów, w tym na poziomie krajowym, regionalnym, lokalnym, a nawet globalnym. Odzwierciedla ideę, że decyzje, polityki i zasady są formułowane i wdrażane w drodze negocjacji między rządami na różnych poziomach i innymi zainteresowanymi stronami. Koncepcja ta pojawiła się w odpowiedzi na trendy decentralizacji, regionalizacji i internacjonalizacji w kształtowaniu polityki, dążąc w ten sposób do sprostania skomplikowanym i współzależnym wyzwaniom politycznym. Charakteryzuje się wspólnym podejmowaniem decyzji i nakładającymi się kompetencjami na wielu poziomach i wśród wielu podmiotów, a nie wyraźną hierarchią władzy.

Wielopoziomowe podejście do zarządzania uznaje integrację jako część szerszego zjawiska, w którym władza jest rozłożona na jurysdykcje na różnych poziomach. Nacisk kładzie się przede wszystkim na środki regulacyjne, podkreślając ich znaczenie w stosunku do środków redystrybucyjnych. Proces podejmowania decyzji umożliwia uczestnictwo wszystkich interesariuszy polityki regionalnej poprzez komunikację i wpływ wywierany przez organizacje na poziomie lokalnym, regionalnym oraz krajowym, w ramach systemu reprezentacji interesów. Odbywa się to zgodnie ze strategiami mobilizowania w tych obszarach decyzyjnych oraz określone punkty dostępu dla uczestników procesu legislacyjnego (EC, 2023m).

Dla zachowania transparentności utworzony został przy instytucjach Unii Europejskiej rejestr podmiotów i osób fizycznych, które mogą uczestniczyć w konsultacjach i lobbingu⁶⁰. Debata na temat ostatecznych form aktów prawnych, poszukiwanie konsensusu, odbywa w Brukseli, Luksemburgu i Strasburgu⁶¹. Unikalność tej formy w światowym systemie lobbingu można przypisać kilku czynnikom (Tabela 42).

Tabela 42 Czynniki charakteryzujące system lobbingu w Unii Europejskiej

Nazwa	Opis	Oddziaływanie
Wiele ośrodków władz	W przeciwieństwie do większości systemów rządowych, UE ma wiele ośrodków władzy (Bruksela, Luksemburg i Strasburg), które są rozmieszczone w różnych lokalizacjach geograficznych.	Zmniejsza to koncentrację władzy i oferuje wiele punktów dostępu dla grup interesu.

te można dostosować do poziomu władz terytorialnych i podejmowane są próby wdrożenia go również na poziomie państwowym (Rudolf, 2010)

⁶⁰ (UE, 2023)

⁶¹ Unia Europejska jest wyjątkowa w światowym systemie lobbingu. Ustanowiła swoją obecność w Brukseli, Luksemburgu i Strasburgu, aby ułatwić ich tworzenie i działanie na wielu poziomach. Pozwala to różnorodnym grupom interesu na skuteczne angażowanie się w działania unijnych decydentów. Perspektywa wielopoziomowego sprawowania rządów uznaje, że to rozproszenie władzy politycznej stwarza możliwości dla różnych organizacji interesu do aktywnego uczestnictwa w krajobrazie stowarzyszeniowym, który nie występuje w systemie lobbingu USA, Japonii, czy innych krajów, czy organizacji (Schendelen, 2012).

Wielopoziomowe zarządzanie	Struktura UE opiera się na wielopoziomowym systemie zarządzania, który rozprasza władzę na różne poziomy (europejski, krajowy, regionalny i lokalny).	Istnienie wielu miejsc dla działań lobbujących.
Zróżnicowana reprezentacja interesów	Zróżnicowane członkostwo w UE i kompetencje prawne w wielu obszarach polityki ułatwiają zaangażowanie różnorodnych grup interesu, o różnym pochodzeniu i celach politycznych.	Zwiększenie pluralizmu i reprezentacji.
Zachęcanie do zaangażowania	Komisja Europejska aktywnie zachęca grupy interesu do uczestnictwa poprzez procesy decyzyjne, procedury konsultacyjne i możliwości współpracy.	Technokratyzacja procesu decyzyjnego
Element ponadnarodowy	W odróżnieniu od krajowych systemów KE zapewnia dodatkową warstwę, na której można przekazywać interesy - poziom ponadnarodowy.	Funkcjonowanie unikalnego wymiaru reprezentacji interesów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Michalowitz, 2007)

To połączenie skutkuje żywym i pluralistycznym systemem grup interesu, oferującym różne kanały i strategie wywierania wpływu oraz umożliwiającym szerokie zaangażowanie w procesy kształtowania polityki. Rosnące zaangażowanie podmiotów niepaństwowych w sprawy dyplomatyczne, zwłaszcza w państwach federalnych o zmieniającej się dynamice centralizacji i decentralizacji, dało początek koncepcji "paradyplomacji" (omówionej w punkcie 4.2).

W 2012 roku europejscy przedstawiciele władz lokalnych i regionalnych określili warunki, które są konieczne do utworzenia i rozwijania rzeczywistego zarządzania wielopoziomowego w Europie (ECOR, 2012b):

- Umacniania fundamentu i zasad leżących u podstaw tego typu zarządzania w instytucjonalnych i politycznych ramach na szczeblu europejskim i krajowym;
- Wprowadzania wielopoziomowego sprawowania rządów za pośrednictwem odpowiednich mechanizmów i instrumentów;
- Spełnienia warunku niezależności finansowej poszczególnych szczebli władz, a zwłaszcza lokalnych i regionalnych, oraz wyrównania zasobów dzięki lepszemu rozkładowi środków publicznych.

Osiągnięcie tego stanu wymaga uwzględnienia w przepisach i regulacjach dotyczących obszarów o silnym oddziaływaniu terytorialnym oraz wprowadzanie zasady wielopoziomowego i wielostronnego partnerstwa do standardów działania. Adresatami tych działań jest ponadnarodowa elita funkcjonalna, która składa się z osób pracujących na wyższych szczeblach w instytucjach oraz pracownicy agencji i dyrekcji generalnych. Jednocześnie przenikanie się określonych działań pomiędzy różnymi interesariuszami oraz transparentność procesów umożliwia włączenie się podmiotów i obywateli w proces

stanowienia prawa. Tabela 43 wskazuje główne grupy elit europejskich⁶² podejmujące współdziałania na rzecz stanowienia prawa.

Tabela 43 Podstawowe grupy elit europejskich decydujące w zakresie stanowienia prawa w przestrzeni UE

Nazwa	Opis
Europejskie Elity Polityczne	Zróżnicowana grupa osób, które mają wpływ na decyzje polityczne na szczeblu europejskim. W skład tej grupy wchodzi osoby zajmujące wysokie stanowiska w instytucjach Unii Europejskiej, takich jak Komisja Europejska, Parlament Europejski czy Rada Unii Europejskiej, a także osoby wywierające wpływ na politykę europejską poprzez swoje stanowiska w korporacjach, think tankach, fundacjach czy innych organizacjach. Charakterystyczne dla Europejskich Elit Politycznych jest to, że nie są one jednolite - różnią się między krajami i sektorami, a ich postawy wobec integracji europejskiej mogą być zróżnicowane. Te różnice wpływają na dynamikę procesów decyzyjnych na szczeblu Unii Europejskiej.
Narodowe Elity Funkcjonalne	Grupa ta składa się z osób, które zajmują pozycje władzy i wpływów w państwach członkowskich UE. Wpływają one na politykę krajową i kształtują stanowiska państw narodowych w odniesieniu do polityk UE. Obejmując urzędników państwowych najwyższego szczebla, polityków, liderów biznesu, a nawet wpływowe osoby z sektora akademickiego i kulturalnego.
Elity niższego szczebla	Urzędnicy z państw członkowskich uczestniczący w pracach komitetów komitologii Unii Europejskiej ⁶³ . Powierzono im zadanie wdrażania i ciągłego ulepszania polityk i przepisów. Spoczywa na nich odpowiedzialność za zapewnienie skutecznego wdrażania założeń ogólnych i stymulowanie ciągłych ulepszeń przepisów. Komitety te obejmują grupy robocze, które koncentrują się na gospodarce cyrkularnej i kwestiach związanych z ekoinnowacjami..
Ponadnarodowe elity funkcjonalne	Grupa ta działa powyżej poziomu poszczególnych państw członkowskich i ma znaczący wpływ na politykę UE. Obejmują one: – Elita administracyjna. Urzędnicy państwowi wyższego szczebla, administratorzy i pracownicy Komisji Europejskiej i innych instytucji UE. – Elita ekspercka. Specjaliści, którzy udzielają porad eksperckich na różne tematy, głównie poprzez zaangażowanie w rady doradcze lub jako konsultanci w swoich dziedzinach wiedzy (takich jak prawo, ekonomia, środowisko itp.).
Kasta Urzędników Ponadnarodowych	Grupa ta obejmuje pracowników organów biurokratycznych UE, takich jak administratorzy, urzędnicy i technokraci, którzy pracują w instytucjach UE i zapewniając jej funkcjonowanie. Odgrywają oni rolę w kształtowaniu, wdrażaniu i egzekwowaniu polityki UE.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Haller, 2008)

Interesariusze z określonego terytorium, włączeni poprzez stosowania zasady pomocniczości w procesy decyzyjne dotyczące całej UE, mają realną możliwość kształtowania kapitału terytorialnego Dzięki takiemu mechanizmowi suwerenność uzyskuje nowy wymiar oparty na podejmowaniu decyzji w oparciu o wiedzę ekspercką pochodzącą ze wszystkich szczebli władzy i sektorów gospodarki. Wyrazicielami idei są eksperci oraz delegaci określonych szczebli władzy przy wsparciu ekspertów, których wiedza przyczynia się do poszerzania informacji na określony temat oraz wpływa na dokonywane zmiany w systemie normatywnym (Eriksen & Fossum, 2005). Całość systemu podlega stałej ewolucji. Następuje to

⁶² Elity europejskie to są kluczowe osoby mające wpływ na Unię Europejską i obejmują wysokich rangą urzędników w głównych organach UE, takich jak Komisja Europejska, Rada UE i Parlament Europejski (Ruszkowski, 2010)

⁶³ Komitologia to termin określający zestaw procedur, za pomocą których kraje UE kontrolują sposób, w jaki Komisja Europejska wdraża prawodawstwo (EC, 2023l)

w wyniku przemieszczania się informacji pomiędzy miejscami, w których realizowane jest działanie (na szczeblu lokalnym, regionalnym, krajowym) a środowiskiem systemu politycznego instytucji europejskich.

Aktywność przedstawicieli poszczególnych grup interesariuszy w pracach komitetów oraz sieci decyzyjnej UE umożliwia reprezentację interesów indywidualnych podmiotów jak również obywateli. Umożliwia pośrednie kształtowanie ostatecznego kształtu regulacji prawnych. Optymalna forma przyjmowanych dokumentów jest wynikiem osiągniętego kompromisu interesów i uwzględnienia różnych poziomów systemu politycznego Unii Europejskiej, takich jak szczebel ponadnarodowy, transnarodowy, narodowy, regionalny i lokalny (Tabela 44).

Tabela 44 Poziomy system polityczny Unii Europejskiej

Poziom	Opis
Ponadnarodowy	Decyzje podejmowane są przez instytucje, które znajdują się ponad państwem narodowym. Decyzje dotyczące konkretnych obszarów polityki są uzgadniane wspólnie przez państwa członkowskie. Komisja Europejska inicjuje wnioski legislacyjne, ale decyzje są ostatecznie podejmowane wspólnie przez Parlament Europejski i Radę Europejską.
Transnarodowy	Obejmuje podmioty i działania, które nie są ograniczone granicami państwowymi i mogą obejmować międzynarodowe korporacje lub organizacje pozarządowe. Grupy te często angażują się w lobbing i rzecznictwo, aby wpływać na politykę na poziomie UE.
Krajowy	Obejmuje działania polityczne podejmowane w poszczególnych krajach należących do UE. Każde państwo członkowskie UE zachowuje suwerenność i jest odpowiedzialne za wdrażanie przepisów UE w swoim krajowym systemie prawnym. Rządy krajowe mają również wpływ na politykę UE za pośrednictwem Rady Europejskiej i Rady UE.
Regionalny	Decyzje i polityki podejmowane na tym poziomie odnoszą się do konkretnych regionów w obrębie krajów. Regiony zyskały na znaczeniu w UE dzięki koncepcji "Europy Regionów". Mają one znaczący wpływ na politykę, szczególnie w obszarach takich jak edukacja, opieka zdrowotna i kultura, a ich znaczenie uzależnione jest m.in. od rodzaju ustroju państwa. W kontekście UE regiony dla obszarów takich jak Katalonia w Hiszpanii lub Bawaria w Niemczech posiadają znaczną autonomię.
Lokalny	Poziom ten obejmuje decyzje podejmowane przez lokalne rady miejskie lub samorządy gminne. Mogą one mieć bezpośredni wpływ na codzienne funkcjonowanie społeczności, od lokalnych sieci transportowych, przez szkoły, po przepisy dotyczące bezpieczeństwa publicznego. Prawdopodobnie najbliższe obywatelom, te jednostki administracyjne wdrażają politykę regionalną, krajową i ogólnounijną. Samorządy lokalne odgrywają rolę w świadczeniu usług publicznych i rozwoju gospodarczym. Mogą one również bezpośrednio ubiegać się o fundusze UE na projekty, które przyczyniają się do rozwoju lokalnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Ruszkowski, 2019)

Ten kateryczny podział określa usytuowanie uczestników procesu decyzyjnego porządkując ich za pomocą cech oraz kompetencji ustanowionych w umowach międzynarodowych i krajowych ustrojach prawnych. Wielopoziomowy system zarządzania w ujęciu klasycznym odnosi się do takiego sprawowania rządów, w wyniku którego autonomiczne wybory podejmowane są przez podmioty publiczne i prywatne (Szczerski, 2008). W dynamicznych systemach decyzyjnych, jak europejski, stabilności osiągana jest w danym momencie, a stanowiska uzgadniane są do czasu osiągnięcia konsensusu. Zasadą jest:

„nic nie jest postanowione do momentu kiedy wszystko nie jest postanowione”. Schemat 13 prezentuje wielopoziomowe zarządzanie, współpracę i wymianę informacji w ramach poziomów konwencjonalnych i poziomów charakteryzujących się „granicami rozmytymi” (wzajemnie przenikających się przedmiotowo i podmiotowo).

Schemat 13 Wielopoziomowe zarządzanie w UE

Poziomy konwencjonalne				Poziomy rozmyte			
transnarodowy	Ponadnarodowy			Lokalno-Regionalno-Krajowo-ponadnarodowy			
	Krajowy	Krajowo-regionalny			Lokalno-krajowy	Regionalno-Ponadnarodowy	Lokalno-ponadnarodowy
	Regionalny						
	Lokalny						

Źródło: opracowanie własne

Poziomy rozmyte w kontekście decentralizacji i paradyplomacji odnoszą się do niejednoznacznych granic i uprawnień między różnymi szczeblami władzy. Decentralizacja często skutkuje przeniesieniem władzy i obowiązków z władz centralnych na regionalne lub lokalne. Samorządy terytorialne dostrzegają konieczność ścisłego włączenia władz lokalnych i regionalnych w opracowywanie i wdrażanie strategii wspólnotowych. Władze te są bowiem odpowiedzialne za wdrażanie prawie 70 % prawodawstwa wspólnotowego, w związku z czym odgrywają rolę w realizacji europejskiego planu naprawy gospodarczej (ECOR, 2009).

Bezpośrednie powiązania w klasycznych stosunkach międzynarodowych uzupełniane są przez podmioty funkcjonujące w ramach paradyplomacji funkcjonującej w ramach tzw. Poziomów rozmytych. Zastosowanie teorii zbiorów rozmytych do zbadania procesu decyzyjnego w kontekście regionalno-ponadnarodowym i lokalno-ponadnarodowym w Unii Europejskiej może dostarczyć cennych informacji na temat złożoności takich wielopoziomowych systemów zarządzania. Uzupełniają one klasyczny model wielopoziomowego zarządzania, na którym określone gracze wykonują ustalone działania poprzez swoją obecność na danym poziomie (Ruszkowski, 2010). Rozwinięty system reprezentowania interesów w UE ukazuje jednak, iż podmioty potrafią funkcjonować także poza swoimi kategorycznymi poziomami. Dokonując swoich aktywności na styku pomiędzy tymi poziomami wykorzystują zalety z każdego poziomu.

1. Kontekst regionalno-ponadnarodowy państwa członkowskie mogą mieć różny stopień dostosowania do polityk ponadnarodowych (obejmujących całą UE). Państwo członkowskie może być w większości, ale nie całkowicie zgodne z określoną polityką, a przedstawiciele regionalni bezpośrednio ingerują w procesie decyzyjnym;

2. Kontekst lokalno-ponadnarodowe: Jeśli chodzi o relacje lokalne i ponadnarodowe, lokalne struktury zarządzania wchodzą w interakcje z szerszymi, ponadnarodowymi sieciami i podmiotami. Stopień zaangażowania może się różnić w zależności od podmiotów ze względu na takie czynniki, jak dostępność zasobów, położenie geograficzne, kontekst polityki.

Zastosowanie teorii zbiorów rozmytych oferuje zatem sposób radzenia sobie z nieprecyzyjnym charakterem kategoryzacji powszechnie występujących w wielopoziomowej strukturze zarządzania UE. Pozwala to na zniuansowany obraz członkostwa w kategoriach decyzyjnych, wykraczający poza konwencjonalne definicje binarne.

Stąd system wielopoziomowego zarządzania w UE koordynowany jest także w szerokim wymiarze za pomocą paradyplomacji. Działania zwykle postrzegane jako należące do rządu centralnego, takie jak dyplomacja międzynarodowa, realizowane są w tym przypadku przez szersze grono interesariuszy reprezentujących zarówno interesy poziomu ogólnokrajowego jak i regionalne i lokalne. W rezultacie granica między obowiązkami krajowymi i międzynarodowymi może stać się rozmyta lub nakładać się na siebie (Ruszkowski & Wojnicz, 2013). To "rozmycie" może oferować możliwości, jak i stwarzać wyzwania, zwłaszcza w zakresie koordynacji, alokacji władzy, odpowiedzialności i jasności jurysdykcji w ramach wielopoziomowej struktury. Dlatego też "rozmyte poziomy" wskazują na złożony i wzajemnie powiązany system rządów, w którym uprawnienia i obowiązki nie są ściśle ograniczone tradycyjnymi granicami, ale są dzielone, nakładają się na siebie lub wchodzą w interakcje na różne sposoby na różnych poziomach struktury politycznej.

4.4. Narzędzia i instrumenty zapośredniczenia celów w kształtowaniu europejskiej polityki regionalnej

4.4.1. Grupy interesów i zakres paradyplomacji

W kontekście Unii Europejskiej reprezentacja interesów odnosi się do sposobu, w jaki różne grupy i organizacje przedstawiają swoje punkty widzenia i wyzwania instytucjom UE, mając nadzieję na kształtowanie polityki w sposób dla nich korzystny. Grupy te, często określane jako grupy interesu⁶⁴, reprezentują szeroki wachlarz organizacji w tym przedsiębiorstwa, związki zawodowe, organizacje środowiskowe, społeczeństwo obywatelskie i inne. Istnieją różne rodzaje grup interesu w zależności od ich działalności (Urbanik, 2021).

⁶⁴ Grupa interesu to „system przekonań odzwierciedlający jednostkową lub grupową świadomość sytuacji, która zapewniłaby możliwie pełne zaspokojenie ich potrzeb” (Olechnicki & Załęski, 1997)

Obejmują one ekonomiczne grupy interesu reprezentujące firmy i organizacje biznesowe, grupy interesu publicznego opowiadające się za prawami konsumentów, dobrobytem rodziny i środowiskiem. Istnieją również grupy promocyjne, takie jak ruchy społeczne promujące przekonania religijne, poglądy gospodarcze, ideologie polityczne, think tanki itp. Oprócz tego istnieją profesjonalne i komercyjne grupy interesu, a także grupy terytorialne, które promują interesy miast, krajów, regionów i organizacji międzynarodowych (Dumała, 2020).

Grupy interesu mogą dostarczać cennej wiedzy i opinii instytucjom UE, angażować się w działania zapośredniczenia interesów, tworzyć koalicje, wywierać presję polityczną i podnosić świadomość na temat konkretnych kwestii (Kalinowski, 2005). W kontekście Unii Europejskiej grupy interesu, choć oceniane są jako instytucje „dostępu bez wpływu” (Eising, 2008), to odgrywają następujące role:

1. Reprezentacja interesów swoich członków przed instytucjami UE;
2. Dążenie do kształtowania polityki UE w kierunkach korzystnych dla reprezentowanych przez nie interesów. Osiągają to poprzez różne strategie i taktyki lobbingsowe, które mogą obejmować bezpośrednią komunikację z decydentami, kampanie publiczne lub budowanie koalicji z innymi grupami;
3. Zapewnianie wiedzy eksperckiej i doświadczeń dla instytucji UE. Dostarczają szczegółowych informacji technicznych lub sektorowych, wnosząc znaczący wkład w proces legislacyjny i kształtowania polityki;
4. Mobilizacja zasobów i interesariuszy wokół konkretnych kwestii. Mogą one akcentować tematy poprzez organizowanie wydarzeń;
5. Rozwijanie procesu demokratycznego poprzez ułatwianie uczestnictwa obywateli. Pozwalają jednostkom i członkom na zbiorowe wyrażanie swoich opinii, wzmacniając w ten sposób demokratyczną legitymację procesu politycznego.

Złożone zawłości i dobrze zdefiniowana struktura procesu decyzyjnego w ramach biurokracji UE, uzupełnione skutecznym wdrożeniem "dialogu społecznego", skutecznie stworzyły dostępne ścieżki do angażowania się w działania decydentów UE (Kalinowski, 2016). Ich wkład jest szczególnie cenny, gdy opracowywane są złożone regulacje techniczne lub gdy polityka ma bezpośredni wpływ na interesy reprezentowanych podmiotów (Kuczma, 2007). Ten proces reprezentacji interesów przyczynia się do procesów demokratycznych w UE, ułatwiając szersze uczestnictwo obywateli i rzecznictwo (Bunea, 2019; Cini, 2017). Oferuje on sposób na włączenie interesów społecznych i potrzeb do kształtowania polityki na poziomie

UE poza krajowymi przedstawicielami w Radzie i Parlamencie Europejskim do procesu decyzyjnego odbywającego się w Komisji Europejskiej⁶⁵.

W kontekście cyklu politycznego, Komisja Europejska, jest najważniejszym punktem kontaktowym dla terytorialnych grup interesu na etapach inicjowania i formułowania polityki „wczesny lobbying”, te grupy interesu zwracają mniejszą uwagę na jej działania na późniejszych etapach wdrażania polityki (Kurczewska, 2011). Z kolei krajowe organizacje interesu mają tendencję do bardziej równomiernego rozkładania swoich działań na wszystkich etapach cyklu politycznego. Próbuje one kształtować politykę na swoją korzyść poprzez dostarczanie wkładu, dzielenie się wiedzą specjalistyczną i lobbowanie urzędników Komisji. Grupy interesu rzadko odnoszą się do Komisji Europejskiej jako do podmiotu zbiorowego. Zamiast tego kontaktują się one bezpośrednio z jedną lub kilkoma dyrekcjami generalnymi⁶⁶, które są departamentami odpowiedzialnymi za określone obszary polityki. Pozwala to grupom interesu na dostosowanie swoich działań i ukierunkowanie interwencji na te części Komisji, które są najbardziej istotne dla ich kwestii (Bouwen, 2002). Grupa interesu, która stara się wpłynąć na politykę w określonej dziedzinie, zazwyczaj współpracuje z odpowiednią dyrekcją generalną. Na przykład w obszarze transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej, współpracuje z Dyrekcją Generalną ds. Środowiska, zaś w zakresie polityki regionalnej z Dyrekcją Generalną ds. Polityki Miejskiej i Regionalnej (UPUE, 2023a)⁶⁷.

Komisja Europejska, jako niedemokratycznie wybrany organ, stoi w obliczu wyzwań ze strony innych podmiotów w UE. Dąży ona jednak do budowania wiarygodności i legitymacji społecznej poprzez aktywne angażowanie się we współpracę z wpływowymi grupami interesu, które mają liczne członkostwo lub wysoki prestiż. Komisja dąży do uzyskania wsparcia

⁶⁵ Komisja Europejska odgrywa kilka kluczowych ról w funkcjonowaniu i zarządzaniu Unią Europejską. Poprzez ustalanie agendy ma prawny monopol na inicjowanie polityki. Wdrażając polityki jest odpowiedzialna za prawodawstwo i decyzje podejmowane w ramach trilogów. Obowiązkiem jest zapewnienie przestrzegania i prawidłowego stosowania prawa. Może podejmować działania naprawcze, w tym kroki prawne, gdy prawo UE nie jest przestrzegane. Zarządzanie budżetem UE i przydzielanie środków finansowych. Reprezentowanie UE w sprawach międzynarodowych przyczyniając się do zwiększenia roli UE na arenie międzynarodowej. Ostatecznie przedstawia Parlamentowi Europejskiemu i Radzie Unii Europejskiej propozycje aktów prawnych (Dz.U., 2004).

⁶⁶ Grupy interesu i Dyrekcje Generalne (DG) w Komisji Europejskiej często wchodzi w bezpośrednie interakcje podczas procesu kształtowania polityki. Dyrekcje Generalne to odrębne departamenty w Komisji Europejskiej, z których każdy odpowiada za określony obszar polityki (EC, 2023i).

⁶⁷ Polityka regionalna, polityka społeczna i prawa obywatelskie to obszary angażujące najliczniejszą grupę interesariuszy. W tych obszarach istnieje wyraźna obecność rozproszonych interesów, które przekraczają 50% w grupach ekspertów. Ponadto inne ważne obszary, takie jak zdrowie, zewnętrzna współpraca gospodarcza, kultura i środowisko, mają rozproszenie interesów przekraczające 30%. Ilustruje to różnorodność interesów w wielopoziomym systemie UE i podkreśla potrzebę skutecznego zaangażowania wszystkich odpowiednich podmiotów w celu zapewnienia integracyjnych procesów decyzyjnych (Vikberg, 2020).

ekspertów i szerszego poparcia społecznego w celu dokładnego kształtowania przyszłych regulacji. Współpracując z renomowanymi interesariuszami, Komisja dąży do zatwierdzenia swoich decyzji i zapewnienia, że rozwój polityki uwzględnia potrzeby społeczne, a także względy gospodarcze (Bunea i in., 2022). Takie podejście sprzyja dialogowi między społeczeństwem obywatelskim lub innymi zainteresowanymi stronami a instytucjami UE, wzmacniając w ten sposób procesy decyzyjne w Unii Europejskiej, przy jednoczesnym zachowaniu przejrzystości i odpowiedzialności.

Odpowiadając na potrzeby zwiększenia demokratyzacji procesów legislacyjnych prawodawstwo Unii Europejskiej dostosowywane lub wdrażane jest za pomocą zestawu procedur nazywanych *komitologią*. Procedury te obejmują komitety złożone z przedstawicieli państw członkowskich, którym przewodniczy Komisja Europejska (Christiansen & Polak, 2009). UE podejmuje znaczną liczbę decyzji, które mają wpływ na jej państwa członkowskie, ale większość decyzji jest skomplikowana administracyjnie i podejmowana przez urzędników należących do określonej elity ponadnarodowej. Aby temu zaradzić, komitety komitologii mają uprawnienia do kontrolowania i wetowania decyzji Komisji Europejskiej w celu zapewnienia ich zgodności z istniejącymi ramami prawnymi (Steunenberg i in., 1996). Termin "komitologia" pochodzi od francuskiego wyrażenia "comité de suivi", które oznacza "komitet monitorujący" (Schusterschitz & Kotz, 2007). Komitologia jest szczególnie ważna w obszarach polityki, które wymagają złożonej wiedzy technicznej, gdzie pozwala na skuteczny, ale demokratyczny proces podejmowania decyzji poprzez połączenie ekspertów technicznych i przedstawicieli politycznych. Odgrywa ona kluczową rolę w krajobrazie instytucjonalnym UE, nadzorując praktyczne wdrażanie decyzji podejmowanych na szczeblu europejskim.

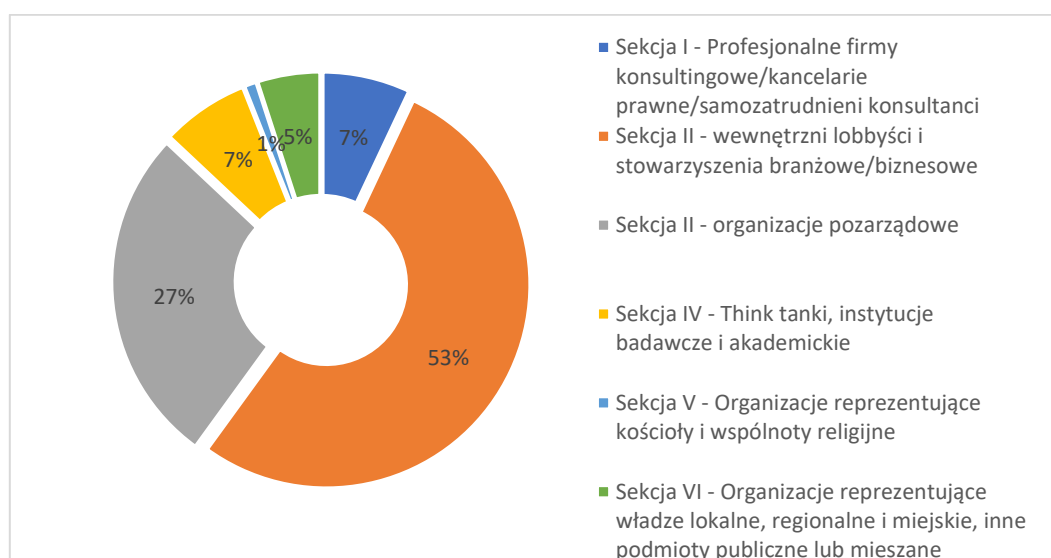
W sferze współpracy regulowanej Traktatem UE władza ustawodawcza została początkowo powierzona Radzie. Z drugiej strony Komisja Europejska otrzymała formalne uprawnienia do proponowania prawodawstwa w celu rozróżnienia ról legislacyjnych. Zaobserwowano jednak, że układ ten jest bardziej złożony niż przewidywano. Rada deleguje obecnie coraz więcej odpowiedzialności za przyjmowanie aktów prawnych na Komisję, pod warunkiem, że współpracuje ona z dużą liczbą komitetów złożonych z przedstawicieli różnych administracji krajowych (Borkowska, 2020; Fendler - Fendler, 2005). Przeniesienie to odbywa się pod pewnymi warunkami i wiąże się z szeroko zakrojoną współpracą z wieloma komitetami składającymi się z przedstawicieli różnych administracji krajowych. Proces komitologii pozwala zarówno Radzie, jak i rządów krajowym mieć wpływ na decyzje podejmowane przez Komisję, co budzi obawy o konflikt interesów. Badania pokazują jednak, że obawy te są często

nieuzasadnione, ponieważ współpraca między administracjami krajowymi a Komisją w ramach procedury komitetowej jest na ogół owocna (Bergström, 2012).

Jako proces, komitologia rozpoczyna się etapem opracowania projektów środków wykonawczych do istniejącego prawodawstwa UE. Środki te mają często charakter techniczny i są opracowywane w obszarach objętych prawodawstwem. W kolejnym etapie projekt następnie analizowany przez komitet komitologiczny złożony z przedstawicieli wszystkich państw członkowskich UE. W zależności od obszaru prawodawstwa mogą być zaangażowane różne komitety - w sumie jest ich ponad 200, obejmujących różne obszary polityki. Ostatnim etapem jest zatwierdzeniem propozycji (Ballmann i in., 2002; Evans, 1998). Komisja Europejska może je przyjąć i wdrożyć rozwiązanie. Jeśli komitet odrzuci środki, Komisja zwykle musi zmienić swój wniosek. Procedury te zapewniają pewną kontrolę i równowagę władzy Komisji Europejskiej oraz pomagają utrzymać demokratyczny proces wdrażania prawodawstwa UE.

W procesie demokratycznym istotna jest współodpowiedzialność i świadomość sprawczości głosów obywateli, stąd ważną funkcją zarządzania wielopoziomowego w procesach decyzyjnych UE są konsultacje społeczne. Konsultacje społeczne i konsultacje *on-line* ogłaszane przez Komisję Europejską służą zgłaszaniu uwag na temat zakresu nowych inicjatyw, celów oraz obszarów zaangażowania UE w określonych sektorach. Konsultacje publiczne wykorzystywane są do oceny bieżącej polityki i przepisów prawnych (Komisja Europejska, 2022). Na każdym etapie prac legislacyjnych partnerzy publiczni mogą wyrażać swoją opinię. Okres na przedstawienie uwag wynosi 4, 8 lub 12 tygodni i uzależniony jest od momentu, w którym znajduje się propozycja legislacyjna. Do głównych etapów prac zaliczyć należy przedstawienie koncepcji, przeprowadzenie głównych konsultacji społecznych, rozpatrzenie przez Parlament Europejski i Radę Europejską, ocena i kontrola sprawności (tzw. *fitness check*) obowiązujących przepisów (MRiT, 2022). Uczestniczący w konsultacjach społecznych podmioty lub osoby prywatne mają obowiązek przestrzegać ustalonych zasad dotyczących terminu nadsyłania propozycji oraz zachowania treści odpowiednich z przedmiotem realizowanego procesu legislacyjnego. W procesie zarządzania wielopoziomowego UE transparentnie i jawnie zdefiniowano rolę i sposób udziału w procesach decyzyjnych paradyplomacji, lobbingu i organizacji grup interesów. W tym celu organy Unii Europejskiej wprowadziły portal internetowy, a osoby lub podmioty próbujące wpływać na proces wdrażania i kształtowania polityki przez instytucje UE muszą się w nim zarejestrować. Na dzień 15/11/2023, w Rejestrze służący transparentności znajdowało się 12494

zarejestrowanych podmiotów (UE, 2023). Większość z nich (66%) promuje swoje własne interesy lub zbiorowe interesy swoich członków. Pozostałe podmioty to te, które nie reprezentują interesów komercyjnych (3615) oraz te, które promują interesy swoich klientów (602). Do Rejestru służącego przejrzystości wpisywani są przedstawiciele organizacji interesu, którzy prowadzą działania skierowane do instytucji unijnych. Są one podzielone na sześć części i czternaście podsekcji. (JTRS, 2021). W celu sprawnego funkcjonowania organizacji i osób samozatrudnionych zaangażowanych w opracowanie i realizację polityki Unii Europejskiej podpisane zostało w 2014 roku porozumienie pomiędzy Parlamentem Europejskim a Komisją Europejską określające zasady prowadzenia i realizacji tego procesu w sposób transparentny (Dz.U. L 277 z 19.9.2014). Funkcjonujący Wspólny Sekretariat jest odpowiedzialny za świadczenie usług na rzecz użytkowników, prowadzenia usług wsparcia i przestrzegania kodeksu, monitorowanie jakości danych. W zakresie liczby osób i podmiotów poszczególnych sekcji najliczniejszą grupę stanowią zatrudnieni lobbyści oraz stowarzyszenia branżowe/przemysłowe/zawodowe, ponad połowa wszystkich zarejestrowanych instytucji, oraz organizacje pozarządowe, które stanowią co czwartą umieszczoną w rejestrze pozycję (Wykres 14).

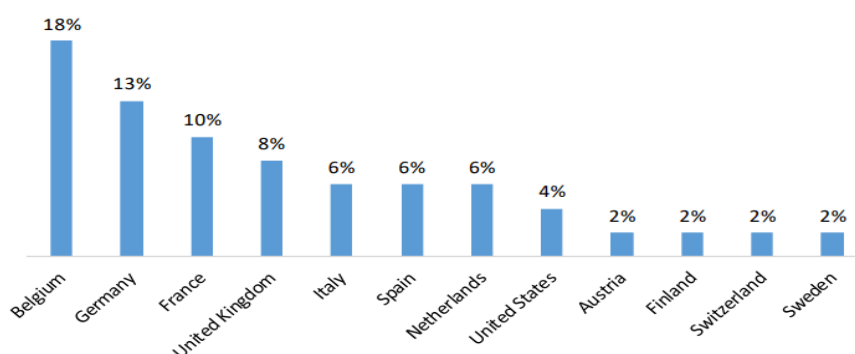

Wykres 14 Struktura przynależności podmiotów i osób zarejestrowanych w rejestrze transparentności UE wg sekcji
Źródło: opracowanie własne na podstawie (UPUE, 2021)

Od momentu powstania rejestr nieustannie się rozwija. Baza danych wskazuje na wzrost w wartościach bezwzględnych od 2012 roku ponad dwukrotnie to przedstawiciele grup interesu codziennie rejestrują się, wyrejestrowują, rejestrują ponownie lub są wykreślani, w zależności od ich bieżącej działalności lobbingowej. Powoduje to, że zasób ten ulega ciągłej zmianie. Różne osoby i organizacje zaangażowane w sprawy europejskie, w tym konsultanci, stowarzyszenia i lobbyści, pracują nad stworzeniem i utrzymaniem ram regulacyjnych, które

wspierają interesy ich odpowiednich podmiotów lub klientów. Reprezentacja składała się z około jednej trzeciej europejskich federacji handlowych i jednej piątej konsultantów handlowych. Firmy wraz z europejskimi organizacjami pozarządowymi koncentrującymi się na różnych sektorach, takich jak ochrona środowiska, opieka zdrowotna lub prawa człowieka, stanowiły około 10%. Krajowe stowarzyszenia biznesowe lub pracownicze stanowiły kolejne 10%, podczas gdy przedstawicielstwa regionalne i organizacje międzynarodowe stanowiły około 5%. Think tanki były w tym czasie obecne w Brukseli w niewielkim stopniu, stanowiąc około 1% ich całkowitej liczby (EP, 2023b). Różnorodność osób i organizacji zaangażowanych w sprawy europejskie podkreśla złożoność ram regulacyjnych w Brukseli.

W ujęciu geograficznym krajem, z którego pochodzi najwięcej zarejestrowanych podmiotów jest Belgia. Wynika to z faktu bliskości instytucji Unii Europejskiej oraz zarejestrowanych oddziałów firm posiadających swoje siedziby główne w innych krajach członkowskich. Na kolejnym miejscu znajdują się organizacje z siedzibą w Niemczech i Francji (Wykres 15).

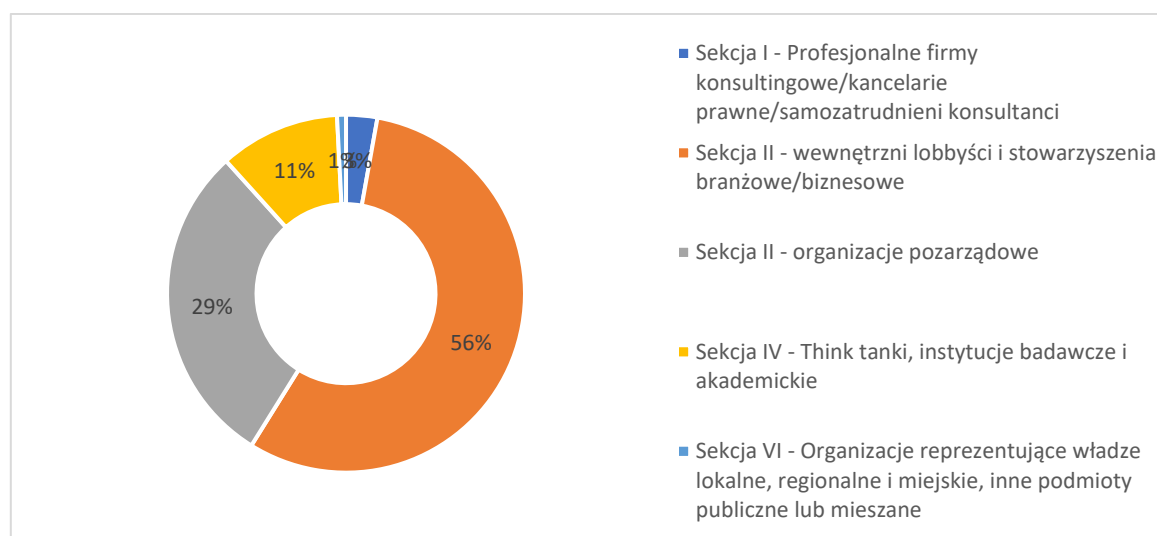

Wykres 15 Udział lobzystów z wybranych krajów o największej liczbie zarejestrowanych podmiotów w rejestrze transparentności UE

Źródło: opracowanie własne na podstawie (UPUE, 2021)

Skuteczność podejmowanych działań jest uzależniona od znaczenia podmiotu w strukturze procesu decyzyjnego oraz od poziomu usieciowienia zgodnie z postawioną przez Manuela Castellsa tezą, że niemożliwe jest osiągnięcie określonych celów przez pojedyncze podmioty i konieczne jest wykorzystanie sieci (Castells, 2008). Niekiedy aktorzy świadomie podejmują strategię nazywaną networkingiem, a zatem działania, których głównym celem jest budowa i podtrzymywanie określonych, korzystnych z punktu widzenia danej jednostki powiązań społecznych (Grzesiuk, 2015). Funkcjonowanie w strukturze europejskiej pozwala na określanie różnych "kategorii" celów przedstawicieli interesów (ekspertów). Obserwowana w ostatnich latach transformacja sposobów działania pozwala na dostrzeżenie, iż na poziomie Brukseli ideologia została zastąpiona pragmatycznym nastawieniem na osiągnięcie wyników odpowiadającym różnym grupom aktorów (Dzieńdziora, 2021). Systematycznie rośnie ogólna

liczba przedstawicieli. Dostrzec można znaczące zróżnicowanie zainteresowań interesariuszy podejmowaniem działań lobbujących. W znaczącej mierze wpływem na kształt polityk europejskich zainteresowane są podmioty gospodarcze w sposób bezpośredni i pośrednio przez organizacje pozarządowe. Te dwie grupy umieszczone w rejestrze stanowią 80% wszystkich podmiotów. Podobna sytuacja obserwowana jest także wśród polskich podmiotów. Zarejestrowanych organizacji z siedzibą główną w Polsce na koniec listopada 2023 było 248, co stanowiło 2% wszystkich zarejestrowanych podmiotów⁶⁸. Najliczniejszą grupą polskich podmiotów stanowią zatrudnieni lobbyści oraz stowarzyszenia branżowe/ przemysłowe/ zawodowe. Jednocześnie brak jest podmiotów należących do sekcji organizacji reprezentujących kościoły i wspólnoty religijne, a liczba zarejestrowanych jednostek samorządów terytorialnych wyniosła 2. Wykres 16 prezentuje szczegółowo udział polskich podmiotach w poszczególnych sekcjach.

Wykres 16 Struktura przynależności polskich podmiotów zarejestrowanych w rejestrze transparentności UE na koniec czerwca 2023r

Źródło: opracowanie własne na podstawie (UPUE, 2021)

W tak zorganizowanym środowisku podmiotów reprezentujących swoje interesy podejmowane są różnego typu działania, a zakres konsultacji i tworzenia ostatecznych regulacji przybiera formy zależne od rodzaju działań i przygotowywanych dokumentów oraz od stadium przygotowania i mogą to być:

1. Włączenie się w prace legislacyjne na pośrednictwem konsultacji publicznych;
2. Przygotowywanie przez organy doradcze Europejski Komitet Regionów i Europejski Komitet Społeczno-Ekonomiczny opinii w formie sprawozdań;

⁶⁸ Populacja Polski stanowiła w 2021 roku 8,43% wszystkich obywateli UE, liczba przedsiębiorstw w Polsce stanowiła 8,6% wszystkich zarejestrowanych podmiotów w UE, liczba zatrudnionych w polskich przedsiębiorstwach wynosiła w tym samym roku 7,29% (Eurostat, 2023).

3. Lobbowanie posłów do Parlamentu Europejskiego i urzędników Komisji Europejskiej;
4. Konsultacje w ramach różnych gremiów, komitetów, konferencji, seminariów;
5. Przygotowanie stanowisk organizacji zrzeszających regionalnych i lokalnych aktorów;
6. Debaty, dyskusje, prezentacje w trakcie konferencji, seminariów i różnych otwartych wydarzeń;
7. Wymiana poglądów w trakcie spotkań zamkniętych kierowanych do wybranej grupy ekspertów.

Na arenie europejskiej prowadzone jest rzecznictwo interesów dotyczące wszystkich kwestii podejmowanych w ramach polityk Europejskich. Podmioty znajdujące działające w grupach interesów zwiększają swoją zdolność do oddziaływania wykorzystując m.in. fakt rosnącego stopnia powiązania gospodarek. W literaturze przedmiotu (Geiger, 2012; Karr, 2007; Mrozowska, 2013) podobnie jak w materiałach informacyjnych UE szczegółowo opisany został proces podejmowania decyzji (Dz.U., 2004, 2016) podobnie jak podejmowania działań lobbingsowych (EC, 2023a; Lehmann, 2003). Pojawienie się nowych okoliczności w procesie gospodarowania na poziomie lokalnym skutkuje podjęciem określonych działań na arenie europejskiej. Tabela 45 przedstawia schematycznie rodzaj działań podejmowanych przez interesariuszy w systemie programowania wsparcia z funduszy strukturalnych. Kolejność podejmowanych działań zaprezentowanych ma znaczenie. Proces inicjowany jest we współpracy interesariuszy na określonym terytorium. Dobrze funkcjonujące partnerstwo pomiędzy podmiotami administracji publicznej, przedsiębiorstwami i instytucjami nauki podnosi (interesariuszami potrójnej helisy) podnosi skuteczność przygotowywanych rozwiązań (Szajt, 2016).

Tabela 45 Hierarchia kształtowania systemu politycznego i podejmowanych działań w relacjach pomiędzy interesariuszami w Unii Europejskiej

Lp.	Domeny warunków wstępnych	Poziom europejskiego systemu politycznego	Rodzaj działania/interakcji w procesie stanowienia regulacji
1	Kapitał terytorialny	lokalny, regionalny	podnoszenie jakości generycznych i specyficznych aktywów i zasobów
2	Regionalna matryca instytucjonalna	regionalny	określanie, optymalizowanie i komunikowanie instytucji nieformalnych i formalnych
3	Lokalni interesariusze wg modelu potrójnej helisy	lokalny	wytwarzanie i wykorzystanie wiedzy niemej, budowanie zaufania, zakorzenianie społeczne

Lp.	Aktorzy	Poziom europejskiego systemu politycznego	Rodzaj działania/interakcji w procesie stanowienia regulacji
1	Interesariusze potrójnej helisy	lokalny	przygotowanie stanowiska, uzgodnienie ról, określenie kanałów informacyjnych
2	Elity europejskie	ponadnarodowy	przygotowanie projektu politycznego odpowiadającego na potrzeby zaadresowane i zidentyfikowane
3	Grupy eksperckie wysokiego szczebla	Ponadnarodowy, transnarodowy	opracowanie technicznych założeń oraz propozycji konkretnych rozwiązań strategicznych
4	Uczestnicy konsultacji społecznych	Narodowy, regionalny, lokalny	udział w konferencjach, przygotowanie stanowisk i komentarzy do propozycji, propozycja zmian, zgłaszanie uwag
5	Komisja Europejska, Parlament Europejski, Rada UE	Transnarodowy	publikacja dokumentu w formie rozporządzenia, dyrektywy, umowy, itp.
6	Beneficjenci Programu Horyzont Europa	Transnarodowy	realizacja projektów wskazujących najlepsze metody wdrażania i realizacji wybranych polityk europejskich
7	Uczestnicy Europejska Współpraca Terytorialna	regionalny, międzyregionalny	realizacja projektów przygotowujących i prezentujących najlepsze praktyki realizacji wybranych polityk europejskich
8	Beneficjenci Funduszy Strukturalnych	Krajowy, regionalny, lokalny	realizacja projektów wspierających wdrażania wybranych polityk europejskich

Źródło: opracowanie własne

W ramach zaprezentowanych aktywności na różnych poziomach systemu interesariusze posiadają wiedzę nt. etapu zaawansowania wdrożenia określonej polityki czy działania. Monitorowanie dostępnych informacji umożliwia wgląd w mechanizmy związane z określeniem obszarów możliwej interwencji finansowej. Śledzenie i uczestniczenie w kolejnych etapach dostarcza również wskazówek w procesie składania wniosków, zapewniając pomyślny wynik w uzyskaniu wsparcia finansowego z tych funduszy.

4.4.2. Przedstawicielstwa regionalne

Z punktu widzenia zdolności współdecydowania w zakresie polityki regionalnej UE znaczenie ma fakt, iż jedną z najmniej licznych grup w rejestrze służącym transparentności są przedstawicielstwa regionalne. Zadaniem regionalnych przedstawicielstw jest reprezentowanie interesów samorządów i podmiotów gospodarczych w Instytucjach Unii Europejskiej, promocja oraz wsparcie dostępu do środków i projektów składanych w ramach konkursów unijnych. Biura pełnią rolę źródła informacji dotyczących prowadzonych prac legislacyjnych koncentrując się w szczególności na:

- polityce spójności,
- transeuropejskich sieciach transportowych,
- wspólnej polityce rolnej,
- europejskiej polityce energetycznej,

– polityce badań i rozwoju.

Aktywności te przybierają zróżnicowane formy i zakres. Wykres 17 prezentuje zakres aktywności polskich przedstawicielstw regionalnych w latach 2021 i 2022.

Wykres 17 Intensywność wykorzystania instrumentów paradyplomacji przez regionalne biura przedstawicielskie polskich województw w Brukseli

Źródło: opracowanie własne na podstawie stron internetowych biur regionalnych oraz raportów o stanie województw za lata 2021 i 2022 publikowanych na stronach internetowych BIP Samorządów Województw.

Celem funkcjonowania wszystkich polskich biur regionalnych jest pełnienie funkcji łącznika komunikacyjnego między ich regionami a instytucjami europejskimi⁶⁹. Biura te odgrywają rolę w ułatwianiu skutecznych kanałów komunikacji i promowaniu dialogu między społecznościami lokalnymi a instytucjami UE. Zapewniają również, że interesy regionalne są skutecznie reprezentowane na szczeblu europejskim. Odbywa się to za pośrednictwem organizowanych i współorganizowanych wizyt studyjnych dla ekspertów i osób zainteresowanych pozyskaniem informacji. Stosowaną formą paradyplomacji są wydarzenia organizowane indywidualnie, jak i we współpracy z innymi biurami regionalnymi, czy też podmiotami ogólnopolskimi/centralnymi⁷⁰. Poprzez współpracę z Komisją Europejską, Parlamentem Europejskim i Europejskim Komitetem Regionów utrzymywany jest również pozytywny wizerunek regionu i kraju.

Aby lepiej sprostać specyficznym wymaganiom interesariuszy lokalnych przedstawiciele rozwijają zakres obowiązków. Podejmowane są indywidualne inicjatywy

⁶⁹ W literaturze wykorzystuje się określenia biuro "informacyjne" lub "łącznikowe" (W. T. Modzelewski, 2014)

⁷⁰ Instytut Polski w Brukseli, Polska Organizacja Turystyczna, Przedstawicielstwo Związku Banków Polski w Brukseli, Biuro Promocji Nauki „PolSCA” Polskiej Akademii Nauk w Brukseli, Business & Science Poland, Krajowa Rada Izb Rolniczych – Biuro w Brukseli, Przedstawicielstwo Związku Przedsiębiorców i Pracodawców w UE, Biuro Konfederacji Lewiatan w Brukseli, Brukselskie przedstawicielstwo Narodowego Centrum Badań i Rozwoju, Stałe Przedstawicielstwo RP przy Unii Europejskiej, Ambasada RP przy Królestwie Belgii.

projektowe i pełnienie funkcji pośredników w nawiązywaniu kontaktów z potencjalnymi uczestnikami partnerstw projektowych. Połowa biur angażuje się w koordynowanie sesji szkoleniowych i staży. Osiem biur jest członkami co najmniej jednej ponadnarodowej sieci demonstrując swoje zaangażowanie we współpracę transnarodową. Są to zadania wymagające zespołu stąd realizowane są przez biura, które liczą więcej niż jednego przedstawiciela i ściśle współpracują z wydziałami ds. projektów w samorządach województw. W czternastu regionach zadania realizowane są w strukturze organizacyjnej urzędu marszałkowskiego co zmniejsza udział samorządów lokalnych (Surmacz, 2015a). W dwóch przypadkach reprezentacja interesów organizowana jest przez stowarzyszenia, w których członkami są powiaty i gminy z województwa⁷¹.

Koncentracja zasobów umożliwia aktywne uczestnictwo w procesach rzecznictwa interesów. Zapewnia też cenny wgląd w potrzeby swoich regionów. Działania wspierające dotyczą promowania partnerstw współpracy międzyregionalnej. Zaangażowanie jest zakorzenione w promowaniu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej jako integralnej części osiągnięcia inteligentnego i zrównoważonego rozwoju, który sprzyja włączeniu społecznemu zarówno na poziomie państw członkowskich, jak i regionalnym w ramach Europejskiego Zielonego Ładu czy wcześniej obowiązujących dokumentów jak Strategia Europa 2020 (Dialer & Richter, 2019; Schakel, 2020).

4.4.3. Terytorialne grupy interesów

Współpraca terytorialnych grup interesu w zrzeszeniach transnarodowych odnosi się do ustanawiania i utrzymywania połączeń, współpracy lub partnerstw między podmiotami na szczeblu niższym niż krajowy ponad granicami krajowymi. Istnieją trzy kategorie, w które zazwyczaj angażują się władze szczebla niższego niż krajowy (Huggins, 2018):

1. Sieci dwustronne, które obejmują powiązania między dwoma jednostkami z różnych krajów;
2. Sieci wielostronne, które obejmują partnerów z wielu krajów uczestniczących w szerszych organizacjach lub sojuszach;
3. Projekty ponadnarodowe, w ramach których partnerzy z różnych krajów współpracują nad konkretną inicjatywą.

⁷¹ W województwie Kujawsko – Pomorskim 31% wszystkich jednostek lokalnych, w województwie Pomorskim 20% jest członkami stowarzyszeń reprezentujących swoje interesy w Brukseli.

Granice między różnymi typami mogą się zacierać. Na przykład tymczasowe partnerstwo, które tworzy się w celu realizacji konkretnego projektu ponadnarodowego, może przekształcić się w bardziej trwałą sieć na poziomie dwustronnym lub wielostronnym.

Międzynarodowy Związek Władz Lokalnych⁷², utworzył Komitet Sześciu w Brukseli. Organ ten był platformą dla organów Wspólnoty do bezpośrednich konsultacji z władzami lokalnymi, choć jego możliwości były ograniczone. Kolejnym podmiotem była ustanowiona w 1988 r., Rada Konsultacyjna Władz Regionalnych i Lokalnych Komisji Europejskiej była podmiotem umożliwiającym reprezentowanie interesów samorządowych. funkcjonowała jako organ doradczy. W jej skład wchodziło 42 członków posiadających mandat wyborczy na szczeblu regionalnym lub lokalnym oraz równoważna liczba zastępców członków. Podstawową rolą Rady było doradzanie w kwestiach polityki regionalnej i możliwych regionalnych implikacjach innych polityk wspólnotowych. W ramach tej funkcji Rada regularnie wydawała opinie na temat europejskiej polityki regionalnej i aktywnie uczestniczyła w debacie na temat włączenia władz lokalnych i regionalnych do traktatów europejskich. Dzięki tym działaniom Rada zapewniła Komisji Europejskiej platformę wymiany informacji i wiedzy specjalistycznej (Hooghe & Marks, 1996). Rada miała jednak ograniczone możliwości i funkcjonowała do momentu zastąpienia jej przez Komitet Regionów 1994 roku. Rada Konsultacyjna Władz Regionalnych i Lokalnych Komisji Europejskiej:

1. Nie posiadała formalnego statusu, a zatem brakowało jej instytucjonalnej zdolności do uczestniczenia we wspólnotowym procesie decyzyjnym poprzez konsultacje;
2. Musiała ubiegać się o zezwolenie Komisji na prowadzenie działalności;
3. Była zmuszona do zachowania tajemnicy w sprawach wrażliwych według uznania Komisji.

Współpraca jednostek terytorialnych rozwinęła się znacząco w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Reprezentacja miast i regionów w procesie legislacyjnym uzależniona jest od czynników, takich jak autonomia regionalna oraz ustrój polityczny państwa członkowskiego. W krajach o bardziej scentralizowanych rządach, takich jak Dania czy Holandia, podział między regiony i gminy był zrównoważony. Przeciwnie, w krajach, w których regiony istniały jako władze federalne lub regionalne (np. Niemcy, Hiszpania)

⁷² Działająca od 1913 organizacja samorządów terytorialnych wspierająca zachowanie i rozwój demokracji. Podejmująca wysiłki na rzecz usprawnienia procesów decyzyjnych, administracji i świadczenia usług na szczeblu lokalnym. Postrzegająca samorząd terytorialny jako katalizator postępu społeczno-gospodarczego. Zachęcała do wymiany informacji i wspieranie współpracy między władzami lokalnymi na całym świecie w celu radzenia sobie z globalnymi wyzwaniami (UIA, 2023).

preferencje obejmowały regiony w porównaniu do władz lokalnych. Grecja i Luksemburg reprezentowały tylko jeden poziom władzy, ponieważ nie miały zdecentralizowanego szczebla regionalnego. Określenie równowagi konieczne jest do zapewnienia, że lokalne i regionalne interesy każdego interesariusza są reprezentowane (ECOR, 2020b; Kurczewska, 2011). Proces ten wymaga elastycznego podejścia, które respektuje krajowe ustalenia na szczeblu niższym niż krajowy i uwzględnia specyficzne konteksty polityczne, administracyjne i historyczne w każdym państwie członkowskim.

Sieci wielostronne odnoszą się do współpracy obejmującej często podmioty z różnych krajów. Obejmuje ona różne władze szczebla niższego niż krajowy uczestniczące w szerszych organizacjach, inicjatywach lub sojuszach. W ramach tych sieci podmioty członkowskie współpracują w zakresie wspólnych interesów lub wspólnych celów i angażują się w koordynację polityki, dzielenie się najlepszymi praktykami, zasobami lub informacjami. Jest to struktura, która umożliwia szeroki zakres dzielenia się pomysłami i wspólnego rozwiązywania problemów wśród uczestniczących członków. Tabela 46 prezentuje podejmowaną przez samorządy terytorialne tematykę i nazwy sieci.

Tabela 46 Wielostronne sieci między władzami szczebla subkrajowego

Obszar działania	Nazwa sieci
Innowacja	– Sieć Badań i Innowacji Regionów Europejskich (ERRIN) – Europejskie Stowarzyszenie Agencji Rozwoju (EURADA)
Rolnictwo	– Zgromadzenie Europejskich Regionów Owoców, Warzyw i Ogrodnictwa (AREFLH) – Association of European Regions for Products of Origin – GMO-free Regions Network
Polityka terytorialna	– Europejski Sojusz Wspólnot Wiejskich (ERCA) – Zgromadzenie Regionów Europy (AER) – Rada Gmin i Regionów Europy (CEMR) – Europejski Sojusz Wspólnot Wiejskich (ERCA)
Polityka miejska	– Platforma Regionów Podmiejskich Europy (PURPLE) – Stowarzyszenie władz w okresie transformacji energetycznej (Energy Cities) – Stowarzyszenie Miast Europejskich (Eurotowns) – Stowarzyszenie Dużych Miast Europejskich (Eurocities)
Turystyka	– European Cities Tourism Network. – European Network for Competitive and Sustainable Tourism
Środowisko	– Network of Regional Governments for Sustainable Development
Transport	– Airport Regions Conference – Sieć Europejskich Regionów Wykorzystujących Technologie Kosmiczne (NEREUS) – Flagowa inicjatywa wspierający mobilność i transportu (CIVITAS) – European Network of High Speed Region
Edukacja	– European Association of Regional and Local Authorities for Lifelong Learning

Źródło: opracowanie własne

Europeizacja na poziomie lokalnym odnosi się do procesu, w którym władze lokalne dostosowują się do procesu integracji europejskiej. Zazwyczaj wiąże się to z asymilacją polityk, norm i zasad UE na poziomie lokalnym lub niższym niż krajowy. Proces ten jest tradycyjnie

charakteryzowany jako odgórny, co wskazuje, że UE ma na niego wpływ, ponieważ "pobierają" one politykę UE i dostosowują się do norm i zasad UE. Jednakże uznaje się również, że europeizacja jest złożonym, dwukierunkowym, cyklicznym procesem. Lokalne preferencje i zasady mogą być również "przesyłane" do UE, wpływając w ten sposób na politykę i normy UE. W procesie zdobywania wpływowego głosu na poziomie międzynarodowym, przedstawiciele terytorium funkcjonują zgodnie z ustanowionym prawem, obowiązками wykorzystując możliwości, które stwarza paradyplomacja. Sieci tworzą powiązania między samorządami lokalnymi a innymi podmiotami na szczeblu UE, w tym innymi samorządami lokalnymi, rządami krajowymi i instytucjami UE. Jednym z godnych uwagi przykładów jest Zgromadzenie Regionów Europy⁷³ i Rada Gmin i Regionów Europy⁷⁴, które położyły podwaliny pod formalne ustanowienie organu doradczego, który bardziej przypominał organ lobbujący niż organ doradczy przy Parlamencie Europejskim, jak początkowo planowano (ECOR, 2020b). W 1954 r. CEMR postulowała, że gminy i władze lokalne muszą mieć skuteczną reprezentację w instytucjach europejskich. Podczas Konwentu Gmin Europejskich zaproponował dwa modele:

1. ogłoszony w 1958 r., wzywał do ustanowienia "Konferencji Sześciu"⁷⁵ w Parlamencie Europejskim, z którą organy wspólnotowe mogłyby się konsultować;
2. zawarty w apelu z 1972 r., proponował dwuizbowy parlament dla instytucjonalnej reprezentacji władz lokalnych i regionalnych (ECOR, 2020b).

Złożoność historyczna związana z ustanowieniem organu reprezentującego interesy samorządów terytorialnych w Unii Europejskiej ujawnia koncepcję, która była popierana przez różne zainteresowane strony już od lat 60. ubiegłego wieku. W 1960 r. Bertrand Motte w raporcie o problemach polityki regionalnej oraz sposobach i środkach realizacji takiej

⁷³ Zgromadzenie Regionów Europy (AER) to sieć promująca współpracę między regionami w Europie. Działając niezależnie bez centralnego organu, zrzesza ponad 270 regionów z 33 krajów i 16 organizacji międzyregionalnych. AER służy zarówno jako rzecznik polityczny, jak i platforma wspierania partnerstwa między jej członkami. Przynależność do AER zapewnia regionom liczne korzyści, obowiązki i możliwości na arenie międzynarodowej od 1985 roku (AER, 2023).

⁷⁴ Rada Gmin i Regionów Europy jest największym stowarzyszeniem samorządów lokalnych i regionalnych w Europie. Zrzeszając ponad milion demokratycznie wybranych polityków europejskich, reprezentujących 40 krajów za pośrednictwem naszych stowarzyszeń członkowskich od 1951 r., CEMR aktywnie promuje zasady samorządności lokalnej, pomocniczości i uczestnictwa obywateli. Naszym głównym celem jest wpływanie na politykę i prawodawstwo na szczeblu europejskim, które mają bezpośredni wpływ na gminy i regiony, a także ułatwianie dialogu między krajowymi reprezentatywnymi stowarzyszeniami samorządów lokalnych i regionalnych (CCRE, 2023).

⁷⁵ Nazwa nawiązuje do „Wewnętrznej Szóstki” [Inner Six], powszechnie nazywana Szóstką lub członkami-założycielami Unii Europejskiej, obejmuje Belgię, Francję, Niemcy, Włochy, Luksemburg i Holandię. Te sześć państw członkowskich odegrało kluczową rolę w ustanowieniu wczesnych fundamentów tego, co obecnie znane jest jako Unia Europejska (Phinnemore, 2013).

polityki we Wspólnocie Sześciu przedstawił propozycję sugerującą utworzenie "komitetu konsultacyjnego ds. gospodarek regionalnych" w ramach Komisji Europejskiej (Motte, 1960). Zalecenie to pojawiło się w odpowiedzi na zidentyfikowane zapotrzebowanie, które oferowałoby wytyczne i wiedzę specjalistyczną w zakresie gospodarek regionalnych na poziomie europejskim. Podstawową motywacją tej sugestii było wspieranie współpracy i koordynacji między różnymi regionami w Europie poprzez umożliwienie dialogu i konsultacji między podmiotami szczebla niższego niż krajowy a instytucjami UE. Przewidywano, że poprzez ustanowienie takiego komitetu można będzie położyć większy nacisk na zajęcie się konkretnymi obawami i wymaganiami gospodarek regionalnych, prowadząc w ten sposób do bardziej skutecznego rozwoju polityki.

Francuska wizja była zgodna z francuską krajową strukturą, która ucieleśnia unikalną mieszankę scentralizowanej władzy i tożsamości regionalnej. (ECOR, 2006). Decyzje ostateczne zbiegły się z reformą polityki regionalnej wprowadzoną poprzez przyjęcie Jednolitego Aktu Europejskiego w 1986 r.⁷⁶ Akt ten miał na celu stworzenie jednolitego rynku w całej Europie, torując drogę dla swobodnego przepływu towarów, kapitału, usług i osób (Pietrzyk, 2015). Promując silniejszą integrację gospodarczą, zwiększyło to znaczenie władz lokalnych i regionalnych w osiągnięciu sukcesu jednolitego wspólnego rynku. Proponowano utworzenie Senatu Europejskiego, który byłby równy państwom członkowskim. Ponadto reforma wzywała do włączenia władz regionalnych i lokalnych w ramy instytucjonalne Wspólnoty, umożliwiając im w ten sposób udział w integracji europejskiej, opracowywaniu i wdrażaniu polityk oraz posiadanie prawa do odwołania się do Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości.

Utworzenie funduszy strukturalnych w 1988 r. zwiększyło znaczenie polityki regionalnej w budżecie EWG, zapewniając dodatkowe argumenty na rzecz reprezentacji interesów tej grupy interesariuszy (Nergelius, 2002). Zaangażowanie władz lokalnych i regionalnych było postrzegane jako skuteczna metoda wdrażania spójności gospodarczej i społecznej w coraz bardziej zróżnicowanej EWG. Idea reformy jest zakorzeniona w koncepcji "Europy z Regionami" i "Europy Regionów"⁷⁷, gdzie (Moore, 2008):

⁷⁶ Reforma polityki regionalnej, która nastąpiła po 1986 r. miała na celu osiągnięcie większej spójności gospodarczej i społecznej w całej Europie, co wiązało się ze zwiększeniem zaangażowania władz lokalnych i regionalnych we wdrażanie polityk strukturalnych. Rozszerzenie EWG o państwa basenu Morza Śródziemnego przyniosło również wzrost dysproporcji regionalnych w ramach EWG, podkreślając potrzebę włączenia różnych regionów do tworzenia polityki w celu zaradzenia tym dysproporcjom (Dołzbłasz, 2008).

⁷⁷ Pojęcie "Europy Regionów" odzwierciedla nadzieję, która dominowała w Europie w latach 1988-1995, zwłaszcza we Francji, Belgii i Włoszech, że "Europa regionów" może uzupełniać "Europę państw". Idea ta ułatwiła

1. "Regiony Europy" powszechnie odnoszą się do geograficznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych obszarów niższego szczebla w krajach europejskich. Termin ten uznaje różnorodność w całej Europie, uznając znaczące różnice między tymi regionami w czynnikach takich jak bogactwo, zasoby, kultura, systemy polityczne oraz inne;
2. "Europa Regionów" to koncepcja polityczna, która przewiduje Europę, w której regiony mają większą władzę polityczną i autonomię, być może nawet przewyższającą rolę państw narodowych. Chodzi o to, aby regiony niższego szczebla w całej Europie przyjęły rolę w zarządzaniu UE, uczestnicząc bezpośrednio w procesie decyzyjnym.

Pierwsza sesja plenarna Europejskiego Komitetu Regionów odbyła się w dniach 9 i 10 marca 1994 roku. Organ ten posiada uprawnienia doradcze w strukturze europejskiej (ECOR, 2020b). Jest zgromadzeniem politycznym złożonym z przedstawicieli samorządów regionalnych i lokalnych w służbie integracji europejskiej. Zapewnia on reprezentację instytucjonalną wszystkich obszarów terytorialnych, regionów, miast i gmin Unii Europejskiej. Misją KR-u jest angażowanie władz lokalnych i regionalnych w europejski proces decyzyjny i tym samym sprzyjanie większemu udziałowi obywateli w tym procesie (ECOR, 2023a).

Liczba członków Europejskiego Komitetu Regionów nie przekracza 350. Rada, stanowiąc jednomyślnie na wniosek Komisji, przyjmuje decyzję określającą skład Komitetu. Rada przyjmuje listę członków oraz zastępców członków, sporządzoną zgodnie z propozycjami każdego z Państw Członkowskich⁷⁸. Członkowie Komitetu oraz w równej liczbie zastępcy członków są mianowani na okres pięciu lat. Ich mandat jest odnawialny. Członkowie Komitetu nie mogą być równocześnie członkami Parlamentu Europejskiego (art. 305 TFUE).

Zgodnie z decyzją Rady Unii Europejskiej (RUE, 2019) w skład Europejskiego Komitetu Regionów wchodzi aktualnie 329 członków i taka sama liczba zastępców w następującym podziale na państwa członkowskie⁷⁹. Zgodnie z postanowieniami art. 306 Traktatu (Dz.U., 2004) Komitet Regionów mianuje przewodniczącego i prezydium spośród

ustanowienie Komitetu Regionów w strukturze UE, podkreślając znaczenie reprezentacji regionalnej w reprezentowaniu interesów tych terytoriów w procesie decyzyjnym UE (Iano, 2020; Tatham, 2008).

⁷⁸ Polskich 21 członków i zastępców Rada Ministrów przedkłada Radzie Unii Europejskiej spośród radnych gmin, powiatów, województw, wójtów, burmistrzów, prezydentów miast, członków zarządu powiatu lub członków zarządu województw wskazanych przez ogólnopolskie organizacje reprezentujące jednostki samorządu terytorialnego zgodnie z Ustawą o Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego oraz o przedstawicielach RP w Komitecie Regionów Unii Europejskiej (Dz.U., 2005)

⁷⁹ po 24 z Niemiec, Francji i Włoch, po 21 z Hiszpanii i Polski, 15 z Rumunii, po 12 z Austrii, Belgii, Bułgarii, Czech, Grecji, Niderlandów, Portugalii, Szwecji i Węgier, po 9 z Chorwacji, Danii, Finlandii, Irlandii, Litwy i Słowacji, po 7 z Łotwy, Estonii i Słowenii, po 6 z Cypru i Luksemburga, 5 z Malty (ECOR, 2023a)

swoich członków na okres dwóch i pół roku. Przewodniczący jest odpowiedzialny za zwoływanie posiedzeń Komitetu na wniosek Parlamentu Europejskiego, Rady lub Komisji. Ponadto Komitet ma prawo do zwoływania posiedzeń z własnej inicjatywy. Zazwyczaj każdego roku odbywa się sześć sesji plenarnych. Prace Komitetu wspierane są przez Sekretarza Generalnego. Organizacja Sekretariatu Generalnego została określona w art. 68 Regulaminu Wewnętrznego, aby zapewnić sprawne funkcjonowanie, oferując jednocześnie pomoc w wypełnianiu obowiązków wszystkim członkom komisji (Dz. U., 2023). Tabela 47 prezentuje kategorie instytucji umożliwiających reprezentowanie interesów samorządów terytorialnych podejmowanych przez członków.

Tabela 47 Reprezentacja interesów samorządów lokalnych i regionalnych w ramach Europejskiego Komitetu Regionów

Rodzaj reprezentacji	Opis
Grupa polityczna, delegacja krajowa lub grupie międzyregionalnej;	1. Grupy polityczne: Są one powiązane z głównymi partiami politycznymi w UE, takimi jak EPL (Europejska Partia Ludowa), PES (Partia Europejskich Socjalistów), ELDR (Europejska Partia Liberalna, Demokratyczna i Reformatorska) oraz EA (Sojusz Europejski). Członkowie tych grup wyrażają punkty widzenia i interesy tych partii zgodnie ze stanowiskami uzgadnianymi w Parlamencie Europejskim. Podejmowana jest też decyzja dotycząca wydania opinii w sprawie, która leży w zainteresowaniu przedstawicieli samorządów terytorialnych; 2. Delegacje krajowe: Reprezentują one państwa członkowskie UE zgodnie z określoną liczbę członków KR-u w zależności od liczby ludności. Członkowie delegacji krajowych reprezentują interesy swoich krajów; 3. Grupy międzyregionalne: Grupy te są tworzone przez regiony z całej UE o wspólnych interesach, takich jak podobieństwa geograficzne, wspólne dziedzictwo kulturowe lub podobna działalność gospodarcza. Ich celem jest promowanie wspólnych interesów⁸⁰.
Prezydium, konferencja przewodniczących;	Prezydium i Konferencja Przewodniczących to dwa wewnętrzne organy: 1. Prezydium składa się z przewodniczącego, pierwszego wiceprzewodniczącego i wiceprzewodniczących (po jednym z każdego państwa członkowskiego UE), a także z pięciu przewodniczących grup politycznych i przewodniczących delegacji krajowych. Nadzoruje ogólną administrację KR-u, kwestie budżetowe i koordynuje jego programy prac. W ten sposób zarządza i reprezentuje zarówno interesy krajowe, jak i polityczne; 2. Konferencja Przewodniczących: Jest to forum przywódców grup politycznych, któremu przewodniczy przewodniczący KR-u. Organizuje sesje plenarne KR-u oraz określa skład i kompetencje komisji EKR-u. Odgrywa kluczową rolę w reprezentowaniu i równoważeniu interesów politycznych w EKR-ze. Obie te struktury reprezentują interesy swoich członków, podejmując decyzje dotyczące funkcjonowania EKR-u, zapewniając jego sprawne działanie i dbając o to, by w pracach EKR-u reprezentowane były różne interesy, czy to krajowe, polityczne, czy regionalne.
Komisje i grupy robocze;	Każdy z członków EKR-u należy do jednej lub kilku z tych komisji. 1. Komisje: Komisje w ramach EKR-u to wyspecjalizowane grupy skupiające się na poszczególnych obszarach polityki związanych z regionami i miastami⁸¹. Są one odpowiedzialne za przygotowywanie opinii, które EKR przyjmuje na posiedzeniu plenarnym, a następnie przekazuje organom UE. Komisja Europejska wnioskuję do Europejskiego Komitetu Regionów o wkład na początkowych etapach procesu legislacyjnego w Europie, zwłaszcza gdy polityka ma bezpośredni wpływ na władze lokalne i regionalne. EKR ma autonomię, by aktywnie zajmować się konkretnymi kwestiami poprzez niezależne opinie. Proces przygotowania opinii obejmuje trzy zasadnicze etapy: dyskusję, pracowanie projektu, głosowanie. Po pierwsze, pod kierunkiem przewodniczącego EKR-u, odpowiednia komisja wewnętrzna EKR-u otrzymuje dokument do zbadania. Po drugie, sprawozdawca z EKR-u zostaje wyznaczony do przygotowania opinii, która będzie dalej omawiana, w razie potrzeby zmieniana i przyjmowana przez członków tej komisji. Wreszcie projekt opinii zostanie przedstawiony i omówiony podczas kolejnej sesji plenarnej. Po zatwierdzeniu przez wszystkich członków na tych sesjach ostateczna opinia jest następnie rozpowszechniana wśród wszystkich instytucji UE. Posiedzenia odbywają się raz na kwartał. W trakcie przygotowania projektu stanowiska odbywają się konsultacje z szerokim gronem zainteresowanych stron, w tym z politykami, społeczeństwem obywatelskim i środowiskiem

⁸⁰ W kadencji 2020-2025 funkcjonują grupy międzyregionalne: Regiony Morza Bałtyckiego, Brexit, Karpaty, Współpraca transgraniczna, Przyszłość sektora motoryzacyjnego, Zdrowie i dobrostan, Regiony wyspiarskie (ECOR, 2023a)

⁸¹ 1. Komisja Polityki Spójności Terytorialnej (COTER); 2. Komisja Polityki Gospodarczej (ECON); 3. Komisja Polityki Społecznej, Edukacji, Zatrudnienia, Badań Naukowych i Kultury (SEDEC); 4. Komisja Środowiska, Zmian Klimatu i Energii (ENVE); 5. Komisja Obywatelstwa, Zarządzania, Spraw Instytucjonalnych i Zewnętrznych (CIVEX); 6. Komisja Zasobów Naturalnych (NAT)

	akademickim, aby kompleksowo zbadać regionalne potrzeby i przygotować jednoznaczne stanowisko. W ciągu roku przygotowywanych jest ponad 50 opinii; 2. Grupy robocze: Są to bardziej tymczasowe grupy utworzone w celu zajęcia się konkretnymi kwestiami lub wyzwaniem wchodzącymi w zakres mandatu EKR-u. Są one zorientowane na zadania i rozwiązywane po ich wykonaniu. Ich członkowie intensywnie współpracują, często opracowując konkretne rozwiązania polityczne dla problemów, do których zostali przydzieleni. Komisje stanowią ustrukturyzowane mechanizmy, za pomocą których dokonywany jest przegląd polityki UE, sporządza opinie i opracowuje swoje stanowiska w różnych kwestiach. Zapewniają one dogłębne uwzględnienie interesów regionalnych i lokalnych oraz uwzględnienie ich w szerszych pracach i opiniach EKR-u.
Współtworzenie lub uczestnictwo w sieciach i platformach współpracy międzynarodowej.	Podjęmowane działania w podejmowanych w trakcie kadencji: 1. Uczestnictwo w międzynarodowych platformach umożliwia znaczącą wymianę z innymi regionami, krajami lub organizacjami, prowadząc do promowania wspólnych interesów, dzielenia się najlepszymi praktykami i wspierania współpracy. – Platforma Monitorowania Strategii „Europa 2020” EKR-u – Wielostronna platforma wysokiego szczebla ds. realizacji celów zrównoważonego rozwoju – Sieć Monitorująca Stosowanie Zasady Pomocniczości – Europejskie ugrupowanie współpracy terytorialnej – Porozumienie Burmistrzów – Sieć regionalnych centrów ds. oceny wdrożenia – polityki UE (RegHub) – projekt pilotażowy – Miasta i regiony na rzecz integracji 2. Udział w międzynarodowych konferencjach i spotkaniach tj. COP27 3. Nawiązywanie sojuszy z innymi organizacjami promuje jednolite stanowisko w interesujących kwestiach międzynarodowych w ramach sieci utworzonych w ramach polityki sąsiedztwa UE: Partnerstwo Wschodnie (CORLEAP) i Euro śródziemnomorskie Zgromadzenie Samorządów Lokalnych i Regionalnych (ARLEM); 4. Wkład w raporty międzynarodowe stwarza możliwość reprezentowania swoich interesów i punktu widzenia. Współpraca z Organizacją Współpracy Gospodarczej i Rozwoju oraz Radą Europy ma na celu wzmocnienie dialogu politycznego między władzami lokalnymi i regionalnymi a Unią Europejską. Organizowanie lub współorganizowanie międzynarodowych forów, w szczególności coroczne wydarzenie Europejski Tydzień Regionów i Miast obejmuje ponad 200 sesji, obejmuje tematy⁸² regiony w okresie transformacji postindustrialnej, zatrzymywanie talentów na rzecz wzrostu regionalnego, małe i średnie ośrodki miejskie napędzające wzrost, przełamywanie barier we współpracy transgranicznej, lokalna zmiana energetyczna na rzecz bezpieczeństwa i zrównoważonego rozwoju, promowanie innowacji społecznych. 5. Udział w kształtowaniu polityki międzynarodowej umożliwia EKR-owi wpływ na decyzje, które mogą mieć wpływ na jego regiony lub miasta. Te metody zaangażowania zapewniają, że interesy samorządów terytorialnych wykraczają poza funkcjonowanie i rzecznictwo interesów w procesie legislacyjnym i są reprezentowane i wspierane na szczeblu międzynarodowym.

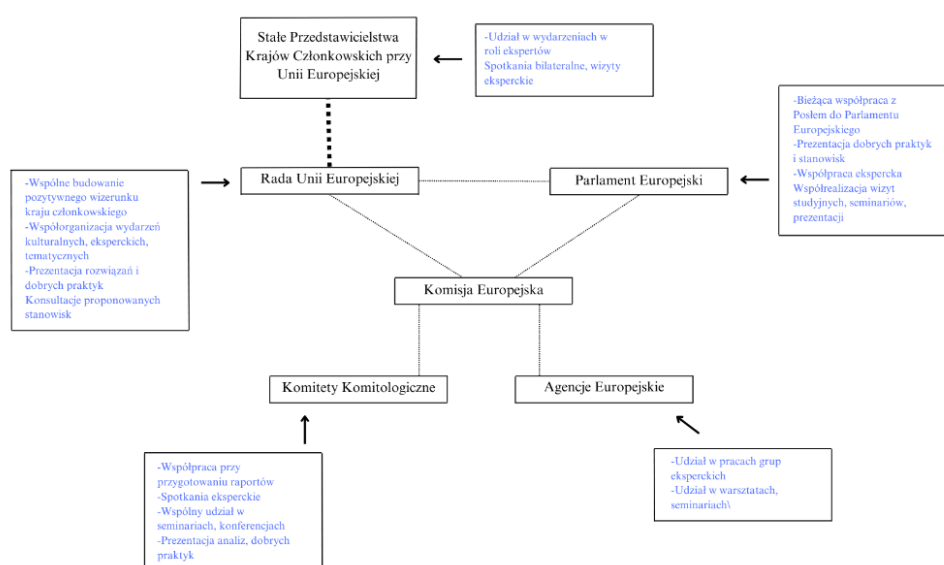
Źródło: opracowanie własne na podstawie (ECOR, 2023a)

⁸² W roku 2023 odbyła się 21. edycja tego wydarzenia (ECOR, 2023b)

Rola Komitetu Regionów w reprezentowaniu interesów jest określona w konkretnych ramach traktatowych. Rada Unii Europejskiej, jak i Komisja Europejska jest zobligowana do konsultacji i uzyskania stanowiska samorządów terytorialnych przed podjęciem decyzji dotyczących obszarów:

- Spójność gospodarcza, społeczna i terytorialna;
- Sieci transeuropejskie;
- Zdrowie;
- Edukacja i kultura;
- Zatrudnienie;
- Polityka społeczna;
- Środowisko.

Komisja, Rada i Parlament mają możliwość zwrócenia się o poradę do Komitetu Regionów w różnych kwestiach za pośrednictwem opinii fakultatywnej. W przypadku konsultacji z Komitetem Regionów, niezależnie od tego, czy są to konsultacje obowiązkowe czy fakultatywne, Parlament, Rada lub Komisja mogą zażądać odpowiedzi w określonym terminie (nie krótszym niż jeden miesiąc zgodnie z art. 307 TFUE). Nieprzedstawienie opinii przed upływem tego terminu może skutkować podjęciem dalszych działań przez te instytucje. Schemat 14 prezentuje relacje oraz umiejscowienie Komitetu Regionów w strukturze reprezentowania interesów samorządów terytorialnych w procesie decyzyjnym Unii Europejskiej.

Schemat 14 Reprezentowanie interesów przez podmioty samorządu terytorialnego
Źródło: opracowanie własne

Europejski Komitet Regionów jest uprawniony do niezależnego wydawania opinii, jeśli uważa, że byłoby to korzystne dla lokalnych społeczności. Wydawane z inicjatywy własnej opinie są przygotowywane w tym samym trybie co obligatoryjne czy fakultatywne, jeśli prezydium, oraz grupy polityczne uznają to za zasadne. Dla przykładu, niektóre obszary, w których Komitet wydał niezależne opinie, obejmują małe i średnie przedsiębiorstwa, sieci transeuropejskie, turystykę, fundusze strukturalne, inicjatywy zdrowotne mające na celu zwalczanie narkomanii, sprawy przemysłowe, projekty rozwoju obszarów miejskich, programy edukacyjne i kwestie środowiskowe.

Zadaniem Komitetu Regionów jest uzgadnianie w imieniu wszystkich interesariuszy stanowisk i przygotowanie niezbędnych środków i instrumentów do pełnienia funkcji reprezentowania interesów podmiotów subnarodowych w procedurach legislacyjnych i politycznych. Działania wspierane są pracami stałych funkcjonariuszy sekretariatu w formułowaniu opinii, przygotowaniu stanowiska kompromisowego, pomagając w działaniach następczych i ocenie wpływu przyjętych opinii na stan prawny. Sekretariaty są również odpowiedzialne za organizowanie posiedzeń komisji, a także wydarzeń terenowych powiązanych z realizowaną agendą. Sekretariat Komisji ponosi odpowiedzialność za koordynację przedsięwzięć, inicjatyw, działań i podmiotów w ramach EKR-u w celu zapewnienia aktywnego udziału w zarządzaniu europejskim.

Komitet ma możliwość wszczęcia postępowania sądowego przed Trybunałem Sprawiedliwości w celu ochrony swoich uprawnień (art. 263 TFUE). Może zakwestionować akty, które nie były przedmiotem odpowiednich konsultacji lub w przypadku których procedura konsultacji była niewłaściwie przeprowadzona. Prawo przyznane na mocy art. 8 Protokołu w sprawie stosowania zasady pomocniczości i proporcjonalności, dołączonego do Traktatu z Lizbony, pozwala Komitetowi Regionów zwrócić się do Trybunału Sprawiedliwości o zbadanie, czy akt ustawodawczy podlegający jego jurysdykcji jest zgodny z zasadami pomocniczości.

*Stosunki między Komitetem Regionów a Komitetem Ekonomiczno-Społecznym*⁸³ wynikają z podobnej traktatowej funkcji i zakresu merytorycznego wsparcia udzielanego

⁸³ EKES, utworzony w 1957 organ doradczy Wspólnot Europejskich zaangażowany w projekt integracji europejskiej. Umożliwia organizacjom społeczeństwa obywatelskiego państw członkowskich wyrażanie opinii na poziomie europejskim i w ten sposób przyczynia się do umacniania demokratycznej legitymacji Unii Europejskiej oraz do zwiększania skuteczności jej działań. Realizuje działania w 6sekcjach: Unia Gospodarcza i Walutowa oraz Spójność Gospodarcza i Społeczna; Jednolity Rynek, Produkcja i Konsumpcja; Transport, Energia, Infrastruktura i Społeczeństwo Informacyjne; Zatrudnienie, Sprawy Społeczne i Obywatelstwo; Rolnictwo, Rozwój Wsi i Środowisko Naturalne; Stosunki Zewnętrzne

w procesie stanowienia prawa. Zgodnie z postanowieniami ust. 4 art. 13 Traktatu o Unii Europejskiej pełnią funkcję doradczą, wspomagając w działaniu takie instytucje Unii Europejskiej jak Parlament Europejski, Rada i Komisja. Od 1994 r. obejmują także współpracę i "wspólną strukturę organizacyjną" (EKES, 2023). Po traktacie z Maastricht obejmuje takie obszary, jak (ECOR, 1995):

1. Wspólne usługi administracyjne w celu bardziej efektywnego wykorzystania zasobów (tłumaczenia, drukowanie dokumentów, IT, bezpieczeństwo i catering);
2. Spotkania w celu poprawy relacji i wspierania wzajemnego zrozumienia;
3. Wspólne korzystanie z głównej sali obrad Parlamentu Europejskiego i innych sal posiedzeń na potrzeby sesji plenarnych obu organów doradczych.

Stosunki między Komitetem a Komisją Europejską określane są jako pozytywne. EKR cieszy się wsparciem Komisji od samego początku swojego istnienia. Komisarze uczestniczą w sesjach plenarnych pracownicy zaś w posiedzeniach komisji i uczestniczą w konsultacjach roboczych. Współpraca została sformalizowana w postaci dwustronnej umowy w 2001 r. Po 2001 r. Komisja ustanowiła bardziej formalne stosunki z Komitetem (ECOR, 2001). W tym samym celu 16 lutego 2012 r. przewodnicząca Komitetu Mercedes Bresso i przewodniczący Komisji Europejskiej José Manuel Barroso podpisali protokół o współpracy. Protokół ten, składający się z 28 artykułów, skodyfikował m.in. coroczne konsultacje w sprawie programu prac Komisji Europejskiej, dostosowując stosunki między tymi dwoma organami do traktatów europejskich po wejściu w życie traktatu lizbońskiego w poniższych obszarach (ECOR, 2012a):

- współpraca w zakresie procedur legislacyjnych i planowania,
- współpraca w zakresie działań,
- wdrażanie zasady pomocniczości i proporcjonalności oraz wielopoziomowego sprawowania rządów,
- wymiar zewnętrzny,
- polityka informacyjna i komunikacyjna.

Relacje między Komitetem Regionów (EKR-em) a Parlamentem Europejskim cechuje zarówno rywalizacja jak i współpraca między tymi dwoma podmiotami. Od pierwszego momentu EKR-u deklarował komplementarność działań i konieczność uwzględniania zdania przedstawicieli samorządów (ECOR, 1994). Przez lata podejmowano wspólne wysiłki na rzecz

sformalizowania stosunków między tymi dwiema instytucjami. Ostatecznie w 2014 r. podpisano umowę o współpracy w celu wzmocnienia więzi administracyjnych, takich jak usługi tłumaczeniowe, oraz uznania roli EKR-u w procesie integracji europejskiej. Ustalono w nim, że dwa razy w roku prowadzone będą dyskusje na temat współpracy legislacyjnej między oboma podmiotami. Od czasu traktatu amsterdamskiego ich relacje zostały formalnie wzmocnione, a Parlament może bezpośrednio zwrócić się do Komitetu Regionów o opinię. Zostało to dodatkowo wzmocnione przez traktat lizboński, który nałożył na Parlament obowiązek konsultowania się z Komitetem w niektórych dziedzinach. Współpraca między EKR-em a Parlamentem Europejskim odbywa się obecnie na trzech poziomach: między Konferencją Przewodniczących Grup w Komitecie a Konferencją Przewodniczących Komisji w Parlamencie, między komisjami obu zgromadzeń oraz między sprawozdawcami przy przygotowywaniu opinii. Z czasem współpraca uległa poprawie, a coraz większa liczba byłych członków EKR-u została posłami do Parlamentu Europejskiego. Mimo że relacje między tymi dwoma podmiotami zaczęły się od rywalizacji, ostatecznie przekształciły się w bardziej oparte na współpracy stowarzyszenie.

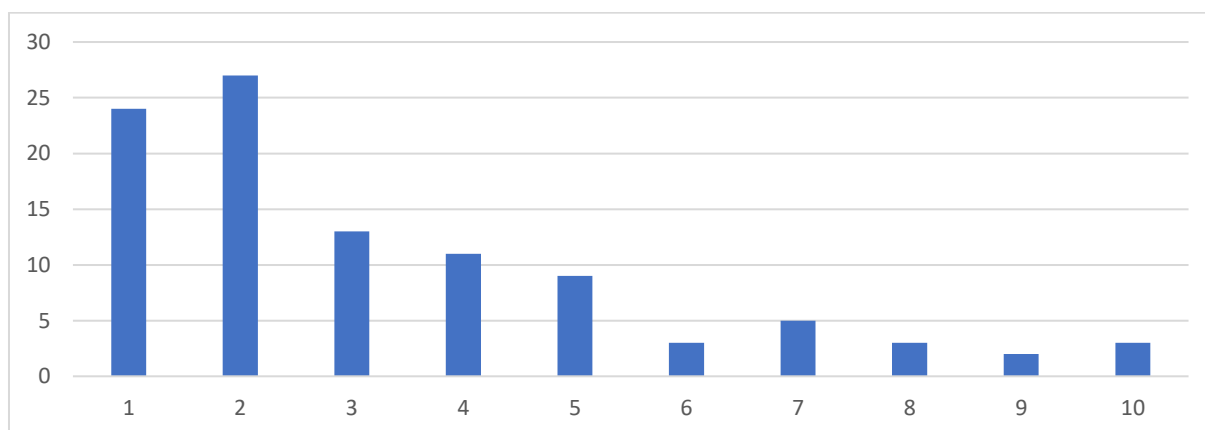
Współpraca między Parlamentem Europejskim a Komitetem Regionów ze względu na skuteczną reprezentację interesów lokalnych i regionalnych obejmuje:

1. Regularną wymianę dokumentów i informacji w celu zapewnienia przejrzystości, płynniejszej komunikacji i konsultacji w zakresie kształtowania polityki;
2. Częste kontakty między sprawozdawcami a wyspecjalizowanymi sekcjami i organami w celu zachęcenie do bardziej bezpośrednich dyskusji i obrad nad konkretnymi kwestiami, ułatwiając wymianę opinii ekspertów i wspierając osobiste relacje;
3. Przekazywanie opinii Komitetu Regionów Parlamentowi Europejskiemu przed przyjęciem przez niego własnej opinii wzmacnia znaczenie głosu doradczego i eksperckiego w stosunku do ostatecznego kształtu regulacji unijnych.

Współpraca ta kształtuje partnerstwo między Parlamentem Europejskim a Komitetem Regionów, obejmującego ich uzupełniające się role w wielopoziomowej strukturze zarządzania UE.

Jednym z głównych wyzwań stojących przed Komitetem Regionów jest dążenie do zwiększenia świadomości wśród organów ustawodawczych, w szczególności Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej. Mimo że komitet ma formalne możliwości przedstawiania swoich opinii na temat polityki istnieje trudność z zapewnieniem uwagi dla

swoich zaleceń. Wynika to po części z faktu, że nie ma obowiązku, aby organy UE brały pod uwagę wiedzę i informacje zawarte w stanowiskach i zaleceniach EKR. Wyzwanie związane ze świadomością jest dodatkowo potęgowane przez dużą konkurencję z lobbystami, organizacjami pozarządowymi i innymi grupami interesu, które często mogą przeznaczyć więcej zasobów na tworzenie i promowanie swoich stanowisk i zaleceń. W związku z tym komitet opracowuje strategie, aby zapewnić uwagę ustawodawców w tym konkurencyjnym środowisku. Wyzwania związane ze świadomością nie ułatwia szeroki mandat EKR-u oraz ograniczone zasoby, które utrudniają im skuteczne wpływanie na politykę UE. Odpowiedź na to wyzwanie wymaga, oprócz innych strategii, proaktywnego promowania ich stanowisk, potencjalnie obejmującego działania wymagające dużych zdolności, takie jak organizowanie seminariów i konferencji, występowanie w roli głównych mówców lub publikowanie (Hönnige & Panke, 2016). Potwierdzają to wyniki zaprezentowane na Wykres 18 dotyczące poziomu wiedzy wśród członków zarówno Parlamentu Europejskiego, jak i Rady w odniesieniu do działań EKES i COR. W ankiecie przeprowadzonej wśród respondentów zapytano ich o częstotliwość czytania zaleceń. Co zaskakujące, okazało się, że znaczny odsetek (średnio 23,4%) wskazał, że w ogóle nie czyta tych zaleceń (Wykres 18 prezentuje wyniki ankiet dla opinii wydawanych przez Europejski Komitet Regionów). Pomimo tego, że oba komitety wykazują podobny poziom świadomości ze średnim wynikiem 3,43. Podkreśla to, że samo formalne zaangażowanie w proces podejmowania decyzji legislacyjnych nie gwarantuje wystarczającej świadomości lub widoczności w całym procesie legislacyjnym.

Wykres 18 Poziom świadomości dotyczący treści opinii EKR wśród Parlamentarzyistów Europejskich i państw członkowskich uczestniczących w pracach Rady Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Hönnige & Panke, 2016)

Aby zmaksymalizować skuteczność reprezentowania interesów Komitet zamiast po prostu przedstawiać swoje opinie może aktywnie promować swoje stanowisko w danej sprawie na różnych płaszczyznach. Mogą to być seminaria, udział w przesłuchaniach lub rozpowszechnianie dodatkowych informacji. Wydawanie opinii w odpowiednim czasie,

związane z opracowaniem i przedstawianiem swoich stanowisk w sprawie wniosku legislacyjnego, zwiększa pozytywny wpływ na stanowisko Rady, Komisji czy PE. Organizowanie lub uczestnictwo w wydarzeniach takich jak seminaria, warsztaty i konferencje może zwiększyć ich widoczność i wiarygodność wśród posłów do PE. Ustanowienie sieci kontaktów w organach ustawodawczych, a także ciągła, spójna interakcja z tymi kontaktami wspiera zwiększanie świadomości na temat pracy i opinii komisji. Tworzenie wysokiej jakości, trafnych i praktycznych zaleceń, które stanowią wartość dla prawodawców i publikowanie artykułów lub dokumentów strategicznych na aktualne tematy to kolejny proaktywny sposób na dotarcie do członków PE i przedstawienie spostrzeżeń opartych na wyjątkowej perspektywie EKR-u. Reprezentowanie interesów w sposób wskazany na Schemat 14 stosowane jest w sposób adekwatny do możliwości i ograniczeń zasobów oraz dostępności wykwalifikowanego personelu. Strategiczne ustalanie priorytetów wzmacnia efektywność działań i maksymalizuje wpływ. Przedstawiciele ustalają priorytety w kwestiach, w których mogą wywrzeć największy wpływ i w których ich praca może zostać najwyżej oceniona pod względem merytorycznym. W tym zakresie reprezentacja interesów wynikać powinna z dobrze ocenianych potrzeb i możliwości na poziomie terytorium pomiędzy interesariuszami modelu potrójnej helisy.

Transnarodowa współpraca projektowa od 30 lat przyjmuje w UE formę współpracy w ramach współpracy programów Interreg (Nowińska-Łaźniewska & Nowak, 2007). W ramach programów transgranicznej współpracy jednostki samorządu terytorialnego pracują z europejskimi partnerami z dziedziny polityki, administracji, nauki, gospodarki i społeczeństwa, aby opracować i wdrożyć innowacyjne rozwiązania dla zrównoważonego rozwoju miast i regionów. Interreg to program Unii Europejskiej, który wspiera współpracę międzyregionalną i międzymiejską, obejmującą takie obszary jak transport, rynek pracy i ochrona środowiska. Działanie programu opiera się na trzech priorytetach, współpracy transgranicznej, międzyregionalnej i regionów oddalonych. Współpraca międzyregionalna polega na integracji narodowych, regionalnych i lokalnych partnerów z obszarów współpracy międzyregionalnej (Griebel, 2020).

Europejska Współpraca Terytorialna oraz programy Interreg⁸⁴ są instytucjami polityki transgranicznej UE. Głównymi celami współpracy transgranicznej zgodnie z założeniami programu Europejska Współpraca Terytorialna jest rozwój (Zwicker-Schwarm, 2019):

1. Inteligentny,
2. ekologiczny i niskoemisyjny,
3. społeczny,
4. bliższy obywatelom,
5. zintegrowany,
6. oraz governance.

Europejska Współpraca Terytorialna (EWT) to inicjatywa Unii Europejskiej, która ma na celu poprawę współpracy i integracji pomiędzy regionami europejskimi (EC, 2023h). Finansowana jest ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i obejmuje wsparciem współpracę transgraniczną, międzyregionalną oraz transnarodową w ramach Europy (Misztal, 2016).

Tabela 48 zawiera informacje dotyczące czterech obszarów tematycznych. Obszar inteligentny skupia się na współpracy między sektorem nauki, biznesem i sektorem publicznym w celu rozwijania zdolności badawczo-innowacyjnych. Promuje się cyfryzację, konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw oraz strategię inteligentnej specjalizacji. Obszar ekologiczny koncentruje się na ochronie środowiska i zrównoważonym rozwoju, obejmując efektywność energetyczną, energię odnawialną, adaptację do zmian klimatycznych, ochronę różnorodności biologicznej i zeroemisyjną mobilność miejską. Obszar społeczny skupia się na kwestiach społecznych i ludzkich, takich jak rynek pracy, edukacja, integracja społeczna, opieka zdrowotna, kultura i zrównoważona turystyka. Obszar obywatelski ma na celu wspieranie zintegrowanego rozwoju społeczności lokalnych w miastach, obszarach wiejskich i niemiejskich, dążąc do równowagi i integracji społecznej.

⁸⁴ Istnieją cztery kategorie projektów Interreg w perspektywie finansowej 2021-2027: 1. Transgraniczne: Projekty te mają na celu przekształcenie przeszkód granicznych w możliwości i są podzielone na 64 programy. 2. Transnarodowe: Inicjatywy te wspierają przedsięwzięcia na większą skalę i składają się z 13 programów. 3. Międzyregionalne: W celu zwiększenia skuteczności polityki spójności, projekty te obejmują cztery różne programy. 4. Regiony najbardziej oddalone: W tej kategorii wyróżniono pięć regionów, które stoją przed wyjątkowymi wyzwaniami w swoich wysiłkach na rzecz rozwoju.

Tabela 48 Obszary interwencji Programu Interreg Europa ujęte tematycznie

Inteligentny	„Zielony” Ekologiczny i niskoemisyjny
– Zdolności badawcze i innowacyjne - rozwój zdolności badawczo-innowacyjnych poprzez współpracę między sektorem nauki, biznesem i sektorem publicznym; – Digitalizacja - promowanie cyfryzacji, rozwój infrastruktury cyfrowej i technologii informatycznych; – Konkurencyjność MŚP - wspieranie rozwoju i konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw, transfer technologii i innowacyjnych modeli biznesowych; – S3 (Smart Specialization) - promowanie strategii inteligentnej specjalizacji; – Transformacja przemysłowa i przedsiębiorczość - wspieranie transformacji przemysłowej i przedsiębiorczości, promowanie przemysłowych modeli biznesowych w produkcji; – Łączność cyfrowa - rozwój wysokiej jakości infrastruktury telekomunikacyjnej i dostępu do Internetu.	– Efektywność energetyczna - zwiększenie skuteczności działania w przemyśle i transporcie; – Energia odnawialna - promowanie wykorzystania źródeł energii; – Inteligentne systemy energetyczne - rozwój inteligentnych systemów energetycznych, umożliwiających zarządzanie popytem i podażą energii; – Zmiany klimatyczne - działania adaptacyjne do zachodzących zmian i emisji gazów cieplarnianych; – Gospodarka wodna - system zarządzania zasobami wodnymi; – Gospodarka o obiegu zamkniętym - promowanie gospodarki zamkniętego, wykorzystania zasobów i recyklingu; – Ochrona różnorodności biologicznej - ochrona różnorodności i przyrodniczej; – Zeroemisyjna mobilność miejska - rozwój bez emisyjnej komunikacji miejskiej.
Społeczny	Bliższy obywatelom
– Rynek pracy i zatrudnienie - działania związane z rynkiem pracy i zatrudnienia; – Edukacja i uczenie się przez całe życie - wspieranie edukacji i uczenia się przez całe życie; – Integracja społeczna - promowanie integracji społecznej; – Integracja obywateli państw trzecich – integracja państw członkowskich; – Healthcare - działanie w obszarze opieki zdrowotnej; – Kultura i zrównoważona turystyka - promowanie turystyki i kultury.	– Zintegrowany rozwój miast - dodatkowy rozwój obszarów miejskich; – Zintegrowany rozwój pozamiejski - rozwój obszarów wiejskich i niemiejskich.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (JTSEU, 2023)

Realizacja projektów w tych czterech obszarach wpływa na promowanie harmonijnego rozwoju, innowacji, zrównoważonego wykorzystania zasobów i wzmocnienia współpracy między regionami europejskimi.

Rozdział 5 Metodyka i uzasadnienie przedmiotu badań

5.1. Identyfikacja przedmiotu badań oraz luki badawczej

Współczesne jednostki samorządu terytorialnego muszą sprostać nowym wyzwaniom, które wynikają z globalizacji, przemian ekonomicznych i społeczno-kulturowych oraz potrzeby zrównoważonego rozwoju. Tradycyjne sposoby działania jednostek samorządu terytorialnego, które koncentrowały się na świadczeniu podstawowych usług publicznych, nie są już wystarczające. Jednostki samorządu terytorialnego muszą być bardziej aktywne w kształtowaniu rozwoju swoich wspólnot. Muszą współpracować z innymi podmiotami, zarówno lokalnymi, jak i międzynarodowymi, aby skutecznie odpowiadać na wyzwania współczesnego świata. Spójność z globalnymi trendami jest również ważna dla współczesnych jednostek samorządu terytorialnego. Globalizacja oznacza, że są one coraz bardziej powiązane z innymi regionami i społecznościami na całym świecie. Aby być skutecznymi, muszą być świadome tych trendów i dostosowywać swoje działania do nich.

Łączenie globalnych trendów z lokalnymi potrzebami i warunkami jest podejściem, które uwzględnia zarówno globalną perspektywę, jak i lokalne uwarunkowania. Glokalizacja oznacza konieczność dostosowania globalnych trendów i rozwiązań do lokalnych potrzeb i warunków oraz podkreśla umiejętność dostosowywania lokalnej specyfiki do globalnych trendów. Po pierwsze, wykorzystanie globalnych tendencji służy poprawie jakości życia mieszkańców. Po drugie, pozwala jednostkom samorządu terytorialnego na budowanie silnych relacji z innymi podmiotami, zarówno lokalnymi, jak i międzynarodowymi. Po trzecie, pozwala jednostkom samorządu terytorialnego na zwiększanie swojej konkurencyjności i atrakcyjności dla inwestorów. Przykładami glokalizacji może być:

- Realizacja programu recyklingu, który wykorzystuje technologie opracowane w innych krajach;
- Współpraca z organizacjami międzynarodowymi w celu promowania zrównoważonego rozwoju;
- Tworzenie programów edukacyjnych, które uwzględniają globalne wyzwania, takie jak zmiana klimatu.

Coraz bardziej świadome społeczeństwo patrzy na jednostki samorządu terytorialnego przez pryzmat skuteczności ich działania i spójności z globalnymi trendami. Implikuje to transparentność i rozliczane w swoich działaniach. Samorządy muszą też jasno komunikować swoje cele i wyniki:

- Jednostki samorządu terytorialnego muszą być bardziej otwarte na współpracę z innymi podmiotami. Muszą być gotowe do dzielenia się władzą i zasobami z innymi, aby wspólnie osiągać wspólne cele;
- Jednostki samorządu terytorialnego muszą być bardziej kreatywne w poszukiwaniu nowych rozwiązań. Muszą być gotowe do eksperymentowania i wychodzenia poza schematy, aby znaleźć rozwiązania, które odpowiadają na wyzwania współczesnego świata;
- Jednostki samorządu terytorialnego muszą być bardziej odpowiedzialne społecznie i środowiskowo. Muszą brać pod uwagę wpływ swoich działań na społeczeństwo oraz środowisko, aby budować bardziej zrównoważone społeczności.

Gospodarka cyrkularna to coraz bardziej popularny obszar badawczy w Polsce i na świecie. Jest to spowodowane rosnącym znaczeniem zrównoważonego rozwoju i koniecznością zmniejszenia negatywnego wpływu człowieka na środowisko. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze oraz dynamika zmian technologicznych nieustannie kształtują transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej. Zmiany społeczne, takie jak rosnąca świadomość ekologiczna społeczeństwa, czy zmiany demograficzne, wpływają na wzrost popytu na produkty i usługi zrównoważone. Zmiany gospodarcze, takie jak rosnące koszty surowców i energii, czy rosnąca konkurencja na rynku, również sprzyjają rozwojowi gospodarki cyrkularnej. Zmiany społeczne i wyzwania gospodarcze nakładają na jednostki samorządu terytorialnego zobowiązania zarówno w wymiarze administracyjnym, gospodarczym, prawnym jak i społecznym. W tym kontekście, gospodarka cyrkularna może stanowić szansę dla jednostek samorządu terytorialnego na zwiększenie efektywności swoich działań, poprawę jakości życia mieszkańców i zmniejszenie wpływu na środowisko.

Nieustanna potrzeba budowy nowej jakości staje się wymogiem, którego oczekuje otoczenie interesariuszy. Oznacza to, że jednostki samorządu terytorialnego muszą być w stanie stale dostosowywać się do zmieniających się warunków. Muszą być w stanie identyfikować nowe trendy i wyzwania, a także opracowywać skuteczne rozwiązania na ich odpowiedzi. Gospodarka cyrkularna jest jednym z takich trendów, który oferuje jednostkom samorządu terytorialnego nowe możliwości rozwoju. Jednostki samorządu terytorialnego, które będą w stanie wykorzystać ten trend, będą miały większe szanse na sukces w przyszłości.

Reprezentujący najbliższy obywatelom poziom rządzenia - samorząd lokalny i regionalny w Polsce - posiada szeroki zakres zadań, od świadczenia niezbędnych usług, takich

jak edukacja, opieka zdrowotna i pomoc społeczna, po zarządzanie infrastrukturą, promowanie rozwoju gospodarczego i ochronę środowiska. Rodzaj oraz sposób wykonywania tych zadań uzależniony jest od aktów prawnych krajowych i europejskich. Ponad 60% decyzji podjętych na szczeblu europejskim ma bezpośredni wpływ na samorząd lokalny i regionalny. Dzieje się tak dlatego, że UE deleguje władzę i wykonywanie zadań do samorządów w uznaniu ich wiedzy i bliskości obywateli. W rezultacie są one zaangażowane w kształtowanie polityk i programów UE. Ponadto 70-80% publicznych inwestycji w Europie jest realizowanych przez samorządy. To czyni je graczami w zakresie napędzania wzrostu gospodarczego, tworzenia miejsc pracy i poprawy jakości życia obywateli. Są one również w czołówce innowacji i zrównoważonego rozwoju, eksperymentując z nowymi rozwiązaniami lokalnych wyzwań, które mogą być skalowane w całej Europie. Samorządy lokalne i przedsiębiorstwa są głównymi interesariuszami transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej.

Rosnące znaczenie samorządów w UE odzwierciedla przyjęta w 2017 r. przez Komisję Europejską Biała Księga w sprawie przyszłości Europy. Dokument ten wezwał do silniejszego partnerstwa między UE a samorządami, opartego na wzajemnym zaufaniu i szacunku. Samorządy odgrywają coraz ważniejszą rolę w UE, zarówno w zakresie kształtowania polityki, jak i świadczenia usług obywatelom. UE jest zobowiązana do wspierania samorządów w ich wysiłkach na rzecz sprostania wyzwaniom przyszłości. Rosnące znaczenie samorządów odzwierciedla się również w rosnącym udziale i znaczeniu Europejskiego Komitetu Regionów w procesie decyzyjnym. Jest on organem doradczym reprezentującym samorządy lokalne i regionalne w UE. EKR daje samorządom możliwość wyrażania swoich obaw i propozycji instytucjom UE. Jednostki samorządu terytorialnego będąc głównym beneficjentem europejskiej polityki regionalnej poprzez realizowane projekty wdrażają politykę rozwoju społecznego i gospodarczego wspólnoty.

Jednym z filarów budżetu Unii Europejskiej jest polityka regionalna, której celem jest zmniejszenie różnic rozwojowych między regionami wspólnoty. Jest ona realizowana poprzez fundusze i programy, które wspierają projekty na rzecz zatrudnienia i wzrostu w regionach spełniających kryteria otrzymania wsparcia⁸⁵. Regulacje dotyczące funduszy strukturalnych i funduszu spójności są przyjmowane na okres siedmiu lat. W obecnej perspektywie finansowej 2021-2027 regulacje te zostały przyjęte w 2018 r. Realizacja tej polityki określona jest

⁸⁵ W latach 2021-2027, kryterium decydującym o przyznaniu dofinansowania jest względna zamożność regionów. Regiony słabiej rozwinięte o PKB na mieszkańca poniżej 75% średniej UE, regiony w okresie przejściowym o PKB na mieszkańca między 75% a 100% średniej UE oraz regiony lepiej rozwinięte o PKB na mieszkańca powyżej średniej UE.

wieloletnimi ramami finansowymi (WRF). Jest to plan finansowy dla Unii Europejskiej, odzwierciedlający jej długoterminowe cele i priorytety. Proces decyzyjny mający na celu określenie WRF obejmuje szeroko zakrojone negocjacje między instytucjami UE i państwami członkowskimi trwające kilka lat. Negocjacje te mają znaczenie, ponieważ kształtują kierunki i rodzaj wsparcia. Aktualny WRF połączony jest z politycznym planem Komisji Europejskiej kadencji 2019-2024 pod nazwą Europejski Zielony Ład. Jego priorytetami jest gospodarka cyfrowa i innowacyjność, zrównoważony rozwój i spójność społeczna. Wynikającymi z nich zagadnieniami wspierającymi transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej są następujące obszary (Fetting, 2020):

- rozwój technologii i innowacji,
- transformacja w sektorach gospodarki,
- edukacja i świadomość społeczna.

Regulacje dotyczące funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności są uchwalane w wieloetapowym procesie. Początkowo Komisja Europejska tworzy wstępne rozporządzenie, które ustanawia ogólne wytyczne dotyczące wykorzystania tych funduszy. Następnie projekt ten jest analizowany i negocjowany zarówno przez Parlament Europejski, jak i Radę Unii Europejskiej, aż do osiągnięcia ostatecznej formy. Po sfinalizowaniu, każde państwo członkowskie opracowuje własny plan strategiczny określający cele i priorytety wykorzystania tych funduszy w swoim kraju. Plan strategiczny podlega ocenie Komisji Europejskiej, która może go zaakceptować lub odrzucić. Po zatwierdzeniu planu strategicznego każde państwo członkowskie opracowuje programy operacyjne, które zawierają szczegółowe informacje na temat konkretnych projektów finansowanych z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności. Również te programy operacyjne muszą zostać zatwierdzone przez Komisję Europejską, zanim zostaną wprowadzone w życie.

W Polsce regulacje dotyczące funduszy strukturalnych i funduszu spójności są przyjmowane przez Radę Ministrów. W 2022 r. Rada Ministrów przyjęła plan strategiczny dla Polski w ramach polityki spójności na lata 2021-2027. W oparciu o ten plan strategiczny Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej przygotowało programy operacyjne, które zostały przyjęte przez Komisję Europejską w 2023 r. Oznacza to, że polskie programy operacyjne włączają się w osiągnięcie celów strategicznych rozwoju kraju w ramach europejskich priorytetów polityki regionalnej. Fundusze strukturalne UE powinny być przydzielane zgodnie z zasadami spójności, zrównoważonego rozwoju, integracji społecznej,

równości szans i przejrzystości. Wykorzystanie funduszy następuje w sposób zgodny z celami i priorytetami polityki regionalnej UE. Obejmuje to wspieranie zrównoważonego wzrostu gospodarczego przy jednoczesnym zwalczaniu wykluczenia społecznego i promowaniu równych szans dla wszystkich, niezależnie od płci. Zgodnie z zasadą transparentności informacje o sposobie wydatkowania tych funduszy były łatwo dostępne dla zainteresowanych stron. Ponadto, zgodnie z zasadą koncentracji, fundusze te muszą być kierowane na projekty zgodne z celami polityki regionalnej UE.

Zasada partnerstwa pociąga za sobą wspólną odpowiedzialność Komisji Europejskiej, państw członkowskich oraz władz lokalnych i regionalnych za wdrażanie funduszy strukturalnych UE. Komisja Europejska ustanawia ramy prawne dla tych funduszy, podczas gdy państwa członkowskie tworzą plany strategiczne określające cele i priorytety. Jednostki samorządu lokalnego i regionalnego mają możliwość włączenia się w sposób szczególny w proces programowania i realizacji. Określone cele i środki umożliwiają beneficjentom, w tym, jednostkom samorządu terytorialnego występowanie o pozyskanie wsparcia i zobowiązują do realizacji zamierzeń zgodnie z wytycznymi i obowiązującymi zasadami. Zasada partnerstwa, obejmuje współpracę i udział szerokiego grona przedstawicieli społecznych i gospodarczych w realizacji programu regionalnego na wszystkich etapach. Celem partnerstwa jest zwiększenie wydajności i skuteczności wdrażania funduszy polityki spójności UE. Dzięki współpracy wszystkich interesariuszy generowane są synergie i wartość dodana, których nie można osiągnąć poprzez indywidualne wysiłki. Zasada partnerstwa kształtuje dialog społeczny i partycypację. Wdrażanie tej zasady polega na ustanowieniu trwałej i, o ile to możliwe lub konieczne, sformalizowanej współpracy między instytucjami zaangażowanymi we wdrażanie programu a partnerami. Zakres współpracy, a także skład podmiotów, zależą przede wszystkim od wsparcia udzielanego w ramach poszczególnych programów oraz charakterystyki każdego z interesariuszy.

Zaangażowanie partnerów na zasadzie partnerstwa jest uwzględniane w całym procesie wdrażania polityki spójności UE. Obejmuje to wspieranie instytucji podczas programowania, wdrażania, monitorowania i ewaluacji programów. Partnerzy mogą opiniować projekty programów, kryteria wyboru projektów, uczestniczyć w pracach komitetów monitorujących i wносить wkład w proces ewaluacji polityki spójności. Zgodnie z zasadami partnerstwa, instytucje zaangażowane we wdrażanie programów na lata 2021-2027 dążą do pełnego wykorzystania potencjału partnerów. Określane są ścisłe relacje z partnerami w celu określenia ich ról i działań oraz zapewnią im wsparcie ze źródeł finansowania, gdy będzie to potrzebne do

celów budowania potencjału. Dlatego w kontekście programowania europejskiej polityki regionalnej na rzecz wdrażania Europejskiego modelu gospodarki o obiegu zamkniętym w Polsce możliwe jest stosowanie zasady partnerstwa i angażowanie odpowiednich podmiotów, w tym przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego, w proces decyzyjny. Niemniej to od samych partnerów zależy zrozumienie roli i możliwości aktywnego kształtowania polityki rozwoju.

Dzięki współpracy międzynarodowej samorządy mogą wpływać na kształt priorytetów polityki regionalnej UE również w obszarze gospodarki cyrkularnej, aby wspólnie przedstawiać swoje propozycje dostosowań w priorytetach polityki regionalnej UE. W ten sposób zwiększają dopasowanie przyszłych programów do swoich potrzeb. Jednostki samorządu terytorialnego mogą uczestniczyć w każdym etapie przyjmowania regulacji dotyczących funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności. Na etapie przygotowania projektu rozporządzenia przez Komisję Europejską uczestniczą poprzez udział w konsultacjach publicznych. Komisja Europejska ogłasza konsultacje publiczne w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej. W procesie rozpatrzenia projektu rozporządzenia przez Parlament Europejski i Radę Unii Europejskiej możliwe jest składanie wniosków do tych instytucji. Wniosek taki może być złożony przez jednostkę samorządu terytorialnego, organizację pozarządową lub inną zainteresowaną stronę. Wniosek powinien zawierać uzasadnienie, dlaczego jednostka samorządu terytorialnego uważa, że projekt rozporządzenia powinien zostać zmieniony. Powyższe możliwości mogą odbywać się samodzielnie, ale skuteczność ich rośnie w przypadku łączenia interesów wielu podmiotów i podejmowanie wspólnych działań na arenie międzynarodowej. W trakcie przygotowania planu strategicznego przez państwo członkowskie jednostki samorządu terytorialnego mogą uczestniczyć poprzez udział w konsultacjach publicznych oraz bezpośrednich spotkaniach konsultacyjnych. Niemniej aktualnie brak jest wiedzy jaki jest poziom i skuteczność aktywności jednostek samorządów terytorialnych w zakresie rzecznictwa interesów lokalnych na szczeblach ponadkrajowych. Obszar ten stanowi lukę badawczą i jednocześnie wyzwanie badawcze w niniejszej pracy.

Końcowym etapem procesu przygotowania programów operacyjnych przez państwo członkowskie jest określanie warunków i zakresu interwencji. W tym zakresie jednostki samorządu terytorialnego mogą uczestniczyć w przygotowaniu programów operacyjnych przez udział w pracach grup roboczych formowanych przy Instytucjach Zarządzających programami tj. samorządy województw, czy ministerstwa. Proces konsultacji publicznych oraz udział w komisji wspólnej rządu i samorządu to kanały informacyjne możliwe do wykorzystania.

Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej z wykorzystaniem instrumentów polityki regionalnej wymaga zaangażowania i współpracy z interesariuszami na szczeblu lokalnym, krajowym i ponadnarodowym, między innymi poprzez:

- udział w konsultacjach publicznych organizowanych przez Komisję Europejską, Parlament Europejski, Radę Unii Europejskiej lub państwo członkowskie;
- składanie wniosków do Komisji Europejskiej, Parlamentu Europejskiego, Rady Unii Europejskiej lub państwa członkowskiego;
- udział w pracach organów opiniotawczo-doradczych powołanych przez instytucje zarządzające:
 - Komitet Monitorujący programy operacyjne, który monitoruje realizację programów operacyjnych,
 - Komisje oceny projektów, która ocenia projekty aplikujące o dofinansowanie z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności;
- udział w przygotowaniu opinii Europejskiego Komitetu Regionów.

Kolejnym aspektem jest dostępność do informacji i wiedzy na temat dobrych praktyk z zakresu gospodarki cyrkularnej. Umożliwia to poznanie rozwiązań, które mogą być zastosowane w ich własnych lokalnych społecznościach. Realizacja projektów we współpracy przyspiesza synergii rozwiązań podnoszących poziom kapitału terytorialnego uwzględniając takie cechy jak:

- dostępności zasobów finansowych i organizacyjnych;
- poziom świadomości i kompetencji samorządowców w zakresie gospodarki cyrkularnej;
- współpraca z innymi podmiotami, takimi jak przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe czy uczelnie.

Organizowanie działań zwiększających wpływ na proces legislacyjny we współpracy z innymi samorządami odbywa się poprzez sieci i platformy, które umożliwiają wymianę informacji i doświadczeń oraz rzecznicstwo interesów. W szczególności samorządy poprzez współpracę z innymi podmiotami, takimi jak przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe czy instytucje naukowe zwiększają skuteczność wpływu na proces legislacyjny na poziomie lokalnym. Wyzwaniem pozostaje monitoring tych procesów oraz ocena ich skuteczności a w przyszłości także efektywności.

Europejski Komitet Regionów jest wysoko cenionym organem doradczym w Unii Europejskiej, reprezentującym regiony i miasta. Dzięki członkom wybieranym przez władze lokalne i regionalne z każdego państwa członkowskiego odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu polityki UE poprzez opiniowanie projektów aktów prawnych mających wpływ na regiony i miasta. Oprócz wywierania wpływu na procesy decyzyjne UE promuje demokrację, udzielając głosu regionom i miastom w strukturach zarządzania UE. Ponadto zachęca do współpracy między samorządami w całej Europie. Dotychczas publikowana literatura naukowa nie prezentuje roli jaką ten organ doradczy pełni w kontekście kształtowania Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. W polskich opracowaniach skupia się na prezentowaniu sposobu funkcjonowania, wybierania członków i roli w europejskich procesach decyzyjnych.

Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej jest złożonym procesem, który może być postrzegany jako źródło szans do podniesienia konkurencyjności, utworzenia nowych miejsc pracy i zmniejszenia presji na środowisko naturalne. Przesłankami do podjęcia tematu dysertacji są prezentowane rozważania na temat roli jednostki samorządu terytorialnego w realizacji priorytetów polityki UE.

Tematyka gospodarki cyrkularnej jest przedmiotem zainteresowania wielu autorów. Podejście systemowe wskazuje, iż obecny linearny proces produkcji i konsumpcji ma swoje ograniczenia. Jest on niezrównoważony ze względu na ograniczony charakter zasobów naszej planety i jego wpływ na systemy ekologiczne. Alternatywne podejście, które promuje efektywne wykorzystanie zasobów poprzez tworzenie cykli sprzężenia zwrotnego dominuje w definicjach. Wiąże się to z odzyskiwaniem materiałów odpadowych poprzez procesy naprawy, renowacji lub recyklingu i ponownym wprowadzaniem ich do systemu gospodarczego w ramach obu strumieni biologicznych.

Teoria systemów zajmuje się badaniem wzajemnie powiązanych systemów, zarówno naturalnych, jak i sztucznych. Gospodarka cyrkularna, której celem jest zrównoważone wykorzystanie zasobów, może być postrzegana przez pryzmat systemów. Teoria systemów oferuje szereg korzyści w zrozumieniu i wdrożeniu gospodarki cyrkularnej. Pomaga zidentyfikować i przeanalizować interakcje między różnymi elementami gospodarki, takimi jak produkcja, konsumpcja, gospodarka odpadami i wpływ na środowisko. Ponadto pomaga w opracowywaniu holistycznych rozwiązań, które uwzględniają wszystkie aspekty systemu gospodarczego i sprzyjają skutecznej komunikacji i współpracy między interesariuszami zaangażowanymi we wdrażanie gospodarki cyrkularnej.

Zasadniczym i dominującym zakresem tematycznym są systemy zagospodarowania odpadami komunalnymi. Wraz z ewolucją społeczeństwa, zapotrzebowanie na systemy gospodarki odpadami i przepisy prawne stale się zmienia ze względu na wzrost liczby ludności i rozwój przemysłu. Kwestie środowiskowe również odegrały znaczącą rolę w napędzaniu tych zmian. Przejście na gospodarkę o obiegu zamkniętym będzie oznaczać przełomowy etap w rozwoju praktyk gospodarowania odpadami. Zagospodarowanie odpadów jest zagadnieniem podnoszonym w kontekście samorządów lokalnych. Obejmuje to zwiększenie wysiłków w zakresie recyklingu i kompostowania, edukowanie mieszkańców w zakresie właściwych praktyk gospodarowania odpadami, wdrażanie systemów selektywnej zbiórki lub zakłady przetwarzania bioodpadów, oraz promowanie odnawialnych źródeł energii.

W ostatnich latach rosnąca uwaga skupiona jest na gospodarce cyrkularnej w działaniach miejskich. Raport Fundacji Ellen MacArthur z 2017 r. podkreślił rolę, jaką miasta odgrywają jako czynniki napędzające globalny wzrost gospodarczy i innowacje. Ponieważ ponad połowa światowej populacji mieszka na obszarach miejskich, a miasta przyczyniają się do znacznej części globalnego PKB, znajdują się one w czołówce tych wysiłków. Ponadto miasta mają duży wpływ na zużycie zasobów, wytwarzanie odpadów i emisję gazów cieplarnianych ze względu na wysoki poziom wykorzystania zasobów. Współpraca między miastami jest coraz częściej uwzględniana w polityce ponadnarodowej, krajowej i lokalnej. Różne programy wsparcia ze strony darczyńców, rządów krajowych i międzynarodowych stowarzyszeń samorządowych ułatwiają samorządom lokalnym bycie znaczącymi graczami na arenie międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju.

W modelu gospodarki cyrkularnej produkty, usługi i materiały są projektowane, produkowane, wykorzystywane i utylizowane w sposób zrównoważony. Symbioza gospodarcza i klastry regionalne to dwa podejścia, które mogą wspierać rozwój gospodarki cyrkularnej. Symbioza gospodarcza obejmuje współpracę między przedsiębiorstwami w celu wymiany surowców, energii i produktów. Wykorzystując odpady lub produkty uboczne jednej firmy jako zasoby dla działalności innej firmy, można ograniczyć emisje. Regionalne klastry składają się z firm działających w podobnych branżach w bliskiej odległości od siebie. Sprzyja to możliwościom symbiozy gospodarczej, ponieważ firmy w klastrze są bardziej skłonne do tworzenia partnerstw w celu współpracy. W połączeniu z wysiłkami na rzecz rozwoju terytorialnego, oba podejścia przyczyniają się do rozwoju koncepcji gospodarki cyrkularnej.

Badania nad gospodarką cyrkularną w polityce regionalnej są rozwijającą się dziedziną. Koncentrują się one na ocenie wykonalności wdrażania rozwiązań gospodarki cyrkularnej

i ocenie środków politycznych, takich jak dotacje i programy wsparcia dla przedsiębiorstw. Ponadto podejmowane są wysiłki w celu opracowania i oceny skutecznych środków politycznych, takich jak dotacje, pożyczki i programy wsparcia dla przedsiębiorstw w celu promowania praktyk gospodarki o obiegu zamkniętym na poziomie regionalnym. Badania mają na celu zidentyfikowanie i zrozumienie, w jaki sposób przyjęcie zasad gospodarki cyrkularnej może pozytywnie wpłynąć na rozwój regionalny poprzez zbadanie związanych z tym korzyści w różnych sektorach i branżach, takich jak zwiększona konkurencyjność lub tworzenie miejsc pracy przy jednoczesnym zmniejszeniu śladu środowiskowego

Ramy monitorowania przejścia na gospodarkę o obiegu zamkniętym to zagadnienie pojawiające się jako wyzwanie. Tematyka odzwierciedla przyjęcie nowych celów UE mających na celu zmniejszenie wpływu na środowisko i poprawę odporności gospodarczej. Ocena postępów przy użyciu tych ram ma zasadnicze znaczenie dla identyfikacji obszarów wymagających dalszych działań, a także udanych praktyk, które mogą być powielane przez inne państwa członkowskie UE. Ramy monitorowania transformacji są narzędziem do śledzenia postępów w państwach członkowskich UE, a ich ciągłe aktualizacje zapewniają ich adekwatność do zmieniających się wyzwań i możliwości.

Podsumowując na podstawie przeprowadzonych studiów literaturowych zidentyfikowana została luka w badaniach dotyczących wpływu polskich jednostek samorządu terytorialnego na kształtowanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej oraz wsparcia w ramach polityki regionalnej w tym zakresie. Nie zostały określone możliwości zwiększenia wpływu samorządów terytorialnych na proces programowania polityki regionalnej w zakresie transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Brakuje opracowań, które prezentowałyby strategiczne priorytety rozwoju i realizowane działania przez jednostki samorządu terytorialnego w podejmowanym w rozprawie temacie. Po trzecie, wyniki badań mogą być wykorzystane do opracowania rekomendacji do zwiększenia skuteczności transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej na szczeblu krajowym i samorządowym.

5.2. Cele, pytania oraz hipotezy badawcze

Celem głównym dysertacji jest identyfikacja poziomu zaangażowania i skuteczności wpływu jednostek samorządu terytorialnego na transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w ramach europejskiej polityki regionalnej.

Dla osiągnięcia założonego celu analiza zostanie przeprowadzona w trzech perspektywach: europejskiej, krajowej i lokalnej. Kompleksowa ocena wpływu jednostek

samorządu terytorialnego na proces transformacji ujawni ich poziom zaangażowania i uwypukli możliwości wykorzystania istniejących zasobów i metod w realizacji zadań na rzecz społeczności lokalnych. Sformułowano następujące cele szczegółowe:

- CS 1. Określenie możliwości zwiększenia wpływu jednostek samorządu terytorialnego na kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej;
- CS 2. Określenie sposobu włączenia kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej do instrumentów polityki regionalnej;
- CS 3. Opracowanie rekomendacji dotyczących dalszego rozwoju gospodarki cyrkularnej w Polsce w perspektywie jednostek samorządu terytorialnego;
- CS 4. Identyfikacja wpływu paradyplomacji na procesy zarządzania rozwojem jednostek samorządu terytorialnego uczestniczących w pracach Europejskiego Komitetu Regionów z Polski;
- CS 5. Określenie związku pomiędzy deklarowaną postawą władz jednostek samorządu terytorialnego w zakresie transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej a zakresem i intensywnością podejmowanych przez te władze działań w tym zakresie.

Jednostki samorządu terytorialnego w Polsce uczestniczą w reprezentowaniu interesów na arenie międzynarodowej zarówno w programowaniu, jak i wdrażaniu europejskiej gospodarki cyrkularnej. Identyfikując skuteczne mechanizmy rzecznictwa i rozumiejąc, w jaki sposób globalnie wymieniane informacje wpływają na podejmowanie decyzji, jednostki te odgrywają fundamentalną rolę w stymulowaniu zrównoważonego rozwoju w swoich społecznościach, przyczyniając się do szerszych globalnych wysiłków na rzecz wdrożenia cyrkularnego modelu społeczno-gospodarczego na określonym terytorium. Wobec powyższego zasadne jest poszukiwanie odpowiedzi na pytania badawcze zidentyfikowane jako problemy badawcze rozprawy:

- PB 1. Jakie są formalne kompetencje jednostek samorządu terytorialnego w procesie podejmowania decyzji w Unii Europejskiej?
- PB 2. Jakie są instrumenty bezpośredniego zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej?
- PB 3. Jakie są cele i główne wyzwania władz lokalnych i regionalnych wspierających transformację na gospodarkę cyrkularną w Unii Europejskiej?
- PB 4. Jakie są możliwości wykorzystania Funduszy Strukturalnych i Funduszu Spójności do wspierania transformacji Polski w kierunku gospodarki cyrkularnej?

- PB 5. Jakie instrumenty polityki regionalnej są wykorzystywane do wspierania transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w Polsce?
- PB 6. Jakie są mechanizmy i instrumenty przewidziane w regulacjach prawnych do wdrażania gospodarki cyrkularnej?
- PB 7. Jakie aspekty Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej zostały uwzględnione w dokumentach przyjętych przez rząd polski?
- PB 8. Jakie instrumenty paradyplomacji są wykorzystywane przez jednostki samorządu terytorialnego uczestniczące w pracach Europejskiego Komitetu Regionów z Polski?
- PB 9. W jaki sposób polscy przedstawiciele Europejskiego Komitetu Regionów skutecznie komunikują działania podejmowane w swoich jednostkach?
- PB 10. Jakie działania dotyczące wdrażania gospodarki cyrkularnej realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego można uznać za dobre praktyki?
- PB 11. Jakie są różnice w stopniu wdrożenia Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w poszczególnych jednostkach samorządu terytorialnego?

Badania odwołują się do trzech obszarów rozważań. Po pierwsze, wykorzystania paradyplomacji i możliwości udziału jednostek samorządowych w rzecznictwie interesów. Po drugie, systemu wspierania wdrażania Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej za pomocą instrumentów europejskiej polityki regionalnej. Po trzecie, wykorzystywania dostępnych na szczeblu europejskim informacji w dokumentach strategicznych i realizowanych działaniach jednostek przez przedstawicieli władz lokalnych uczestniczących w pracach Komitetu Regionów. Aby zbadać potencjalne rozwiązania pytań badawczych, sformułowano pięć hipotez badawczych:

- H 1. Możliwości zwiększenia wpływu jednostek samorządu terytorialnego na kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej są większe w przypadku samorządów, które współpracują na arenie międzynarodowej;
- H 2. Zasadnicze elementy Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej są włączone do instrumentów polityki regionalnej w Polsce;
- H 3. Wdrażanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w Polsce realizowane jest w sposób selektywny, ograniczony krajowymi priorytetami gospodarczymi i środowiskowymi;

- H 4. Aktywność międzynarodowa samorządów terytorialnych wpływa dodatnio na zwiększony poziom transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej wśród interesariuszy potrójnej helisy;
- H 5. Jednostki samorządu terytorialnego uczestniczą w programowaniu polityki regionalnej na rzecz realizacji Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w Polsce, ale ich udział jest bierny.

Tabela 49 prezentuje przyjęte w zaprojektowanym badaniu zależności pomiędzy hipotezami, celami szczegółowymi i pytaniami badawczymi.

Tabela 49 Zależności pomiędzy celami, hipotezami oraz pytaniami badawczymi

Cel główny	Cele szczegółowe	Hipotezy badawcze	Pytania badawcze
	CS1	HS1	PB1
			PB2
			PB3
	CS2	HS2	PB4
			PB5
	CS3	HS3	PB6
			PB7
	CS4	HS4	PB8
	CS5	HS5	PB9
			PB10
			PB11

Źródło: opracowanie własne

5.3. Triangulacja metod badawczych

Rozwiązanie podjętego w pracy problemu oraz postawionych hipotez wymagało zastosowania różnorodnych metod badawczych o charakterze niereaktywnym. Zarówno w części teoretycznej, jak i empirycznej wykorzystano metody, które pozwoliły po pierwsze na zdefiniowanie kontekstu i warunków współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego na rzecz programowania europejskiej polityki regionalnej w obszarze gospodarki cyrkularnej. Po drugie metody, które pozwoliły na ocenę poziomu zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w Polsce we współpracę na rzecz programowania polityki regionalnej w obszarze gospodarki cyrkularnej badań (Tabela 50) :

Tabela 50 Metody badań wykorzystane do realizacji celów pracy badawczej

Lp.	Metody badań:	Zakres badań
MB.1	Badania gabinetowe w zakresie analizy piśmiennictwa oraz krytycznej analizy tekstów,	Identyfikacja kontekstu i warunków współpracy

MB.2	Analiza danych wtórnych dotyczących dokumentów legislacyjnych i raportów zbiorczych,	międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego
MB.3	Analiza studium przypadku,	
MB.4	Analiza statystyczno-porównawcza w oparciu o dane wtórne,	
MB.5	Analizy treści: (1) opinii uchwalanych przez przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego w Europejskim Komitecie Regionów, (2) raportów projektów Interreg, (3) strategii rozwoju jednostek samorządów terytorialnych oraz (4) sprawozdań rocznych jednostek samorządów terytorialnych,	Ocena poziomu zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego
MB.6	Obserwacje dyskretne – współudział w pracach organów instytucji UE poddanych badaniu, w zakresie przedmiotu badań,	
MB.7	Identyfikacja i analiza dobrych praktyk,	
MB.8	Analiza statystyczna z wykorzystaniem indeksu Perkała w zakresie oceny zdolności polskich jednostek samorządu terytorialnego do przejścia na gospodarkę cyrkularną.	

Źródło: opracowanie własne

Zastosowanie poszczególnych metod badawczych wynikało z poszczególnych celów badań oraz zakresu teoretycznego lub empirycznego przyjętej analizy (Tabela 51).

Tabela 51 Wykorzystane metody badań w zależności od przyjętych celów badań

Cel główny	Cele szczegółowe	Metody badań
	CS1	MB.1
		MB.2
	CS2	MB.2
		MB.4
	CS3	MB.2
		MB.3
	CS4	MB.3
		MB.4
	CS5	MB.5
		MB.6
		MB.7
		MB.8

Źródło: opracowanie własne

Przyjęta logika badawcza ma charakter sekwencyjny, stąd stosowane metody badawcze wykorzystano w określonym porządku logicznym w kolejnych rozdziałach pracy. Procedurę badawczą rozpoczynają badania gabinetowe w zakresie analizy piśmiennictwa oraz krytycznej analizy tekstów. W tym zakresie, w rozdziale pierwszym pracy, dokonano identyfikacji podstawowych teorii i koncepcji badawczych z zakresu ekonomii, ekonomii regionalnej oraz zarządzania umożliwiających prawidłową percepcję przedmiotu badań.

Następnie, w rozdziale drugim, wykorzystano metodę analizy danych wtórnych dotyczącą dokumentów legislacyjnych i raportów zbiorczych. Badania te polegały na identyfikacji Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej na szczeblu unijnym i krajowym, oraz roli jaką jednostki samorządu terytorialnego odgrywają w rzecznictwie interesów na arenie międzynarodowej. Na tym etapie wykorzystano podejście analityczne do istniejącej literatury oraz oceny dorobku naukowego i rozwiązań prawnych w danej dziedzinie. Pierwsze badanie obejmowało analizę rozporządzeń, dyrektyw i dokumentów takich jak: biała księga, średniookresowe i długookresowe plany polityczne i strategiczne, programy operacyjne uchwalane przez Komisję Europejską, Parlament Europejski i Radę Europejską. Na szczeblu krajowym badaniem objęto wybrane ustawy oraz średniookresowe dokumenty strategiczne obejmujące tematykę transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Drugie badanie miało dwuetapowy charakter. W pierwszym etapie (badania gabinetowe) dokonano przeglądu wskaźników monitorowania transformacji i stopnia wdrożenia gospodarki cyrkularnej. W ramach tego etapu badań dokonano przeglądu systematyzacji i wskaźników wykorzystywanych do analizy tego procesu w skali globalnej, europejskiej i krajowej. Drugi etap badań polegał na analizie wskaźników wykorzystywanych do monitorowania transformacji gospodarki cyrkularnej w raportach publikowanych przez organizacje ponadnarodowe, Eurostat i GUS. Następnie stosując narzędzia analizy statystycznej i analizy porównawczej, dokonano porównania wartości danych statycznych między regionami w Polsce oraz zaprezentowano wartości danych statystycznych dla Polski i krajów UE. Analizy te dotyczyły okresu 2021-2027.

W kolejnym etapie, w rozdziale trzecim, zastosowano badania gabinetowe w zakresie analizy piśmiennictwa oraz krytycznej analizy tekstów. Badaniem objęte zostały średniookresowe dokumenty planistyczne służące wykorzystaniu europejskich funduszy polityki spójności uchwalonych dla perspektyw finansowych w latach 2004-2006, w latach 2007-2013, w latach 2014-2020, oraz na lata 2021-2027. W trakcie badania określono zakres interwencji funduszy strukturalnych i funduszu spójności w kontekście wsparcia

zrównoważonego rozwoju, a w obecnym okresie programowania także transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Zastosowanym narzędziem była krytyczna analiza treści dokumentów w kontekście średniookresowych planów obejmujących transformację w kierunku zrównoważonego rozwoju i gospodarki cyrkularnej. W rozdziale trzecim wykorzystano także metodę studium przypadku, aby dokonać szczegółowej identyfikacji dokumentów wdrożeniowych polityki regionalnej w okresie 2021-2027. Analiza ta dotyczyła pierwszego okresu programowania UE, w którym uwzględniono cele i priorytety odpowiadające unijnemu modelowi gospodarki cyrkularnej. Wykorzystano narzędzie studium przypadku do oceny planowanego wsparcia finansowego i merytorycznego dla osiągnięcia tej transformacji. Analiza określiła skalę bezpośredniego wsparcia, które przyczyni się do osiągnięcia celów transformacji UE. W ramach badania analizie poddano umowę partnerstwa oraz programy operacyjne. Przeprowadzona analiza określała skalę bezpośredniego wsparcia finansowego, które będzie mogło przyczynić się do osiągnięcia celów UE w zakresie transformacji cyrkularnej.

W kolejnym kroku, opisanym w rozdziale czwartym, wykorzystano ponownie metodę badań gabinetowych w zakresie analizy piśmiennictwa oraz krytycznej analizy tekstów. Badanie to obejmowało identyfikację rzecznictwa interesów samorządów terytorialnych w Unii Europejskiej. Zakres tematyczny tego badania obejmował usystematyzowanie instrumentów paradyplomacji i określenie roli samorządów terytorialnych w Unii Europejskiej. W pierwszym kroku badania wykonano analizę form i metod, które samorzady terytorialne używają do rzecznictwa swoich interesów w Unii Europejskiej w kontekście polityki regionalnej i transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Zidentyfikowano czynniki określające status przedstawicieli samorządów terytorialnych na arenie międzynarodowej oraz w rolę w procesie decyzyjnym UE. W drugim kroku, szczegółowym przedmiotem analizy objęto współpracę z Parlamentem Europejskim oraz aktywność samorządów terytorialnych w Brukseli w procesie reprezentowania interesów lokalnych na szczeblu Europejskim, identyfikując wyzwania i obszary oddziaływania.

Rozdział czwarty poświęcono analizie kierunków i identyfikacji narzędzi wpływu jednostek samorządu terytorialnego na kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. Zakres czasowy badań w tym przypadku jest nieco dłuższy i obejmuje okres 2015 – 2022, tj. od przyjęcia w 2015 roku planu działania określającego transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej dla Unii Europejskiej (Komisja, 2015). Dzięki zrealizowanym badaniom możliwa była identyfikacja elementów zadań jednostek samorządu terytorialnego, które są

komunikowane na szczebel Europejskiej legislacji. Szczegółowej analizie poddano w tym przypadku dwa celowo wybrane narzędzia, które są w dyspozycji polskich samorządów terytorialnych: (1) paradyplomację w zakresie opinii Europejskiego Komitetu Regionów oraz (2) międzynarodowe projekty polityki regionalnej w zakresie programu Interreg Europa.

Zaplanowane i zrealizowane do tej pory analizy diagnostyczno-opisowe zdefiniowały kontekst i warunki współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego na rzecz programowania europejskiej polityki regionalnej w obszarze gospodarki cyrkularnej. Kolejnym zadaniem badawczym jest ocena poziomu zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w Polsce we współpracę na rzecz programowania polityki regionalnej w obszarze gospodarki cyrkularnej. W tym celu w pierwszej kolejności wykorzystano metodę analizy tekstu. Metodę tą zastosowano w odniesieniu do identyfikacji oceny zaangażowania i jednostek samorządu terytorialnego we współpracę na poziomie ponadkrajowym. Badaniu poddano określony typ opinii uchwalanych przez przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego w Europejskim Komitecie Regionów oraz raporty projektów Interreg. Ponadto metodę tą zastosowano do identyfikacji efektów synergii udziału jednostek samorządu terytorialnego w sieciach ponadnarodowych, których zakładanym skutkiem powinien być wyższy poziom zaangażowania we wdrażanie gospodarki cyrkularnej. Przedmiotem badań w tym zakresie były strategie rozwoju oraz roczne sprawozdania z ich realizacji. Analizy tekstu w każdym z tych przedmiotów badań przeprowadzono według tej samej procedury badawczej. Po pierwsze dokonano identyfikacji występowania w badanych dokumentach dwóch słów kluczowych: gospodarka cyrkularna i gospodarka obiegu zamkniętego oraz poddano ocenie kontekst ich używania. Ponadto przygotowano szczegółową listę słów kluczowych uporządkowaną według 13. kategoriach korespondujących z treścią Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej (ECOR, 2020a). W ramach każdej z kategorii wskazano słowa kluczowe ogólne oraz słowa kluczowe szczegółowe. Łącznie analizę tekstu przeprowadzono za pomocą 110 słów kluczowych (Tabela 52).

Tabela 52 Lista słów kluczowych ogólnych oraz słów kluczowych szczegółowych w ramach kategorii badania transformacji gospodarki cyrkularnej w jednostkach samorządu terytorialnego

Lp.	Nazwa kategorii	Opis słów kluczowych
1	Projektowanie zrównoważonych produktów	Słowa kluczowe ogólne: design, zrównoważony rozwój, produkty, innowacje, Słowa kluczowe szczegółowe: materiały, trwałość, naprawa, ekonomia współdzielenia.
2	Wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych	Słowa kluczowe ogólne: konsumenci, nabywcy publiczni, świadomość, zaangażowanie, prawa konsumenckie, Słowa kluczowe szczegółowe: dostęp do informacji, wybór, wpływ na decyzje zakupowe, promowanie obiegu zamkniętego.
3	Obieg zamknięty w procesach produkcyjnych	Słowa kluczowe ogólne: produkcja, procesy, zasoby, efektywność, wydajność,

		Słowa kluczowe szczegółowe: redukcja odpadów, ponowne wykorzystanie, odzysk, drugie życie produktów.
4	Żywność, woda i składniki odżywcze	Słowa kluczowe ogólne: żywność, woda, składniki odżywcze, bezpieczeństwo, dostępność, Słowa kluczowe szczegółowe: marnowanie żywności, utrata wody, zrównoważone rolnictwo, zrównoważona konsumpcja, bioodpady.
5	Bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów, wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i cyrkularność	Słowa kluczowe ogólne: polityka, odpady, zapobieganie, skuteczność, zero waste, Słowa kluczowe szczegółowe: uregulowania prawne, instrumenty finansowe, segregacja odpadów, selektywna zbiórka odpadów,
6	Wzmocnienie cyrkularności w środowisku wolnym od substancji toksycznych	Słowa kluczowe ogólne: środowisko, substancje toksyczne, zanieczyszczenie, substancje niebezpieczne, Słowa kluczowe szczegółowe: eliminacja substancji toksycznych, ograniczenie użycia substancji toksycznych, bezpieczne gospodarowanie odpadami, azbest.
7	Stworzenie dobrze funkcjonującego unijnego rynku surowców wtórnych	Słowa kluczowe ogólne: rynek, surowce wtórne, UE, Słowa kluczowe szczegółowe: dostęp do surowców wtórnych, ceny surowców wtórnych, handel surowcami wtórnymi.
8	Rozwiązanie problemu wywozu odpadów	Słowa kluczowe ogólne: wywóz odpadów, przemieszczanie odpadów, Słowa kluczowe szczegółowe: ograniczenia nielegalnego wywozu odpadów, recykling odpadów, nielegalne wysypiska.
9	Wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta)	Słowa kluczowe ogólne: ludzie, regiony, miasta, potrzeby, edukacja, Słowa kluczowe szczegółowe: dostęp do produktów i usług zrównoważonych, ułatwienia dla stosowania obiegu zamkniętego, zaangażowanie lokalnej społeczności, kampania informacyjna.
10	Obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej	Słowa kluczowe ogólne: neutralność klimatyczna, odnawialne źródła energii, Słowa kluczowe szczegółowe: redukcja emisji gazów cieplarnianych, efektywność energetyczna, wykorzystanie zasobów, zrównoważony transport, termomodernizacja, instalacja fotowoltaiczna.
11	Zapewnienie odpowiedniej opłacalności	Słowa kluczowe ogólne: opłacalność, biznes, gospodarka Słowa kluczowe szczegółowe: koszty obiegu zamkniętego, korzyści z obiegu zamkniętego, zwrot z inwestycji.
12	Wspieranie procesu przejścia poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową	Słowa kluczowe ogólne: badania, innowacje, transformacja cyfrowa, wsparcie, Słowa kluczowe szczegółowe: nowe technologie, modele biznesowe, aplikacja, nauka.
13	Pozycja lidera w działaniach na poziomie światowym	Słowa kluczowe ogólne: lider, działania, światowy, Słowa kluczowe szczegółowe: współpraca międzynarodowa, wymiana wiedzy, promocja cyrkularności

Źródło: opracowanie własne na podstawie EC, 2020.

Wyniki badań analiz tekstu przedstawiono w rozdziale szóstym. *Pierwsze badanie* dotyczyło paradyplomacji. Ocenie poddano opinie uchwalane przez przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego w Europejskim Komitecie Regionów. Wykorzystano metodę analizy treści dokumentów wspartą obserwacją dyskretną autora, której rezultaty wykorzystano w zakresie wsparcia wnioskowania. Obserwacja dyskretna (bezpośrednia, ukryta, nieuczestnicząca) realizowana była w całym okresie analizy 2010-2023. W pracy Europejskiego Komitetu Regionów zaangażowani są przedstawiciele jednostek samorządu terytorialnego ze wszystkich krajów UE wybierani w demokratycznych wyborach. Celem wydanych opinii jest wpływ na proces legislacyjny Unii Europejskiej ukazujący perspektywę

interesów jednostek samorządu terytorialnego. Opinie są wydawane w odpowiedzi na wnioski ustawodawcze Komisji Europejskiej, Rady Unii Europejskiej lub Parlamentu Europejskiego. Dokumenty są sporządzane przez komisje odpowiedzialne za dany obszar polityki. Komisje te zbierają informacje i opinie od władz lokalnych i regionalnych w państwach członkowskich UE, które są następnie przyjmowane przez plenarne posiedzenie w drodze głosowania. Dokumenty o charakterze doradczym zawierają także propozycje zmian w proponowanych aktach prawnych lub przedstawiają nowe propozycje w zakresie polityki UE. W referencyjnym okresie uchwalonych było łącznie 459 opinii, 132 z nich uwzględniało zagadnienie gospodarki cyrkularnej w różnych kontekstach tematycznych. Sześć opinii odnosiło się bezpośrednio do dokumentów planowanych do przyjęcia przez organy UE, które określają kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. Dokumenty te zostały wybrane do szczegółowej analizy w ramach badań realizowanych przez autora.

Przedmiotem *drugiego badania* były międzynarodowe projekty w ramach programu Interreg Europa. W projektach tych partnerami mogą być podmioty ze wszystkich krajów Unii Europejskiej. Celem tych projektów jest ukazanie dobrych praktyk w priorytetowych obszarach polityk europejskich, wypracowanie rekomendacji oraz przygotowanie dokumentów ułatwiających ich wdrażanie na szczeblu lokalnym i regionalnym. Projekty są elementem europejskiej polityki regionalnej, a wypracowane w międzynarodowych konsorcjach partnerów rozwiązania służą do kształtowania działań i priorytetów w programach operacyjnych realizowanych w ramach krajowych dokumentów takich jak Umowa partnerstwa. W programie Interreg Europe 2014-2020 zidentyfikowano 258 projektów, w których uczestniczyły podmioty ze wszystkich krajów Unii Europejskiej. Spośród nich, aż 101 projektów w swoich partnerstwach posiadało interesariuszy z Polski. W obszarze „zielonym”, w ramach którego finansowane były projekty dotyczące transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej zrealizowano 25 projektów, w tym siedem z udziałem polskich interesariuszy. Analiza pokazująca zaangażowanie polskich instytucji w opracowanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej poprzez udział w projektach międzynarodowych obejmuje wszystkie siedem projektów. Otrzymane dane do analizy celowości i zakresu projektów porównano z rekomendacjami w celu pozyskania kompleksowej perspektywy przedmiotu badań. Analiza obejmowała ocenę celów, działań, wyników i efektów każdego projektu. Przeprowadzone porównanie pozwoliło na wyodrębnienie siedmiu rekomendacji na poziomie dobrych praktyk. Zostały one zaprezentowane w europejskiej bazie danych i stanowi wkład polskich beneficjentów w realizację Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej (JTSEU, 2023).

Przedmiotem *trzeciego badania* w zakresie analizy tekstu były badania obejmujące identyfikację dobrych praktyk wdrażania Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w jednostkach samorządu terytorialnego oraz wpływu instrumentów paradyplomacji na procesy zarządzania rozwojem jednostek samorządu terytorialnego. Na tym etapie przeprowadzono analizę dokumentów wyznaczających ramy strategiczne działania jednostek samorządu terytorialnego w obszarze transformacji gospodarki cyrkularnej oraz roczne raporty o stanie jednostek samorządu terytorialnego. W pierwszej fazie przeprowadzono identyfikację rodzaju dokumentów przyjętych przez organy jednostek i obejmujących tematykę transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej (identyfikując dokumenty do analizy). W przypadku rocznych raportów o stanie jednostki samorządu terytorialnego zdecydowano o wyborze tego dokumentu będącego obowiązującym do przygotowania dokumentem, jako obiektywnego materiału sprawozdawczego obejmującego wszelkie działania podejmowane przez władze jednostki na terenie samorządu. Wskazane dokumenty zostały poddane analizie w kontekście zakresu wdrożenia Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej w działaniach lokalnych. Podobnie jak w poprzednich badaniach wykorzystano ustalony wspólny zakres słów kluczowych do analizy tekstu w oparciu o treść Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej (ECOR, 2020a). Badanie to posłużyło weryfikacji stopnia wykorzystania informacji przez polskich członków Europejskiego Komitetu Regionów w realizacji i wdrażaniu Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej na poziomie lokalnym („u siebie”). Perspektywa finansowa 2021-2027 jest pierwszym okresem programowania w którym Unia Europejska udostępnia środki w ramach polityki regionalnej na realizację gospodarki cyrkulacyjnej w ramach polityki spójności i podpisanej z Polską umowy partnerstwa. Oznacza to dla jednostek samorządu terytorialnego szczebla lokalnego odpowiedzialnych za zagospodarowanie odpadów przygotowanie odpowiednich dokumentów strategicznych i operacyjnych które zgodnie z zaleceniami Komitetu Regionów powinny uwzględniać instrumenty służące transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Członkowie Komitetu Regionów uczestniczący w debatach i przygotowaniu od 2015 r sześciu opinii dotyczących gospodarki cyrkularnej powinni stanowić wzór do naśladowania. Będąc przedstawicielami związków, które delegują są także źródłem informacji na temat sposobów postępowania we wdrażaniu modelu gospodarki cyrkularnej i Europejskiego Zielonego Ładu na szczeblu lokalnym. Stąd w celu weryfikacji hipotez dokonano analizy całościowej wszystkich jednostek samorządu terytorialnego będących członkami Komitetu Regionów kadencji 2015-2020 oraz 2022 – 2025. W konsekwencji do badania zakwalifikowano łącznie 24 jednostki, sześć na szczeblu powiatu i osiemnaście na szczeblu gmin biorących udział w pracach Europejskiego Komitetu Regionów.

Rok 2015 został określony jako początkowy zgodnie z datą przyjęcia w UE Planu Działania na rzecz gospodarki cyrkularnej (Komisja, 2015) i rozpoczęcia wdrażania polityki transformacji w Unii Europejskiej. Plan działania Unii Europejskiej na rzecz gospodarki o obiegu zamkniętym służy jako podstawa tej transformacji, wspierając niskoemisyjne i konkurencyjne społeczeństwo poprzez ponowne wykorzystanie produktów na etapie ich wycofania z eksploatacji w zasoby do nowych zastosowań. Europejski plan rozwoju gospodarki cyrkularnej dostarcza cennych praktycznych wskazówek w dzisiejszym krajobrazie gospodarczym, aby wspierać bardziej zrównoważone wzorce produkcji i konsumpcji. W tym okresie członkami było 24 przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego szczebla lokalnego. Dwunastu z nich reprezentowało organizacje samorządów szczebla powiatowego i gminnego w obu kadencjach. Jednokrotnie w pracach Komitetu Regionów uczestniczyło w tym okresie dwunastu przedstawicieli. Rycina 5 prezentuje przestrzenne rozłożenie liczby samorządowców pochodzących z poszczególnych województw zakwalifikowanych do badania.

Rycina 5 Przestrzenne rozłożenie liczby przedstawicieli samorządu terytorialnego w Europejskim Komitecie Regionów w latach 2015-2025

Źródło: opracowanie własne na podstawie (ECOR, 2023a)

W pierwszym etapie badań dokonano identyfikacji dokumentu, który określa średniookresowe cele strategiczne i jest dokumentem obowiązującym w okresie od 2015 roku. Za rok bazowy przyjęto rok uchwalenia przez Komisję Europejską Planu Działań UE

dotyczącego gospodarki cyrkularnej (Komisja, 2015). Zgodnie z hierarchią dostępności określona została kolejność przyjmowania dokumentów do analizy (Tabela 53).

Tabela 53 Hierarchia i dostępność dokumentów określających średniookresowe plany rozwojowe powiatu/gminy/miasta w latach 2015-2027

Lp	Rodzaj dokumentu określającego średniookresowe plany rozwojowe powiatu/gminy/miasta	Liczba dokumentów zidentyfikowanych na terenie jednostek samorządu terytorialnego	Liczba dokumentów zakwalifikowanych do badania
1	Plan/Program działań na rzecz transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej na terenie powiatu/gminy/miasta	0	0
2	Strategia transformacji w kierunku gospodarki obiegu zamkniętego na terenie powiatu/gminy/miasta	0	0
3	Strategia rozwoju powiatu/gminy/miasta	20	20
4	Lokalny Plan/Program Rewitalizacji gminy/miasta	18	2
5	Lokalny Plan/Program Rozwoju powiatu/gminy/miasta	2	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie stron internetowych biuletynu informacji publicznej jednostek samorządu terytorialnego.

Na terenie żadnej z badanych jednostek nie został przygotowany i nie jest realizowany plan/program transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Dzięki określonym kierunkom rozwoju strategię określają skoordynowane działania na terenie jednostki samorządu terytorialnego. Wskazane do przeprowadzenia badania dokumenty obejmowały w przypadku powiatów sześć strategii rozwoju. W odniesieniu do gmin wiejskich do badania wskazano jeden Plan Rozwoju Lokalnego oraz jeden Program Rozwoju, zaś w przypadku gmin miejskich dwa programy rewitalizacji. Horyzont czasowy dokumentów w 45% przypadkach wykracza poza okres programowania 2021-2027. Są to wszystkie miasta powyżej 50 tys. mieszkańców oraz połowa powiatów poddawanych badaniu.

Roczne raporty o stanie jednostek samorządu terytorialnego przygotowane są zgodnie z obowiązkiem wynikającym z art. 28aa ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym i z art. 30 a ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym. Organ wykonawczy przedstawia do dnia 31 maja organom uchwałodawczym podsumowanie działalności prezydenta, burmistrza, wójta bądź zarządu powiatu w roku kalendarzowym. W ramach tych dokumentów prezentowana jest diagnoza stanu społeczno-gospodarczego samorządu terytorialnego w szczególności realizacją polityk, programów i strategii, uchwał rady gminy i budżetu obywatelskiego. Raporty podkreślają wkład w rozwój i osiągnięcia organu wykonawczego gminy, podkreślając jego sukces i mocne strony. Stanowi okazję do zaprezentowania nie tylko osiągnięć gminy, ale także podkreślenia znaczenia osób

odpowiedzialnych i pełniących funkcje zarządcze w organie wykonawczym jednostki samorządu terytorialnego (Dolnicki, 2020). Badaniu poddano 24 raporty.

Jednostki samorządu terytorialnego mogą prowadzić działania na arenie międzynarodowej. Sposób uczestnictwa regulowany jest przez prawo narodowe i umowy międzynarodowe. Wielokierunkowy rozwój polityki międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego wynika m.in. z ich autonomii i inicjatywy, jak również ze zmiany roli regionów i miast w procesie integracji europejskiej. Samodzielna polityka zagraniczna prowadzona przez jednostki samorządowe jest zwykle ograniczona ze względu na prerogatywy państwa narodowego w tej dziedzinie.

Badania jakościowe w postaci analizy tekstów dotyczące diagnozy i oceny poziomu zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w Polsce we współpracę na rzecz programowania polityki regionalnej w obszarze gospodarki cyrkularnej zostały uzupełnione informacją o poziomie zwrotnych efektów synergicznych determinowanych uczestnictwem jednostek samorządu terytorialnego w pracach Europejskiego Komitetu Regionów. Bazując na danych zawartych w badanych dokumentach strategicznych i rocznych raportach określonych wyżej, przygotowano autorski wskaźnik internacjonalizacji. Wskaźnik przygotowano w oparciu o sześć kryteriów. Kryteria te w wersji uaktualnionej i zaadoptowanej do potrzeb oceny poziomu umiędzynarodowienia samorządów pochodzą z wytycznych metodologicznych przedstawionych przez Francisco Aldecoa, Michael Keating, Panayotis Soldatos pod koniec XX wieku (Espiñeira-Guirao, 2022). Poszczególnym kryteriom przypisano określone wagi odwołując się do przeglądu literatury, w tym przede wszystkim do publikacji J. Komorowskiego, który odnosi się do metodologii opracowanej przez Panayotis Soldatos (Komorowski, 2000). Intensywność, koordynacja i wydajność (Espiñeira-Guirao, 2022) określają znaczenie współpracy międzynarodowej w ramach nowej dyplomacji miejskiej (*new urban diplomacy*). Metropolia opisywana jest jako miasto o silnych powiązaniach ze światem i odgrywające znaczącą rolę w międzynarodowych interakcjach gospodarczych, kulturalnych i naukowych (Jewtuchowicz, 2016a). Przyjmuje czynniki produkcji, inwestycje, siłę roboczą oraz towary z zagranicy, goszcząc jednocześnie zagraniczne firmy i instytucje. Ponadto jest zintegrowana z globalną gospodarką poprzez sieci transportowe i infrastrukturę komunikacyjną oraz służy jako centrum kontaktów międzynarodowych z rozwiniętym sektorem usług dla klientów zagranicznych, a także gospodarzem różnego rodzaju spotkań międzynarodowych. Adaptacja wskaźnika została dokonana na podstawie konsultacji eksperckich w celu dostosowania cech międzynarodowej metropolii do lokalnego charakteru badania (badania

gmin nie będących metropoliami). Drugą przesłanką przygotowania autorskiego indeksu było przygotowanie narzędzia opisującego status stosunków paradyplomatycznych (Smętkowski i in., 2008) na terenie samorządu terytorialnego. Zapewnia on wgląd w dokonywane wybory oraz promowanie międzynarodowych standardów w samorządzie (Tabela 54).

Tabela 54 Kryteria składowe indeksu internacjonalizacji jednostek samorządu terytorialnego z przypisanymi wagami

L.p.	Nazwa kategorii	Waga
1	Współpraca transgraniczna	29
2	Wydarzenia o zasięgu ponadnarodowym	14
3	Edukacja międzynarodowa	7
4	Współpraca transnarodowa i międzyregionalna	29
5	Włączenie lokalnych interesariuszy w transeuropejską sieć komunikacyjną	7
6	Ponadnarodowy potencjał gospodarczy	14

Źródło: opracowanie własne na podstawie Espiñeira-Guirao, 2022 oraz Komorowski, 2000.

Szczegółowy opis poszczególnych kategorii, będący podstawą weryfikacji dokumentów strategicznych i przygotowania bazy do opracowania indeksu internacjonalizacji:

1. W ramach współpracy transgranicznej określono cechy dotyczące nawiązywania dwustronnych partnerstw z zagranicznymi samorządami lokalnymi, przynależność do międzynarodowych organizacji i sieci transnarodowych, liczba przyznanych nagród w konkursach międzynarodowych. Angażując się w działania promujące współpracę dwustronną, możliwe jest wzmocnienie relacji z międzynarodowymi organizacjami i sieciami ponadnarodowymi. Udział w takiej współpracy może potencjalnie prowadzić do znaczących osiągnięć, o czym świadczy liczba nagród przyznanych w międzynarodowych konkursach. Rozwój i angażowanie się we wspólne inicjatywy ponad granicami umożliwia ustanowienie skutecznych partnerstw z międzynarodowymi samorządami lokalnymi. Sprzyja to współpracy i promuje wzajemny rozwój;
2. Kryterium wydarzenia o zasięgu ponadnarodowym obejmuje: wydarzenia kulturalne, sportowe, turystyczne, muzyczne, gospodarcze, inne na terenie jednostki samorządu oraz wizyty przyjazdowe i wyjazdowe. Uwzględnienie szerokiej gamy wydarzeń międzynarodowych jako kryteriów oferuje jednostkom samorządu terytorialnego różnorodne możliwości interakcji na poziomie międzynarodowym, zwiększając tym samym ich globalną obecność. Wydarzenia kulturalne, sportowe, muzyczne i inne tego typu imprezy zapewniają możliwości wymiany i wzajemnego zrozumienia, a także promują lokalną społeczność na arenie międzynarodowej. Wydarzenia gospodarcze i spotkania biznesowe przyczyniają się do rozwoju gospodarczego jednostki samorządu terytorialnego poprzez przyciąganie inwestycji, wspieranie relacji biznesowych oraz promowanie

lokalnych produktów i usług. Działania turystyczne otwierają możliwości podobnie jak delegacje przyjazdowe i wyjazdowe dzielenia się pomysłami, innowacjami i najlepszymi praktykami, wzmacniając współpracę międzynarodową;

3. Edukacja międzynarodowa obejmuje czynnik dotyczący możliwości zdawania międzynarodowej matury oraz współpracę zagraniczną jednostek edukacyjnych. Jednym z aspektów edukacji międzynarodowej jest możliwość przystąpienia do programu Matury Międzynarodowej i wspierania współpracy między instytucjami edukacyjnymi z różnych krajów. Nawiązując partnerstwa ze szkołami i organizacjami ponad granicami, istnieje większy potencjał wymiany wiedzy i doświadczeń, co z kolei prowadzi do pełniejszego zrozumienia globalnych wyzwań edukacyjnych i wdrażania praktyk transformacyjnych;
4. Kryterium współpraca transnarodowa i międzyregionalna obejmuje liczbę projektów międzynarodowych oraz liczbę podpisanych inicjatyw międzynarodowych wskazanych przez samorządy terytorialne. Nawiązywanie trwałych partnerstw na rzecz projektów międzynarodowych sprzyja większej skuteczności i trwałości zapewniając sukces wszystkim zaangażowanym stronom. Takie podejście sprzyja większej skuteczności i trwałości w osiągnięciu pożądaných rezultatów;
5. Włączenie lokalnych interesariuszy w transeuropejską sieć komunikacyjną jako kryterium obejmuje czynniki tj. dostępność jednostki terytorialnej do połączeń drogowych, kolejowych, lotniczych i szlaków wodnych. Transeuropejska Sieć Transportowa to zintegrowana sieć mająca na celu zapewnienie płynnego transportu w całej Europie. Włączenie wszystkich szlaków oferuje różnorodne środki transportu, optymalizując łączność, zwiększając handel i wspierając wzrost gospodarczy. Znaczenie określane jest zarówno dla rozwoju lokalnego, jak i szerszego rozwoju europejskiego, zapewniając kompleksowe, multimodalne połączenia transportowe dla jednostek samorządu terytorialnego;
6. Kryterium ponadnarodowego potencjału gospodarczego obejmuje czynniki tj.: inwestycje zagraniczne, powiązania handlowo-usługowe z zagranicą, lokalizacja instytucji międzynarodowych, posiadanie za granicą przedstawicielstw, oraz sektor usług nastawionych na obsługę powiązań międzynarodowych. Zwiększanie transnarodowego potencjału gospodarczego obejmuje wiele strategii. Po pierwsze, promowanie inwestycji zagranicznych może stymulować działalność gospodarczą i zapewnić impuls dla lokalnego przemysłu. Ważne jest również utrzymywanie więzi handlowych i usługowych z zagranicą w celu ułatwienia wymiany towarów i usług, co prowadzi do kwitnącej i zróżnicowanej gospodarki. Dodatkowo, zachęcanie do lokalizacji międzynarodowych instytucji, takich jak

firmy, banki, organizacje społeczno-gospodarcze, ośrodki kulturalne i instytucje naukowe w obrębie jednostki samorządu terytorialnego może dodatkowo wspierać wzrost i rozwój gospodarczy. Utrzymanie przedstawicielstw zagranicznych instytucji społeczno-gospodarczych współpracujących z interesariuszami na określonym terytorium wpływa na międzynarodowe łańcuchy dostaw. Rozwinięty sektor usług taki jak sale kongresowe do organizowania międzynarodowych konferencji, oferty hotelarskie, takie jak hotele przeznaczone dla gości zagranicznych umożliwia rozwój kontaktów.

Poszczególnym kategoriom przypisana została ważność w trzypunktowej skali semantycznej oraz ocena aktywności z zastosowaniem skali nominalnej (dwustopniowej). Efektem badania była weryfikacja związku pomiędzy udziałem przedstawicieli jednostek samorządu w pracach Europejskiego Komitetu Regionów, zakresem wdrażania działań związanych z transformacją gospodarki cyrkularnej oraz aktywnością na arenie międzynarodowej. Przygotowanie autorskiego wskaźnika wynikało z braku narzędzia badawczego, który oceniałby aktywność jednostek samorządowych na podstawie sprawozdań oraz roli, jaką pełnią działania związane ze współpracą międzynarodową w działalności jednostek samorządowych. Jednocześnie dokonano również identyfikacji informacji, jakie członkowie Europejskiego Komitetu Regionów przekazują krajowym interesariuszom w zakresie gospodarki cyrkularnej.

Ostatnim elementem procedury badawczej była identyfikacja zbieżności poziomu cyrkularnej dojrzałości jednostki samorządu terytorialnego z jej aktywnością ponadkrajową. Celem szczegółowym w tym zakresie było sprawdzenie czy ponadkrajowe rzecznictwo interesów skorelowane jest z wysoką pozycją w rankingu cyrkularności. W tym celu wykorzystano Indeks Perkala. Metoda ta umożliwia liniowe porządkowanie i rankingowanie wielowymiarowych obiektów w oparciu o określone kryteria, w celu określenia ich względnej pozycji w różnych rankingach (Feltynowski, 2009). Wykorzystanie metody Perkala polegało na zilustrowaniu różnorodności zestawu zmiennych w jednostkach samorządu terytorialnego w 2022 roku. Techniki porządkowania liniowego są znane ze swojej dużej przydatności w mierzeniu poziomów rozwoju i wyników wydajności. Polegają one na ułożeniu obiektów (np. jednostek samorządu terytorialnego) w kolejności, w której obiekty o podobnych cechach znajdują się blisko siebie, a obiekty o odmiennych cechach znajdują się daleko od siebie. Dzięki tej metodzie możliwe było stworzenie syntetycznego wskaźnika, który uwzględniał wszystkie zmienne. Pierwszym etapem procedury sporządzania indeksu Perkala był dobór zmiennych, które opisują potencjał cyrkularny. Zadbano aby zmienne te były:

- różnorodne, aby nie występowała autokorelacja zmiennych,
- istotne, aby możliwa był pomiar cech związanych z gospodarką cyrkularną,
- mierzalne, aby możliwe było obliczenie ich wartości.

Po wybraniu zmiennych, obliczono wartości średnie i odchylenia standardowe poszczególnych cech. Wartości średnie pozwoliły określić znaczenie poszczególnych cech w kontekście cyrkularności. Odchylenia standardowe pozwoliły ocenić, jak zmienne są rozproszone wokół wartości średniej (Nowakowska & Feltynowski, 2009). Kolejnym etapem była normalizacja danych. Normalizacja polegała na przekształceniu wartości zmiennych w taki sposób, aby miały one takie same znaczenie (Walesiak, 2014). Dzięki temu zapewniono porównać cyrkularności poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego zgodnie z wzorem 1.

$$t_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j} \text{ dla } (i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, m) \quad (1)$$

Gdzie: t_{ij} — wartość zestandaryzowana cechy j dla jednostki samorządu terytorialnego; x_{ij} — wartość cechy j w jednostce i ; $\bar{x}_j$ — średnia arytmetyczna cechy j ; S_j — odchylenie standardowe cechy j ; m — liczba cech; n — liczba jednostek.

Standaryzacja zmiennych pozwoliła na obliczenie indeksu Perkala. Standaryzowane wartości zmiennych są porównywalne, ponieważ mają średnią wartość równą 0 i odchylenie standardowe równe 1, tworząc zarówno dodatnie, jak i ujemne wartości dla zmiennych. W przypadku korzystania z niezależnego wskaźnika złożonego konieczne było znormalizowanie wszystkich zmiennych jako stymulant lub destymulant. Znormalizowane dane ułatwiają obliczenie syntetycznego wskaźnika Perkala przy użyciu wzoru 2:

$$P_i = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m t_{ij} = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j} \quad (2)$$

gdzie: P_i — wskaźnik potencjału cyrkularności i , t_{ij} — wartość zestandaryzowana cechy j dla jednostki samorządu terytorialnego i ; m — liczba cech wchodzących w skład wskaźnika syntetycznego; j — numer wskaźnika w i -tej jednostce samorządu terytorialnego.

Wskaźnik został obliczony na podstawie odległości między wartościami zmiennych dla poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego. W kontekście gospodarki cyrkularnej, metoda Perkala została wykorzystana do zilustrowania różnorodności jednostek samorządu

terytorialnego według kategorii i zmiennych umieszczonych w Tabeli 55. Zmienne zostały przyporządkowane do jednej z trzynastu kategorii cyrkularności określonych w Europejskim modelu gospodarki cyrkularnej (EC, 2020) oraz ich wybór uzależniono także od dostępności danych statystycznych. Badanie zrealizowano dla 2477 gmin oraz 314 powiatów.

Tabela 55 Wskaźniki obrazujące cyrkularność jednostek samorządu terytorialnego w Polsce

Lp.	Kategoria cyrkularności	Zmienne składowe wskaźnika Perkala	
		Nr.	Nazwa
1	Projektowanie zrównoważonych produktów	W1	podmioty w działach 33, 39, 95 PKD na 1000 mieszkańców ⁸⁶
2	Wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych	W2	powierzchnia targowisk stałych na 1000 mieszkańców
3	Obieg zamknięty w procesach produkcyjnych	W3	Odpady zebrane selektywnie w relacji do odpadów ogółem
4	Żywność, woda i składniki odżywcze	W4	Zużycie wody w gospodarstwach domowych ogółem na 1 mieszkańca
5	Bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i obieg zamknięty	W5	Wskaźnik świadczenia usług odbioru odpadów komunalnych z nieruchomości zamieszkałych ⁸⁷
6	Wzmocnienie obiegu zamkniętego w środowisku wolnym od substancji toksycznych	W6	Odpady niebezpieczne zebrane w ciągu roku ogółem
7	Stworzenie dobrze funkcjonującego unijnego rynku surowców wtórnych	W7	Odpady zebrane selektywnie papier i tektura, metale, szkło i tworzywa sztuczne w relacji do ogółu odpadów
8	Rozwiązanie problemu wywozu odpadów	W8	Odpady zebrane selektywnie biodegradowalne w relacji do ogółu odpadów
9	Wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta)	W9	Wydatki gmin i miast na prawach powiatu na jednego mieszkańca w dziale 900 - Gospodarka komunalna i ochrona środowiska
10	Obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej		
11	Zapewnienie odpowiedniej opłacalności	W10	Dochody budżetów gmin i miast na prawach powiatu w Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych w relacji do dochodów ogółem
12	Wspieranie procesu przejścia poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową		
13	Pozycja lidera w działaniach na poziomie światowym		

Źródło: opracowanie własne na podstawie (BDL, 2023; EC, 2020)

⁸⁶ Dział 33, Naprawa i konserwacja metalowych wyrobów gotowych, maszyn i urządzeń; dział 39, działalność związana z rekultywacją i pozostała działalność usługowa związana z gospodarką odpadami; dział 95, Naprawa i konserwacja komputerów i sprzętu komunikacyjnego (PKD, 2023)

⁸⁷ W przypadku powiatów cechą jest powierzchnia dzikich wysypisk na 100 km² powierzchni ogółem.

Rozdział 6 Ocena zaangażowania jednostek samorządów terytorialnych w kształtowanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej

6.1 Skuteczność rzecznictwa interesów jednostek samorządów terytorialnych na arenie międzynarodowej w zakresie gospodarki cyrkularnej

W zakresie realizacji celu czwartego, czyli identyfikacji wpływu paradyplomacji na procesy zarządzania rozwojem jednostek samorządu terytorialnego badaniu poddano dwa obszary aktywności jednostek samorządów terytorialnych. Pierwszym jest rzecznictwo interesów lokalnych z wykorzystaniem rekomendacji zgłaszanych Komisji Europejskiej za pośrednictwem programu Interreg Europa. Drugim obszarem badań jest rzecznictwo interesów lokalnych za pośrednictwem udziału jednostek samorządów terytorialnych w opiniach Europejskiego Komitetu Regionów.

Program Interreg Europa obejmuje współpracę na arenie międzynarodowej i umożliwia tworzenie sieci partnerskich na terenie całej Unii Europejskiej oraz w krajach stowarzyszonych. Zgodnie z zamieszczanymi przez Instytucję Zarządzającą programem informacjami projekty zrealizowane w perspektywie finansowej 2014-2020 miały wpływ na ponad 1016 instrumentów polityki⁸⁸, w tym 525 programów operacyjnych funduszy strukturalnych. Szacowany finansowy wpływ tych działań wynosi 1341 mln EUR ogółem (w tym 1104 mln EUR z funduszy strukturalnych) (JTSEU, 2023). Oznacza to wartość czterokrotnie większą niż budżet samego programu (359 mln EUR). Wartości te prezentują skalę wpływu programu Interreg Europe na implementację europejskich polityk i osiąganie planowanych europejskich celów. W okresie realizacji programu zorganizowano blisko 15 000 wydarzeń dotyczących wymiany wiedzy, uczenia się i doskonalenia instrumentów polityki rozwoju. Kolejnym rezultatem projektów było opracowanie 1626 planów działań dla poszczególnych jednostek samorządowych na terenie UE. W ramach wszystkich projektów zaprezentowano 6330 dobrych praktyk, w tym 311 z Polski.

W obszarze „zielonym”, w ramach którego finansowane były projekty dotyczące transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej zrealizowano 25 projektów, w tym siedem

⁸⁸ Instrumenty polityki w Programie Interreg Europa odnoszą się do strategii, programów lub planów opracowanych przez władze publiczne w celu poprawy określonej sytuacji terytorialnej. Są to środki interwencji publicznej, które mogą obejmować zarówno środki finansowe, jak i strategie bez konkretnego finansowania (JTSEU, 2023).

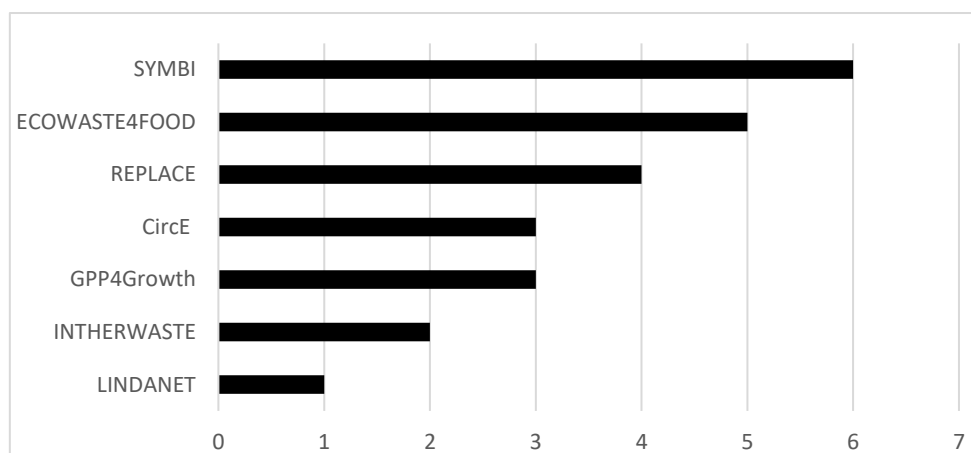
z udziałem polskich interesariuszy: Symbi, Ecowaste4food, Replace, CircE, GPPforGrowth, Intherwaste i Lindanet. Zaprezentowano 890 dobrych praktyk i rekomendacji politycznych, w tym 30 z Polski. Tabela 56 prezentuje zakres tematyczny podejmowanych w ramach projektów zagadnień (JTSEU, 2023).

Tabela 56 Zakres tematyczny Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej

Lp.	Zakres
1	Projektowanie zrównoważonych produktów
2	Wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych
3	Obieg zamknięty w procesach produkcyjnych
4	Żywność, woda i składniki odżywcze
5	Bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i obieg zamknięty
6	Wzmocnienie obiegu zamkniętego w środowisku wolnym od substancji toksycznych
7	Stworzenie dobrze funkcjonującego unijnego rynku surowców wtórnych
8	Rozwiązanie problemu wywozu odpadów
9	Wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta)
10	Obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej
11	Zapewnienie odpowiedniej opłacalności
12	Wspieranie procesu przejścia poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową
13	Pozycja lidera w działaniach na poziomie światowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie (EC, 2020)

Poziom wpływu poszczególnych projektów w ramach ustalonych kategorii różnił się pod względem intensywności i zakresu. Projekty Symbi, Ecowaste i Replace dotyczyły szerokiego zakresu zagadnień, z naciskiem na znalezienie kompleksowych rozwiązań, przygotowania planów działań, a także wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych. Z drugiej strony, polscy interesariusze realizowali projekty, które koncentrowały się na bardziej specyficznych kwestiach, takich jak zamówienia publiczne lub szczegółowe podejście do odpadów i zanieczyszczenia gleby. Wykres 19 prezentuje, w jaki sposób partnerstwa przyjęły różne intensywności tematyki w ramach projektów ponadnarodowych, aby uczestniczyć w procesie reprezentowania interesów. Różnice te podkreślają zróżnicowany zestaw zagadnień poruszanych przez polskich interesariuszy, od rozwiązań przekrojowych po ukierunkowane obszary, takie jak zarządzanie zamówieniami, strategie redukcji odpadów i przeciwdziałanie zanieczyszczeniu gleby.

Wykres 19 Intensywność występowania kategorii cyrkularności w projektach Interreg Europa realizowanych przez polskich interesariuszy⁸⁹.

Źródło: opracowanie własne (JTSEU, 2023)

W szczególności znaczenie miało wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych w obszarze gospodarki cyrkularnej jest ważnym aspektem dążenia do zrównoważonego rozwoju. Oznacza to promowanie świadomych wyborów zakupowych, które uwzględniają nie tylko tradycyjne kryteria jak cena i jakość, ale również aspekty związane z ochroną środowiska i społeczeństwa. Zarówno indywidualni konsumenci, jak i instytucje publiczne, które poprzez swoje zamówienia publiczne mają znaczenie w transformacji.

Tabela 57 zawiera szczegółowe informacje dotyczące wpływu analizowanych projektów na reprezentowanie interesów polskich interesariuszy poprzez ich aktywność w projektach transnarodowych.

Tabela 57 Zakres tematyczny projektów z uczestnictwem polskich podmiotów

Lp	Akronim projektu	Cel projektu	Opis wpływu na Europejski model gospodarki cyrkularnej	Instrument polityki regionalnej
1	REPL ACE ⁹⁰	Integrowanie, wdrażanie i zaangażowanie decydentów politycznych i władz zarządzających. do zwiększenia wydajności gospodarki o obiegu zamkniętym (CE) zgodnie z Planem Działania Komisji Europejskiej dotyczącym Gospodarki Opartej na Cyklu Życia.	Poprawa zarządzania, wdrażania i monitorowania regionalnych instrumentów polityki regionalnej, Wzmocnienie zrównoważonego rozwoju, opracowanie i wdrożenie polityk i działań Identyfikacja, waloryzacja, ocena łańcuchów wartości opartych na cyklu zamkniętym, opracowanie replikowanego systemu ramowego dla regionalnej oceny doskonałości w zakresie cyrkularności Synergiczne wykorzystanie finansowania z RIS3	Regionalny Program Operacyjny 2014-2020
2	LINDA NET ⁹¹	Połączenie wysiłków regionów europejskich na rzecz poprawy sytuacji	Poprawa wiedzy na rzecz zmniejszenia zanieczyszczenia gleby pestycydami,	Nd.

⁸⁹ W badaniu wykorzystano słowa kluczowe ogólne i szczegółowe określone w Tabeli 52. Maksymalna intensywność wynosi 13.

⁹⁰ REgional PoLicy Actions for Circular Economy (Interreg, 2023f)

⁹¹ European Network of Lindane waste affected regions working together towards a greener environment (Interreg, 2023e)

		związanej z terenami skażonymi HCH (Lindanem).	Utworzenie sieci regionów europejskich dotkniętych skażeniem pochodzącym z produkcji Lindanu (HCH i innych substancji), Opracowanie planów działań skierowanych na rozwiązanie problemu w poszczególnych regionach, wymianę doświadczeń Podniesienie świadomości społecznej na temat zanieczyszczenia HCH i innych związanymi z nim problemami zanieczyszczeń pochodzących od trwałych zanieczyszczeń organicznych (POPs) i przestarzałych pestycydów	
3	GPP4 Growth ⁹²	Promowanie ekoinnowacji, efektywności zasobów i zielonego wzrostu poprzez zielone zamówienia publiczne (GPP).	Stymulowanie ekologicznych i efektywnych pod względem zasobów produktów i usług poprzez wprowadzenie nowych kryteriów oceny w zamówieniach publicznych, uwypuklających aspekty środowiskowe. Wzmocnienie zdolności administracji regionalnych do skutecznego realizowania polityk poprzez promowanie zielonych zamówień publicznych. Poprawa wdrażania instrumentów polityki przez zachęcanie zamawiających do uwzględniania czynników środowiskowych w swojej działalności. Odblokowanie inwestycji na zielone zamówienia publiczne na rzecz wspierania rozwoju nowych ekologicznych produktów i usług.	Regionalny Program Operacyjny 2014-2020
4	CircE ⁹³	Wzmocnienia instrumentów polityki do kierowania gospodarką w kierunku modelu o obiegu zamkniętym skutecznej implementacji planów działania	Modyfikacja lub ponowne dostosowanie wybranych instrumentów Zaangażowanie interesariuszy oraz pogłębiona analiza systemu gospodarczego Identyfikacja możliwości rozwoju gospodarki o obiegu zamkniętym oraz barier utrudniających ten rozwój na poziomie regionalnym Identyfikacja najlepszych praktyk lub nowych potencjalnie skutecznych opcji politycznych. Zintegrowanie głównych instrumentów polityki, ich modyfikację na szczeblu politycznym	Regionalny Program Operacyjny 2014-2020
5	ECO WASTE 4FOOD ⁹⁴	Redukcja marnowania żywności i promowania bardziej efektywnej gospodarki zasobowej	Zatrzymania nieakceptowalnej sytuacji, która powoduje utratę nawet 50% produkcji rolniczej, która pozostaje niewykorzystana lub jest spożywana w nieodpowiedni sposób pod względem zdrowotnym Prezentacja skutków marnowania żywności jako źródło efektywnej gospodarki zasobowej i przyjaznej dla środowiska dla tych terytoriów. Poprawa polityk przez cztery lata trwania projektu.	Regionalny Program Operacyjny 2014-2020
6	INTHER	poprawie lokalnych i regionalnych polityk dotyczących	Modyfikacja niezrównoważonych praktyk w zakresie gospodarowania odpadami, efektywności energetycznej i mobilności	nd

⁹² Green public procurement for resource-efficient regional growth (Interreg, 2023c)

⁹³ European regions toward Circular Economy (Interreg, 2023a)

⁹⁴ "Supporting eco-innovation to reduce food waste and promote a better resource efficient economy (Interreg, 2023b)

	WASTE ⁹⁵	zrównoważonego gospodarowania odpadami w Miastach Dziedzictwa Kulturowego	Zachowanie estetycznych kryteriów przy podejmowaniu działań w obszarze gospodarki odpadami ze względu na chronione przestrzenie miejskie Eliminacja tradycyjnych metod i sprzętu do gospodarki odpadami Przygotowanie instrumentów polityki regionalnej możliwych do replikacji na terenie innych samorządów terytorialnych.	
7	SYMBI ⁹⁶	Poprawa wdrażania polityk i programów rozwoju regionalnego związanych z promocją i rozpowszechnianiem Symbiozy Przemysłowej oraz Gospodarki Cyrkularnej	Promowaniu współdzielenia materiałów w celu minimalizacji odpadów, na wzór naturalnego ekosystemu, w którym wszystko jest ponownie wykorzystywane. Tworzenie nowych modeli biznesowych obejmujących handel wtórnymi surowcami oraz innowacyjne usługi z zakresu gospodarki odpadami Analiza planów dotyczących ograniczenia ryzyka związanego z zależnością od importowanych materiałów i paliw kopalnych	Regionalny Program Operacyjny 2014-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie (JTSEU, 2023)

Projekty realizowane w ramach programu Interreg Europa wpływają na transformację gospodarek lokalnych ku modelowi cyrkularnemu, co ma na europejski krajobraz gospodarczy i ekologiczny (Tabela 58 - poziom oddziaływania oznaczony literą „L”). Lokalnym aspektem jest zaangażowanie w tworzenie zrównoważonego rozwoju w samorządzie terytorialnym. Projekty przyczyniły się w największym stopniu do udoskonalenia instrumentów tj. plany działań, i programy operacyjne współfinansowane z Funduszy Europejskich oraz realizowane były działania edukacyjne.

Projekty te umożliwiły samorządom terytorialnym aktywne kształtowanie Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. Dzięki temu samorządy miały możliwość stworzenia szczegółowych i spersonalizowanych rozwiązań, które najlepiej odpowiadają na lokalne wyzwania i możliwości wzmacniając transformację. Ponadto propozycje większości z nich miały możliwość przekazać na poziom ponadnarodowy do organów UE (Tabela 58 - poziom oddziaływania oznaczony literą „E”).

Tabela 58 Rezultaty projektów obejmujących transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w ramach programu Interreg Europa

Efekty realizacji projektów	Wskaźniki monitorujące			Poziom oddziaływania
	Nazwa	Ogółem	Polska	
Uczenie się i wymiana wiedzy dotyczącej	Liczba zidentyfikowanych najlepszych praktyk	468	7	E, L
	Liczba zidentyfikowanych instrumentów polityki regionalnej	140	7	E, L

⁹⁵ Interregional Environmental Integration of Waste Management in European Heritage Cities (Interreg, 2023d)

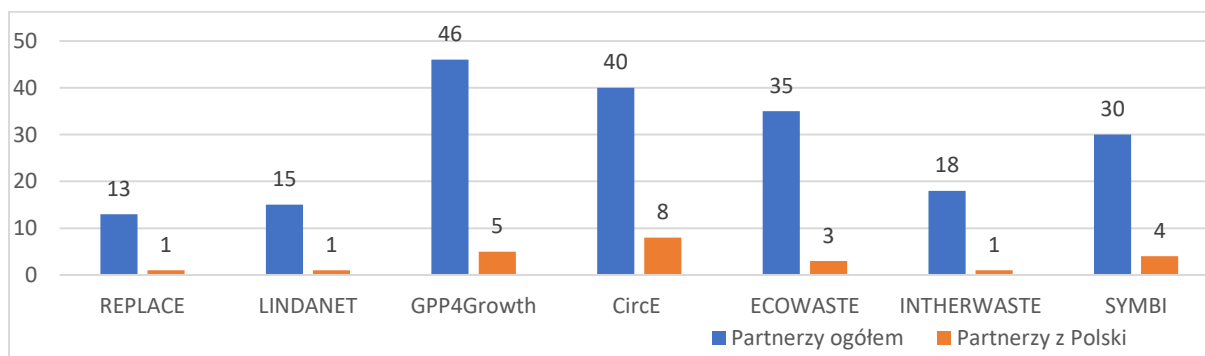
⁹⁶ Industrial Symbiosis for Regional Sustainable Growth and a Resource Efficient Circular Economy (Interreg, 2023g)

gospodarki cyrkularnej	Liczba wydarzeń wymiany wiedzy i doświadczeń	57	7	L
Wdrożenie zdobytej wiedzy	Liczba przygotowanych planów działań	247	10	E, L
	Liczba raportów eksperckich	9	1	E
	Liczba udoskonalonych instrumentów polityki regionalnej	39	7	E, L
Dzielenie się zdobytą wiedzą	Liczba pogłębionych raportów na temat dobrych praktyk	15	5	E
	Liczba udoskonalonych instrumentów polityki regionalnej	10	10	E
	Liczba tematycznych wydarzeń edukacyjnych	14	10	E

Źródło: opracowanie własne na podstawie (JTSEU, 2023)

W ramach zrealizowanych powyżej projektów zaprezentowano rekomendacje, które opierają się na inspirujących i sprawdzonych rozwiązaniach politycznych i praktycznych. Rekomendacje te są cennym źródłem informacji i wskazówek dla organizacji, instytucji publicznych i innych podmiotów zainteresowanych wprowadzaniem praktyk związanych z gospodarką cyrkularną. Dzięki tym rekomendacjom możliwe jest poszerzenie wiedzy i umiejętności w obszarze zrównoważonego rozwoju, przyczyniając się do realizacji Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej bardziej efektywnych i ekologicznych rozwiązań na poziomie regionalnym, krajowym i europejskim. Rekomendacje są wynikiem intensywnej współpracy pomiędzy interesariuszami krajowymi oraz partnerami projektów, którzy dzielą się swoimi doświadczeniami, wiedzą i praktykami. Zalecenia te oparte są na zrealizowanych projektach, które zostały przetestowane i uzyskały pozytywne opinie ekspertów w zakresie skuteczności.

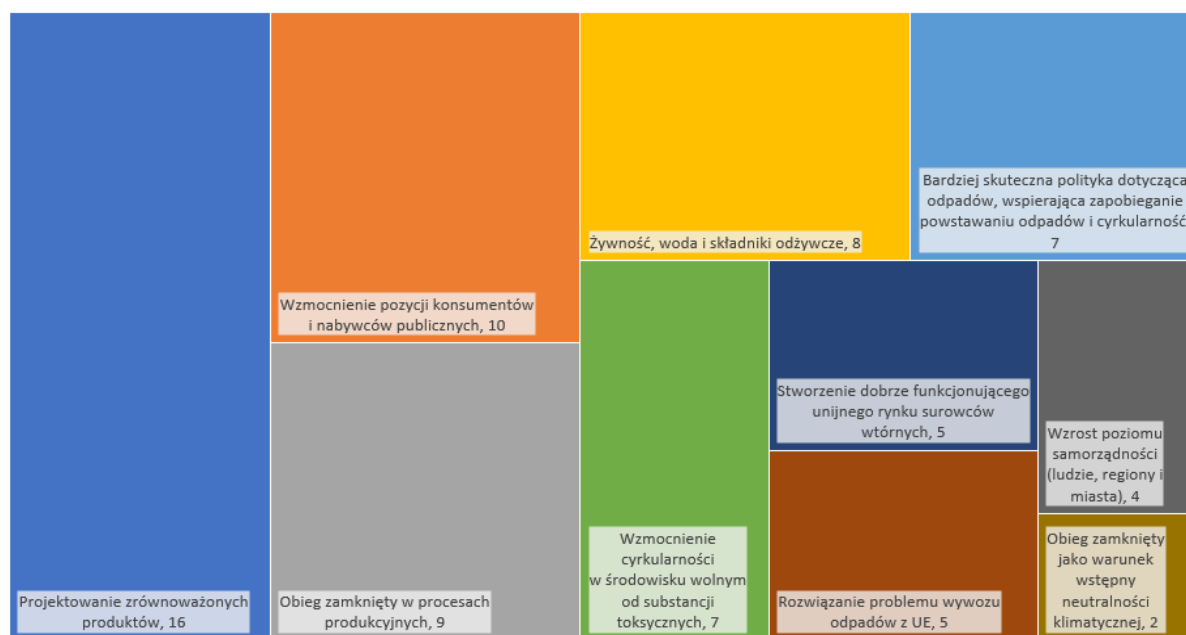
Wykres 20 prezentuje liczbę wszystkich rekomendacji związanych z gospodarką cyrkularną, które zostały zaprezentowane przez całe konsorcja projektowe i partnerów z Polski. Najwięcej rekomendacji zostało przedstawionych w projekcie GPP4Growth (46), a kolejno CircE (40) oraz ECOWASTE (35). Podmioty z Polski, które brały udział w tych projektach zaprezentowały łącznie 23 rekomendacje.

Wykres 20 Zestawienie liczby występujących rekomendacji dotyczących transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w ramach projektów Interreg Europe objętych badaniem

Źródło: opracowanie własne (JTSEU, 2023)

Projekty partnerskie w ramach programu Interreg Europa zaowocowały rekomendacjami przedstawionymi przez partnerów projektu jako inicjatywy dobrych praktyk. Rekomendacje te przyczyniają się do wdrażania Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej poprzez prezentację gotowych, zatwierdzonych przez niezależnych ekspertów rozwiązań możliwych do replikacji. Polscy partnerzy wskazali łącznie 73 inicjatywy, które zostały ocenione i rekomendowane przez konsorcja projektowe. Spośród 13 kategorii analizy gospodarki cyrkularnej w badanych projektach dobre praktyki zostały zidentyfikowane w 10 kategoriach. Wskazuje to, że w trzech kategoriach - zapewnienie odpowiedniej efektywności kosztowej; wspieranie transformacji poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową; oraz przywództwo w działaniach globalnych – inicjatywy nie uzyskały rekomendacji. Wykres 21 ilustruje intensywność rekomendacji przedstawianych przez polskich partnerów w analizowanych kategoriach cyrkularności.

Wykres 21 Intensywność rekomendacji zaprezentowanych w poszczególnych kategoriach cyrkularności w projektach Interreg realizowanych przez polskich partnerów

Źródło: opracowanie własne na podstawie (JTSEU, 2023)

Bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i obieg zamknięty była obszarem w którym pojawiło się najwięcej rekomendacji w ramach projektów. W tym zakresie w ramach projektów zaprezentowano 16 inicjatyw związanych z rozwinięciem bardziej efektywnej polityki odpadowej, która koncentruje się na zapobieganiu powstawaniu odpadów i promowaniu obiegu zamkniętego. To jest zgodne z założeniami Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej, który dąży do minimalizowania odpadów i maksymalnego wykorzystania zasobów. Wynika to ponadto z polskiego ustawodawstwa, które nakłada na samorządy terytorialne obowiązki gospodarki

odpadami i ściekami. W ten sposób odzwierciedlony jest również ciężar obowiązków spoczywających na jednostkach samorządowych

Rekomendacje koncentrujące się na procesach produkcyjnych i roli konsumentów w dążeniu do osiągnięcia neutralności klimatycznej poprzez odpowiednie projektowanie produktów. To podejście przedsiębiorcze opiera się na zasadzie opłacalności, czyli uwzględnianiu aspektów ekonomicznych w działaniach związanych z gospodarką cyrkularną. Wskazuje to na znaczenie zrównoważonego podejścia biznesowego, które angażuje producentów i konsumentów w celu osiągnięcia celów związanych z ochroną klimatu. Liczba elementów, które są istotne w kontekście tych rekomendacji, mieści się w zakresie od 7 do 10, co podkreśla ich szeroką i kompleksową naturę.

W grupie czynników o najmniejszym wpływie na Europejski model gospodarki cyrkularnej zaobserwować można elementy, których liczba wynosi od 2 do 5. W najmniejszym stopniu zaangażowanie polskich interesariuszy odnosi się do tworzenia rekomendacji w ramach obszaru "Żywność, woda i składniki odżywcze". Oznacza to, że interesariusze z Polski mają mniejszy udział w opracowywaniu zaleceń dotyczących zagadnień związanych z żywnością, wodą i składnikami odżywczymi w kontekście gospodarki cyrkularnej. Natomiast wzrost poziomu samorządności oraz wspieranie procesu transformacji poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową to obszary, w których polscy interesariusze włączają się w najmniejszym stopniu w dzielenie się wiedzą i rekomendacje.

W obszarze " Wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta)" istotne jest uwzględnienie różnorodności i specyfiki lokalnych społeczności funkcjonujących na określonym obszarze. Poprzez angażowanie polskich interesariuszy w tworzenie rekomendacji, można lepiej zrozumieć i uwzględnić ich potrzeby, wyzwania i potencjał w zakresie gospodarki cyrkularnej i transferować je na poziom unijnych aktów prawnych i dokumentów strategicznych. W ten sposób można dostosować strategie, polityki i działania do konkretnych lokalnych warunków i wymagań. Warto podkreślić, że aktywny udział polskich interesariuszy w tych obszarach może przynieść korzyści nie tylko dla Polski, ale również dla całej Unii Europejskiej. Polska, jako członek UE, ma możliwość współtworzenia Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej, wniesienia swojego doświadczenia i wiedzy oraz korzystania z dobrych praktyk i innowacji innych państw członkowskich. Poprzez współpracę i wymianę doświadczeń można osiągnąć większą skuteczność i harmonizację działań na rzecz gospodarki cyrkularnej w całej Europie.

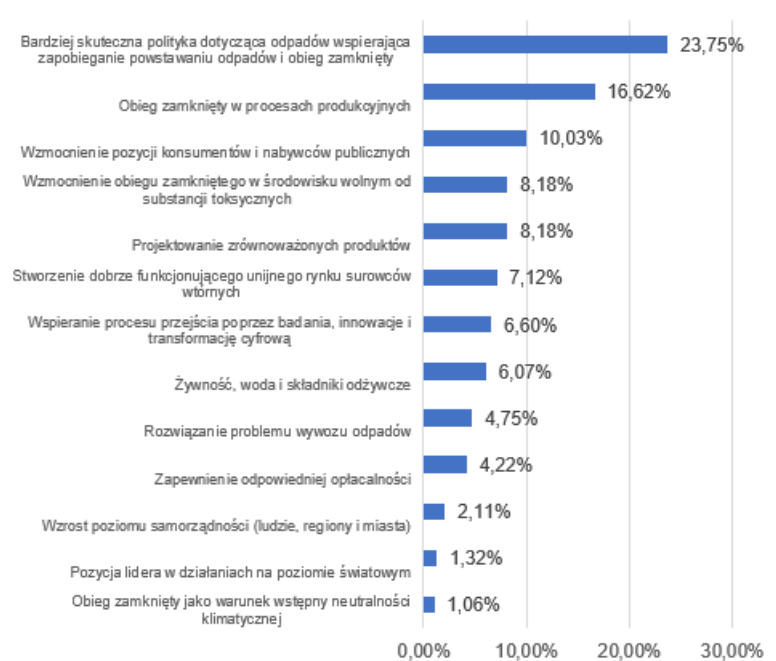
Badając wpływ paradyplomacji na procesy zarządzania rozwojem jednostek samorządu terytorialnego badaniu poddano także rzecznictwo interesów lokalnych za pośrednictwem udziału jednostek samorządów terytorialnych w opiniach Europejskiego Komitetu Regionów. W szeroko pojętym obszarze rozwoju zrównoważonego i środowiska Europejski Komitet Regionów przyjął od 2015 roku 42 opinie. W obszarze gospodarki cyrkularnej liczba ta wynosi sześć (Tabela 59)

Tabela 59 Opinie Komitetu Regionów w tematyce gospodarki cyrkularnej

L.p.	Tytuł opinii	Kraj sprawozdawcy / Partia polityczna	Rok uchwalenia	Numer dokumentu
1	Strategia UE na rzecz zrównoważonej gospodarki cyrkularnej i tekstyliów	Włochy PES	2022	ENVE-VII33
2	Nowy plan działania dotyczący gospodarki cyrkularnej	Niderlandy EPL	2020	ENVE-VII6
3	Europejska strategia na rzecz tworzyw sztucznych w gospodarce cyrkularnej	Niderlandy PES	2018	ENVE-VI29
4	Rola przetwarzania odpadów w energię w gospodarce cyrkularnej	Węgry PES	2017	ENVE-VI23
5	Zamknięcie obiegu - plan działania UE na rzecz gospodarki cyrkularnej	Niemcy PES	2016	ENVE-VII1
6	W kierunku gospodarki cyrkularnej: program zero odpadów dla Europy	Rumunia PES	2015	ENVE - V48

Źródło: opracowanie własne na podstawie (ECOR, 2023a)

Gospodarka cyrkularna stała się tematem w ramach której przedstawiciele samorządu terytorialnego prezentowali swoje stanowisko Komisji, Parlamentowi Europejskiemu i Radzie. Pierwszy dokument "Zamknięcie obiegu: Plan działania UE dotyczący gospodarki o obiegu zamkniętym" był planem działania przyjętym w 2015 roku i określającym zadania na rzecz osiągnięcia gospodarki o obiegu zamkniętym w Europie. Kolejne dokumenty dotyczyły przetwarzania odpadów na energię, strategii na rzecz tekstyliów i nowego planu działania przyjętego w 2020r. Wykres 22 prezentuje intensywność prezentowanych tematów przez przedstawicieli samorządów terytorialnych w opiniach Komitetu Regionów po przyjęciu pierwszego planu działań na rzecz gospodarki cyrkularnej w Europie. Analiza została przeprowadzona z zastosowaniem kryteriów oceny materiałów źródłowych dotyczących gospodarki cyrkularnej (Tabela 56)

Wykres 22 Struktura kategorii reprezentowanych interesów przez Europejski Komitet Regionów w przyjętych opiniach w latach 2015-2022 w obszarze gospodarki cyrkularnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie (ECOR, 2023a)

We wszystkich przyjętych dokumentach podkreślano potrzebę uwzględniania odpowiednich wytycznych dla klientów, szczególnie w odniesieniu do priorytetowych grup produktów. Do takich produktów w pierwszym rzędzie zaliczono odpady budowlane i rozbiórkowe. W opiniach podkreśla się wyzwania związane z ekoprojektowaniem, w szczególności dotyczące uwzględnienia opakowań wykonanych z materiałów kompozytowych na wczesnych etapach procesów produkcyjnych w celu zmniejszenia ilości odpadów nienadających się do recyklingu i zminimalizowania potrzeby stosowania złożonych i kosztownych technologii recyklingu (ECOR, 2015). W opiniach podkreśla się odpowiedzialną i zrównoważoną politykę gospodarowania odpadami, która nadaje priorytet redukcji odpadów i promuje ponowne wprowadzanie materiałów do cyklu produkcyjnego. Sugeruje się tworzenie rynków dla odzyskanych materiałów i produktów wykonanych z tych materiałów, które wspierałyby przetwarzanie i składowanie odpadów (ECOR, 2016). W analizowanych opiniach proponowane są zmiany w definicji odpadów przygotowanych do ponownego użycia i recyklingu, w celu promowania rozszerzonej odpowiedzialności producenta i zaspokojenia przyszłych potrzeb w zakresie recyklingu dużych ilości odpadów w tym fotowoltaicznych paneli słonecznych. Prezentowane propozycje mają na celu poszerzenie zakresu obecnych aktów prawnych i wzmocnienie trwałości, modułowości, możliwości ponownego użycia. W opiniach podkreślana jest też konieczność promowania rozwoju wydajnych systemów sortowania i recyklingu odpadów. Wskazywana jest konieczność wykorzystania pozostałości paliw kopalnych w zakładach produkcji cementu i wapna, fermentacja beztlenowa odpadów

biodegradowalnych lub wytwarzanie paliw z odpadów. Znaczenie ma w tym przypadku dokładna ocena zapotrzebowania na nowe spalarnie, aby zapobiec dalszemu obciążeniu pojemności składowisk odpadów. Podkreśla się, że takie podejście może przynosić znaczne korzyści dla środowiska. Ponadto spalarnie powinny priorytetowo traktować odzyskiwanie energii podczas swojej działalności, aby zoptymalizować wykorzystanie zasobów i zmniejszyć emisję gazów cieplarnianych (ECOR, 2017).

W zakresie środków transportu przedstawiciele członkowie EKR w swoich opiniach wzywają do ustanowienia sieci infrastruktury do dekontaminacji i utylizacji wycofanych z eksploatacji środków transportu. Środki te przyczyniłyby się do bardziej przyjaznego dla środowiska i ekonomicznie opłacalnego podejścia do gospodarki odpadami. Sugerowane kryteria mają na celu wesprzeć producentów w projektowaniu produktów, które są bardziej zrównoważone i przyjazne dla środowiska (ECOR, 2018). Zapewniając klientom odpowiednie wytyczne, szczególnie w odniesieniu do priorytetowych grup produktów, takich jak odpady budowlane i rozbiórkowe. Oprócz proponowanych kryteriów zrównoważonego projektowania produktów, podkreślana jest także potrzeba kompleksowej strategii zarządzania odpadami, która koncentruje się na redukcji odpadów i ponownym wprowadzeniu materiałów do cyklu produkcyjnego (ECOR, 2020a).

W analizowanych opiniach odnoszono się do wyzwań związanych z tekstyliami. Tekstylia w 2020 r. miały znaczący wpływ na zużycie wody, użytkowanie gruntów, wykorzystanie surowców i emisję gazów cieplarnianych. System zbierania, odzyskiwania i ponownego wykorzystywania tekstyliów zależy od różnych podmiotów, takich jak gminy, przedsiębiorstwa społeczne, organizacje społeczeństwa obywatelskiego. Regiony odgrywają kluczową rolę we wspieraniu funkcji miejskich, jednocześnie promują badania i innowacje. Niestety, rosnąca tendencja do noszenia ubrań przez krótki czas przed ich wyrzuceniem w znacznym stopniu przyczynia się do niezrównoważonych wzorców nadmiernej produkcji i konsumpcji (ECOR, 2022).

Europejski Komitet Regionów pozytywnie ocenia holistyczne podejście organów UE, które określają kierunki zmian i odpowiedzi na wyzwania związane z niezrównoważonymi wzorcami konsumpcji i produkcji, jednocześnie tworząc możliwości wzrostu gospodarczego i tworzenia miejsc pracy. Przyjęciu Planu działania UE dotyczącego gospodarki o obiegu zamkniętym towarzyszyły zmiany w czterech dyrektywach w sprawie odpadów w 2018 r.. Było to działanie wzmacniające wdrażanie transformacji zarówno na szczeblu UE, jak i państw członkowskich. Europejski Komitet Regionów kładzie nacisk na konieczność rozwoju

współpracy między władzami krajowymi, regionalnymi i lokalnymi, a także zainteresowanymi stronami z różnych sektorów. Współpracę tę ułatwią platformy i systemy finansowania, takie jak na przykład Europejska Platforma Interesariuszy Gospodarki o Obiegu Zamkniętym.

Rekomendacje jednostek samorządu terytorialnego w postaci przyjmowanych opinii włączane są do procesu legislacyjnego zgodnie z przyjętą i opisaną procedurą legislacyjną. Wysiłki polityczne Komitetu mają na celu wzmocnienie roli regionów i władz lokalnych w Europie. Wpływ opinii jest oceniany na przestrzeni czasu, w miarę postępu prac legislacyjnych. Wykorzystane są takie zasoby jak sprawozdania Komisji Europejskiej dotyczące reakcji na opinie EKR-u i arkusze oceny wpływu podsumowujące wpływ polityczny na dokumenty instytucji UE. Wykres 23 prezentuje ocenę wpływu opinii. Analiza została przeprowadzona z zastosowaniem kategorii oceny poziomu cyrkularności (Tabela 56) w zakresie wpływu zakresu tematycznego publikowanych opinii na przyjęte dokumenty.

Wykres 23 Wpływ opinii Komitetu Regionów na prace legislacyjne prowadzone przez Komisję Europejską
Źródło: opracowanie własne na podstawie (ECOR, 2023a)

Opinie Komitetu Regionów w pierwszej kolejności miały największy wpływ w temacie zmian legislacji w zakresie tematów dotyczących żywności, wody i składników odżywczych (ECOR, 2023a). Jest to trzykrotnie wyższy wpływ, niż intensywność zawartych informacji w samych opiniach, wartość tej kategorii wyniosła 6,07% (Wykres 22). Podobny poziom

wpływu dostrzegany jest w obszarach dotyczących wzmacniania pozycji konsumentów i nabywców publicznych. W dalszej kolejności opinie te przyczyniły się do dostosowań i reform w zakresie dotyczących wzmocnienie obiegu zamkniętego w środowisku wolnym od toksyn, zapewnienia opłacalności i zrównoważonego rozwoju, opracowywania produktów przyjaznych dla środowiska, wdrażania ulepszonych polityk dotyczących odpadów w celu promowania redukcji odpadów i systemów o obiegu zamkniętym oraz ułatwiania procesu transformacji poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową (Wykres 23).

Zaangażowanie polskich przedstawicieli w Komitecie Regionów w dyskusje i kształtowanie polityki dotyczącej gospodarki należy ocenić na poziomie niskim. Świadczy o tym po pierwsze: brak funkcji sprawozdawcy opinii dotyczącej gospodarki cyrkularnej. Po drugie: uczestnictwo w pracach Prezydium Europejskiego Komitetu Regionów z ramienia Komisji ds. Środowiska opracowującej opinie w latach 2015-2024 jedynie w okresie 2,5 roku. Po trzecie: aktywność w dyskusjach mierzona liczbą prezentowanych uwag do opinii. W latach 2015-2024 w trakcie przygotowywanych opinii dotyczących gospodarki cyrkularnej zgłoszono 311 uwag, spośród których jedynie 2% przygotowanych było przez polskich przedstawicieli⁹⁷. Udział w dyskusji za pośrednictwem zgłaszanych uwag do projektów opinii jest sposobem reprezentowania interesów lokalnych społeczności w procesie stanowienia prawa. Uchwały dotyczące przyjęcia opinii podejmowane są na zasadach jednomyślności co wzmacnia przekaz tej grupy interesariuszy w procesie stanowienia prawa europejskiego. Komisja Europejska dostrzega w swoich raportach znaczenie wpływu lokalnego aspektu dla powodzenia wdrożenia Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. Uwzględnienie lokalnej specyfiki wzmacnia proces transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej.

6.2. Włączenie kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej do instrumentów strategicznych polityki rozwoju jednostek samorządów terytorialnych

Zgodnie z przyjętymi celami pracy dokonano weryfikacji w jakim zakresie zaangażowanie samorządów terytorialnych w aktywność w sieciach ponadnarodowych, w tym przypadku udział w pracach Komitetu Regionów, wpływa na skuteczność implementacji gospodarki cyrkularnej. Zgodnie z przyjętą metodyką, badanie przeprowadzono w 24 samorządach reprezentujących interesy samorządów powiatowych i gminnych w pracach Europejskiego Komitetu Regionów. Badanie polegało na przeprowadzeniu analizy treści

⁹⁷ Liczba członków Europejskiego Komitetu Regionów uczestniczących w posiedzeniach plenarnych wynosi w 2024 roku 329, co oznacza, że delegacja z Polski licząca 21 członków dysponuje ponad 6% wszystkich głosów.

dokumentów strategicznych wybranych jednostek na poziomie planów strategicznych. Łącznie badaniu poddano 24 dokumenty, których okres obowiązywania był w siedmiu przypadkach 2023r., w 6 przypadkach 2026r. oraz w 11 przypadkach 2030r. Wnioskowanie zostało wsparte wynikami obserwacji dyskretnych realizowanych w zakresie przedmiotu badań. Dokumenty strategiczne nakreślają średniookresowe cele, zadania i główne plany lub decyzje, które samorząd planuje wdrożyć. Dokumenty te zapewniają ramy co powinno zostać osiągnięte w określonym czasie (L. Janik i in., 2023). Obejmują one szczegółowe wyjaśnienie podejść, metodologii lub teorii, które należy zastosować, aby osiągnąć wyznaczone cele.

Prezentację danych w ramach przeprowadzonego badania rozpoczęto od ogólnego stwierdzenia, jak często w badanych dokumentach używane jest pojęcie gospodarki cyrkularnej. Inaczej mówiąc, zweryfikowano, czy gospodarka cyrkularna należy do słów kluczowych lokalnych dokumentów strategicznych. Dane prezentowane na Wykres 24 wskazują, że świadomość o gospodarce cyrkularnej wśród jednostek samorządu terytorialnego jest stosunkowo niska. Tylko około 1/3 badanych jednostek odwołuje się do tego terminu w swoich dokumentach.

Wykres 24 Uwzględnienie terminu gospodarki cyrkularnej w dokumentach strategicznych rozwoju jednostki samorządu terytorialnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań (UGJ, 2016; UGK, 2021; UGKR, 2016; UGM, 2015; UMBS, 2021; UMBSC, 2021; UMC, 2015; UMGK, 2016; UMGs, 2020; UMKN, 2014; UML, 2020; UMPL, 2013; UMR, 2014; UMRJF, 2017; UMS, 2023; UMT, 2017; UMTR, 2022; UMW, 2018; UPB, 2021; UPBB, 2021; UPL, 2000; UPP, 2021; UPR, 2016; UPS, 2017)

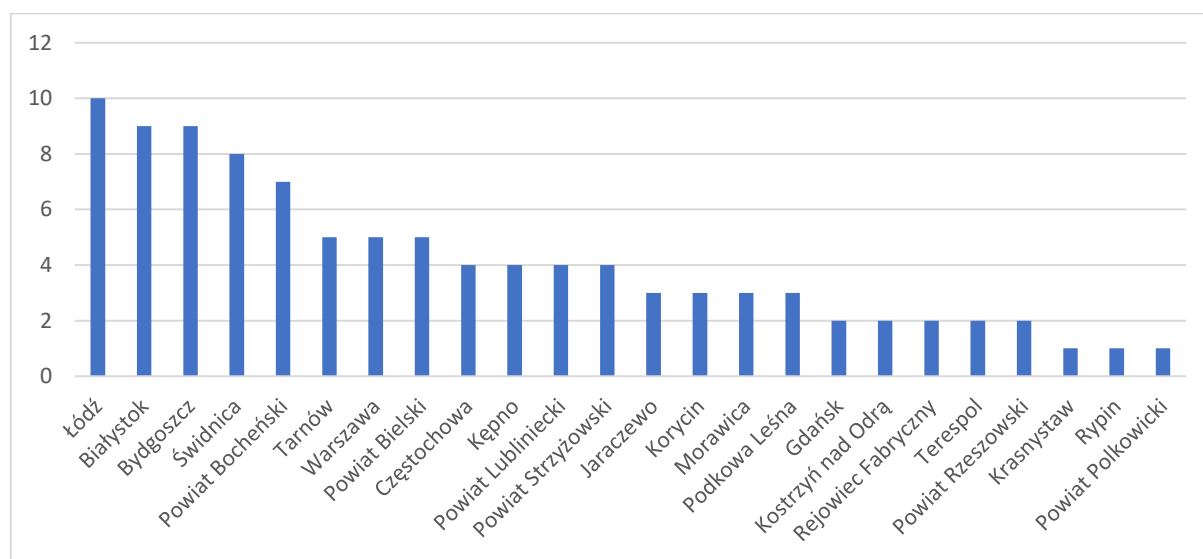
Wśród jednostek odnoszących się do zagadnienia gospodarki cyrkularnej istnieje znaczne zróżnicowanie zarówno pod względem zakresu, jak i poziomu realizowanych działań. Niektóre z nich odnoszą się jedynie do ogólnych zobowiązań bez konkretnych działań, podczas

gdy inne przedstawiają kompleksowe opisy w dokumentach strategicznych nakreślających planowane inicjatywy władz lokalnych w zakresie transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej.

Grupa samorządów terytorialnych, które wskazały transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w dokumentach strategicznych obejmuje Białystok, Bydgoszcz, Łódź, Świdnicę, Tarnów, Warszawę, Powiat Bielski i Powiat Bocheński.

Badanie wykazało, że spośród 14 jednostek, zrównoważony rozwój jest postrzegany jako strategia działania w ramach istniejących dokumentów strategicznych dla tych, którzy nie zobowiązali się do przejścia na model gospodarki o obiegu zamkniętym. Podkreśla to potrzebę położenia większego nacisku na efektywne gospodarowanie zasobami w celu zmniejszenia presji i wpływu na środowisko, przy jednoczesnym promowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego i dobrobytu.

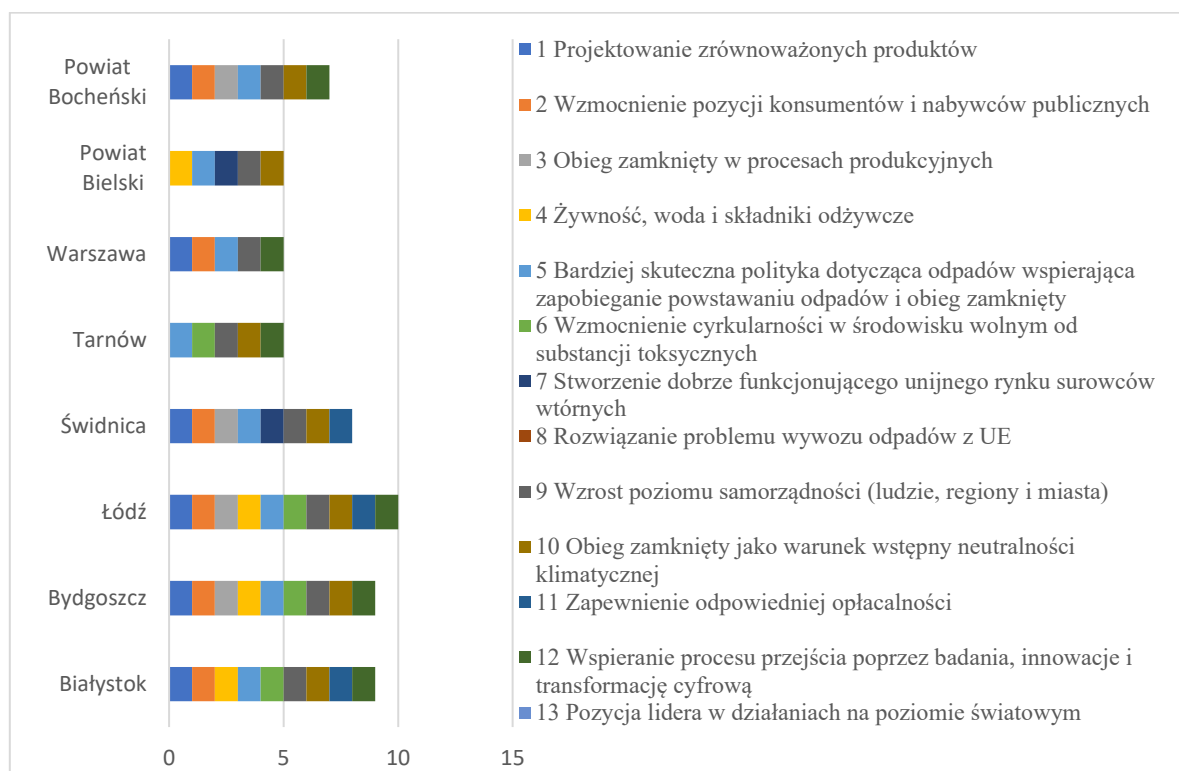
Wykres 25 prezentuje liczbę występujących działań formujących nowy kształt gospodarki cyrkularnej w badanych jednostkach.

Wykres 25 Liczba występujących działań wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w średniookresowych dokumentach strategicznych jednostek samorządowych w Polsce
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

Przyjęcie efektywnego gospodarowania zasobami wśród lokalnych interesariuszy ma znaczenie dla zmniejszenia presji i wpływu na środowisko, przy jednoczesnym promowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Wdrażanie zrównoważonych praktyk, takich jak innowacje w zakresie zielonych procesów, ułatwia przejście w kierunku cyrkularnych modeli biznesowych, które umożliwiają zamknięty obieg surowców i odpadów przy jednoczesnym wspieraniu lokalnych gospodarek (Eckert & Kovalevska, 2021). Przyjmując czystsze metody

produkcji i bardziej etyczne podejście, gospodarka cyrkularna ma na celu osiągnięcie lepszej równowagi między gospodarką, środowiskiem i społeczeństwem. Sprostanie obecnym wyzwaniom środowiskowym wymaga nowych rozwiązań wykraczających poza dotychczas znane, aby osiągnąć długoterminowy zrównoważony rozwój (Fetting, 2020; Mazzucato, 2016). W przypadku jednostek, które zidentyfikowały gospodarkę cyrkularną jako czynnik rozwoju, występuje zróżnicowana intensywność podejmowanych działań (Wykres 26).

Wykres 26 Rodzaj i intensywność działań wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej wśród polskich jednostek samorządu terytorialnego wskazujących transformację w kierunku Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej jako elementu rozwojowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

Analizując częstotliwość wdrażanych aktywności, można zauważyć, że dwa działania zostały zidentyfikowane w każdym samorządzie, który priorytetowo potraktował gospodarkę o obiegu zamkniętym jako część swojego strategicznego rozwoju. Pierwsze działanie obejmuje wdrożenie bardziej skutecznej polityki dotyczącej odpadów w celu wspierania zapobiegania powstawaniu odpadów i praktyk zamkniętej pętli. Podkreśla to znaczenie ograniczania ilości odpadów u źródła oraz promowania recyklingu i ponownego wykorzystania materiałów. Drugi typ działań koncentruje się na dostosowaniu inicjatyw obiegu zamkniętego do konkretnych potrzeb ludzi, regionów i miast. Dostosowując te podejścia do lokalnych kontekstów, można osiągnąć większe zaangażowanie i udział w przejściu na model gospodarki cyrkularnej.

Ponad połowa badanych samorządów deklaruje podjęcie wyzwania związanego z transformacją poprzez realizację działań dotyczących gospodarki odpadami. Obejmuje to

wdrażanie systemów zarządzania odpadami poprzez projektowanie prewencyjne, ponowne wykorzystanie, recykling i redukcję niepotrzebnych towarów. Ponadto przyjęcie partycypacyjnych strategii zarządzania ma znaczenie dla pomyślnego wdrożenia. Jednak przeszkody, takie jak brak zainteresowania i świadomości konsumentów oraz ograniczone wsparcie ze strony sieci popytu, utrudniają skuteczne wdrażanie ekologicznych innowacji niezbędnych do transformacji.

Efektywne i zrównoważone projektowanie produktów, wraz z wzmocnieniem pozycji konsumentów i nabywców publicznych, są niezbędnymi elementami w drodze do gospodarki o obiegu zamkniętym. Badania, innowacje i transformacja cyfrowa również odgrywają znaczącą rolę w ułatwianiu procesu transformacji. Systemy o obiegu zamkniętym mają znaczenie dla osiągnięcia neutralności klimatycznej poprzez ustanowienie niezależnych obiegów w procesach produkcyjnych. Zapewnienie zrównoważonego zarządzania żywnością i zasobami składników odżywczych przy jednoczesnym promowaniu strategii obiegu zamkniętego w nietoksycznym środowisku to kroki w kierunku osiągnięcia zakładanych celów. Podejmując działania poprzez struktury zarządzania oparte na współpracy i nowe porozumienia partnerskie między sektorami, interesariusze mogą dążyć do osiągnięcia ambitnych celów określonych w koncepcji gospodarki o obiegu zamkniętym. Planowane do podjęcia działania na szczeblu europejskim, a dotyczące:

- opracowywania rozwiązań problemów związanych z wywozem odpadów z UE,
- zajmowania pozycja lidera w działaniach cyrkularnych na poziomie światowym

nie zostały włączone przez polskich samorządowców do dokumentów strategicznych, jako obszary działań. Żaden z badanych podmiotów nie wdrożył rozwiązań mających na celu rozwiązanie problemu wywozu odpadów, ani nie odegrał wiodącej roli w inicjatywach globalnych. Podobnie, tylko niewielki odsetek samorządowców priorytetowo traktuje utworzenie dobrze prosperującego unijnego rynku surowców wtórnych i zapewnienie wystarczającej rentowności.

Podsumowując, spośród 24 badanych samorządów zaangażowanych w rzecznictwo interesów na poziomie Komitetu Regionów jedynie 7 wprost wdraża w swojej lokalnej polityce rozwoju zasady gospodarki cyrkularnej. Niemniej należy także zauważyć, iż w pozostałych 16 jednostkach samorządu terytorialnego, które nie określiły wyraźnie gospodarki o obiegu zamkniętym jako priorytetu rozwojowego, można zaobserwować działania prowadzone zgodnie z jej celami i obszarami zainteresowania. Pomimo, iż samorządy w swoich dokumentach strategicznych nie posługują się terminologią z zakresu gospodarki cyrkularnej

to działania, które podejmują świadczą o rosnącym uznaniu znaczenia transformacji lokalnych gospodarek na zrównoważone praktyki. Jedynie w przypadku dwóch jednostek, w Powiecie Polkowickim i Rzeszowskim trudno odnaleźć działania, które miałyby charakter spójny z europejskim planem działań (ECOR, 2020a). We wszystkich analizowanych samorządach zaplanowano lub realizowano działania, które były związane z poprawą skuteczności polityki gospodarowania odpadami, w kontekście promocji zapobiegania powstawaniu odpadów i kierowaniu ich do obiegów zamkniętych. Działania te miały różny charakter, od wdrażania programów recyklingu po promowanie zrównoważonego projektowania produktów (Tabela 60).

Tabela 60 Intensywność podejmowanych działań przez polskie jednostki samorządu terytorialnego wskazanych we wdrażanych średniookresowych dokumentach strategicznych

Lp	Nazwa działania	Udział %
1	Działania na rzecz skutecznej polityki gospodarowania odpadami, wspierającej zapobieganie powstawaniu odpadów	21%
2	Wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta)	12%
3	Cyrkularność jako warunek neutralności klimatycznej	11%
4	Wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych	10%
5	Projektowanie zrównoważonych produktów	9%
6	Żywność, woda i składniki odżywcze	9%
7	Wzmocnienie cyrkularności w środowisku wolnym od substancji toksycznych	7%
8	Obieg zamknięty w procesach produkcyjnych	6%
9	Wspieranie procesu przejścia poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową	6%
10	Stworzenie dobrze funkcjonującego unijnego rynku surowców wtórnych	4%
11	Zapewnienie opłacalności używania zasobów cyrkularnych	4%
12	Rozwiązania na rzecz problemów wywozu odpadów z UE	0%
13	Budowanie pozycja lidera w działaniach na poziomie światowym	0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

6.3. Włączenie kluczowych elementów Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej poprzez działania na poziomie jednostek samorządów terytorialnych

Analogicznie do treści punktu 5.3.1, zgodnie z przyjętymi celami pracy dokonano weryfikacji w jakim zakresie zaangażowanie samorządów terytorialnych w aktywność w sieciach ponadnarodowych, w tym przypadku udział w pracach Komitetu Regionów, wpływa na skuteczność implementacji gospodarki cyrkularnej. Zgodnie z przyjętą metodyką, badanie przeprowadzono w 24 samorządach reprezentujących interesy samorządów powiatowych i gminnych w pracach Europejskiego Komitetu Regionów. Badanie polegało na

przeprowadzeniu analizy treści obligatoryjnych raportów wybranych jednostek samorządów terytorialnych na poziomie dokumentów potwierdzających realizację polityki rozwoju, czyli rocznych sprawozdań z wykonania budżetu jednostek. Łącznie badaniu poddano 24 raporty z lat 2018-2022. Wnioskowanie w tej części pracy także zostało wsparte wynikami obserwacji dyskretnych realizowanych w zakresie przedmiotu badań.

Na wstępie analizy podkreślić należy generalną obserwację, iż jednostki samorządowe w bardziej ograniczonym stopniu podejmują działania dotyczące transformacji, niż wskazują kierunki działań w dokumentach strategicznych. Inaczej mówiąc samorządy wykazują większą powściągliwość we wdrażaniu gospodarki cyrkularnej niż w planowaniu działań na rzecz takiej transformacji. Jedynie w czterech raportach badanych podmiotów samorządowych wskazano podejście do transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej całościowo. W tych samorządach również wskazywano więcej działań, które można zakwalifikować do jednej z 13 kategorii korespondujących z treścią Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej (ECOR, 2020a):

- Łódź: projektowanie zrównoważonych produktów, wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych, obieg zamknięty w procesach produkcyjnych, żywność, woda i składniki odżywcze, bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i obieg zamknięty, wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta), obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej, wspieranie procesu przejścia poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową;
- Białystok: wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych, żywność, woda i składniki odżywcze, bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i obieg zamknięty, wzmocnienie cyrkularności w środowisku wolnym od substancji toksycznych, wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta), obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej, zapewnienie odpowiedniej opłacalności;
- Bydgoszcz: projektowanie zrównoważonych produktów, żywność, woda i składniki odżywcze, bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i obieg zamknięty, wzmocnienie cyrkularności w środowisku wolnym od substancji toksycznych, wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta), obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej, wspieranie procesu przejścia poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową;

- Gdańsk: wzmocnienie pozycji konsumentów i nabywców publicznych, obieg zamknięty w procesach produkcyjnych, żywność, woda i składniki odżywcze, bardziej skuteczna polityka dotycząca odpadów wspierająca zapobieganie powstawaniu odpadów i obieg zamknięty, wzmocnienie cyrkularności w środowisku wolnym od substancji toksycznych, rozwiązanie problemu wywozu odpadów, wzrost poziomu samorządności (ludzie, regiony i miasta), obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej, wspieranie procesu przejścia poprzez badania, innowacje i transformację cyfrową;

Działania władz lokalnych polegają zazwyczaj na operacjonalizacji planów strategicznych, choć badania wykazują, że w przypadku celów związanych z gospodarką cyrkularną związek ten nie zawsze ma miejsce. Niekoniecznie wynikać to musi z błędów planowania strategicznego, a raczej determinowane jest rozsądkiem. Działania te uwzględniają egzogeniczne warunki i wykonywane są w odniesieniu do aktualnego kontekstu (Martela i in., 2023). Jednostki samorządu terytorialnego podejmują bardziej ograniczone działania ze względu na uwarunkowania takie jak zasoby, możliwości lub wyzwania kontekstowe, które nie zostały uwzględnione w szerszych dokumentach strategicznych (Psyk-Piotrowska, 2011).

Niemniej, jedynie trzy miasta: Łódź, Białystok i Bydgoszcz są konsekwentne i zarówno w swoich dokumentach strategicznych, jak i działaniach operacyjnych udokumentowanych w sprawozdaniach rocznych wskazują gospodarkę cyrkularną jako model postępowania. W przypadku Łodzi 8 na 10 deklarowanych w strategii działań jest realizowanych i wskazywanych w raportach. Działania te polegają przede wszystkim na zachęcaniu do uczestnictwa w procesach cyrkularnych lokalne społeczności. Wspierają aktywne zaangażowanie w poprawę sąsiedztwa poprzez małe, codzienne zmiany, które mieszkańcy mogą wprowadzić. Wskazywane są wspólne wysiłki na rzecz zmiany kapitału terytorialnego na cyrkularny kapitał terytorialny (Przygodzki i in., 2024), uwzględniając zaangażowanie wszystkich mieszkańców do aktywizacji i kreatywnych inicjatyw (UMŁ, 2022). Lokalne zaangażowanie jest wspierane poprzez współpracę pomiędzy interesariuszami lokalnymi oraz mobilizowane i koordynowane poprzez inicjatywy władz publicznych do współuczestniczenia w procesie transformacji. W ten sposób wspierane jest także poczucie wspólnoty, uczestnictwa i współtworzenia, które są znaczące dla zrównoważonego rozwoju lokalnej społeczności. W każdym z tych przypadków władze miast wychodzą z słusznego założenia, zgodnie z modelem cyrkularnej gospodarki, że procesy rozwoju społeczno-gospodarczego powinny być planowane i zarządzane w procesie terytorialnej partycypacji. Oddolne podejście zwiększa poczucie odpowiedzialności i aktywnie angażuje obywateli w poprawę ich lokalnego

środowiska. Przyczynianie się do tego procesu może być bardzo satysfakcjonujące i wzbogaca całą społeczność. W raportach wskazywano najczęściej na podejmowanie takich działań w tym zakresie jak: inicjatywy wydłużające cykl życia produktów dotyczące branży meblarskiej, grupy w mediach społecznościowych, sklepy charytatywne, kontenery na tekstylia ułatwiają ponowne wykorzystanie, recykling i odpowiedzialna utylizacja niechcianych przedmiotów, targi rzeczy używanych, wyprzedaże garażowe, wymiany i wypożyczanie książek w systemach bibliotecznych i indywidualnych. Jednostki samorządu podejmują także działania dotyczące zarządzania odpadami niebezpiecznymi i ułatwianiu tworzenia większej liczby punktów wymiany i naprawy. Inicjatywy wydłużające utrzymanie wartości w produktach, obok prawidłowej segregacji odpadów wspierane są przez odpowiednie aplikacje (UMG, 2022). Podsumowując można stwierdzić, że gros działań dotyczy kształtowania cyrkularnej świadomości lokalnej społeczności. Natomiast wciąż niewiele aktywności adresowanych jest na wzmocnienie cyrkularności sektora gospodarczego oraz w minimalnym zakresie dochodzi do angażowania interesariuszy z sektora naukowego, którzy są najbardziej predystynowani do kreowania nowych rozwiązań na rzecz gospodarki cyrkularnej. Innowacje i cyrkularne rozwiązania systemowe w tym przypadku są niezbędnym motorem napędowym gospodarki cyrkularnej (Przygodzki i in., 2024).

Kolejną grupą samorządów są te, które w raportach o stanie jednostek samorządowych nie wykazują odniesienia do koncepcji gospodarki cyrkularnej, pomimo wskazania tego kierunku w dokumentach strategicznych. Taka sytuacja ma miejsce w: Warszawie, powiecie bielskim, powiecie bocheńskim, Świdnicy i Tarnowie. Są też samorzady, które podejmują aktywność na rzecz cyrkularnej transformacji w szerokim zakresie, a wcześniej nie planowały jej w dokumentach strategicznych. Spośród badanych jednostek tylko Gdańsk można zaliczyć do tej grupy.

W ramach Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej podkreśla się znaczenie zrównoważonego rozwoju. Realizowane wybrane działania zaprezentowane zostały w grupie działań inwestycyjnych oraz działań promocyjnych i edukacyjnych (Tabela 61).

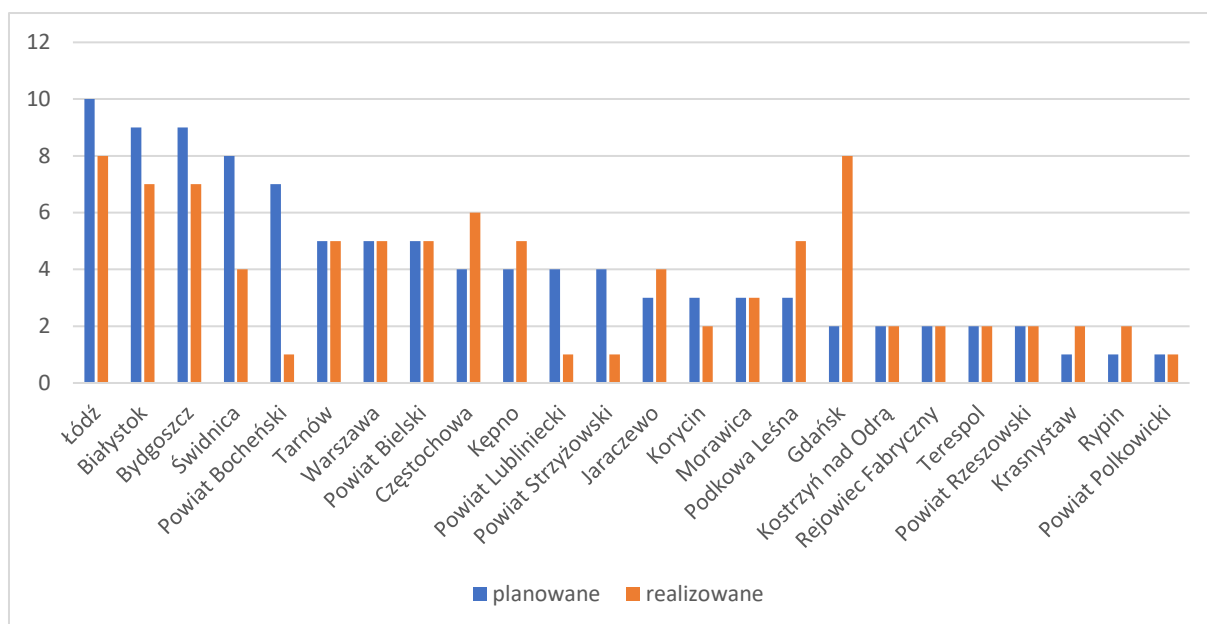
Tabela 61 Dobre praktyki wdrażania gospodarki cyrkularnej w jednostkach samorządu terytorialnego

Działania inwestycyjne	Działania promocyjne i edukacyjne
– Modernizacja sortowni odpadów, aby zwiększyć poziom odzysku i moc przerobową linii do sortowania odpadów. – Budowa instalacji do fermentacji odpadów biodegradowalnych. Celem było usprawnienie systemu unieszkodliwiania bioodpadów zebranych selektywnie	– Informacyjno-edukacyjne kampania mająca na celu edukację mieszkańców na temat prawidłowego postępowania z odpadami i zachęcenie do odpowiedniej segregacji. Koncentracja na odpowiednim postępowaniu z nietypowymi i niebezpiecznymi odpadami. – Zajęcia dla dzieci, młodzieży i całych rodzin na temat hierarchii postępowania z odpadami.

– Rozbudowa podczyszczalni odcieków – towarzyszącej infrastruktury dla instalacji przetwarzania odpadów – Budowa instalacji do termicznego przekształcania odpadów komunalnych. Dzięki temu instalacji, odpady nienadające się do recyklingu będą przekształcane w energię ciepłą i elektryczną. – Rozszerzenie usług związanych z selektywną zbiórką odpadów, takich jak odbiór elektroodpadów i innych odpadów niebezpiecznych bezpośrednio z domów mieszkańców, rozmieszczenie pojemników na małe elektroodpady, organizowanie objazdowej zbiórki odpadów niebezpiecznych oraz odbiór odpadów zielonych. – Dotacje na usunięcie substancji niebezpiecznych (tj. azbest).	– Udział w akcji "Sprzątanie Świata 2022" – sprzątanie terenów wodnych i zielonych na różnych obszarach jednostek – Edukacyjne tablice dotyczące postępowania z odpadami komunalnymi dostarczane jako odpowiedź na pytania mieszkańców, zarządców nieruchomości i placówek oświatowych. – Kampania promująca ekologiczne postawy i walkę z nadużywaniem plastiku skierowana do szkół i ogółu społeczeństwa. – edukacyjne posty na mediach społecznościowych i lokalnych mediach.
--	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie (UMB, 2023; UMBS, 2023; UMG, 2023; UML, 2023)

Cele wybranych inicjatyw jest inwestowanie w nowe technologie i infrastrukturę, promowanie zrównoważonych praktyk wśród przedsiębiorstw i konsumentów oraz edukowanie społeczeństwa w zakresie korzyści i działań podejmowanych na rzecz transformacji. Działania inwestycyjne obejmują rozwój i modernizację obiektów oraz wdrażanie zaawansowanych systemów odzyskiwania zasobów i zarządzania nimi. Działania promocyjne koncentrują się na podnoszeniu świadomości na temat korzyści płynących z gospodarki cyrkularnej, zachęcaniu do przyjmowania produktów i usług o obiegu zamkniętym oraz motywowaniu przedsiębiorstw do stosowania zrównoważonych praktyk. Wreszcie, działania edukacyjne skierowane są zarówno do formalnych środowisk edukacyjnych, jak i ogółu społeczeństwa, aby zaszczepić głębsze zrozumienie zasad gospodarki cyrkularnej oraz roli, jaką jednostki i społeczności odgrywają we wspieraniu zrównoważonego rozwoju.

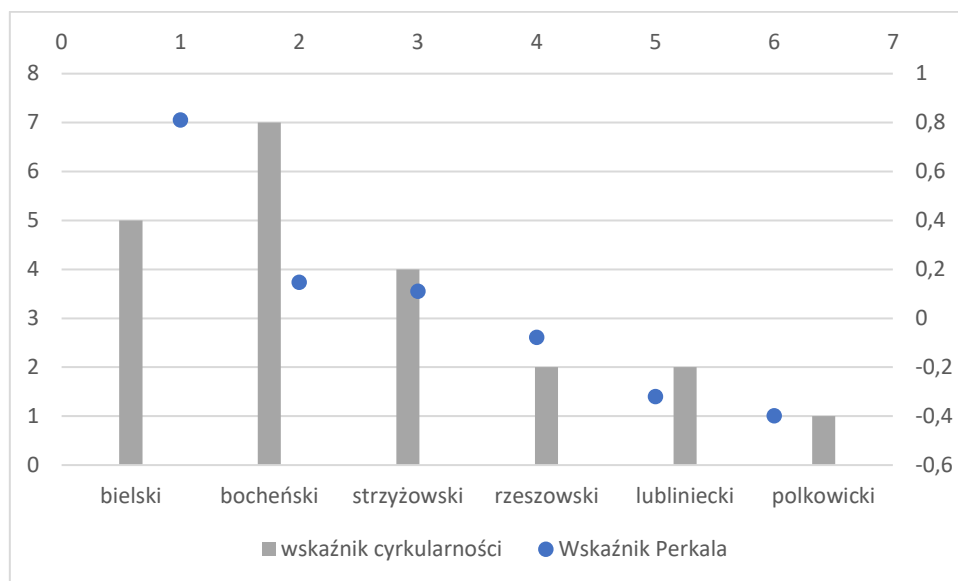

Wykres 27 Porównanie planowanych i realizowanych działań w jednostkach samorządu terytorialnego dotyczących z transformacji w kierunku Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

Wykres 27 prezentuje wyniki badania, ujawniające rozbieżności między deklarowanymi a realizowanymi działaniami w jednostkach samorządu terytorialnego. Dwa powiaty wymieniły w swoich dokumentach strategicznych jedynie jedną inicjatywę związaną ze zrównoważonym rozwojem lub transformacją w kierunku gospodarki cyrkularnej. W raportowanych działaniach sprawozdawały z działań polegających na selektywnym gromadzeniu odpadów. W dwóch jednostkach deklarowane i realizowane na jednostkowym poziomie aktywności, a wielkość realizowanych działań była taka sama. W siedmiu jednostkach samorządu terytorialnego działania planowane przewyższały liczbę podejmowanych działań. Podobna skala realizacji działań i planów wystąpiła w dziewięciu jednostkach terytorialnych. Na szczególną uwagę zasługuje samorząd miejski Gdańska, który w strategii deklarował jedynie dwa działania związane z transformacją. W raportach prezentował dużą aktywność i różnorodność działań nie tylko związanych z odpadami, ale także z działaniami wspierających konsumentów i procesy innowacyjne. Obserwacja ta podkreśla potrzebę zwiększenia proaktywnych działań ze strony jednostek samorządu terytorialnego. Model gospodarki cyrkularnej zakłada wykorzystanie zasobów poprzez różne modele biznesowe, takie jak naprawa, ponowne użycie, recykling i poprawa wydajności. Wdrażając te praktyki zarówno na poziomie lokalnym można wyeliminować odpady z łańcuchów wartości, jednocześnie zmniejszając zależność od ograniczonych zasobów.

Podsumowaniem badania jest porównanie uzyskanych wyników dotyczących cyrkularności jednostek samorządu terytorialnego ze wskaźnikiem syntetycznym obliczonym

wg. metody Perkala. Wykres 28 prezentuje wartości wskaźnika cyrkularności oraz wyniki analizy syntetycznej opartej na metodzie Perkala dla powiatów.

Wykres 28 Wartości wskaźnika Perkala oraz wskaźnika cyrkularności dla powiatów⁹⁸

Źródło: opracowanie własne

Wykres prezentuje szeroki zakres poziomów cyrkularności w różnych jednostkach samorządu terytorialnego, mierzony wskaźnikiem Perkala i wynikami cyrkularności z raportów i strategii. W celu skutecznej transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej, jednostki o niższych wynikach powinny uczyć się od jednostek o wyższych wynikach i przyjmować więcej zasad cyrkularnych w swoich działaniach i strategiach. W powiecie bielskim wynik indeksu Perkala 0,81 wskazuje na wysoki poziom potencjału do transformacji. Spośród wszystkich polskich powiatów wartość ta daje 10 pozycję, co oznacza, że powiat ten znajduje się w pierwszych 3%. Potwierdza to również wskaźniki cyrkularności, który uzyskał wartość 5 w oparciu o publikowane raporty i strategię. Powiat Bocheński zajmuje w rankingu wszystkich polskich powiatów 83. miejsce z indeksem Perkala wynoszącym 0,15. Towarzyszy temu wysoka świadomość władz powiatu i najwyższy poziom osiągniętego wskaźnika cyrkularności. Władze tego powiatu uwypuklają konieczność podejmowania działań związanych ze zrównoważonym rozwojem. W przypadku obu analizowanych powiatów w dokumentach znajduje się odniesienie do gospodarki cyrkularnej i konieczności transformacji w tym kierunku.

W przypadku pozostałych analizowanych powiatów wartości syntetyczne są odpowiednio niższe. Jednostki w dokumentach strategicznych nie wskazują gospodarki

⁹⁸ Powiat bielski (1), Powiat bocheński (2), Powiat strzyżowski (3), Powiat rzeszowski (4), Powiat lubliniecki (5), Powiat polkowicki (6)

cyrkularnej jako kierunku transformacji gospodarki. Powiat strzyżowski zajmuje 97. miejsce ze stosunkowo niskim wskaźnikiem cyrkularności wskazanym przez wynik 0,11. Powiat rzeszowski zajmuje 179. miejsce ze wskaźnikiem Perkala wynoszącym -0,08, co jest niskim potencjałem cyrkularności gospodarki. Zarówno raport, jak i wyniki strategii wskazują również na niski poziom świadomości i konieczności podejmowania działań w kierunku transformacji. Powiat lubliniecki, zajmujący 269. miejsce, ma ujemny wskaźnik Perkala wynoszący -0,32, co sugeruje minimalną cyrkularność. Wynik raportu i wynik strategii (oba 2) potwierdzają ten słaby wynik. Powiat polkowicki zajmuje 285. miejsce i odnotowuje najniższy wskaźnik Perkala (-0,40) w grupie powiatów. Jego cyrkularność oparta na raporcie i strategiach również uzyskała najniższy wynik.

Znacząco większą różnorodnością wyników analizy można zaobserwować w przypadku gmin. Tabela 62 przedstawia ranking różnych jednostek samorządu terytorialnego w Polsce na podstawie Indeksu Perkala, wyników wskaźników cyrkularności pochodzących z raportów i strategii oraz wskazań cyrkularności w strategiach i raportach.

Tabela 62 Wskaźniki opisujące transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w gminach w Polsce

Lp.	Nazwa jednostki samorządu terytorialnego	Wartość wskaźnika Perkala	Pozycja rankingu wskaźnika Perkala	Wskaźnik cyrkularności na podstawie strategii	Wskaźnik cyrkularności na podstawie raportów
1	Jaraczewo	0,63	93	4	5
2	Gdańsk	0,55	125	2	8
3	Kępno	0,43	226	4	5
4	Rejowiec Fabryczny	0,40	254	2	2
5	Krasnystaw	0,39	258	1	2
6	Częstochowa	0,27	436	4	6
7	Białystok	0,21	547	9	8
8	Podkowa Leśna	0,16	696	3	5
9	Bydgoszcz	0,11	836	9	7
10	Łódź	0,09	878	10	8
11	M.st.Warszawa	0,07	959	5	5
12	Świdnica	0,05	1022	8	4
13	Morawica	-0,10	1488	3	3
14	Kostrzyn nad Odrą	-0,12	1556	2	2
15	Rypin	-0,15	1654	1	2
16	Tarnów	-0,18	1772	5	5
17	Terespol	-0,21	1853	2	2
18	Korycin	-0,39	2254	3	2

Źródło: opracowanie własne

Jaraczewo zajmuje 93. miejsce z wysoką wartością Indeksu Perkala, co wskazuje duży potencjał cyrkularności. Wskaźnik oparty na raportach i strategiach wynosi odpowiednio 5 i 4,

ale w strategiach i raportach nie ma żadnych wskazań transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej.

Gdańsk zajmuje 125. miejsce ze wskaźnikiem Perkala wynoszącym 0,554751. Pomimo wysokiego wyniku w zakresie cyrkularności w oparciu o raporty i strategię, wskazanie na cyrkularność jest obecne tylko w raporcie. Kępno, z rankingiem 226 i wskaźnikiem Perkala na poziomie 0,427231, wykazuje silne procesy cyrkularne, ale brakuje mu wskazania cyrkularności w strategiach i raportach. Podobnie Rejowiec Fabryczny, zajmujący 254. miejsce w rankingu, wydaje się w pewnym stopniu wdrażać gospodarkę cyrkularną, ale nie wykazuje tego w swoich raportach ani strategiach. Duże miasta, takie jak Białystok, Bydgoszcz i Łódź, pomimo niższych wyników Perkala i wyższych pozycji w rankingu (odpowiednio 547, 836 i 878), wykazują wysoką cyrkularność w swoich strategiach i raportach. Przesuwając się w dół rankingu, jednostki takie jak Morawica, Kostrzyn nad Odrą, Rypin i inne wykazują zarówno niskie wartości wskaźnika Perkala, jak i niskie dowody na cyrkularność strategii i raportów.

Podsumowując, uzyskanie wglądu w poziomy obieg zamkniętego w różnych jednostkach terytorialnych może pomóc tym jednostkom zidentyfikować sukcesy i obszary wymagające poprawy. Miasta takie jak Białystok, Bydgoszcz, Łódź z wysokim poziomem obiegu zamkniętego w oparciu o raporty i strategię mogą służyć jako wiodące przykłady.

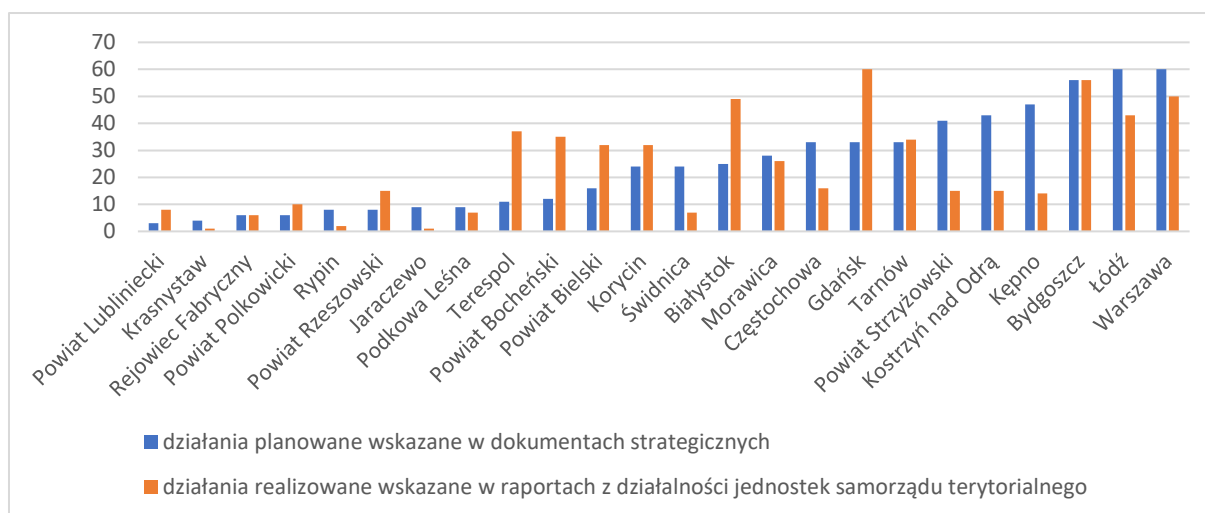
6.4 Międzynarodowa aktywność jednostek samorządów terytorialnych w zakresie gospodarki cyrkularnej

Międzyregionalna współpraca transnarodowa i ponadnarodowa ma znaczenie dla utrzymania właściwej dynamiki procesów rozwoju i wykreowania pożądanych czynników konkurencji. Udział w wydarzeniach, które sprzyjają kontaktom dwustronnym i wdrażanie międzynarodowych projektów dostosowanych do globalnych trendów kształtuje kierunki rozwoju. W tym kontekście sformułowano dwie hipotezy badawcze: H2. Możliwości zwiększenia wpływu jednostek samorządu terytorialnego na kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej są większe w przypadku samorządów, które współpracują na arenie międzynarodowej oraz H5. Aktywność międzynarodowa samorządów terytorialnych wpływa dodatnio na zwiększony poziom transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej wśród interesariuszy potrójnej helisy.

Weryfikację tych hipotez badawczych zrealizowano z wykorzystaniem badań gabinetowych, analizy danych wtórnych oraz analizy treści (Tabela 50). W pierwszym kroku

przeprowadzono badania gabinetowe w zakresie identyfikacji możliwości uczestnictwa jednostek samorządu terytorialnego w działaniach międzynarodowych. Wyniki tej części badań omówiono w rozdziale 3 i potwierdziły one, że jednostki samorządu terytorialnego mają możliwość angażowania się w działalność międzynarodową. Zidentyfikowane zostały różnorodne formy uczestnictwa, jakie jednostki samorządu terytorialnego mogą podejmować na arenie międzynarodowej.

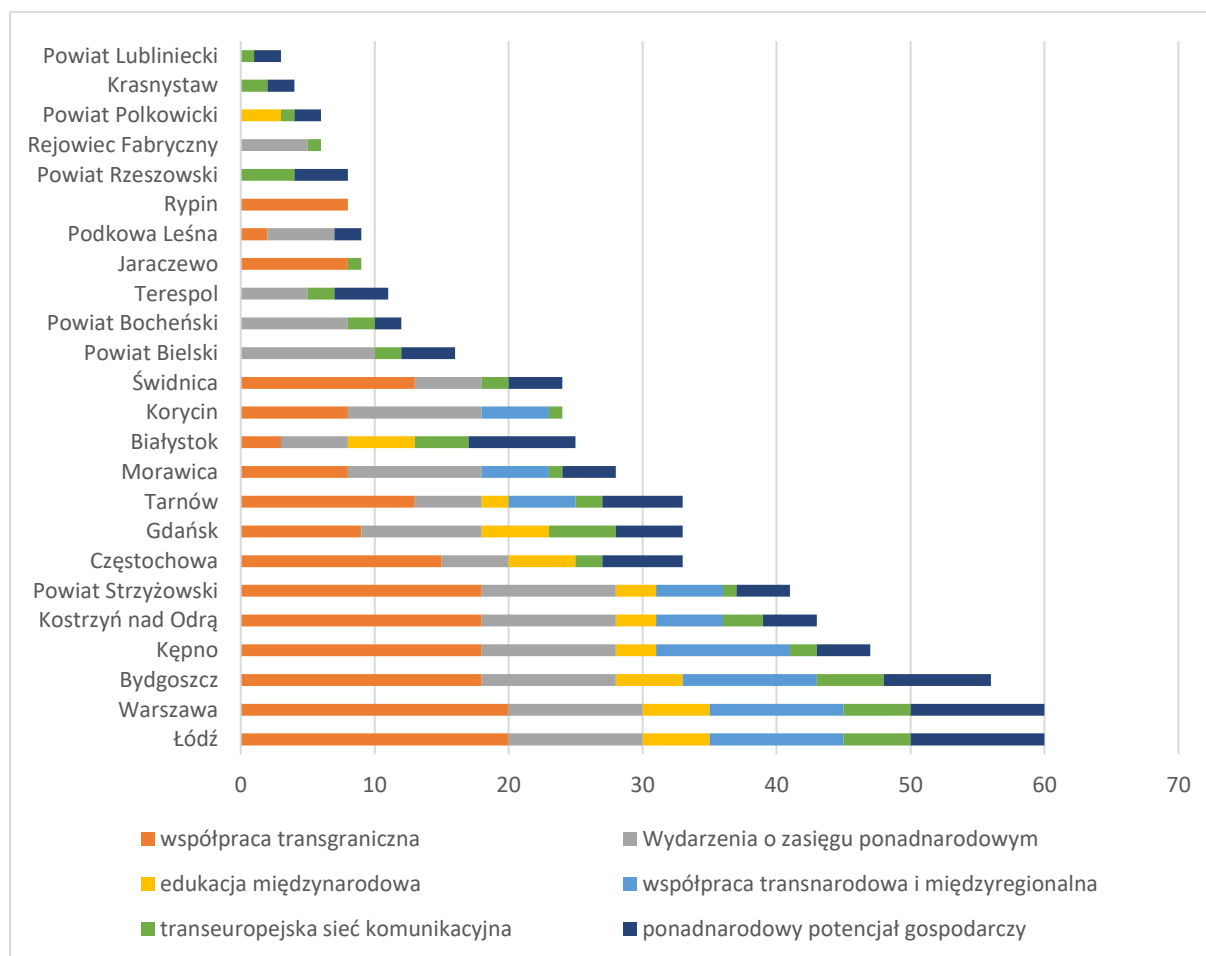
Analiza danych wtórnych wspomagana obserwacjami dyskretnymi w zakresie uczestnictwa jednostek samorządów terytorialnych w pracach Komitetu Regionów oraz analiza aktywności projektowej także pozwalają potwierdzić obydwie hipotezy badawcze (H2. i H5.). Wykazano, iż polskie samorządy uczestniczą w pracach, a podejmowane na plenarnych posiedzeniach decyzje wpływają na proces decyzyjny w Unii Europejskiej. W odpowiedzi na pytanie czy polskie samorządy wykorzystują instrumenty paradyplomacji do zmiany swojej pozycji konkurencyjnej w obszarze gospodarki cyrkularnej, zauważyć należy przede wszystkim duże zróżnicowanie w wykorzystaniu dostępnych instrumentów na arenie międzynarodowej. Do oceny poziomu internacjonalizacji jednostek samorządów terytorialnych przygotowano autorki wskaźnik internacjonalizacji bazujący na danych planowanych (działaniach deklarowanych do realizacji) oraz danych faktycznych (pochodzących ze sprawozdań z realizacji działań. Wskaźnik ten przygotowano za pomocą badań analizy treści dokumentów strategicznych oraz sprawozdawczych wybranych jednostek samorządów terytorialnych. Wyniki badania wskazują, że jedna trzecia badanych samorządów nie przekracza wartości wskaźnika 10. A jedynie trzy jednostki charakteryzują się wartością wyższą niż 50 w obszarze realizacji i planowania działań. Znacząca większość osiąga wartość pomiędzy 11 i 49. Obserwowalna jest również różnica pomiędzy intensywnością planowanych i realizowanych działań. Średnia wartość indeksu dla działań planowanych w dokumentach strategicznych wynosi 24,9 i jest wyższa od średniej wartości indeksu dla działań zrealizowanych o blisko 5%. Wartość średnia dla działań wskazanych w raportach z działalności jednostek samorządu terytorialnego poddanych badaniu wynosi 23,8. Wykres 29 prezentuje pełne zestawienie wyników badań.

Wykres 29 Wartość indeksu internacjonalizacji w odniesieniu do planowanych i realizowanych działań
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

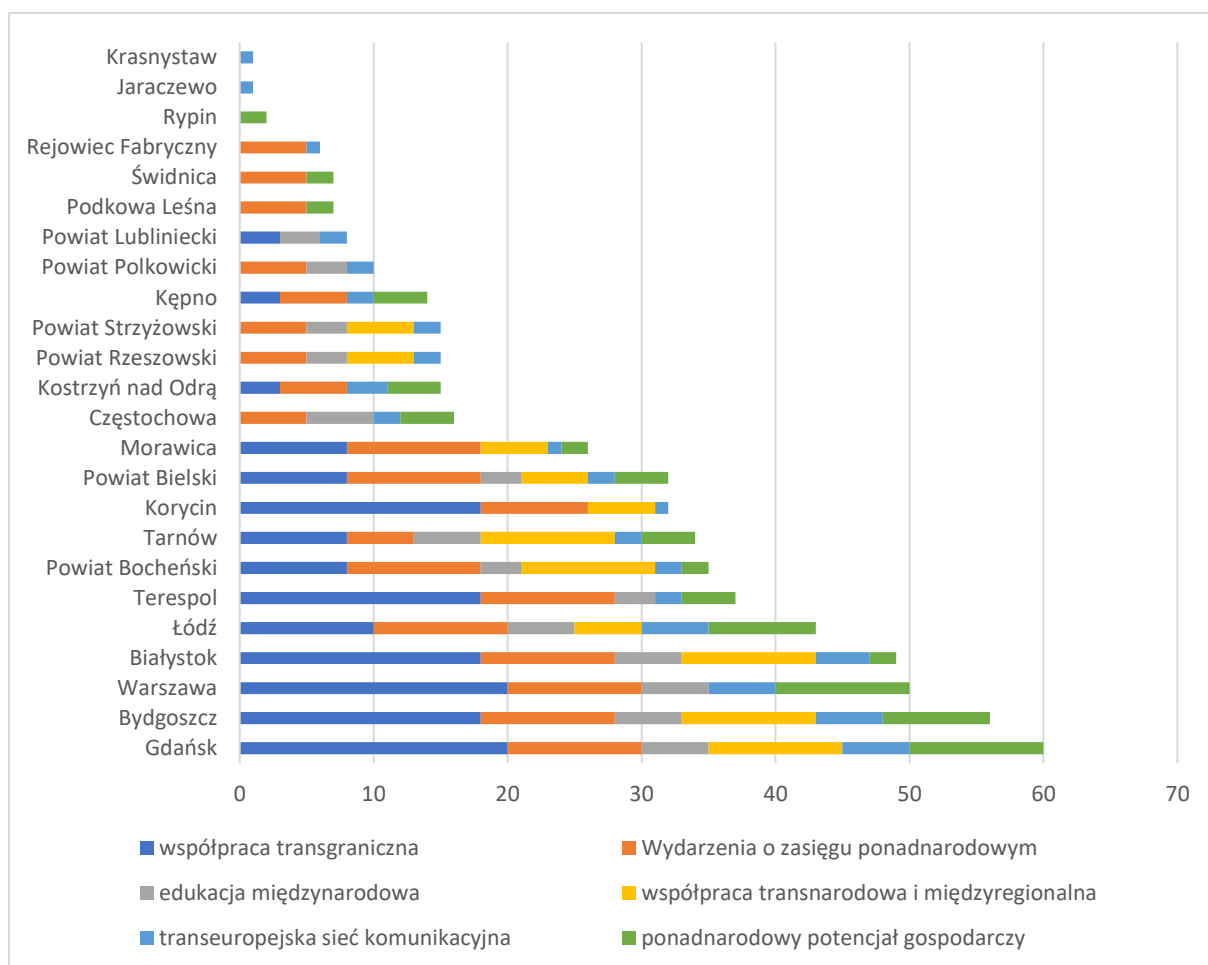
Zwiększanie transnarodowego potencjału gospodarczego określonego kapitału terytorialnego obejmuje różnorakie strategie. Po pierwsze, promowanie inwestycji zagranicznych może stymulować działalność gospodarczą i zapewniać impuls dla lokalnego przemysłu. Może to obejmować zachęcanie czynników produkcji, na przykład takich jak inwestorzy lub kapitał ludzki, do przyjazdu z zagranicy (Huggins, 2018). Po drugie, utrzymywanie więzi handlowych i usługowych z zagranicą może ułatwić wymianę towarów i usług oraz promować dobrze prosperującą i zróżnicowaną gospodarkę. Bycie dobrze skomunikowanym na arenie międzynarodowej może oferować wiele nowych możliwości, czy to poprzez potencjalne rynki zbytu dla lokalnych towarów i usług, czy też poprzez import zasobów lub produktów (Dumała i in., 2021). Po trzecie, lokalizacja międzynarodowych instytucji, takich jak firmy, banki, instytucje społeczno-gospodarcze, kulturalne i naukowe na terenie jednostki samorządu terytorialnego może sprzyjać wzrostowi i rozwojowi gospodarczemu (Griebel, 2020). Ich obecność nie tylko stanowi bodziec gospodarczy, ale także sprzyja kosmopolitycznej atmosferze i przyciąga dalszą międzynarodową uwagę i inwestycje. Posiadanie przedstawicielstw za granicą własnych instytucji społecznych, kulturalnych i naukowych rozszerza globalny zasięg i promuje wymianę kulturalną. Jest to korzystne dla promocji lokalnego obszaru, a jednocześnie sprzyja produktywnym stosunkom międzynarodowym. Promowanie sektora usług zorientowanego na obsługę więzi międzynarodowych, takich jak sale kongresowe na międzynarodowe konferencje, hotele dla zagranicznych gości i międzynarodowe szkoły dla zagranicznych studentów i ich rodzin, ma również znaczenie dla zwiększenia transnarodowego potencjału gospodarczego. Usługi te zaspokajają potrzeby międzynarodowych interakcji i promują zróżnicowaną i integracyjną

społeczność. Udział poszczególnych działań planowanych na rzecz internacjonalizacji w badanych jednostkach samorządów terytorialnego prezentuje Wykres 30.

Wykres 30 Wartości indeksu internacjonalizacji określona na podstawie średniookresowych dokumentów strategicznych w jednostkach samorządu terytorialnego
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Wielokierunkowy rozwój paradyplomacji międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego jest napędzany przez różne czynniki, w tym potrzebę zrównoważonych i przyjaznych dla środowiska praktyk. Uczestnictwo i tworzenie międzynarodowych sieci współpracy samorządowej zwiększa niezależność tych jednostek od rządów krajowych. Sieci te pozwalają jednostkom samorządu terytorialnego mieć większy udział zarówno w sprawach politycznych, jak i gospodarczych. Udział samorządów lokalnych w działaniach międzynarodowych umożliwia podjęcie dialogu w sprawach globalnych. Większy udział w działaniach międzynarodowych obserwowany jest w miastach niż w gminach wiejskich. Wykres 31 zapewnia wgląd w efektywne działania jednostek samorządu terytorialnego na arenie międzynarodowej w ujęciu poszczególnych kategorii.

Wykres 31 Wartości indeksu internacjonalizacji na podstawie rocznych raportów o stanie jednostek samorządu terytorialnego
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

Współpraca między samorządami terytorialnymi kształtuje politykę ponadnarodową, krajową i wpływa na lokalnych interesariuszy. Realizacja takiej polityki ułatwana jest dzięki różnym programom wsparcia ze strony UE oraz innych programów i organizacji. Wielorakie stowarzyszenia transnarodowe pozwalają samorządom lokalnym na pluralistyczny rozwój współpracy. Tworzone koalicje oparte na wspólnych interesach ekonomicznych i społecznych mają na celu osiągnięcie wymiernych korzyści poprzez reprezentowanie swoich interesów przed organizacjami kształtującymi ogólne warunki i narzędzia rozwoju w Unii Europejskiej. Sojusze te przyczyniają się do wzmocnienia ponadnarodowych powiązań, które pozwalają uczestnikom skutecznie współpracować ze sobą i jednocześnie realizować działania dostosowane do lokalnych uwarunkowań rozwoju.

Największa intensywność aktywności na arenie międzynarodowej dotyczy wydarzeń o zasięgu ponadnarodowym. Kategoria ta zawiera udział samorządów w wydarzeniach takich jak: kulturalne, sportowe, turystyczne, muzyczne i gospodarcze na terenie jednostki samorządu oraz wizyty przyjazdowe i wizyty wyjazdowe. Umożliwiają one nawiązanie kontaktów

z potencjalnymi partnerami, zdobywanie informacji o rynkach zagranicznych oraz promocję własnych produktów i usług. Najwyższą wartość wskaźnik ten osiągnął zarówno w przypadku działań planowanych, jak i realizowanych.

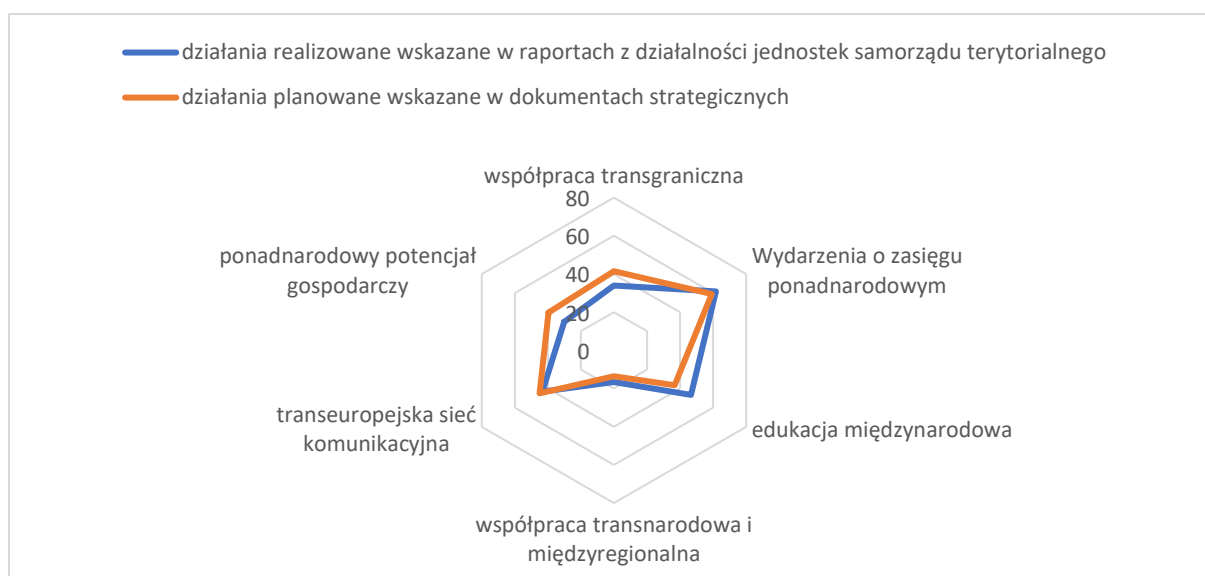
Edukacja międzynarodowa jest klasyfikowana w ramach współpracy międzynarodowej. Obejmuje współpracę ponad granicami w dziedzinie edukacji, która dotyczy wymiany uczniów, nauczycieli, metod pedagogicznych i programów nauczania. Dzięki możliwości zdawania matury międzynarodowej, podmioty edukacyjne promują ustandaryzowany globalny program edukacyjny, który oznacza wysoki poziom osiągnięć akademickich uznawany na całym świecie. Europejskie fundusze i programy, takie jak Erasmus+, wskazywane są w raportach jako źródło finansowania i instrument wsparcia współpracy. Mobilność możliwa dzięki tym programom pomaga rozwijać bardziej wzajemnie powiązany i międzynarodowy system edukacyjny.

Kategoria współpraca transnarodowa i międzyregionalna także osiągnęła wysoką wartość wskaźników w badanych samorządach. Kategoria ta oparta jest na liczbie partnerskich projektów międzynarodowych i liczbie podpisanych porozumień ponadnarodowych w badanych jednostkach samorządów terytorialnych. Ta współpraca pozwala podmiotom na czerpanie korzyści z integracji międzynarodowej, wymianę wiedzy oraz wykorzystanie dobrych praktyk. Realizowane projekty poprzez określone wspólne cele oraz tworzenie nowych rozwiązań pokazują, iż eksperci z różnych krajów wykorzystują swoje umiejętności do wytworzenia unikalnych rozwiązań na rzecz lokalnych społeczności. Wypracowane rozwiązania w ramach takich programów jak Interreg Europa pozwalają na komunikowanie na arenie międzynarodowej potrzeb lokalnych społeczności i umożliwiają prowadzenie rzecznictwa interesów.

Kategoria obejmująca włączenie lokalnych interesariuszy w transeuropejską sieć komunikacyjną, taką jak sieć kolejowa, drogowa, lotnicza ma szczególne znaczenie dla rozwoju działalności gospodarczej. Jednostki wskazują znaczenie sieci komunikacyjnej, która przyczynia się do rozwoju branży transportowej i logistycznej oraz stanowi o atrakcyjności inwestycyjnej. Może to również przyczynić się do rozwoju innych sektorów gospodarki, takich jak turystyka i handel. Połączenia komunikacyjne postrzegane są jako element dostępności do rynków zagranicznych. Jednostki samorządowe w raportach wskazują znaczenie węzłów transportowych w zakresie powiązania z sąsiednimi miastami i obszarami funkcjonalnymi. Wskazywana jest bliskość do drogowych i kolejowych szlaków komunikacji krajowej i międzynarodowej (także w kontekście TEN-T). W raportach miast będących ośrodkami

aglomeracyjnymi wskazywane jest znaczenie portów morskich, portów lotniczych oraz multimodalnych centrów transportowych. Infrastruktura ta wzmacnia rozwój gospodarczy i społeczny oddziałując na strukturę gospodarki wykraczającą poza usługi logistyczne i przemysł wspierając innowacyjność czy rozwój zaawansowanych technologii. Na obszarach miejskich wzrasta nowoczesna powierzchnia biurowa i centra badawczo rozwojowe mogące się rozwijać dzięki dostępności komunikacyjnej. W mniejszych jednostkach samorządu terytorialnego dostępność transportowa postrzegana jest jako czynnik zewnętrzny, który można wykorzystać do przyciągnięcia inwestycji. W raportach wskazywane jest, iż połączenia z międzynarodową siecią transportową przebiegającą przez obszar jednostki samorządu terytorialnego są korzystnym czynnikiem determinującym rozwój. Jednocześnie przebieg drogowych szlaków komunikacyjnych powodujący duży ruch tranzytowy postrzegane jest przez społeczności zarówno jako obciążenie dla mieszkańców jak i szansę na rozwój.

Wskaźnik internacjonalizacji oparty jest na identyfikacji danych w sześciu obszarach na dwóch płaszczyznach: planach i danych z realizacji działań. W przypadku dwóch kategorii: ponadnarodowy potencjał gospodarczy i współpraca transgraniczna, wartości wskaźnika dla planowanych działań są wyższe niż zrealizowanych przez samorządy. W przypadku kategorii: edukacja międzynarodowa i współpraca transnarodowa i międzyregionalna to zrealizowanych działań było więcej niż tych zaplanowanych. I w przypadku kolejnych dwóch kategorii: wydarzenia o zasięgu ponadnarodowym i transeuropejska sieć komunikacyjna działania planowane są niemal tożsame z zrealizowanymi (Wykres 32).

Wykres 32 Średnie wartości kryteriów składowych indeksu internacjonalizacji
Źródło: opracowanie własne na podstawie badania.

Analiza tekstu dokumentów strategicznych i sprawozdań z mini związanych pozwoliła zidentyfikować rodzaje aktywności podejmowanych przez jednostki samorządów terytorialnych w poszczególnych kategoriach oceny poziomu internacjonalizacji. W zakresie wydarzeń o zasięgu ponadnarodowym, jednostki samorządu terytorialnego uczestniczą w szerokim wachlarzu wydarzeń, obejmujących różne dziedziny, takie jak kultura, sport, gospodarka, polityka, itp. Do najczęstszych rodzajów wydarzeń, w których uczestniczą jednostki samorządu terytorialnego, należą: festiwale kultury i sztuki, zawody i imprezy sportowe, konferencje i spotkania biznesowe, misje gospodarcze, szczyty i fora międzynarodowe. Udział w takich wydarzeniach daje jednostkom samorządu terytorialnego możliwość nawiązania kontaktów z partnerami z innych krajów. Stanowią one platformę do dokonywania porównań i zdobywania wiedzy i informacji. Budowanie relacji przynosi zarówno wymierne jak i pośrednie korzyści.

W zakresie współpracy transnarodowej i międzyregionalnej, jednostki samorządu terytorialnego współpracują z innymi jednostkami samorządów terytorialnych z różnych krajów. Ta współpraca może być realizowana w ramach różnych organizacji międzynarodowych, programów unijnych. Współpraca transnarodowa i międzyregionalna przynosi jednostkom samorządów terytorialnych wiele korzyści, takich jak: dostęp do nowych rynków i technologii, wymiana wiedzy i doświadczeń, rozwój gospodarczy i społeczny, poprawa jakości życia mieszkańców, zrównoważony rozwój. W Tabeli 63 w zbiorczy sposób zaprezentowano aktywność jednostek samorządów terytorialnych na arenie międzynarodowej w trzech obszarach tj.: wydarzenia o zasięgu ponadnarodowym, współpraca transnarodowa i międzyregionalna, współpraca transgraniczna.

Tabela 63 Działania realizowane przez polskie jednostki samorządu terytorialnego na arenie międzynarodowej

Wydarzenia o zasięgu ponadnarodowym	Współpraca transnarodowa i międzyregionalna	Współpraca transgraniczna
Uczestnictwo w wydarzeniach międzynarodowych: – Festiwal Filmowy; – Konkurs Folkloru, Tańca i Muzyki; – Festiwal Zespołów Muzyki Dawnej; – Festiwal Muzyki Cerkiewnej; – Festiwal Szkół Lalkarskich; – Konkurs Chóralny; – Festiwal Szkół Lalkarskich; – Zawody i imprezy sportowe; – zawody taneczne; – zawody i imprezy sportowe; – Szczyt Burmistrzów przeciwko Antysemityzmowi; – Dni Mobilności Miejskiej; – Konferencja nt. Inkluzywnej i Bezpiecznej Przestrzeni; – Festiwal Teatralny; – Międzynarodowe Dni Teatru; – Festiwal Teatrów Lalek; – Festiwal Miłośników Fotografii Analogowej; – Festiwal Fil-mowy; Festiwal Muzyki Kameralnej Muzyka; – Festiwal Rytmu i Sztuki Perkusyjnej; – Międzynarodowe Targi Wynalazczości i Designu; – Międzynarodowy Konkurs Wynalazków; – Międzynarodowe Targi Wynalazków i Innowacji; – Festiwal Kołęd Wschodniosłowiańskich.	Realizacja projektów współfinansowanych z funduszy ponadnarodowych i projektów transnarodowych: – Program Horyzont 2020; – Program Interreg Europa Środkowa; – Program Interreg Europa; – Program LIFE; – Program Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy (finansowany z Funduszy EOG); – Fundusz EOG; – Europejski Instrument Miejski (EUCF); – Inicjatywa Miast i Regionów Cyrkularnych (CCRI).	Transnarodowe Organizacje: – Europejskie Forum Samorządowe, World Urban Forum; – Stowarzyszenie Euroregion; – Icorn International Cities of Refuge Network; – Międzynarodowy Związek Miast Hanzy „Hanza”; – European Network Of Science Centres And Museums; – Europejskie forum na rzecz bezpieczeństwa w miastach; – Cities and regions for cyclists; – Związek Miast Bałtyckich; – Stowarzyszenie na rzecz mobilności połączonej, współpracującej i zautomatyzowanej; – Eurob (Stowarzyszenie Europejskiego Szlaku Gotyku Ceglanego); – Eurocities – Międzynarodowa Sieć Zrzeszająca Miasta Europejskie; – EURES, Europejskiej Sieci Współpracy Publicznych Służb zatrudnienia; – Alda – Europejskiego Stowarzyszenia na Rzecz Demokracji Lokalnej; – Stowarzyszenia Inland Waterways International; – Międzynarodowe Stowarzyszenie Miast Przyjaznych Laskarstwu Aviama; – BaltMet (Baltic Metropolises Network); – Milan Urban Food Policy Pact; – C40 Cities Climate Leadership Group; – International Council for Local Environmental Initiatives; – World Cities Culture Forum; – Organization of World Heritage Cities (OWHC); – Association of Cities and Regions for sustainable Resource management; – Association of Significant Cemeteries of Europe; – Światowy Związek Miast Męczeńskich; – Międzynarodowa Organizacja Otwartych Danych Geoprzestrzennych; – European Cities Marketing; – Mayors for Peace; – WeGOV – World Smart Sustainable Cities Organization.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań raportów i dokumentów strategicznych jednostek samorządu terytorialnego w Polsce

Wnioski i rekomendacje dla jednostek samorządu terytorialnego - podsumowanie

Zrozumienie koncepcji gospodarki cyrkularnej na poziomie lokalnym ma znaczenie dla opracowania skutecznych polityk regionalnych w celu kształtowania i wzmacniania konstytuującego się modelu gospodarczego. Dotychczasowy linearny model gospodarczy często nie jest już możliwy lub bardzo ryzykowny do realizacji w świetle globalnych kwestii, takich jak zmiany klimatu, wyczerpywanie się zasobów i degradacja środowiska. Przejście na gospodarkę cyrkularną jest niezbędne, aby sprostać tym pilnym wyzwaniom. Założenie, iż w działaniach na rzecz zasobooszczędności wystarczy jedynie recykling w ramach obecnego modelu gospodarczego jest niewystarczające do przeprowadzenia niezbędnej transformacji. Zamiast podążać za wzorcem wydobywania zasobów, ich wykorzystania i utylizacji odpadów, gospodarka cyrkularna kładzie nacisk na zamknięcie tego cyklu poprzez projektowanie produktów i systemów, które ułatwiają ponowne wykorzystanie lub recykling materiałów. Jako wyłaniająca się dyscyplina, przyjmuje podejście interdyscyplinarne, w którym zarówno badania teoretyczne, jak i praktyczne rozwiązania są równie cenione.

Rządy krajowe, władze lokalne i regionalne, instytucje europejskie i przedsiębiorstwa dostrzegają korzyści płynące z przyjęcia gospodarki cyrkularnej i angażują się w jej rozwój. Przyjęcie ram transformacji wymaga różnych zmian, w tym dostosowań regulacyjnych i zwiększonych inwestycji w badania i rozwój mających na celu promowanie inicjatyw związanych z gospodarką cyrkularną. Integracja gospodarki cyrkularnej na poziomie systemów gospodarczych może wymagać zmiany polityki i przepisów w celu ułatwienia działań, takich jak internalizacja kosztów zewnętrznych lub stworzenie lokalnej infrastruktury umożliwiającej odzysk i recykling. Przejście do modelu o obiegu zamkniętym wymaga świadomego skupienia się na wspieraniu określonych postaw przedsiębiorczych. Zmiana ta zyskuje zainteresowanie, które napędzane jest korzyściami finansowymi, społecznymi i środowiskowymi.

Kwestie środowiskowe przekraczają granice państw, a gospodarka cyrkularna wymaga międzynarodowej koordynacji. Harmonizacja polityki, wspólne innowacje technologiczne i strategie międzynarodowych przedsiębiorstw wymagające koordynacji mogą sprostać globalnym wyzwaniom. Polityka regionalna UE i regulacje określają ograniczenia i tworzą zachęty wspierające transformację. Działania obejmują w szczególności: zrównoważone praktyki projektowania produktów, zielone zamówienia publiczne, segregację i recykling odpadów, rozszerzoną odpowiedzialność producenta, edukację społeczeństwa, tworzenie

klastrów terytorialnych, likwidację barier prawnych, skracanie łańcuchów dostaw, stosowanie nowych modeli biznesowych tj. produkt jako usługa, optymalizację łańcuchów wartości, jak również wydłużanie cyklu życia produktów.

Strategicznymi priorytetami politycznymi w Unii Europejskiej, które kształtują i determinują wdrażanie gospodarki cyrkularnej jest Europejski Zielony Ład (European Green Deal) oraz Plan Działań na rzecz gospodarki Cyrkularnej (CEAP). Dokumenty te określają kształt Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej oraz priorytety polityczne w celu przyspieszenie transformacji gospodarczej w kierunku zrównoważonej i neutralnej dla klimatu Europy (EC, 2019b). Strategia ta została uchwalona w grudniu 2019 roku w celu ograniczenie emisji gazów cieplarnianych i osiągnięcie neutralności klimatycznej do 2050 roku. W ramach szczegółowych aktów prawnych znajdujących się w procesie legislacyjnym 30% zostało uchwalonych do końca 2023 roku, pozostałe 100 dokumentów znajduje się w fazie uchwalania.

Polska wdrożyła strategię gospodarki cyrkularnej, która jest zgodna z wytycznymi UE kładąc nacisk na zasadę 4R: regenerację, ponowne użycie, recykling i naprawę. Podejście to ma na celu zachęcanie do ekoinnowacji, zwiększenie efektywności wykorzystania zasobów i poprawę praktyk gospodarowania odpadami w różnych sektorach gospodarki. Przyjmując te zasady gospodarki cyrkularnej, Polska stara się nie tylko przeciwdziałać negatywnemu wpływowi na środowisko, ale także stymulować wzrost gospodarczy i tworzyć nowe, zrównoważone środowiskowo możliwości biznesowe. Transformacja w kierunku gospodarki cyrkularnej to nie tylko szansa na nowy sposób generowania procesów zarówno na poziomie lokalnym, jak i narodowym i globalnym, ale także szansa na dostęp do zasobów, które w tradycyjnym podejściu ulegają drastycznemu ograniczeniu. Tym niemniej zmiana ta jest na tyle głęboka w zakresie filozofii funkcjonowania rynku oraz gospodarowania na poziomie jednostki, że wymaga systemowego wsparcia i nowych modeli biznesowych. Uczestnictwo jednostek samorządów terytorialnych w procesach decyzyjnych dotyczących kształtu i zakresu narzędzi wspierających procesy transformacji stwarza szansę na optymalne ich skalibrowanie pod kątem potrzeb i specyfiki terytorium.

Komisja Europejska uznała gospodarkę cyrkularną za jeden ze swoich głównych priorytetów (Fetting, 2020). Fakt ten znajduje odzwierciedlenie w inicjatywach legislacyjnych i nielegislacyjnych. Poszczególne inicjatywy są przypisane do konkretnych komisji parlamentarnych w celu ich przeglądu i rozpatrzenia. Aby osiągnąć przyjęte cele wprowadzane są przepisy ujęte w pakiecie legislacyjnym. Wśród decydujących aktów wskazać należy

dyrektywę w sprawie restrukturyzacji systemów produktowych, która ma na celu zapewnienie, że produkty są projektowane w bardziej zrównoważony i trwały sposób. Kolejną inicjatywą jest plan działania Unii Europejskiej w dziedzinie gospodarki cyfrowej. *Implementacja Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej* do polskich działań następuje również za pośrednictwem dokumentów strategicznych przyjmowanych na szczeblu krajowym. Określają one udogodnienia i szczegóły transformacji takie jak na przykład:

- Ustawa o odpadach, określa środki ochrony środowiska, życia i zdrowia ludzi przez zapobieganie powstawaniu odpadów i zmniejszenie ich ilości oraz negatywnego wpływu wytwarzania odpadów i gospodarowania nimi, a także przez zmniejszenie całkowitego wpływu użytkowania zasobów oraz poprawę efektywności takiego użytkowania. (Dz.U., 2023a);
- Ustawa „Prawo ochrony środowiska” określa zasady ochrony środowiska i korzystania z jego zasobów, zgodnie z wymaganiami zrównoważonego rozwoju (Dz.U., 2022);
- Ustawa o utrzymaniu czystości i porządku w gminach określa zadania oraz obowiązki gminy w zakresie utrzymania czystości i porządku oraz reguluje warunki prowadzenia działalności związanej z odbiorem odpadów komunalnych. (Dz.U., 2020).

Większa synergia systemów monitorowania prowadzonych obecnie przez urzędy statystyczne, przedsiębiorstwa, agendy europejskie i krajowe pozwoli na spójne i ambitne określanie celów społeczno-gospodarczych. Podane statystyki porównują Produkt Krajowy Brutto do produktywności wykorzystania zasobów Polski z Unią Europejską. W 2021 r. na każdy kilogram zużytych surowców Polska wytworzyła PKB o wartości 1,4 standardu siły nabywczej, czyli mniej niż średnia UE wynosząca 2,3 PPS. Wynik ten plasuje Polskę na 22. miejscu wśród krajów UE pod względem produktywności zasobów. Wśród krajów wspólnoty, Niemcy wykazują najwyższą produktywność zasobów w UE (5,7 PPS). Wśród krajów europejskich Bułgaria i Rumunia wykazują najmniejszą produktywność zasobów z PKB wynoszącym zaledwie 0,8 PPS na kilogram zasobów (GUS, 2022b).

Spośród przedstawionych w raporcie OTO-GOZ i przyjętych przez rząd RP propozycji wskaźników monitorowania gospodarki cyrkularnej statystyka publiczna GUS wykorzystuje jedynie dwa w oficjalnie publikowanych raportach. Wskaźnik produktywności wykorzystania zasobów oraz udział energii ze źródeł odnawialnych. Pomimo niskiej, bo wynoszącej jedynie 12% wartości wskaźnika cyrkularności polska gospodarka znajduje się w drugim kwartylu

państw Unii Europejskiej. Wartość jest blisko trzykrotnie mniejsza niż lider, tj. gospodarka Niderlandów.

Jedną z ważnych przyczyn efektywność dopasowania i wykorzystania nowych instrumentów rozwoju, w szczególności udostępnianych za pomocą polityki regionalnej, jest poziom ich dopasowania do potrzeb i możliwości beneficjentów. Stąd ogromna rola paradyplomacji w dostosowywaniu narzędzi polityki rozwoju proponowanych na poziomie unijnym do lokalnych warunków i zdolności implementacji.

Podsumowując i streszczając wyniki przeprowadzonych badań w kontekście hipotez badawczych należy zwrócić uwagę przede wszystkim na następujące fakty. W kontekście pierwszej hipotezy przeprowadzono badania uzasadniające efektywność i skuteczność procesów rozwoju społeczno-gospodarczego na poziomie samorządów lokalnych. Wskazano teorie naukowe, które wyjaśniają sposób postępowania jednostek samorządu terytorialnego w celu osiągnięcia wzrostu. Zaprezentowano również wyjaśnienie teoretyczne kompleksowego podejścia w modelu gospodarki cyrkularnej, jako elementu wspierającego zrównoważony rozwój. Dokonano analizy obowiązujących dokumentów określających ramy transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej na poziomie Unii Europejskiej. Przeanalizowano akty prawne ukazując występujące możliwe bariery i stymulanty w prawodawstwie polskim i europejskim dokonując oceny poziomu oddziaływania. Określono również ramy Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej na podstawie dokumentów strategicznych i planistycznych określających zasady i działania na rzecz transformacji.

W celu weryfikacji drugiej hipotezy przeprowadzona została analiza literaturowa określająca znaczenie paradyplomacji na arenie globalnej. Celem prowadzonego badania była identyfikacja kanałów reprezentowania interesów przez jednostki samorządu terytorialnego w procesie podejmowania decyzji w Unii Europejskiej. W ujęciu historycznym zmienia się rola władz lokalnych w europejskim systemie gospodarczym i procesie legislacyjnym. Są one coraz bardziej zaangażowane w stosunki międzynarodowe, współpracując z władzami ponad granicami w celu sprostania wspólnym wyzwaniom, promowania współpracy gospodarczej i wymiany najlepszych praktyk. Weryfikacji szczegółowej poddano współpracę w ramach projektów transnarodowych realizowanych w tematyce gospodarki cyrkularnej w programie Interreg Europa. Określono rodzaj i zakres tematyczny prezentowanych rekomendacji do Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej. Poprzez analizę dokumentów zastanych wyjaśniono miejsce Europejskiego Komitetu Regionów w procesie podejmowania decyzji

w europejskim procesie legislacyjnym. Poprzez wykonanie szczegółowej analizy rzecznictwa interesów samorządów terytorialnych w opiniach Europejskiego Komitetu Regionów wskazany został zakres i wpływ w obszarze transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. Zaprezentowano rolę, jaką samorzady terytorialne odgrywają w ramach wielopoziomowego zarządzania. Poprzez rzecznictwo interesów wpływają na kształt europejskiej polityki.

W zakresie hipotezy trzeciej zweryfikowano ramy europejskiej polityki regionalnej odnosząc się do wyznaczonych celów, które wskazują działania transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej. W założeniach zrównoważonego i zasobooszczędnego modelu gospodarczego, który promuje konkurencyjność przy jednoczesnym zmniejszeniu wpływu na środowisko. W pierwszym etapie weryfikacji tej tezy określono zakres dokumentów, które regulują i określają ramy polityki regionalnej w Unii Europejskiej. Przeanalizowano zmianę średniookresowych celów polskich planów gospodarczych współfinansowanych ze środków europejskich funduszy strukturalnych. Wskazano ewolucję polityki regionalnej w okresie członkostwa Polski w Unii Europejskiej. W kontekście perspektywy finansowej 2021-2027 przeprowadzono analizę celów szczegółowych Umowy Partnerstwa. W celu określenia skali wsparcia w procesie transformacji zweryfikowano cele szczegółowe określając odniesienia do działań wspierających transformację oraz wielkość alokowanych środków finansowych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Sprawiedliwej Transformacji

Weryfikując czwartą hipotezę, badaniu poddane zostały aktualne strategie rozwoju jednostek samorządu terytorialnego polskich przedstawicieli w Komitecie Regionów oraz raporty stanu jednostek samorządu terytorialnego w latach 2019-2022. Analiza weryfikowanych dokumentów odnosiła się do zrównoważonego projektowania produktów, wzmocnienia pozycji konsumentów i nabywców publicznych, zaangażowania społeczności. Istotą działania gospodarki cyrkularnej są procesy produkcyjne dlatego też rozważania dotyczyły zrównoważonych praktyk w sektorach kluczowych, dotyczących inicjatyw na rzecz zrównoważonego rozwoju. W ramach wielokryterialnej oceny, ocenie poddano wysiłki na rzecz kluczowych obszarów, które znajdują się w kompetencjach jednostek samorządu terytorialnego.

W piątej hipotezie weryfikacji poddano aktywność polskich samorządów na arenie międzynarodowej. Badaniu poddano kierunki określone w strategiach rozwoju oraz działania wynikające z raportów o stanie jednostek samorządu terytorialnego. W tym celu przygotowano autorski indeks stopnia umiędzynarodowienia. Znaczenie współpracy transgranicznej

w obecnym zglobalizowanym świecie jest nie do przecenienia. Działania takie jak wydarzenia transnarodowe, edukacja międzynarodowa i transeuropejskie sieci komunikacyjne odgrywają kluczową rolę we wspieraniu współpracy międzyregionalnej. Co więcej, partnerstwa te mają zdolność do napędzania wzrostu gospodarczego w skali ponadnarodowej poprzez wykorzystanie wspólnych zasobów na arenie międzynarodowej. Nacisk na sojusze transgraniczne podkreśla potrzebę skutecznych strategii, które mogą wykorzystać ten potencjał na rzecz gospodarczego i zrównoważonego rozwoju. Ostatecznie zweryfikowana została treść Wojewódzkich planów zagospodarowania odpadami, jako dokumentów, które są wskazane w ustawie i w stosunku do których samorządy lokalne podejmując działania w obszarze zagospodarowania odpadów muszą wykazać zgodność (MDPU, 2020).

W efekcie zrealizowanych badań sformułowano kilka podstawowych rekomendacji:

1. Modele biznesowe gospodarki cyrkularnej mają na celu sprostanie wyzwaniom poprzez projektowanie produktów odpowiedzialnie, utrzymywanie surowców i materiałów w użyciu przez maksymalny czas oraz regenerację systemów naturalnych. Model linearny zależny od ciągłego wydobywania ograniczonych zasobów naturalnych. Etapy wydobywania, produkcji i utylizacji prowadzą do znacznej degradacji i zanieczyszczenia środowiska. Obejmuje to szkody związane z wydobywaniem zasobów, zanieczyszczenie powietrza i wody podczas procesów produkcyjnych oraz gromadzenie odpadów na wysypiskach. Potencjalna wartość produktów jest często tracona po krótkim okresie użytkowania. Gospodarki silnie uzależnione od zasobów stają się podatne na wahania cen i zakłócenia w dostawach;
2. Współpraca między różnymi sektorami ma kluczowe znaczenie dla osiągnięcia wzajemnego zrozumienia i porozumienia w sprawie działań. Umożliwia to samorządom lokalnym wywieranie znaczącego wpływu na poziomie krajowym i ponadnarodowym poprzez wywieranie wpływu i popieranie przyjętych rozwiązań. Skoordynowana strategia promuje efektywne zarządzanie w środowisku wielosektorowym, w tym wykorzystanie zasobów, recykling, gospodarkę odpadami oraz tworzenie silnych ram zarządzania na poziomie krajowym i międzynarodowym. Transformacja nie zależy wyłącznie od działań podmiotów stanowiących prawo, ale wymaga również procesu konsultacji i rzecznictwa interesów ze strony społeczeństwa obywatelskiego;
3. Koordynacja między różnymi instytucjami finansowymi, inwestorami i interesariuszami powinna doprowadzić do zwiększonej dostępności do źródeł finansowania procesów transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej;

4. Wdrażając kompleksowo instrumenty administracja publiczna powinna zapewnić niezbędne wytyczne, wsparcie i zasoby, aby stymulować dynamiczną zmianę. Obejmuje to wyznaczanie odpowiednich celów horyzontalnych, które uwzględnią lokalną specyfikę terytorialną i unikają nadmiernego obciążenia;
5. Przejście na gospodarkę cyrkularną wiąże się z koniecznością wdrażania zrównoważonego i neutralnego podejścia do emisji dwutlenku węgla w systemach gospodarczych;
6. Ujednolicenie rozproszonych regulacji w polskim systemie prawnym określających krajowy model gospodarki cyrkularnej. W obecnym kształcie wytyczne i regulacje charakteryzują się dużym rozproszeniem. Warunkuje to określone zachowanie podmiotów uczestniczących w szczególności przedsiębiorstw, gmin oraz konsumentów;
7. Władze lokalne mają potencjał do prowadzenia działań na arenie międzynarodowej. Wszystkie badane jednostki prowadziły różnego rodzaju działania włączające społeczności lokalne w aktywności paradyplomacji. Potencjał ten nie jest wykorzystywany do budowania przewagi konkurencyjnej w temacie gospodarki cyrkularnej. Obserwowany jest rozproszony i nieskoordynowany proces paradyplomatycznych działań w jednostkach samorządu terytorialnego;
8. W różnych projektach, tam gdzie jest to wykonalne i właściwe, należy wdrażać rozwiązania związane z gospodarką cyrkularną. Obejmują one inicjatywy mające na celu zwiększenie efektywności energetycznej poprzez przyjęcie zrównoważonych technologii lub wykorzystanie odnawialnych źródeł energii. Włączenie materiałów pochodzących z mechanizmów odzysku i recyklingu materiałów ma zasadnicze znaczenie dla osiągnięcia bardziej zamkniętego systemu charakteryzującego się zmniejszonym wytwarzaniem odpadów i zwiększoną produktywnością zasobów. Dodatkowo, ważne jest promowanie zrównoważonych praktyk gospodarowania odpadami, które priorytetowo traktują strategie oparte na hierarchii, takie jak redukcja, ponowne wykorzystanie i recykling.

Spis tabel, schematów, map i wykresów

Spis tabel

Tabela 1 Wybrane elementy teorii rozwoju regionalnego uzasadniające cyrkularną transformację gospodarki ..	21
Tabela 2 Wykorzystanie instrumentów rozwoju lokalnego w transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej	24
Tabela 3 Wartości materialne i niematerialne w endogenicznym podejściu do rozwoju	25
Tabela 4 Wpływ teorii rozwoju endogenicznego na transformację do gospodarki cyrkularnej – przykłady oddziaływania czynników rozwoju	26
Tabela 5 Podstawowe czynniki osiągania globalnego dobrobytu w tradycyjnej ekonomii i ekonomii zrównoważonego rozwoju	28
Tabela 6 Zasady transformacji gospodarek lokalnych opierających swoją politykę na zrównoważonym rozwoju w kierunku gospodarki cyrkularnej	30
Tabela 7 Wyzwania rozwoju społeczno-gospodarczego w relacji do współczesnych trendów ekonomicznych ..	33
Tabela 8 Rola sektora akademickiego, biznesowego i administracji publicznej w rozwoju lokalnym zorientowanym na transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej	34
Tabela 9 Zasadnicze koncepcje teorii grup interesu	38
Tabela 10 Kształtowanie się koncepcji gospodarki cyrkularnej	45
Tabela 11 Dziesięć zasad postępowania zgodnie z ideą gospodarki cyrkularnej	53
Tabela 12 Klasyfikacja zestawu działań wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej zgodnie z modelem ReSOLVE	56
Tabela 13 Korzyści wynikające z zastosowania modelu CLSCM w przedsiębiorstwie	61
Tabela 14 Elementy polskiego porządku prawnego w odniesieniu do transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej zgodnie z Europejskim modelem gospodarki cyrkularnej	73
Tabela 15 Proponowane modele biznesowe transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej wg Mapy drogowej gospodarki obiegu zamkniętego w Polsce	79
Tabela 16 Rodzaje wskaźników monitorowania stosowanych w modelu gospodarki cyrkularnej	86
Tabela 17 Kategorie wskaźników monitorowania wykorzystywanych w modelu gospodarki cyrkularnej	90
Tabela 18 Przegląd wskaźników monitorowania w modelu gospodarki cyrkularnej wykorzystywanych na poziomie ponadnarodowym	93
Tabela 19 Propozycja kontekstowych wskaźników monitorowania transformacji gospodarki cyrkularnej w Polsce	101
Tabela 20 Fundusze polityki spójności Unii Europejskiej w ramach wieloletniej perspektywy finansowej 2021-2027 w Polsce	117
Tabela 21 Etapy programowania rozwoju regionalnego w Polsce w okresie 1992-2021	119
Tabela 22 Cele średniookresowych planów gospodarczych w Polsce w latach 2004-2027 w odniesieniu do czynników rozwoju lokalnego.	123
Tabela 23 Główne cechy wartości dodanej wydatków określające zasady funkcjonowania budżetu UE	128
Tabela 24 Wielkość środków z polityki spójności Unii Europejskiej alokowane w ramach funduszy strukturalnych i funduszu spójności w kolejnych okresach programowania w latach 2004-2027 w Polsce	129
Tabela 25 Architektura programów w ramach perspektywy finansowej na lata 2021-2027 w Polsce	129
Tabela 26. Rezultaty interwencji polityki spójności w latach 2004-2020 w perspektywie planowanych rezultatów okresu programowania 2021-2027 w Polsce	133
Tabela 27 Cele zrównoważonego rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych	136
Tabela 28 Szanse i wyzwania gospodarki cyrkularnej w ramach planowanej polityki regionalnej okresu 2021-2027 w Polsce	144
Tabela 29 Cele i narzędzia polityki zrównoważonego rozwoju na terenach miejskich związanej z transformacją w kierunku gospodarki cyrkularnej	146
Tabela 30 Cele polityki spójności UE w okresie 2021-2027 i liczba wskaźników monitorowania zastosowanych w umowie partnerstwa w Polsce	148
Tabela 31 Zadania instytucji zarządzającej programem współfinansowanym z funduszy polityki spójności na lata 2021-2027 w Polsce	151
Tabela 32 Alokacja środków funduszy europejskich wg. kodów interwencji w ramach pierwszego i drugiego celu politycznego polityki spójności w okresie 2021-2027 w Polsce	154
Tabela 33 Cele szczegółowe uwzględnione w programach Funduszy Europejskich dla Regionów w działaniach na rzecz transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w Polsce	157
Tabela 34 Planowane rezultaty interwencji funduszy strukturalnych w latach 2021-2027 w ramach transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w Polsce	158
Tabela 35 Klasyfikacja typów państw scentralizowanych i zdecentralizowanych w kontekście możliwości współpracy samorządów na arenie międzynarodowej	162

Tabela 36 Czynniki określające status i obecność przedstawicieli terytorialnych na arenie międzynarodowej .	164
Tabela 37 Wymiary determinant związane z zaangażowaniem podmiotu w działalność na arenie międzynarodowej	165
Tabela 38 Formy współpracy samorządu terytorialnego na arenie międzynarodowej.....	168
Tabela 39 Instytucje Unii Europejskiej biorące udział w procesie podejmowania decyzji (artykuł 294 TFUE)	175
Tabela 40 Tematy posiedzeń Rady Unii Europejskiej wg kompetencji Komitetu Stałych Przedstawicieli Rządów Państw Członkowskich przy Unii Europejskiej.	176
Tabela 41 Zakres prac komisji Parlamentu Europejskiego i Europejskiego Komitetu Regionów	178
Tabela 42 Czynniki charakteryzujące system lobbingu w Unii Europejskiej	187
Tabela 43 Podstawowe grupy elit europejskich decydujące w zakresie stanowienia prawa w przestrzeni UE ..	189
Tabela 44 Poziomy systemu politycznego Unii Europejskiej	190
Tabela 45 Hierarchia kształtowania systemu politycznego i podejmowanych działań w relacjach pomiędzy interesariuszami w Unii Europejskiej	200
Tabela 46 Wielostronne sieci między władzami szczebla subkrajowego	205
Tabela 47 Reprezentacja interesów samorządów lokalnych i regionalnych w ramach Europejskiego Komitetu Regionów	210
Tabela 48 Obszary interwencji Programu Interreg Europa ujęte tematycznie	219
Tabela 49 Zależności pomiędzy celami, hipotezami oraz pytaniami badawczymi	232
Tabela 50 Metody badań wykorzystane do realizacji celów pracy badawczej	232
Tabela 51 Wykorzystane metody badań w zależności od przyjętych celów badań	233
Tabela 52 Lista słów kluczowych ogólnych oraz słów kluczowych szczegółowych w ramach kategorii badania transformacji gospodarki cyrkularnej w jednostkach samorządu terytorialnego	236
Tabela 53 Hierarchia i dostępność dokumentów określających średniookresowe plany rozwojowe powiatu/gminy/miasta w latach 2015-2027	241
Tabela 54 Kryteria składowe indeksu internacjonalizacji jednostek samorządu terytorialnego z przypisanymi wagami.....	243
Tabela 55 Wskaźniki obrazujące cyrkularność jednostek samorządu terytorialnego w Polsce	247
Tabela 56 Zakres tematyczny Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej	249
Tabela 57 Zakres tematyczny projektów z uczestnictwem polskich podmiotów.....	250
Tabela 58 Rezultaty projektów obejmujących transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w ramach programu Interreg Europa.....	252
Tabela 59 Opinie Komitetu Regionów w tematyce gospodarki cyrkularnej.....	256
Tabela 60 Intensywność podejmowanych działań przez polskie jednostki samorządu terytorialnego wskazanych we wdrażanych średniookresowych dokumentach strategicznych.....	265
Tabela 61 Dobre praktyki wdrażania gospodarki cyrkularnej w jednostkach samorządu terytorialnego	268
Tabela 62 Wskaźniki opisujące transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w gminach w Polsce.....	272
Tabela 63 Działania realizowane przez polskie jednostki samorządu terytorialnego na arenie międzynarodowej	281

Spis schematów

Schemat 1 Wątki badawcze dysertacji.....	5
Schemat 2 Model potrójnej helisy w rozszerzonym ujęciu o społeczeństwo obywatelskie i środowisko naturalne	35
Schemat 3 Ewolucja gospodarki od tradycyjnego modelu linearnego do gospodarki cyrkularnej	50
Schemat 4 Europejski model gospodarki cyrkularnej	65
Schemat 5 Przepływy materiałów w Unii Europejskiej w 2021r.	99
Schemat 6 Powiązania pomiędzy polityką spójności, polityką regionalną i polityką strukturalną Unii Europejskiej	115
Schemat 7 Ogólny i uproszczony system strategicznego planowania rozwoju w Polsce w latach 2011-2020... ..	121
Schemat 8 Zróżnicowanie obszarów koordynacji polityki Europejskiego Zielonego Ładu	143
Schemat 9 Hierarchia sieciowa miast na arenie międzynarodowej	171
Schemat 10 Kształtowanie kapitału terytorialnego wykorzystujące współpracę międzynarodową.....	174
Schemat 11 Procedura przyjmowania aktów ustawodawczych zwykła procedura ustawodawcza (artykuł 294 TFUE)	181
Schemat 12 Opis hierarchicznej dyplomacji i powiązanie z paradyplomacją.....	182
Schemat 13 Wielopoziomowe zarządzanie w UE	191
Schemat 14 Reprezentowanie interesów przez podmioty samorządu terytorialnego.....	212

Spis rycin

Rycina 1 Logiczna struktura rozprawy doktorskiej.....	13
Rycina 2 Masa wytworzonych odpadów komunalnych przez jednego mieszkańca	105
Rycina 3 Odpady zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów w 2022	107
Rycina 4 Nakłady inwestycyjne według źródeł finansowania w województwach w Polsce w 2020r.	132
Rycina 5 Przestrzenne rozłożenie liczby przedstawicieli samorządu terytorialnego w Europejskim Komitecie Regionów w latach 2015-2025.....	240

Spis wykresów

Wykres 1 Zakres tematyczny aktów prawnych Unii Europejskiej w pakiecie legislacyjnym Europejskiego Zielonego Ładu	71
Wykres 2 Wskaźnik wykorzystania materiałów w gospodarce w Unii Europejskiej w latach 2010-2021	96
Wykres 3 Zużycie surowców (RMC) według głównej kategorii materiałów w Unii Europejskiej w latach 2009-2022	97
Wykres 4 Produktywności zasobów w Polsce i Unii Europejskiej w latach 2010-2021.....	103
Wykres 5 Krajowa konsumpcja materialna (DMC) i ślad materiałowy (MF) na 1 mieszkańca w Polsce	103
Wykres 6 Udział energii ze źródeł odnawialnych w zużyciu końcowym energii brutto wg sektorów w Polsce w latach 2012-2020.....	104
Wykres 7 Masa zebranych odpadów komunalnych przeznaczonych do recyklingu w województwach w latach 2017-2020 [tys. ton].....	106
Wykres 8 Współczynnik recyklingu odpadów komunalnych (sektor gospodarka odpadami) w Polsce.....	108
Wykres 9 Wskaźnik cyrkularności w krajach Unii Europejskiej w 2019r.	109
Wykres 10 Liczba projektów współfinansowanych z Funduszy Europejskich w perspektywach 2004-2006, 2007-2013 oraz 2014-2020 w Polsce	131
Wykres 11 Liczba dyrektyw, rozporządzeń i decyzji przyjętych przez Radę Europejską i Parlament Europejski w dziedzinie środowiska w okresie 1970-2018.....	138
Wykres 12 Struktura środków skierowanych na budowanie gospodarki cyrkularnej z Funduszy Europejskich według kierunków alokacji w Polsce w latach 2021-2027.....	154
Wykres 13 Wartość alokowanych środków EFRR w ramach regionalnych programów operacyjnych na interwencję związaną z transformacją w kierunku gospodarki cyrkularnej w przeliczeniu na jednego mieszkańca w okresie 2021-2027	156
Wykres 14 Struktura przynależności podmiotów i osób zarejestrowanych w rejestrze transparentności UE wg sekcji	197
Wykres 15 Udział lobbyistów z wybranych krajów o największej liczbie zarejestrowanych podmiotów w rejestrze transparentności UE	198
Wykres 16 Struktura przynależności polskich podmiotów zarejestrowanych w rejestrze transparentności UE na koniec czerwca 2023r.....	199
Wykres 17 Intensywność wykorzystania instrumentów paradyplomacji przez regionalne biura przedstawicielskie polskich województw w Brukseli	202
Wykres 18 Poziom świadomości dotyczący treści opinii EKR wśród Parlamentarzystów Europejskich i państw członkowskich uczestniczących w pracach Rady Unii Europejskiej	216
Wykres 19 Intensywność występowania kategorii cyrkularności w projektach Interreg Europa realizowanych przez polskich interesariuszy.	250
Wykres 20 Zestawienie liczby występujących rekomendacji dotyczących transformacji w kierunku gospodarki cyrkularnej w ramach projektów Interreg Europe objętych badaniem.....	253
Wykres 21 Intensywność rekomendacji zaprezentowanych w poszczególnych kategoriach cyrkularności w projektach Interreg realizowanych przez polskich partnerów	254
Wykres 22 Struktura kategorii reprezentowanych interesów przez Europejski Komitet Regionów w przyjętych opiniach w latach 2015-2022 w obszarze gospodarki cyrkularnej.....	257
Wykres 23 Wpływ opinii Komitetu Regionów na prace legislacyjne prowadzone przez Komisję Europejską .	259
Wykres 24 Uwzględnienie terminu gospodarki cyrkularnej w dokumentach strategicznych rozwoju jednostki samorządu terytorialnego	261
Wykres 25 Liczba występujących działań wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej w średniookresowych dokumentach strategicznych jednostek samorządowych w Polsce	262

Wykres 26 Rodzaj i intensywność działań wspierających transformację w kierunku gospodarki cyrkularnej wśród polskich jednostek samorządu terytorialnego wskazujących transformację w kierunku Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej jako elementu rozwojowego.....	263
Wykres 27 Porównanie planowanych i realizowanych działań w jednostkach samorządu terytorialnego dotyczących z transformacji w kierunku Europejskiego modelu gospodarki cyrkularnej	270
Wykres 28 Wartości wskaźnika Perkala oraz wskaźnika cyrkularności dla powiatów.....	271
Wykres 29 Wartość indeksu internacjonalizacji w odniesieniu do planowanych i realizowanych działań	275
Wykres 30 Wartości indeksu internacjonalizacji określona na podstawie średniookresowych dokumentów strategicznych w jednostkach samorządu terytorialnego	276
Wykres 31 Wartości indeksu internacjonalizacji na podstawie rocznych raportów o stanie jednostek samorządu terytorialnego	277
Wykres 32 Średnie wartości kryteriów składowych indeksu internacjonalizacji.....	279

Bibliografia

1. Acquier, A., Daudigeos, T., & Pinkse, J. (2017). Promises and paradoxes of the sharing economy: An organizing framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 125, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.07.006>
2. Acs, Z. J., & Sanders, M. W. J. L. (2013). Knowledge spillover entrepreneurship in an endogenous growth model. *Small Business Economics*, 41(4), 775–795. <https://doi.org/10.1007/s11187-013-9506-8>
3. Adamiec, J. (2017). Polityka regionalna Unii Europejskiej. *Studia BAS*, 49, 23.
4. Adamowicz, M. (2022). Green Deal, Green Growth and Green Economy as a Means of Support for Attaining the Sustainable Development Goals. *Sustainability*, 14(10), 5901. <https://doi.org/10.3390/su14105901>
5. Adamowicz, M., & Zwolińska-Ligaj, M. (2022). *The role of local government in the creation of innovation in regional peripheral economies (a case study of the Lublin region, Poland)*. 19.
6. AER. (2023). *Assembly of European Regions*. <https://aer.eu/>
7. Afnor. (2018). *Circular Economy—Implementation Of Xp X 30-901 Standard*.
8. Aghion, P., & Howitt, P. (1998). *Endogenous growth theory* (The MIT Press).
9. Agyemang, M., Kusi-Sarpong, S., Khan, S. A., Mani, V., Rehman, S. T., & Kusi-Sarpong, H. (2019). Drivers and barriers to circular economy implementation. *Management Decision*, 57(4), 971–994. <https://doi.org/10.1108/MD-11-2018-1178>
10. Ajayebi, A., Hopkinson, P., Zhou, K., Lam, D., Chen, H.-M., & Wang, Y. (2020). Spatiotemporal model to quantify stocks of building structural products for a prospective circular economy. *Resources, Conservation and Recycling*, 162, 105026. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105026>
11. Alabrudzińska, E., & Czechowska, L. (2016). Unijna dyplomacja wobec zmian klimatu. *Dyplomacja europejska wobec wyzwań XX i XXI w. Unijna dyplomacja wobec zmian klimatu*.
12. Albastroiu Nastase, I., Negrutiu, C., Felea, M., Acatrinei, C., Cepoi, A., & Istrate, A. (2021). Toward a Circular Economy in the Toy Industry: The Business Model of a Romanian Company. *Sustainability*, 14(1), 22. <https://doi.org/10.3390/su14010022>
13. Alcalde-Calonge, A., Sáez-Martínez, F. J., & Ruiz-Palomino, P. (2022). Evolution of research on circular economy and related trends and topics. A thirteen-year review. *Ecological Informatics*, 70, 101716. <https://doi.org/10.1016/j.ecoinf.2022.101716>
14. Allen, A., Pascucci, S., & Charnley, F. (Red.). (2023). *Handbook of the Circular Economy: Transitions and Transformation*. Walter de Gruyter GmbH. <https://books.google.pl/>
15. Almeida, J. M. S. D., Costa, P. R. D., Kniess, C. T., Cirani, C. B. S., & Vils, L. (2022). Technological cooperation networks and patents in biotechnology: Identification of conceptual bases. *Revista Ibero-Americana de Estratégia*, 21(1), e21165. <https://doi.org/10.5585/riae.v21i1.21165>
16. Ambroziak, A. A., & Szypulewska-Porczyńska, A. (Red.). (2020). *Polska w Unii Europejskiej - od stowarzyszenia do piętnastolecia członkostwa: Monografia jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Kaweckiej-Wyrzykowskiej* (Wydanie I). Oficyna Wydawnicza SGH.
17. Amin, S. H., Zhang, G., & Eldali, M. N. (2020). A review of closed-loop supply chain models. *Journal of Data, Information and Management*, 2(4), 279–307. <https://doi.org/10.1007/s42488-020-00034-y>
18. Andonova, L. B., & Van Deveer, S. D. (2012). EU Expansion and the Internationalization of Environmental Politics in Central and Eastern Europe. *Comparative Environmental Politics: Theory, Practice, and Prospects*. <https://books.google.pl/>
19. Antosiewicz, M., Kalinowski, H., & Witajewski, J. (2019). Ocena wpływu realizacji polityki spójności na kształtowanie się wybranych wskaźników makroekonomicznych na poziomie krajowym i regionalnym za pomocą modelu EUImpactMOD. *IBS*.
20. Anttonen, M., Lammi, M., Mykkänen, J., & Repo, P. (2018). Circular Economy in the Triple Helix of Innovation Systems. *Sustainability*, 10(8), 2646. <https://doi.org/10.3390/su10082646>
21. APEC. (2020). *Local Innovation Ecosystem Best Practices*. APEC Small and Medium Enterprises Working Group.
22. Arana-Landin, G., Siguenza, W., Landeta-Manzano, B., & Laskurain-Iturbe, I. (2023). Circular economy: On the road to ISO 59000 family of standards. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. <https://doi.org/10.1002/csr.2665>
23. Arruda, E. H., Melatto, R. A. P. B., Levy, W., & Conti, D. de M. (2021). Circular economy: A brief literature review (2015–2020). *Sustainable Operations and Computers*, 2, 79–86. <https://doi.org/10.1016/j.susoc.2021.05.001>
24. Arsova, S., Genovese, A., & Ketikidis, P. H. (2022). Implementing circular economy in a regional context: A systematic literature review and a research agenda. *Journal of Cleaner Production*, 368, 133117. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.133117>

25. Augiseau, V., & Barles, S. (2017). Studying construction materials flows and stock: A review. *Resources, Conservation and Recycling*, 123, 153–164. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2016.09.002>
26. Augustyn, A. (2020). *Zrównoważony rozwój miast w świetle idei smart city*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
27. Austin, A., & Rahman, I. U. (2022). A triple helix of market failures: Financing the 3Rs of the circular economy in European SMEs. *Journal of Cleaner Production*, 361. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132284>.
28. Avishek Goel. (2018). *Circular Economy A business Imperative for India*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29340.23689>
29. Ayres, R. U., & Warr, B. (2005). Accounting for growth: The role of physical work. *Structural Change and Economic Dynamics*, 16(2), 181–209. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2003.10.003>
30. Bachinger, M., Kofler, I., & Pechlaner, H. (2020). Sustainable instead of high-growth? Entrepreneurial Ecosystems in Tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 44, 238–242. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.07.001>
31. Balcerek-Kosiarski, M. (2018). *Nowy paradygmat rozwoju lokalnego i regionalnego w Polsce i Niemczech*. Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM.
32. Baldassarre, B., Schepers, M., Bocken, N., Cuppen, E., Korevaar, G., & Calabretta, G. (2019). Industrial Symbiosis: Towards a design process for eco-industrial clusters by integrating Circular Economy and Industrial Ecology perspectives. *Journal of Cleaner Production*, 216, 446–460. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.01.091>
33. Ballmann, A., Epstein, D., & O'Halloran, S. (2002). Delegation, Comitology, and the Separation of Powers in the European Union. *International Organization*, 56(3), 551–574. <https://doi.org/10.1162/002081802760199881>
34. Balyer, A., & Tabancalı, E. (2019). The Roles of Interest and Pressure Groups in Developing Sustainable Educational Policies in Turkey. *Sustainability*, 11(24), 7052. <https://doi.org/10.3390/su11247052>
35. Banaszkiewicz, A. (2020). Funkcjonowanie systemu gospodarki odpadami w Polsce – podstawy prawne oraz praktyka – na przykładzie Gminy Wrocław. *Zeszyty Naukowe Uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z Nauk Społecznych*, 13, 234–263.
36. Barrie, J., Zawdie, G., & João, E. (2017). Leveraging triple helix and system intermediaries to enhance effectiveness of protected spaces and strategic niche management for transitioning to circular economy. *International Journal of Technology Management & Sustainable Development*, 16(1), 25–47. https://doi.org/10.1386/tmsd.16.1.25_1
37. Bartocha, A., Jaśkiewicz, J., Lochno, A., Puska, E., Rackiewicz, I., Rosicki, M., Schonefelder, T., & Załupka, M. (2022). *Zgodność przedsięwzięć finansowanych ze środków Unii Europejskiej, w tym realizowanych w ramach Krajowego Planu Odbudowy i Zwiększania Odporności, z zasadą „nie czyni znaczącej szkody” – Zasada DNSH*. Atmoterm S.A.
38. Bartoszewicz, A. (2012). Programowanie i planowanie rozwoju Unii Europejskiej. *Prace i Materiały*, 88(1), 195–229.
39. Bassi, A. M., Bianchi, M., Guzzetti, M., Pallaske, G., & Tapia, C. (2021). Improving the understanding of circular economy potential at territorial level using systems thinking. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 128–140. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.10.028>
40. Bauman, Z. (1997). Globalizacja, czyli komu globalizacja, a komu lokalizacja. *Studia Socjologiczne*, 3.
41. Bauwens, T. (2021). Are the circular economy and economic growth compatible? A case for post-growth circularity. *Resources, Conservation and Recycling*, 175, 105852. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105852>
42. BDL. (2023). *Bank Danych Lokalnych*. 11.11.2023
43. Beames, A., Claassen, G. D. H., & Akkerman, R. (2021). Logistics in the Circular Economy: Challenges and Opportunities. W J. Rezaei (Red.), *Strategic Decision Making for Sustainable Management of Industrial Networks* (T. 8, s. 1–14). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-55385-2_1
44. Bednarzewska, K. E. (2016). Potrójna helisa jako model współpracy w budowaniu atrakcyjności inwestycyjnej miast. *Organizacja i Zarządzanie: kwartalnik naukowy*, 2, 5–20.
45. Berg, H., & Wilts, H. (2019). Digital platforms as market places for the circular economy—Requirements and challenges. *NachhaltigkeitsManagementForum | Sustainability Management Forum*, 27(1), 1–9. <https://doi.org/10.1007/s00550-018-0468-9>
46. Bergström, C. F. (2012). *Comitology: Delegation of Powers in the European Union and the Committee System*. Oxford Studies in European Law.
47. Berlińska, D. (2003). Regionalne grupy interesu jako czynnik erozji państwa narodowego w kontekście integracji europejskiej. W *Grupy Interesu. Teorie i działanie*. Adam Marszałek.

48. Bernatowicz, W. (2021). *Gospodarka obiegu zamkniętego w przedsiębiorstwach województwa Podkarpackiego*. Wroconsult Sp. z o.o. oraz Ekovert Łukasz Szkudlarek.
49. Bertalanffy, L. (1967). General theory of systems: Application to psychology. *Social Science Information*, 6(6), 125–136.
50. Bierzyńska-Sudoł, M. (2018). Zintegrowane inwestycje terytorialne jako czynnik rozwoju regionu kujawsko-pomorskiego. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 129.
51. Bitonti, A., & Harris, P. (Red.). (2017). *Lobbying in Europe*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-55256-3>
52. Blackburn, O., Ritala, P., & Keränen, J. (2023). Digital Platforms for the Circular Economy: Exploring Meta-Organizational Orchestration Mechanisms. *Organization & Environment*, 36(2), 253–281. <https://doi.org/10.1177/10860266221130717>
53. Blanchard, O., Amighini, A., & Giavazzi, F. (2010). *Macroeconomics: A European perspective*. Prentice Hall.
54. Blömeke, S., Mennenga, M., Herrmann, C., Kintscher, L., Bikker, G., Lawrenz, S., Sharma, P., Rausch, A., Nipprashk, M., Goldmann, D., Poschmann, H., Brüggemann, H., Scheller, C., & Spengler, T. (2020). Recycling 4.0: An Integrated Approach Towards an Advanced Circular Economy. *Proceedings of the 7th International Conference on ICT for Sustainability*, 66–76. <https://doi.org/10.1145/3401335.3401666>
55. Blomsma, F., Tennant, M., & Ozaki, R. (2023). Making sense of circular economy: Understanding the progression from idea to action. *Business Strategy and the Environment*, 32(3), 1059–1084. <https://doi.org/10.1002/bse.3107>
56. Błasiak, Z. A. (2018). Przestrzenne aspekty rozwoju regionalnego. Teorie lokalizacji w historycznej i aplikacyjnej konfrontacji. *Roczniki Ekonomii i Zarządzania*, 10(46)(3), 51–79. <https://doi.org/10.18290/reiz.2018.10.3-4>
57. Bolger, K., & Doyon, A. (2019). Circular cities: Exploring local government strategies to facilitate a circular economy. *European Planning Studies*, 27(11), 2184–2205. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1642854>
58. Borchardt, K.-D. (2016). *ABC prawa Unii Europejskiej*.
59. Borkowska, W. (2020). Metodologia badań nad komitologią w zakresie analizy wpływu jej funkcjonowania na treść prawa uchwalanego w Unii Europejskiej. *Przegląd Europejski, Tom 1*, 21–28. <https://doi.org/10.31971/1641-2478pe.1.20.2>
60. Borusiak, B. (2023). Dylematy i wyzwania ekonomii postwzrostu – perspektywa konsumentów, państwa i przedsiębiorstw. *Studia BAS*, 74(2). <https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2023.09>
61. Borys, T. (2009). Organizacje międzynarodowe wobec globalnych problemów. *International Journal of Management and Economics*, 25, 45–63.
62. Borzel, & Risse, T. (Red.). (2016). *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford University Press. <https://books.google.pl/>
63. Bote Alonso, I., Sánchez-Rivero, M. V., & Montalbán Pozas, B. (2022). Mapping sustainability and circular economy in cities: Methodological framework from europe to the Spanish case. *Journal of Cleaner Production*, 357, 131870. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131870>
64. Boulding, K. E. (1966). *The Economics of the Coming Spaceship Earth*.
65. Bourdin, S., & Torre, A. (2020). The Circular Economy as a Means of Territorialisation of the EU Industry. *Symphony. Emerging Issues in Management*, 2, 33–40. <https://doi.org/10.4468/2020.2.04bourdin.torre>
66. Bourguignon, D. (2016). *Closing the loop: New circular economy package*.
67. Bouwen, P. (2002). Corporate lobbying in the European Union: The logic of access. *Journal of European Public Policy*, 9(3), 365–390. <https://doi.org/10.1080/13501760210138796>
68. Brańka, P. (2010). Internacjonaliza gospodarki a współczesne teorie rozwoju regionalnego. *Zeszyty Naukowe / Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*, 821.
69. Brańka, P. (2011). *Internacjonalizacja gospodarki jako czynnik rozwoju regionalnego*.
70. Braun, M. (2014). *Europeanization of Environmental Policy in the New Europe*. Routledge. <https://www.book2look.com/embed/9781317139140>
71. Braungart, M., & McDonough, W. (2002). *Cradle to cradle*. Random House. North Point Press. <https://books.google.pl/>
72. Bringezu, S. (2002). Material flow analysis—Unveiling the physical basis of economies. W *Unveiling Wealth On Money, Quality of Life and Sustainability*. Kluwer Academic Publishers.
73. Brol, R. (2008). Planowanie strategiczne rozwoju regionalnego i lokalnego. *Zeszyty Naukowe WWSZiP*, 11.
74. Brol, R. (Red.). (2009). *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.

75. Bruszt, L. (2008). Wielopoziomowe zarządzanie – warianty wschodnie. Wyłaniające się wzorce zarządzania rozwojem regionalnym w nowych państwach członkowskich. *Zarządzanie Publiczne*, 1(3).
76. Bryl, Ł. (2013). Znaczenie „nowej gospodarki” we współczesnych przedsiębiorstwach międzynarodowych. *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*.
77. BSI. (2017). *BS 8001 – a Guide*. BSI Group.
78. BSI. (2023). *The British Standards Institution*. <https://www.bsigroup.com/en-GB/>
79. Buch-Hansen, H., & Nesterova, I. (2023). Less and more: Conceptualising degrowth transformations. *Ecological Economics*, 205, 107731. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107731>
80. Bukowski, H. (2018). *W kierunku gospodarki cyrkularnej: Rekomendacje rozwoju i implementacji praktycznych rozwiązań dla biznesu*. Instytut Innowacyjna Gospodarka.
81. Bukowski, P. (2016). Efekty funkcjonowania programu narodów zjednoczonych do spraw ochrony środowiska. *Globalizacja a regionalna ochrona środowiska*.
82. Bunea, A. (2019). Regulating European Union lobbying: In whose interest? *Journal of European Public Policy*, 26(11), 1579–1599. <https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1539115>
83. Bunea, A., Ibenskas, R., & Weiler, F. (2022). Interest group networks in the European Union. *European Journal of Political Research*, 61(3), 718–739. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12471>
84. Burchard-Dziubińska, M. (2023). Zielone zamówienia publiczne w Unii Europejskiej. *Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN*.
85. Burchard-Dziubińska, M., & Burzyńska, D. (2023). Rola funduszy ekologicznych w finansowaniu działań prośrodowiskowych. *Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN*.
86. Burchard-Dziubińska, M., Rzeńca, A., & Drzazga, D. (2014). *Zrównoważony rozwój—Naturalny wybór*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7969-090-9>
87. Burgess, M., Holmes, H., Sharmina, M., & Shaver, M. P. (2021). The future of UK plastics recycling: One Bin to Rule Them All. *Resources, Conservation and Recycling*, 164, 105191. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105191>
88. Burns, C., Tobin, P., & Sewerin, S. (2019). European Environmental Policy at a Time of Crisis: Benign Neglect, or a Leader Losing Pace? W *The Impact of the Economic Crisis on European Environmental Policy*. Oxford Academic.
89. Cai, Y., & Etzkowitz, H. (2020). Theorizing the Triple Helix model: Past, present, and future. *Triple Helix Journal*, 1–38. <https://doi.org/10.1163/21971927-bja10003>
90. Calisto Friant, M., Vermeulen, W. J. V., & Salomone, R. (2021). Analysing European Union circular economy policies: Words versus actions. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 337–353. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.11.001>
91. Camagni, R. (Red.). (2017). From City Hierarchy to City Network: Reflections About an Emerging Paradigm. *Seminal Studies in Regional and Urban Economics: Contributions from an Impressive Mind*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-57807-1>
92. Carayannis, E. G., Barth, T. D., & Campbell, D. F. (2012). The Quintuple Helix innovation model: Global warming as a challenge and driver for innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 1(1), 2. <https://doi.org/10.1186/2192-5372-1-2>
93. Carayannis, E. G., & Sara De Oliveira Monteiro, P. (2017). *The Quadruple Innovation Helix Nexus*.
94. Castells, M. (2008). *Spółczesność sieci*.
95. CCFG. (2023). *Circular economy indicators*. <https://www.circularcityfundingguide.eu/how-to-create-programmes-financing-circular-economy-projects/project-screening-and-selection/circular-economy-indicators/>
96. CCRE. (2023). *The Council of European Municipalities and Regions (CEMR)*. <https://www.ccre.org/>
97. CEF. (2022). *Circularity Gap Report Poland*.
98. Charef, R., Ganjian, E., & Emmitt, S. (2021). Socio-economic and environmental barriers for a holistic asset lifecycle approach to achieve circular economy: A pattern-matching method. *Technological Forecasting and Social Change*, 170, 120798. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120798>
99. Charonis, G.-K. (2021). Degrowth, steady state and circular economies: Alternative discourses to economic growth. *Society Register*, 5(3), 75–94. <https://doi.org/10.14746/sr.2021.5.3.05>
100. Chavance, B. (2002). Why National Trajectories of Post – Socialist Transformation Differ? *Journal of Economics and Business*, V(1 (47 – 65)).
101. Chądzyński, J., Nowakowska, A., & Przygodzki, Z. (2007). *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*. CeDeWu.
102. Chevauché, C. (2023). *How to regulate circular economy at the international level?* <https://www.polytechnique-insights.com/en/columns/economy/how-to-regulate-circular-economy-at-the-international-level/>
103. Chiappetta Jabbour, C. J., Sarkis, J., Lopes de Sousa Jabbour, A. B., Scott Renwick, D. W., Singh, S. K., Grebinevych, O., Kruglianskas, I., & Filho, M. G. (2019). Who is in charge? A review and a research

- agenda on the 'human side' of the circular economy. *Journal of Cleaner Production*, 222, 793–801. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.03.038>
104. Christiansen, T., & Polak, J. (2009). Comitology between Political Decision-Making and Technocratic Governance: Regulating GMOs in the European Union. *Eispascope*.
 105. Churski, P. (2012). Polityka regionalna w Unii Europejskiej i w Polsce. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna / Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, 19, 14–54.
 106. Churski, P. (2018). Podejście zorientowane terytorialnie (place-based policy) – teoria i praktyka polityki regionalnej. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 41, 31–50. <https://doi.org/10.14746/rrpr.2018.41.04>
 107. Churski, P., Perdał, R., Konecka-Szydłowska, B., & Herodowicz, T. (2018). *Redefinicja czynników rozwoju regionalnego w świetle megatrendów społeczno-gospodarczych*.
 108. Cicchiello, A. F., Gatto, A., & Salerno, D. (2023). At the nexus of circular economy, equity crowdfunding and renewable energy sources: Are enterprises from green countries more performant? *Journal of Cleaner Production*, 410, 136932. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136932>
 109. Cini, M. (2017). EU decision-making on inter-institutional agreements: Defining (common) rules of conduct for European lobbyists and public servants. W *Decision making in the EU before and after the Lisbon Treaty* (s. 23–38). Routledge.
 110. Ciok, S., & Dobrowolska-Kaniewska, H. (2009). *Polityka innowacyjna państwa a regionalny potencjał innowacyjny: Przykład Dolnego Śląska*. Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego.
 111. Cipriani, G. (2011). *The Eu budget: Responsibility without accountability?* Centre for European Policy Studies.
 112. CL. (2023). *CircLean Industrial symbiosis*. <https://circlean-symbiosis.eu/>
 113. Clube, R. K. M., & Tennant, M. (2023). What would a human-centred 'social' Circular Economy look like? Drawing from Max-Neef's Human-Scale Development proposal. *Journal of Cleaner Production*, 383, 135455. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135455>
 114. Coen, D., & Richardson, J. J. (Red.). (2009). *Lobbying the European Union: Institutions, actors, and issues*. Oxford University Press.
 115. Coenen, J., Van Der Heijden, R. E. C. M., & Van Riel, A. C. R. (2023). Expediting the Implementation of Closed-Loop Supply Chain Management: A Facilitated Case Study on Re-using Timber in Construction Projects. *Circular Economy and Sustainability*, 3(1), 93–124. <https://doi.org/10.1007/s43615-022-00186-6>
 116. Colander, D., Holt, R., & Rosser, B. (2004). The changing face of mainstream economics. *Review of Political Economy*, 16(4), 485–499. <https://doi.org/10.1080/0953825042000256702>
 117. Colasante, A., D'Adamo, I., Morone, P., & Rosa, P. (2022). Assessing the circularity performance in a European cross-country comparison. *Environmental Impact Assessment Review*, 93, 106730. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2021.106730>
 118. Collias, D. I., James, M. I., & Layman, J. M. (2021). Introduction—Circular Economy of Polymers and Recycling Technologies. W D. I. Collias, M. I. James, & J. M. Layman (Red.), *ACS Symposium Series* (T. 1391, s. 1–21). American Chemical Society. <https://doi.org/10.1021/bk-2021-1391.ch001>
 119. Corvellec, H., Stowell, A. F., & Johansson, N. (2022). Critiques of the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 26(2), 421–432. <https://doi.org/10.1111/jiec.13187>
 120. Cramer, J. (2017). *The Raw Materials Transition in the Amsterdam Metropolitan Area*: 59(3), 9.
 121. Cramer, J. (2020). *How Network Governance Powers the Circular Economy Ten Guiding Principles for a Circular-Economy*.
 122. CSRC. (2023). *Portal GOZ w praktyce to centrum wiedzy i praktycznych rozwiązań z zakresu gospodarki obiegu zamkniętego dla biznesu*. <https://gozwpraktyce.pl/>
 123. Cullen, J. M. (2017). Circular Economy: Theoretical Benchmark or Perpetual Motion Machine?: CE: Theoretical Benchmark or Perpetual Motion Machine? *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 483–486. <https://doi.org/10.1111/jiec.12599>
 124. Czachór, Z., & Ruszkowski, J. (2021). Proces wzmacniania kompetencji Parlamentu Europejskiego a nowa pozycja parlamentów narodowych w systemie politycznym Unii Europejskiej. *Przegląd Sejmowy*, 5(166), 9–33. <https://doi.org/10.31268/PS.2021.58>
 125. Czarnecki, K., Lutrzykowski, A., & Musiałkiewicz, R. (Red.). (2017). *Samorząd terytorialny w Polsce i Europie: Aktualne problemy i wyzwania*. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
 126. Czarnecki, S., Emilia, P., & Riedel, R. (2021). Green advocacy and the climate and energy policy access in Central Eastern Europe. W M. Dobbins & R. Riedel, *Exploring Organized Interests in Post-Communist Policy-Making* (1. wyd., s. 127–144). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003049562-10>

127. Czermińska, M. (2021). Commercial Policy and International Security: The European Union as Soft Power. *EUROPEAN RESEARCH STUDIES JOURNAL*, XXIV(Issue 4B), 382–396. <https://doi.org/10.35808/ersj/2663>
128. Czykier-Wierzba, D. (2016). Wpływ strategii Europa 2020 na politykę spójności w Polsce w latach 2014–2020. *Zarządzanie i Finanse Journal of Management and Finance*, 14(4).
129. Czyż, T. (2012). Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego Polski w ujęciu subregionalnym = The level of socio-economic development of Poland: A subregional approach. *Przegląd Geograficzny*, 84(2), 219–236. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2012.2.3>
130. Ćwiklińska, J. (2007). Grupy interesu w semantycznej przestrzeni publicznej. *International Journal of Management and Economics*, 21, 138–147.
131. Dagilienė, L., Varaniūtė, V., & Bruneckienė, J. (2021). Local governments' perspective on implementing the circular economy: A framework for future solutions. *Journal of Cleaner Production*, 310, 127340. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127340>
132. Delgado, A., Rodriguez, D. J., Amadei, C. A., & Makino, M. (2021). Water in circular economy and resilience (WICER). *World Bank*.
133. den Hollander, M. C., Bakker, C. A., & Hultink, E. J. (2017). Product Design in a Circular Economy: Development of a Typology of Key Concepts and Terms: Key Concepts and Terms for Circular Product Design. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 517–525. <https://doi.org/10.1111/jiec.12610>
134. Deters, H. (2019). European environmental policy at 50: Five decades of escaping decision traps? *Environmental Policy and Governance*, 29(5), 315–325. <https://doi.org/10.1002/eet.1855>
135. Dębowski, T. (2013). *Rozwój regionalny Polski w kontekście wykorzystania środków unijnych*.
136. Dialer, D., & Richter, M. (Red.). (2019). *Lobbying in the European Union: Strategies, Dynamics and Trends*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-98800-9>
137. Dolnicki, B. (2020). Raport o stanie gminy (powiatu, województwa). *Gdańskie Studia Prawnicze*, 1(45), 20–34. <https://doi.org/10.26881/gsp.2020.1.02>
138. Dołzblasz, S. (2008). Rozwój współpracy międzynarodowej na poziomie regionalnym i lokalnym w Europie jako element polityki spójności. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 21.
139. Domański, B. (2021). Sprawiedliwość społeczna a przestrzenne zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego Polski – kilka refleksji dyskusyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*, 84(2), 109. <https://doi.org/10.7366/1509499528407>
140. Domorenok, E. (2009). The Committee of the Regions: In Search of Identity. *Regional & Federal Studies*, 19(1), 143–163. <https://doi.org/10.1080/13597560802692470>
141. Drzazga, D. (2019). *Systemowe uwarunkowania planowania przestrzennego jako instrumentu osiągnięcia sustensywnego rozwoju*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
142. Drzazga, D. (2023). Model struktury funkcjonalno-przestrzennej w strategii rozwoju jednostki samorządu terytorialnego lub obszaru funkcjonalnego. *Space – Society – Economy*.
143. Dumała, H. (2013). Współpraca zdecentralizowana – forma paradyplomacji i instrument polityki Unii Europejskiej na rzecz rozwoju. *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, 1, 445–458.
144. Dumała, H. (2020). Zgromadzenie Regionów Europejskich jako grupa interesów regionalnych jednostek terytorialnych. *Przegląd Europejski*, Tom 1, 77–93. <https://doi.org/10.31971/1641-2478pe.1.20.5>
145. Dumała, H., Łuszczuk, M., Piwowarczyk, J., & Zieliński, T. (2021). Transnational Municipal Networks as a Mechanism for Marine Governance Toward Climate Change Adaptation and Mitigation: Between Potential and Practice. *Frontiers in Marine Science*, 8, 626119. <https://doi.org/10.3389/fmars.2021.626119>
146. Dunford, M., & Qi, B. (2020). Global reset: COVID-19, systemic rivalry and the global order. *Research in Globalization*, 2, 100021. <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2020.100021>
147. Dunning, J. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*.
148. Dymek, Ł. (2020). Rozwój regionu a krajowe dokumenty strategiczne. *Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej*, 535.
149. Dz. U. (1980). *Europejska konwencja ramowa o współpracy transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi*. Dz. U. 1980 poz. 287.
150. Dz. U. (1985). *Europejska Karta Samorządu Lokalnego*. Dz.U.1994.124.607. <https://lexlege.pl/europejska-karta-samorządu-lokalnego/>
151. Dz. U. (1990). *USTAWA z dnia 8 marca 1990 r. O samorządzie gminnym*. Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95.
152. Dz. U. (2023). *Regulamin Wewnętrzny Europejskiego Komitetu Regionów*. Dz.U. L 266 z 13.10.2022, s. 21.
153. Dz. U. 2014 poz. 1146. (2014). *ustawa z dnia 11 lipca 2014r. O zasadach realizacji programów w zakresie polityki spójności finansowanych w perspektywie finansowej 2014-2020*.

154. Dziemianowicz, W. (Red.). (2012). *Planowanie strategiczne: Poradnik dla pracowników administracji publicznej*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej.
155. Dziemianowicz, W., Goliński, J., & Szlachta, J. (2022). Dualizm ekonomiczny i megatrendy – przyczynek do dyskusji o rozwoju terytorialnym. *Prace i Studia Geograficzne*, 67(1), 75–92. <https://doi.org/10.48128/pisg/2022-67.1-05>
156. Dziemianowicz, W., & Peszat, K. (2016). *Inteligentne specjalizacje w polskich regionach peryferyjnych w świetle dotychczasowej regionalnej polityki wspierania innowacyjności*.
157. Dziędziora, J. (2021). *Profesjonalizacja działalności lobbingowej w świetle teorii i praktyki zarządzania*. Akademia WSB.
158. Dziuba, R., Jabłońska, M., Ławińska, K., & Wysokińska, Z. (2022). Overview of EU and Global Conditions for the Transformation of the TCLF Industry on the Way to a Circular and Digital Economy (Case Studies from Poland). *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 25(1), 75–94. <https://doi.org/10.18778/1508-2008.25.05>
159. Dz.U. (1997). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946.
160. Dz.U. (1998). *Ustawa o samorządzie województwa*. Dz. U. z 2022 r. poz. 2094, z 2023 r. poz. 572.
161. Dz.U. (2000). *Ustawa o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych*. Dz. U. z 2000 r. Nr 91, poz. 1009, z 2002 r. Nr 113, poz. 984.
162. Dz.U. (2004). *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*. Dz.U.2004.90.864/2. <https://lexlege.pl/traktat-o-funkcjonowaniu-unii-europejskiej/>
163. Dz.U. (2005). *Ustawa o Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego oraz o przedstawicielach Rzeczypospolitej Polskiej w Komitecie Regionów Unii Europejskiej*. Dz.U. 2005 nr 90 poz. 759.
164. Dz.U. (2016). *Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana)*. *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, C202/15.
165. Dz.U. (2020). *USTAWA z dnia 13 września 1996 r. O utrzymaniu czystości i porządku w gminach*.
166. Dz.U. (2022). *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*.
167. Dz.U. (2022). *USTAWA z dnia 28 kwietnia 2022 r. O zasadach realizacji zadań finansowanych ze środków europejskich w perspektywie finansowej 2021–2027*. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*.
168. Dz.U. (2023a). *Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. O odpadach*.
169. Dz.U. (2023b). *Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. O zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw*. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/zmiana-ustawy-o-planowaniu-i-zagospodarowaniu-przestrzennym>
170. Dz.U.2023.0.1259. (2006). *Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. O zasadach prowadzenia polityki rozwoju*. Dz.U.2023.0.1259.
171. EASAC (Red.). (2016). *Indicators for a circular economy*. EASAC Secretariat, Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina.
172. EC. (2010). *Europa 2020: Strategia Unii Europejskiej na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia*. <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/summary/europe-2020-the-european-union-strategy-for-growth-and-employment.html>
173. EC. (2016). *Final report and recommendations of the High Level Group on Own Resources*. ec.europa.eu/budget/mff/hlgor
174. EC. (2019a). *UE w roli światowego lidera. Europejski Zielony Ład. 2.*
175. EC. (2019b). *What is the European Green Deal?* Komisja Europejska.
176. EC. (2020). *New Circular Economy Action Plan*. https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf
177. EC. (2021a). *Decyzja wykonawcza Komisji (UE) 2021/1131*.
178. EC. (2021b). „Gotowi na 55”: Osiągnięcie unijnego celu klimatycznego na 2030 r. W drodze do neutralności klimatycznej. COM(2021) 550 final.
179. EC. (2021c). *Wniosek ROZPORZĄDZENIE PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY ustanawiające mechanizm dostosowywania cen na granicach z uwzględnieniem emisji CO2*. COM/2021/564 final.
180. EC. (2021d). *Wykonanie, monitorowanie i ewaluacja Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Funduszu Spójności oraz Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji w latach 2021–2027, dokument roboczy służb KE*. SWD(2021) 198.
181. EC. (2021e). *Wytyczne techniczne dotyczące stosowania zasady „nie czyń poważnych szkód” na podstawie rozporządzenia ustanawiającego Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności*. (2021/C 58/01).
182. EC. (2023a). *Annual report on the functioning of the Transparency Register 2022*.
183. EC. (2023b). *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions*. COM(2023) 306 final.

- 184.EC. (2023c). *Komisja Europejska*. https://commission.europa.eu/index_pl
- 185.EC. (2023d). *Rozporządzenie uzupełniające dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE w odniesieniu do standardów sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju*. C(2023) 5303 final.
- 186.EC. (2014). *Decyzja Komisji Europejskiej z dnia 18 grudnia 2014 r. Zmieniająca decyzję 2000/532/WE w sprawie wykazu odpadów zgodnie z dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/98/WE*.
- 187.EC. (2018a). *Cohesion Policy beyond 2020: Commission helps Europe's regions become more innovative*. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2018/06/19-06-2018-cohesion-policy-beyond-2020-commission-helps-europe-s-regions-become-more-innovative
- 188.EC. (2018b). *Measuring circular economy—New metrics for development?* <https://ec.europa.eu/newsroom/env/items/624232/en>
- 189.EC. (2019c). *The European Commission's priorities*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024_en
- 190.EC. (2023e). *Data story complements the Staff Working Document on the outcome of programming*. <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/d6tf-zqvc>
- 191.EC. (2023f). *Ekologiczniejsza i bardziej zrównoważona Europa*. https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/environment_pl
- 192.EC. (2023g). *Indicators for a Circular Economy*. <https://circulareconomy.europa.eu/platform/en/measuring-circular-economy/indicators-circular-economy>
- 193.EC. (2023h). *Interreg: European Territorial Co-operation*. https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial_en
- 194.EC. (2023i). *Jak zorganizowana jest Komisja*. https://commission.europa.eu/about-european-commission/organisational-structure/how-commission-organised_pl
- 195.EC. (2023j). *New Cohesion Policy*. Directorate-General for EU regional and urban policy. https://ec.europa.eu/regional_policy/2021-2027_en
- 196.EC. (2023k). *Polityka Regionalna*. https://ec.europa.eu/regional_policy/home_en
- 197.EC. (2023l). *Procedura komitetowa*. https://commission.europa.eu/law/law-making-process/adopting-eu-law/implementing-and-delegated-acts/comitology_pl
- 198.EC. (2023m). *Rejestr służący przejrzystości*. https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/service-standards-and-principles/transparency/transparency-register_pl
- 199.EC. (2023n). *Zrównoważony rozwój*. <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/glossary/sustainable-development.html>
- 200.Eckert, E., & Kovalevska, O. (2021). Sustainability in the European Union: Analyzing the Discourse of the European Green Deal. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(2), 80. <https://doi.org/10.3390/jrfm14020080>
- 201.ECOR. (1994). *Speech by Jacques Blanc (10 March 1994)*.
- 202.ECOR. (1995). *Cooperation agreement between the EESC and the CoR*. Doc.CES-CDR3/99.
- 203.ECOR. (2001). *Cooperation agreement between the European Commission and the Committee of the Regions (20 September 2001)*.
- 204.ECOR. (2006). *Miejsce współpracy zdecentralizowanej w reformie polityki rozwojowej Unii Europejskiej*. 2006/C 115/09.
- 205.ECOR. (2009). *Biała księga Komitetu Regionów w sprawie wielopoziomowego sprawowania rządów*.
- 206.ECOR. (2012a). *Protocol on cooperation between the European Commission and the Committee of the Regions*.
- 207.ECOR. (2012b). *Tworzenie europejskiej kultury wielopoziomowego sprawowania rządów: Biała księga komitetu regionów – działania następce*.
- 208.ECOR. (2015). *Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe*.
- 209.ECOR. (2016). *Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy*.
- 210.ECOR. (2017). *The role of waste-to-energy in the circular economy*.
- 211.ECOR. (2018). *European Strategy for Plastics in a Circular Economy*.
- 212.ECOR. (2020a). *New circular economy Action Plan*.
- 213.ECOR. (2020b). *The History of the Committee of the Regions (1994-2019): 25 years of cities and regions furthering European integration*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2860/501>
- 214.ECOR. (2022). *EU Strategy for Sustainable and Circular Textiles*.
- 215.ECOR. (2023a). *Europejski Komitet Regionów*. <https://cor.europa.eu/>
- 216.ECOR. (2023b). *EWRC*. <https://europa.eu/regions-and-cities/>
- 217.EEA. (2016). *Circular economy in Europe: Developing the knowledge base*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2800/51444>
- 218.Ehrenfeld, J., & Gertler, N. (1997). Industrial Ecology in Practice: The Evolution of Interdependence at Kalundborg. *Journal of Industrial Ecology*, 1(1), 67–79. <https://doi.org/10.1162/jiec.1997.1.1.67>

219. Eising, R. (2008). Interest groups in EU policy-making. *Living Reviews in European Governance*, 3. <https://doi.org/10.12942/lreg-2008-4>
220. EKES. (2018). *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego „Wkład społeczeństwa obywatelskiego w rozwój kompleksowej polityki żywnościowej w UE”*.
221. EKES. (2023). *Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny*. <https://www.eesc.europa.eu/en>
222. EM. (2023). *Recykling tworzyw sztucznych w gospodarce o obiegu zamkniętym*. <https://www.euro-machinery.com/pl/recykling-tworzyw-sztucznych-w-gospodarce-o-obiegu-zamknietym/>
223. EMAF. (2013). *Towards the circular economy Vol. 1: An economic and business rationale for an accelerated transition*. Ellen MacArthur Foundation.
224. EMAF. (2015a). *Growth within: A circular economy vision for a competitive Europe*. Ellen MacArthur Foundation.
225. EMAF. (2015b). *Ku gospodarce o obiegu zamkniętym: Biznesowe uzasadnienie przyspieszonej zmiany*. Fundacja Ellen MacArthur.
226. EMAF. (2011). *The Material Circularity Indicator*. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/material-circularity-indicator>
227. EMAF. (2023). *Mapping Circular Economy Indicators to EU Reporting Requirements*. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/circulytics-esrs>
228. Enderlein, H., Wälti, S., & Zürn, M. (Red.). (2010). *Handbook on multi-level governance*. Edward Elgar.
229. EP. (2018a). *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 14 marca 2018 r. W sprawie następnych WRF: przygotowanie stanowiska Parlamentu dotyczącego WRF na okres po 2020 r.*
230. EP. (2004). *Strategia Lizbońska: Zwiększenie konkurencyjności Europy, więcej lepszych miejsc pracy*. <https://www.europarl.europa.eu/highlights/pl/1001.html>
231. EP. (2018b). *Ramy monitorowania gospodarki o obiegu zamkniętym*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/O-8-2018-000087_PL.html
232. EP. (2023a). *Legislative Train Schedule on a European Green Deal*. <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-european-green-deal>
233. EP. (2023b). *Lobby groups and transparency*. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/transparency/lobby-groups>
234. EP. (2023c). *Polityka ochrony środowiska: Ogólne zasady i podstawowe ramy*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/71/polityka-ochrony-srodowiska-ogolne-zasady-i-podstawowe-ramy>
235. Eriksen, E. O., & Fossum, J. E. (2005). Closing of the EU's Legitimacy Gap? *The European Constitution: The Rubicon Crossed?*, University of Oslo-Arena Report(3). <https://www.yumpu.com/en/document/read/26952194/closing-of-the-eus-legitimacy-gap>
236. Ervin, J. (2013). The three new R's for protected areas: Repurpose, reposition and reinvest. *PARKS*, 19(2), 75–85. <https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2013.PARKS-19-2.JE.en>
237. ESPAS. (2017). *Światowe tendencje do 2030 r.: Czy UE jest w stanie sprostać przyszłym wyzwaniom?* ESPAS.
238. Espiñeira-Guirao, T. (2022). Measuring the impact of international tools in local governance: The new urban diplomacy. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 15(60 Specjalny). <https://doi.org/10.14746/rrpr.2022.60s.09>
239. Etzkowitz, H. (1991). Academic-industry relations: An international perspective. *Physics World*, 4(12), 24–25. <https://doi.org/10.1088/2058-7058/4/12/27>
240. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (1995). *The triple helix—University-industry-government relations: A laboratory for knowledge based economic development*. 9.
241. Eurostat. (2023). *Eurostat*. <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/egd-statistics/>
242. Eurostat. (2020). *EU's circular material use rate increased in 2020*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211125-1>
243. Eurostat. (2021). *Material flow diagram*. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/sankey/circular_economy/sankey.html?geos=EU27&year=2021&unit=THS_T&materials=TOTAL&highlight=0&nodeDisagg=0101100100&flowDisagg=false&language=EN&material=TOTAL
244. Evans, A. (1998). European Union Decision-Making, Third States and Comitology. *International and Comparative Law Quarterly*, 47(2), 257–277. <https://doi.org/10.1017/S0020589300061856>
245. Fedorowicz, M. K. (2023). Legal Instruments for Control of Expenditure from the EU Budget in the Light of EU and Polish Law. *Białostockie Studia Prawnicze*, 28(2), 99–113. <https://doi.org/10.15290/bsp.2023.28.02.07>
246. Feltynowski, M. (2009). Planowanie przestrzenne a rozwój społeczno-gospodarczy w gminach wiejskich województwa łódzkiego. *Folia pomeranae universitatis technologiae stetinensis*, 268.
247. Fendler - Fendler, M. (2005). *Komitety i komitologia. Instytut Europejski*. Instytut Europejski.

248. Fetting, C. (2020). The European Green Deal. *ESDN Office*.
249. Figge, F., Thorpe, A. S., & Gutberlet, M. (2023). Definitions of the circular economy: Circularity matters. *Ecological Economics*, 208, 107823. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2023.107823>
250. Figge, F., Thorpe, A. S., & Manzhynski, S. (2021). Between you and I: A portfolio theory of the circular economy. *Ecological Economics*, 190, 107190. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107190>
251. Fisk, P. (2010). *People, planet, profit: How to embrace sustainability for innovation and business growth*. Kogan Page.
252. Florczak, A., & Lisowska, A. (2014). *Organizacje międzynarodowe w działaniu*. OTO Agencja Reklamowa.
253. Florczak, W. (2009). Koncepcja wzrostu endogenicznego i gospodarki opartej na wiedzy w naukach ekonomicznych. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, LXXX, 215–239.
254. Fogarassy, C. (2017). The Theoretical Background of Circular Economy and the Importance of it's Application at Renewable Energy Systems The Theoretical Background of Circular Economy and the Importance of it's Application at Renewable Energy Systems. *Szent Istvan Publishing House*.
255. Frone, D. F., & Frone, S. (2023). Green public procurement as a circular economy policy. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 23(2).
256. Frontshlp. (2022). *Deliverable Number: D2.1 Policy Framework and Market analysis—Policy*.
257. Gałązka, A. (2017). Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. *Studia BAS*, 47, 9–61.
258. Ganowicz-Baczyk, A. (2013). Ekonomia w służbie zrównoważonego rozwoju. *Studia Ecologiae et Bioethicae*, 11(1), 29–45. <https://doi.org/10.21697/seb.2013.11.1.02>
259. Gaspar, M., Juliao, J., & Tjahjono, B. (2018). Circular Economy in a Multiple Helix Perspective: A Review. *Multidisciplinary Academic Conference*. <https://books.google.pl/>
260. Geels, F. W. (2020). Micro-foundations of the multi-level perspective on socio-technical transitions: Developing a multi-dimensional model of agency through crossovers between social constructivism, evolutionary economics and neo-institutional theory. *Technological Forecasting and Social Change*, 152, 119894. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119894>
261. Geiger, A. (2012). *EU lobbying handbook*. BookBay.
262. Geisendorf, S., & Pietrulla, F. (2018). The circular economy and circular economic concepts—a literature analysis and redefinition. *Thunderbird International Business Review*, 60(5), 771–782. <https://doi.org/10.1002/tie.21924>
263. Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P., & Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757–768. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>
264. Genstwa, N. (2022). Rozwój gospodarczy regionów Polski a zmiany emisji gazów cieplarnianych (badania w kontekście środowiskowej krzywej Kuznetsa). *Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu*.
265. Georgescu-Roegen, N. (1975). Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal*, 41(3), 347. <https://doi.org/10.2307/1056148>
266. Ghisellini, P., Cialani, C., & Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: The expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114, 11–32. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.007>
267. Gieorgica, J. P., & Gorzelak, G. (Red.). (1992). *Gmina-przedsiębiorczość-promocja*. Wydawnictwa Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.
268. Gilowska, Z. (1998). *Kierunki polityki regionalnej Polski*. Michał Swianiewicz.
269. Godłów-Legiedź, J. (2003). Nowa ekonomia instytucjonalna: Nowe spojrzenie na istotę gospodarowania i rozwój. *Współczesne Problemy Gospodarki Światowej*, 169.
270. Goh, C. S., Chong, H.-Y., Jack, L., & Mohd Faris, A. F. (2020). Revisiting Triple Bottom Line and Sustainable Construction: A Systematic Review. *Journal of Cleaner Production*, 252.
271. Gołębiewski, J. (2019). *Systemy żywnościowe w warunkach gospodarki cyrkularnej: Studium porównawcze krajów Unii Europejskiej*. Wydawnictwo SGGW.
272. Gorynia, M. (2001). Luka konkurencyjna—Koncepcja i metodyka badania. *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej*, 32.
273. Gorynia, M. (2002). Internacjonalizacja gospodarki a polityka gospodarcza w warunkach integracji i globalizacji. W *Internacjonalizacja i globalizacja przedsiębiorstwa i gospodarki*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
274. Gorynia, M., & Jankowska, B. (2007). Teorie internacjonalizacji. *Gospodarka Narodowa*.
275. Gorzelak, G. (1995). *Transformacja systemowa a restrukturyzacja regionalna*. Wydawn. Europejskiego Inst. Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.
276. Gorzelak, G., & Jałowiecki, B. (2001). Strategie rozwoju regionalnego województw: Próba oceny. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1.

277. Gorzelak, G., & Smętkowski, M. (2019). *Raport. Rozwój regionalny. Polityka regionalna* (10). Forum Obywatelskiego Rozwoju. Retrieved November.
278. Gouardères, F. (2023). *Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/214/fundusz-na-rzecz-sprawiedliwej-transformacji>
279. GOZ. (2023). *GOZ w praktyce*. <https://gozwpraktyce.pl/>
280. Gralak, A. (2021). Wdrażanie modelu gospodarczego opartego na obiegu zamkniętym w biogospodarce. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie - Problemy Rolnictwa Światowego*, 21(3), 24–40. <https://doi.org/10.22630/PRS.2021.21.3.11>
281. Gralak, A., Grochowska, R., & Szczepaniak, I. (2022). Determinants of implementation of the circular economy in the food processing sector on the example of the dairy industry. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*, 372(3), 64–84. <https://doi.org/10.30858/zer/152535>
282. Gralak, K. (2016). Instrumenty planowania lokalnego w procesie pozyskiwania funduszy unijnych w latach 2014–2020. *Zarządzanie. Teoria i Praktyka*, 4.
283. Graniszewski, L. (2013). Udział grup interesu w rządzeniu transnarodowym. *Studia Politologiczne*, 27.
284. Greenwood, J. (1997). *Representing Interest of the European Union*. Macmillan.
285. Greenwood, J. (2019). Interest Representation in the EU: An Open and Structured Dialogue? W D. Dialer & M. Richter (Red.), *Lobbying in the European Union* (s. 21–31). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98800-9_2
286. Greta, M., & Otto, J. (2016). *Proces decyzyjny i zarządczy w Unii Europejskiej: Znaczenie systemu agencyjnego*. Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej.
287. Greta, M., & Tomczak-Woźniak, E. (2013). Problem of cohesion in new EU regional policy 2014–2020. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 4(64), 3–12. <https://doi.org/10.15290/ose.2013.04.64.01>
288. Griebel, C. (2020). *Grenzgänger in der trinationalen Region Basel Grenzüberschreitende Mobilität und transnationaler sozialer Raum*. Universität Basel.
289. Grosse, G. (2009). *Cele i zasady polityki regionalnej państwa Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na temat Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego*. Instytut Spraw Publicznych.
290. Grosse, T. G. (2001). Wływ procesów globalnych i integracji europejskiej na polski system polityki. *Studia Regionalne i Lokalne*.
291. Grosse, T. G. (2012). Dwupoziomowy system polityczny w Europie. *Przegląd Europejski*, 2.
292. Gruchelski, M., & Niemczyk, J. (2016). The 2030 Agenda for sustainable development goals and sustainable development goals – chances of implementation. *Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego*, 1.
293. Gruchman, B. (1992). *Nowy paradygmat rozwoju regionalnego*. 2.
294. Grupa, R., & Kozieł, M. (2014). The Regional Policy of the European Union and its Impact on the Functioning of Polish Economy. *Gospodarka w praktyce i teorii/ Economy in Practice and Theory*, 36(3). <https://doi.org/10.18778/1429-3730.36.02>
295. Grzela, J. (2018). Fińska koncepcja zrównoważonego rozwoju w świetle Agendy 2030. Wybrane aspekty. *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, 1.
296. Grzelak, A., & Łacny, J. (2011). Kontrola przestrzegania unijnej zasady pomocniczości przez parlamenty narodowe – pierwsze doświadczenia. *Zeszyty Prawnicze Biura analiz sejmowych*, 4(32).
297. Grzesiuk, K. (2015). *Zakorzenie społeczne gospodarki: Koncepcja Marka Granovettera*. Wydawnictwo KUL.
298. Grzeszczak, J. (1999). Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej. *Prace Geograficzne*, 173.
299. GUS. (2022a). *Oficjalne statystyki SDG – wskaźniki dla priorytetów krajowych*. GUS. https://sdg.gov.pl/statistics_nat/
300. GUS (Red.). (2022b). *Raport 2022 Polska na drodze zrównoważonego rozwoju*. Główny Urząd Statystyczny, Departament Opracowań Statystycznych.
301. GUS. (2023). *GUS*.
302. Gwosdz, K., Domański, B., & Bilska-Wodecka, E. (2020). Localised capabilities as an intermediating factor in the transition from an old to a new development path: The case of post-socialist industrial towns. *Moravian Geographical Reports*, 28(2), 123–135. <https://doi.org/10.2478/mgr-2020-0010>
303. Hajduga, P. (2014). Territorial Aspect of Regional Development in the New Cohesion Policy. *TERYTORYALNY ASPEKT ROZWOJU REGIONALNEGO W NÓWEJ POLITYCE SPÓJNOŚCI*, 14, 39–50. <https://doi.org/10.15611/br.2014.1.04>
304. Haller, M. (2008). *European integration as an elite process: The failure of a dream?* Routledge. <https://books.google.pl/>
305. Harasimowicz, A. (2022). *Fundusze pomocowe Unii Europejskiej – fundusze strukturalne i Fundusz Spójności*. <https://doi.org/10.24427/978-83-67185-15-8>
306. Hardt, Ł. (2005). Instytucje a koszty transakcyjne w nowej ekonomii instytucjonalnej. *Gospodarka Narodowa*, 161–162.

- 307.Haupt, M., & Hellweg, S. (2019). Measuring the environmental sustainability of a circular economy. *Environmental and Sustainability Indicators*, 1–2, 100005. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2019.100005>
- 308.Haupt, M., Vadenbo, C., & Hellweg, S. (2017). Do We Have the Right Performance Indicators for the Circular Economy?: Insight into the Swiss Waste Management System. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 615–627. <https://doi.org/10.1111/jiec.12506>
- 309.Hausner, J. (2019). *Spółeczna czasoprzestrzeń gospodarowania: W kierunku ekonomii wartości*. Wydawnictwo Jak.
- 310.Hawken, P., Lovins, A., & Lovins, L. H. (2023). *Natural Capitalism*. Rocky Mountain Institute.
- 311.Henrysson, M., & Nuur, C. (2021). The Role of Institutions in Creating Circular Economy Pathways for Regional Development. *The Journal of Environment & Development*, 30(2), 149–171. <https://doi.org/10.1177/1070496521991876>
- 312.Herodowicz, T. (2020). *Znaczenie polityki regionalnej Unii Europejskiej w kształtowaniu środowiskowego wymiaru rozwoju zrównoważonego w Polsce*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- 313.Hina, M., Chauhan, C., Kaur, P., Kraus, S., & Dhir, A. (2022). Drivers and barriers of circular economy business models: Where we are now, and where we are heading. *Journal of Cleaner Production*, 333, 130049. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.130049>
- 314.Hix, S., & Høyland, B. (2022). *The political system of the European Union*. Bloomsbury Publishing.
- 315.Hobson, K. (2021). The limits of the loops: Critical environmental politics and the Circular Economy. *Environmental Politics*, 30(1–2), 161–179. <https://doi.org/10.1080/09644016.2020.1816052>
- 316.Hönnige, C., & Panke, D. (2016). Is anybody listening? The Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee and their quest for awareness. *Journal of European Public Policy*, 23(4), 624–642. <https://doi.org/10.1080/13501763.2015.1066839>
- 317.Hooghe, L., & Marks, G. (1996). „Europe with the Regions”: *Channels of Regional Representation in the European Union*.
- 318.Hooghe, L., & Marks, G. (2009). A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1), 1–23. <https://doi.org/10.1017/S0007123408000409>
- 319.Horyzont. (2022). *A frontrunner approach to Systemic circular, Holistic & Inclusive solutions for a New Paradigm of territorial circular economy*. <https://frontshlp.eu/>
- 320.Hryniewicz, J., & Jałowiecki, B. (1997). *System polityczny a rozwój gospodarczy*. Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.
- 321.Hryniewicz, J. T. (2000). Endo- i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2(2).
- 322.Hryniewicz, J. T. (2010). Teoria „centrum–peryferie” w epoce globalizacji. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2(40).
- 323.Huamao, X., & Fengqi, W. (2007). Circular Economy Development Mode Based on System Theory. *Chinese Journal of Population Resources and Environment*, 92–96. <https://doi.org/10.1080/10042857.2007.10677537>
- 324.Hübner, D. (2009). Rola samorządów w polityce regionalnej. *Mazowsze Studia Regionalne*, 2, 11–32.
- 325.Huggins, C. (2018). Subnational transnational networking and the continuing process of local-level Europeanization. *European Urban and Regional Studies*, 25(2), 206–227. <https://doi.org/10.1177/0969776417691564>
- 326.Huysman, S., Debaveye, S., Schaubroeck, T., Meester, S. D., Ardente, F., Mathieux, F., & Dewulf, J. (2015). The recyclability benefit rate of closed-loop and open-loop systems: A case study on plastic recycling in Flanders. *Resources, Conservation and Recycling*, 101, 53–60. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2015.05.014>
- 327.IAEA. (2005). *Energy Indicators for Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*.
- 328.Iano, A. L. (2020). Towards a “europe of regions”. The regionalization systems in the european union: Italy, poland and romania. A comparative analysis. *Anuarul Institutului de Istorie »George Barițiu« - Series HISTORICA* -, 2, 52–63.
- 329.IE. (2019). *The European Union Delivers on Circular Economy*. <https://www.interregeurope.eu/policy-learning-platform/news/the-european-union-delivers-on-circular-economy>
- 330.Intentilia, A. A. M., & Surya Putra, A. A. B. N. A. (2021). From Local to Global: Examining Sister City Cooperation as Paradiplomacy Practice in Denpasar City, Bali, Indonesia. *Jurnal Bina Praja*, 13(2), 357–367. <https://doi.org/10.21787/jbp.13.2021.357-367>
- 331.Interreg. (2023a). *Circe*. <https://projects2014-2020.interregeurope.eu/circe/>
- 332.Interreg. (2023b). *ECO WASTE4FOOD*. <https://projects2014-2020.interregeurope.eu/ecowaste4food/>
- 333.Interreg. (2023c). *GPP4growth*. <https://projects2014-2020.interregeurope.eu/gpp4growth/>
- 334.Interreg. (2023d). *Intherwaste*. <https://projects2014-2020.interregeurope.eu/intherwaste/>
- 335.Interreg. (2023e). *Lindanet*. <https://projects2014-2020.interregeurope.eu/lindanet/>

336. Interreg. (2023f). *Replace*. <https://projects2014-2020.interregeurope.eu/replace/>
337. Interreg. (2023g). *Symbi*. <https://projects2014-2020.interregeurope.eu/symbi/>
338. Islam, M. T., & Huda, N. (2019). Material flow analysis (MFA) as a strategic tool in E-waste management: Applications, trends and future directions. *Journal of Environmental Management*, 244, 344–361. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.05.062>
339. ISO. (2023). *Standardisation drives CE transition*. <https://circulareconomyalliance.com/cea-articles/standardisation-drives-ce-transition/>
340. Iwaszczuk, A., Sabal, M., Nowaczek, A., Kurtyna-Bakalarska, M., Uberman, R., & Mazur, J. (Red.). (2022). *Wdrażanie zasad gospodarki o obiegu zamkniętym w praktyce gospodarczej*. Wydawnictwa AGH.
341. Jabłoński, Ł. (2008). Sprzężenia pomiędzy kapitałem ludzkim i nierównościami społecznymi w teorii wzrostu endogenicznego. *Zeszyty Naukowe*.
342. Jałowiecki, B. (1989). Rozwój lokalny. *Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny*, 16.
343. Janik, A., Łączny, J. M., & Ryszko, A. (2009). *Ekonomiczne podstawy ochrony środowiska*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
344. Janik, L., Churski, P., & Ciesciółka, P. (2023). Strategia rozwoju gminy Świebodzin 2030 – przykład nowej generacji strategii rozwoju lokalnego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 63, 230. <https://doi.org/10.14746/trpr.2023.63.14>
345. Jańczuk, L. (2013). Determinanty rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce. *Roczniki Nauk Społecznych*, 1, 121–132.
346. Jaworska, A. P. (2016). Porównanie perspektyw finansowych 2007-2013 i 2014-2020 w Unii Europejskiej na przykładzie Polski. *UWMO*.
347. Jaworski, T. J., & Grochowska, S. (2017). *Circular Economy—The criteria for achieving and the prospect of implementation in Poland*. 4.
348. Jewtuchowicz, A. (Red.). (2004). *Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionów*. WUŁ.
349. Jewtuchowicz, A. (2013). Kreatywna gospodarka, kreatywne miasto – nowy model rozwoju? *Studia KPZK*, 153.
350. Jewtuchowicz, A. (2016a). Miasto w gospodarce globalnej. W A. Nowakowska (Red.), *EkoMiasto#Gospodarka. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7969-968-1.03>
351. Jewtuchowicz, A. (2016b). Terytorium i terytorializacja w europejskiej polityce rozwoju regionalnego. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, XCVIII, 221–235.
352. Jewtuchowicz, A. (2016c). Terytorium i terytorializacja w europejskiej polityce rozwoju regionalnego. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 98, 221–235.
353. Jørgensen, S., & Pedersen, L. J. T. (2018). *The Circular Rather than the Linear Economy*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91971-3>
354. Joshi, S., Sharma, M., & Barve, A. (2023). Implementation challenges of blockchain technology in closed-loop supply chain: A Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE) management perspective in developing countries. *Supply Chain Forum: An International Journal*, 24(1), 59–80. <https://doi.org/10.1080/16258312.2022.2135972>
355. JTRS. (2021). *Sprawozdanie roczne z funkcjonowania rejestru służącego przejrzystości za 2020 r.* https://ec.europa.eu/transparencyregister/public/staticPage/displayStaticPage.do?locale=pl&reference=ANNUAL_REPORT
356. JTSEU. (2023). *Interreg Europa*. <https://www.interregeurope.eu/>
357. Kaczmarek, F. (2021). *Pandemia Covid-19 a Cele Zrównoważonego Rozwoju*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23120.43524>
358. Kaczmarek, T. (2017). Implementacja Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT) w miejskich obszarach funkcjonalnych. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 40, 9–24.
359. Kalinowski, M. (2005). Ekonomiczne przesłanki lobbingu w świetle teorii public choice. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*, 201(7–8), 29–44.
360. Kalinowski, M. (2016). *Lobbing w świetle teorii wyboru publicznego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8088-297-3>
361. Kalmykova, Y., Sadagopan, M., & Rosado, L. (2018). Circular economy – From review of theories and practices to development of implementation tools. *Resources, Conservation and Recycling*, 135, 190–201. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.10.034>
362. Kamiński, Z. (2021). W kierunku zintegrowanego planowania przestrzennego rozwoju regionu. *BUILDER*, 285(4), 51–53. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.7863>
363. Karpus, K. (2023). Gospodarka o obiegu zamkniętym i przeobrażenia prawa o odpadach Unii Europejskiej. *Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska*, 1, 1–22. <https://doi.org/10.31261/PPGOS.2023.01.06>

- 364.Karpus, K., Rakoczy, B., & Szalewska, M. (Red.). (2014). *Prawne aspekty gospodarowania zasobami środowiska: Korzystanie z zasobów środowiska*. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa Dom Organizatora.
- 365.Karr, K. (2007). *Democracy and lobbying in the EU*. Campus Verlag.
- 366.Kasmi, N., Bäckström, E., & Hakkarainen, M. (2023). Open-loop recycling of post-consumer PET to closed-loop chemically recyclable high-performance polyimides. *Resources, Conservation and Recycling*, 193, 106974. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2023.106974>
- 367.Kazakova, N., Slavnetskova, L., Kulikova, M., & Serdiukova, L. (2019). Evolution of universities in innovation digitalizing economy. *E3S Web of Conferences*, 135, 01091. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913501091>
- 368.Kazancoglu, I., Sagnak, M., Kumar Mangla, S., & Kazancoglu, Y. (2021). Circular economy and the policy: A framework for improving the corporate environmental management in supply chains. *Business Strategy and the Environment*, 30(1), 590–608. <https://doi.org/10.1002/bse.2641>
- 369.Keating, M. (2004). Regions and the Convention on the Future of Europe. *South European Society and Politics*, 9(1), 192–207. <https://doi.org/10.1080/13608740410001681479>
- 370.Khajuria, A., Atienza, V. A., Chavanich, S., Henning, W., Islam, I., Kral, U., Liu, M., Liu, X., Murthy, I. K., Oyedotun, T. D. T., Verma, P., Xu, G., Zeng, X., & Li, J. (2022). Accelerating circular economy solutions to achieve the 2030 agenda for sustainable development goals. *Circular Economy*, 1(1), 100001. <https://doi.org/10.1016/j.ccc.2022.100001>
- 371.Khmara, Y., & Kronenberg, J. (2018). Degrowth in business: An oxymoron or a viable business model for sustainability? *Journal of Cleaner Production*, 177, 721–731. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.182>
- 372.Khmara, Y., & Kronenberg, J. (2023). Urban degrowth economics: Making cities better places for living, working, and playing. *Local Environment*, 28(3), 304–321. <https://doi.org/10.1080/13549839.2022.2136638>
- 373.Kirchherr, J., Piscicelli, L., Bour, R., Kostense-Smit, E., Muller, J., Huibrechtse-Truijens, A., & Hekkert, M. (2018). Barriers to the Circular Economy: Evidence From the European Union (EU). *Ecological Economics*, 150, 264–272. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.04.028>
- 374.Kirchherr, J., Reike, D., & Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*, 127, 221–232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- 375.Kirpsza, A. (2014). Proces podejmowania decyzji w Unii Europejskiej z perspektywy konstruktywistycznego programu badawczego. *Uniwersytet Jagielloński*.
- 376.Kirpsza, A. (2018). How to Win the Brussels Game? Explaining the European Parliament's Success under the Co-Decision. *World Political Science*, 14.
- 377.KIS. (2023). *KIS 7. Gospodarka o obiegu zamkniętym*. <https://krajoweinteligentnespecjalizacje.pl/gospodarka-o-obiegu-zamknietym-woda-surowce-kopalne-odpady/kis-7-gospodarka-o-obiegu-zamknietym-woda-surowce-kopalne-odpady/>
- 378.Kisiel, R., & Wojarska, M. (Red.). (2014). *Wybrane aspekty rozwoju regionalnego*. Fundacja Wspieranie i Promocja Przedsiębiorczości na Warmii i Mazurach.
- 379.Klasik, A. (2000). Strategia rozwoju regionu. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3.
- 380.Klasik, A., Kuźnik, F., & Szczupak, B. (2013). *Polityka miejska w regionie*. 169–188. <http://dx.doi.org/10.18778/7525-954-4.09>
- 381.Kleinowski, M. (2010). Czynniki budujące siłę i potęgę państwa na arenie międzynarodowej. *Świat Idei i Polityki*.
- 382.Klich, J. (Red.). (2001). *Globalizacja* (Instytut Studiów Strategicznych).
- 383.Klimowicz, M., & Paczeński, A. (Red.). (2014). *Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie: Podręcznik akademicki*. OTO.
- 384.Klin, T., Danek, A., Stec, A., Leśniewska, K., Macała, J., Domke, R., Sawicka, M., Sułek, M., & Polończyk, A. (2012). Geopolitics glossary—Research project. *Geopolitical Review*, 5, 105–176.
- 385.KNZ. (1992). *Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju*. Konferencja Narodów Zjednoczonych “Środowisko i Rozwój”. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1992.html>
- 386.KNZ. (2002). *The World Summit on Sustainable Development*. <http://www.earthsummit2002.org/>
- 387.KNZ. (2012). *Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie Zrównoważonego Rozwoju*. <https://www.unic.un.org.pl/rio20/>
- 388.Kołodziejewski, M. (2023). Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR). *Dokumenty informacyjne o Unii Europejskiej*.
- 389.KOM. (2011). *Europa efektywnie korzystająca z zasobów – inicjatywa przewodnia strategii „Europa 2020”*.
- 390.Komisja, E. (2015). *Circular Economy Action Plan I*.

391. Komisja, E. (2022). *Sprawozdanie z postępów w realizacji unijnej strategii dotyczącej biogospodarki Europejska polityka w zakresie biogospodarki: Podsumowanie i przyszłe zmiany*. Rada Unii Europejskiej.
392. Komisja Europejska. (2022). *Konsultacje*. https://ec.europa.eu/info/consultations_pl
393. Komorowski, J. (2000). *Czynniki potencjału międzynarodowego miast polskich w latach 1992-1997*. LXXII(4).
394. Konecka-Szydłowska, B., Churski, P., Herodowicz, T., & Perdał, R. (2019). Europejski kontekst wpływu współczesnych megatrendów na rozwój społeczno-gospodarczy. Ujęcie syntetyczne = The European context of the impact of contemporary megatrends on socio-economic development. A synthetic approach. *Przegląd Geograficzny*, 91(2), 39–59. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.2.3>
395. Korenik, S. (1999). *Rozwój regionu ekonomicznego na przykładzie Dolnego Śląska* (T. 100). Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
396. Korenik, S. (2012). Wyzwania i dylematy współczesnej polityki regionalnej. *Biblioteka Regionalisty*, 12, 53–62.
397. Korenik, S. (2023). Nowa gospodarka a rozwój regionalny. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 67(3), 30–37. <https://doi.org/10.15611/pn.2023.3.04>
398. Korenik, S., & Ślodziński, J. (Red.). (2005). *Podstawy gospodarki przestrzennej—Wybrane aspekty*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
399. Korenik, S., & Zakrzewska-Półtorak, A. (2011). *Teorie rozwoju regionalnego -ujęcie dynamiczne*. Wydawn. Uniw. Ekonomicznego we Wrocławiu.
400. Korhonen, J., Honkasalo, A., & Seppälä, J. (2018). Circular Economy: The Concept and its Limitations. *Ecological Economics*, 143, 37–46. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.06.041>
401. Korolewska, M. (2017). *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województw – stan obecny i zmiany w latach 2004–2015*. 25.
402. KOT. (2022). *Wpływ polityki spójności na rozwój społeczno-gospodarczy Polski i regionów w latach 2004-2020*. Krajowe Obserwatorium Terytorialne.
403. Kovacic, Z., Strand, R., & Volker, T. (2020). *The Circular Economy in Europe: Critical Perspectives on Policies and Imaginaries*. Routledge.
404. Kozak, M., Pyszkowski, A., & Szewczyk, R. (2001). *Słownik rozwoju regionalnego* (Polska Agencja Rozwoju Regionalnego).
405. Krämer, L. (2012). EU environmental law. *Environmental liability*, 4.
406. Krawiec, S. (2010). Teoria systemów jako instrumentarium badań ekonomicznych w transporcie. *Zeszyty Naukowe*, 628.
407. KRM. (2023). *Strategie i programy krajowe*. <https://www.gov.pl/web/ia/strategie-i-programy>
408. Krukowska, M., Latoszek, E., & Proczek, M. (Red.). (2016). *Zrównoważony rozwój a globalne dobra publiczne w teorii i praktyce organizacji międzynarodowych*. Dom Wydawniczy Elipsa.
409. KS. (2023). *Aktualne problemy związane z gospodarowaniem odpadami komunalnymi w Polsce*. Kancelaria Senatu RP.
410. Ksenicz, I. (2021). Ku modelowi polskiej paradyplomacji. *Sprawy Międzynarodowe*, 73(3), 229–250. <https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.3.07>
411. Kubicka - Żach, K. (2021). *Dokumenty strategiczne mają pomóc w działaniach dla rozwoju gminy, regionu i kraju*. <https://www.prawo.pl/samorzad/krajowe-dokumenty-strategiczne-jako-podstawa-planowania-rozwoju-regionalnego-strategie-rozwoju,78891.html>
412. Kuchmacz, B. (2014). Aktywność społeczna jako czynnik rozwoju lokalnego. *Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*.
413. Kuczma, P. (2007). Definicja lobbingu według ustawy z 7 lipca 2005 r. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny rok*, LXIX(4).
414. Kugiel, P. (2023). *Cele zrównoważonego rozwoju: Nowa agenda pomocy międzynarodowej po 2015 r.*
415. Kuklinski, A., & Woźnika, J. (Red.). (2012). *Transformacja sceny europejskiej i globalnej XXI wieku. Strategie dla Polski: T. V*. Biblioteka Małopolskiego Obserwatorium Polityki Rozwoju.
416. Kulczycka, J. (2018). Wskaźniki gospodarki o obiegu zamkniętym dla Unii Europejskiej i Polski. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, 53(4), 81–93. <https://doi.org/10.18778/1429-3730.53.05>
417. Kulczycka, J. (Red.). (2019). *Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych* (Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN). Wydawnictwo IGSMiE PAN.
418. Kulczycka, J. (2020). *Wskaźniki monitorowania gospodarki o obiegu zamkniętym*. Wydawnictwo IGSMiE PAN.
419. Kulczycka, J. (Red.). (2021). *Ewaluacja gospodarki o obiegu zamkniętym. Bariery, korzyści, wyzwania*. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN. <https://doi.org/10.33223/ego202111>

420. Kumar, P., Singh, R. K., & Kumar, V. (2021). Managing supply chains for sustainable operations in the era of industry 4.0 and circular economy: Analysis of barriers. *Resources, Conservation and Recycling*, 164, 105215. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105215>
421. Kuraś, P. (2022). *Internacjonalizacja przedsiębiorstwa. Strategia—Zarządzanie—Pomiar* (1. wyd.). Politechnika Częstochowska. <https://doi.org/10.17512/CUT/9788371939181>
422. Kurczewska, U. (2011). *Lobbing i grupy interesu w Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
423. Kusideł, E., Gajdos, A., Górniak, J., & Antczak, E. (2017). *Raport końcowy z badania pt. „Ewaluacja mid-term Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020”*.
424. Kuźma, M. (2020). Rola nowej ekonomii instytucjonalnej w wyjaśnianiu procesów wzrostu i rozwoju gospodarczego. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 61(1), 55–72. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2020.1.4>
425. Kwaśniewski, J. (2021). Rozwój zrównoważony w aspekcie ekonomii. W *Wybrane zagadnienia z zakresu ekonomii i zarządzania*. Wydawnictwo Naukowe TYGIEL.
426. Lackowska, M. (2009). Zarządzanie wielopoziomowe – nowe zastosowania koncepcji. *Zarządzanie Publiczne*, 3(9).
427. Lakatos, E. S., Yong, G., Szilagyi, A., Clinci, D. S., Georgescu, L., Iticescu, C., & Cioca, L.-I. (2021). Conceptualizing Core Aspects on Circular Economy in Cities. *Sustainability*, 13(14), 7549. <https://doi.org/10.3390/su13147549>
428. Lee, K. B., & Choi, S. B. (2017). Internationalization, dynamic environments and new product development: An empirical investigation of Korean companies. *Journal of Korea Trade*, 21(3), 224–255. <https://doi.org/10.1108/JKT-11-2016-0041>
429. Legutko, P. (2013). Programowanie rozwoju w skali regionalnej i lokalnej – doświadczenia i wyzwania w perspektywie nowego okresu programowania 2014–2020 i konferencji Rio+20. *Studia Iuridica Agraria*, 11, 75–84.
430. Lehmann, W. (2003). *Lobbying in the European Union: Current rules and practices*. European Parliament, Directorate-General for Research.
431. Lewandowski, M. (2016). Designing the Business Models for Circular Economy—Towards the Conceptual Framework. *Sustainability*, 8(1), 43. <https://doi.org/10.3390/su8010043>
432. Leydesdorff, L. (2012). The Triple Helix, Quadruple Helix, ..., and an N-Tuple of Helices: Explanatory Models for Analyzing the Knowledge-Based Economy? *Journal of the Knowledge Economy*, 3(1), 25–35. <https://doi.org/10.1007/s13132-011-0049-4>
433. Leydesdorff, L., & Etzkowitz, H. (1998). The Triple Helix as a model for innovation studies. *Beech Tree Publishing*, 25(3), 195–203.
434. Leydesdorff, L., Park, H. W., & Lengyel, B. (2014). A routine for measuring synergy in university–industry–government relations: Mutual information as a Triple-Helix and Quadruple-Helix indicator. *Scientometrics*, 99(1), 27–35. <https://doi.org/10.1007/s11192-013-1079-4>
435. Lifset, R., & Graedel, T. (2002). *Industrial ecology: Goals and definitions*. In *A handbook of industrial ecology*. Edward Elgar Publishing.
436. Liu, H. (2009). Recycling Economy and Sustainable Development. *Journal of Sustainable Development*, 2(1).
437. Lubański, M. (1978). Człowiek, system, informacja. *Studia Philosophiae Christianae*, 14/2, 101–144.
438. Łącka, I. (2018). Jednostka samorządu terytorialnego jako partner regionalnego systemu innowacji w modelach potrójnej i poczwórnej helisy. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 56(4), 37–52. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2018.4.3>
439. Łucyk, M. (2019). Wybrane formy współpracy międzynarodowej w polityce rozwoju miasta Gdynia. *Nowa Polityka Wschodnia*, 21(2), 103–118. <https://doi.org/10.15804/npw20192108>
440. Łuniewski, A., & Łuniewski, S. (Red.). (2020). *Środowiskowe i ekonomiczne aspekty zielonej gospodarki w regionach przygranicznych Polski i Białorusi*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej.
441. Łuszczuk, M. (2013). Zastosowanie pojęcia „paradyplomacja” w świetle ewolucji badań dyplomacji niesuwerennej. *Nowe oblicza dyplomacji*.
442. Ma, D.-Q., Wang, X.-Q., Wang, X., & Hu, J.-S. (2023). Achieving Triple Benefits in a Platform-Based Closed-Loop Supply Chain: The Optimal Combination between Recycling Channel and Blockchain. *Sustainability*, 15(5), 3921. <https://doi.org/10.3390/su15053921>
443. Ma, N., Cheong, T. S., & Li, J. (2022). Evaluating Global Inequality Using Decomposition Approach. *Frontiers in Psychology*, 12, 809670. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.809670>
444. Machelski, Z., & Rubisz, L. (Red.). (2003). *Grupy interesu teorie i działanie*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
445. Machnik-Słomka, J., & Bojar, M. (2014). Model potrójnej i poczwórnej helisy w budowaniu współpracy sieciowej dla rozwoju innowacyjnych projektów regionalnych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 76.

446. Macias, J. (2009). Internacjonalizacja i globalizacja działalności przedsiębiorstw—Tendencja XXI w. *Przegląd Organizacji*, 6–9. <https://doi.org/10.33141/po.2009.05.02>
447. Makulska, D. (2004). *Instrumenty polityki regionalnej w Polsce*.
448. Markowski, T. (2016a). Kapitał terytorialny jako cel zintegrowanego planowania rozwoju. *MAZOWSZE Studia Regionalne*, 18, 111–119. <https://doi.org/10.21858/msr.18.08>
449. Markowski, T. (2016b). *Kapitał terytorialny jako strategiczny cel zintegrowanego planowania rozwoju.docx*.
450. Martela, B., Janik, L., & Bubak, G. (2023). *Analiza strategii rozwoju lokalnego w miastach*. Instytut Rozwoju Miast i Regionów. <https://doi.org/10.51733/opm.2023.14>
451. Maruszczak, H. (2005). The main cultural and civilization borderline and geographical divisions of Europe. *Przegląd Geograficzny*, 77, 439–461.
452. Mazur-Wierzbicka, E. (2006). Miejsce zrównoważonego rozwoju w polskiej i unijnej polityce ekologicznej na początku xxi wieku. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 317–328.
453. Mazzucato, M. (2016). From market fixing to market-creating: A new framework for innovation policy. *Industry and Innovation*, 23(2), 140–156. <https://doi.org/10.1080/13662716.2016.1146124>
454. Mączyńska, E. (2021). Społeczna Gospodarka Rynkowa i (po)pandemiczna perspektywa zmian filozofii kształtowania systemu społeczno-gospodarczego. *Społeczna Gospodarka Rynkowa w dobie pandemii i postpandemii*.
455. Mączyńska, E., & Okoń-Horodyńska, E. (2020). Przedsiębiorstwo i jego otoczenie w obliczu czwartej rewolucji przemysłowej—Wyzwania, szanse i zagrożenia. *Przegląd Organizacji*, 9–21. <https://doi.org/10.33141/po.2020.01.01>
456. McDonough, E. F., Kahn, K. B., & Barczak, G. (2001). An investigation of the use of global, virtual, and colocated new product development teams. *Journal of Product Innovation Management*, 18(2), 110–120. <https://doi.org/10.1111/1540-5885.1820110>
457. McDowall, W., Geng, Y., Huang, B., Barteková, E., Bleischwitz, R., Türkeli, S., Kemp, R., & Doménech, T. (2017). Circular Economy Policies in China and Europe: Circular Economy Policies in China and Europe. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 651–661. <https://doi.org/10.1111/jiec.12597>
458. MDPU. (2020). *Ustawa o utrzymaniu czystości i porządku w gminach*.
459. MFiPR. (2020). *KONCEPCJA ROZWOJU KRAJU 2050—Istota, rola, zawartość. Sposób organizacji prac*.
460. MFiPR. (2021). *Nowa karta Lipska*.
461. MFiPR. (2022a). *Roczny raport regionalny 2021*.
462. MFiPR. (2022b). *Umowa Partnerstwa na lata 2021-2027*.
463. MFiPR. (2022c). *Fundusze Europejskie 2021-2027*. <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/fundusze-ue-2021-27>
464. MFiPR. (2023a). *Ewaluacja fundusze europejskie*. <https://www.ewaluacja.gov.pl/>
465. MFiPR. (2023b). *Mapa dotacji*. <https://mapadotacji.gov.pl/>
466. Michałak, D., & Rydz-Żbikowska, A. (2022). Jakie działania są niezbędne dla sprostania wyzwaniom zielonego ładu i uczynienia go szansą dla polskiego rolnictwa? W M. Burchard-Dziubińska (Red.), *W poszukiwaniu zielonego ładu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8220-870-2.15>
467. Michalowitz, I. (2007). *Lobbying in der EU*. Utb GmbH.
468. Midor, K. (2012). Ekonomia zrównoważonego rozwoju alternatywą dla współczesnej gospodarki światowej. Wydawnictwo Pracowni Komputerowej Jacka Skalmierskiego.
469. MiiR. (2014a). *Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020—Umowa partnerstwa*.
470. MiiR. (2014b). *Zasady realizacji instrumentu Rozwój lokalny kierowny przez społeczność w Polsce*.
471. Mik, C. (2015). Raport i wytyczne do celów kontroli poszanowania zasady pomocniczości. Wydawnictwo Sejmowe.
472. Misztal, A. (2016). *Wpływ unijnej polityki regionalnej na zrównoważony rozwój euroregionów zachodniego pogranicza Polski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
473. MIWM. (2023). *National Circular Economy Programme | 2023—2030*. The Ministry of Infrastructure and Water Management.
474. Młynarski, T. (2019). Unia Europejska w procesie transformacji energetycznej. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 1, 31–44. <https://doi.org/10.34697/2451-0610-KSM-2019-1-002>
475. Modzelewski, W. (2021). Współpraca międzynarodowa polskich miast i gmin (recenzja). *Studia Regionalne i Lokalne*, 85(3), 123–126. <https://doi.org/10.7366/1509499538507>
476. Modzelewski, W. T. (2014). *Biura regionalne w Brukseli. Doświadczenia Warmii i Mazur (Regional offices in Brussels. Experiences of the Warmia and Mazury region)*. <https://doi.org/10.13140/2.1.2314.7848>

477. Moore, C. (2008). A Europe of the Regions vs. the Regions in Europe: Reflections on Regional Engagement in Brussels. *Regional & Federal Studies*, 18(5), 517–535. <https://doi.org/10.1080/13597560802351564>
478. Moraga, G., Huysveld, S., Mathieux, F., Blengini, G. A., Alaerts, L., Van Acker, K., De Meester, S., & Dewulf, J. (2019). Circular economy indicators: What do they measure? *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 452–461. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.03.045>
479. Moreau, V., Sahakian, M., van Griethuysen, P., & Vuille, F. (2017). Coming Full Circle: Why Social and Institutional Dimensions Matter for the Circular Economy: Why Social and Institutional Dimensions Matter. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 497–506. <https://doi.org/10.1111/jiec.12598>
480. Morseletto, P. (2020). Targets for a circular economy. *Resources, Conservation and Recycling*, 153, 104553. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104553>
481. Motte, B. (1960). *Rapport sur les problemes de la politique regionale et les voies et les moyens a mettre en oeuvre pour la realization d'une telle politique dans la Communaute des Six*. Assemblée Parlementaire European.
482. MR. (2020). *Krajowa Inteligentna Specjalizacja (KIS)- aktualizacja 2020 r. Zał do Strategii Produktynowości 2030M*. Ministerstwo Rozwoju.
483. MRiT. (2022). *Weź udział w konsultacjach europejskich*. <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/wez-udzial-w-konsultacjach-europejskich>
484. Mrozowska, S. (2013). *Interesy regionalne a lobbying w Unii Europejskiej*.
485. MRR. (2007). *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
486. MRR. (2017). *Efekty polityki spójności 2007-2013 w Polsce oraz w krajach Grupy Wyszehradzkiej i państwach partnerskich*.
487. MSiK. (2022). *Obliczanie poziomu przygotowania do ponownego użycia i recyklingu odpadów komunalnych*. <https://www.gov.pl/web/klimat/obliczanie-poziomu-przygotowania-do-ponownego-uzycia-i-recyklingu-odpadow-komunalnych>
488. Mulrow, J. S., Derrible, S., Ashton, W. S., & Chopra, S. S. (2017). Industrial Symbiosis at the Facility Scale. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 559–571. <https://doi.org/10.1111/jiec.12592>
489. Muñoz H., M. E., Novak, M., Gil, S., Dufourmont, J., Goodwin Brown, E., Confiado, A., & Nelemans, M. (2022). Tracking a Circular Economy Transition Through Jobs: Method Development and Application in Two Cities. *Frontiers in Sustainable Cities*, 3, 787076. <https://doi.org/10.3389/frsc.2021.787076>
490. Muradin, M., & Foltynowicz, Z. (2019). The Circular Economy in the Standardized Management System. *Sustainable Business and Consumption Trends 2019*, 21(Special 13), 871. <https://doi.org/10.24818/EA/2019/S13/871>
491. Murzyn, D. (2010). *Polityka spójności Unii Europejskiej a proces zmniejszania dysproporcji w rozwoju gospodarczym Polski* (Wyd. 1). Wydawn. C.H. Beck.
492. Murzyn, D. (2018a). Fundusze polityki spójności Unii Europejskiej jako narzędzie modernizacji administracji publicznej w Polsce – kierunki wpływu. *Rocznik Administracji Publicznej*, 4. <https://doi.org/10.4467/24497800RAP.18.008.9223>
493. Murzyn, D. (2018b). *Kierunki wpływu funduszy Unii Europejskiej na rozwój inteligentny, zrównoważony i sprzyjający włączeniu społecznemu w Polsce po 2006 roku*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
494. Musiał, K., & Szumiec, A. (2021). Istota Zielonego Ładu we Wspólnej Polityce Rolnej 2021–2027 – wyzwania dla rolnictwa w aspekcie ochrony środowiska i przyrody. *Wiadomości Zootechniczne*, 3, 3–14.
495. NEF. (2023). *Earth Overshoot Day*. New Economic Foundation. <https://www.overshootday.org/>
496. Nègre, F. (2023). *Finansowanie WPR*.
497. Nergelius, J. (2002). *The place and role of the Committee of Regions in the European decision-making process*.
498. Nesterak, J. (2020). Perspectives of Implementation of Process-Based Management. Method among Enterprises – Conclusions from Empirical Studies. *External and Internal Determinants of Modern Business Management*.
499. Niedźwiedz, M. (2023). Wybrane aspekty współczesnej polityki ekologicznej Rzeczypospolitej Polskiej. *Facta Simonidis*.
500. Niero, M., Hauschild, M., Hoffmeyer, S., & Olsen, S. (2017). Combining Eco-Efficiency and Eco-Effectiveness for Continuous Loop Beverage.pdf. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 742–753.
501. Niero, M., & Rivera, X. C. S. (2018). The Role of Life Cycle Sustainability Assessment in the Implementation of Circular Economy Principles in Organizations. *Procedia CIRP*, 69, 793–798. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2017.11.022>
502. North, D. C. (2014). *Zrozumieć przemiany gospodarcze*. Oficyna a Wolters Kluwer business.
503. Nowak, Z. (2021). *Europejski Zielony Ład – na drodze do neutralności klimatycznej UE*. 66.

504. Nowakowska, A. (2011). *Regionalny wymiar procesów innowacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7525-541-6>
505. Nowakowska, A. (2016). Polityka i planowanie rozwoju miasta. W *EkoMiasto#Zarządzanie. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7969-721-2.03>
506. Nowakowska, A. (2017a). Terytorializacja procesów gospodarczych – od specjalizacji do specyficzności w rozwoju. *Biuletyn KPZK PAN*.
507. Nowakowska, A. (2017b). Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej. *BIULETYN KPZK PAN*, 268, 26–38.
508. Nowakowska, A. (2018). *Od regionu do terytorium – reinterpretacja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego*. 18.
509. Nowakowska, A., & Feltynowski, M. (2009). Zdolności innowacyjne polskich regionów. *Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego*.
510. Nowińska-Łaźniewska, E., & Nowak, P. (2007). Współpraca międzynarodowa w ramach projektów Interreg III na wybranych przykładach. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2 (28).
511. Noworól, A. (2014). *Przegląd i ocena obowiązującego systemu zarządzania polityką rozwoju na poziomie regionalnym, subregionalnym, powiatowym i gminnym wraz z rekomendacjami dotyczącymi pożądanych zmian w celu budowy modelu spójnego z poziomem krajowym*. http://www.noworol.eu/wp-content/uploads/2016/12/Noworol_ekspertyza_2014_POPT.pdf
512. Noworól, A. (2018a). *Raport Końcowy projektu badawczego „Analiza skuteczności i efektywności instrumentów terytorialnych wdrażanych na poziomie regionalnym i lokalnym*.
513. Noworól, A. (2018b). Wpływ instrumentów terytorialnych na rozwój partnerstw wewnątrz międzysektorowych w Polsce. *Biuletyn KPZK PAN*, 272, 27–41.
514. Nurzyńska, I. (2013). *Uwarunkowania instytucjonalne rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Wieś i rolnictwo.
515. Nurzyńska, I. (2014). Nowe koncepcje i instrumenty polityki regionalnej w Unii Europejskiej a rozwój obszarów wiejskich w Polsce. *Village and Agriculture*, 4.
516. Ociepka, B. (2012). Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego. *Przegląd Strategiczny*, 1, 129. <https://doi.org/10.14746/ps.2012.1.8>
517. Odzimek, T. (2018). Aspekty zarządzania potrójną helisą nauka – biznes – administracja w polskich miastach akademickich. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie*, 14.
518. OECD. (2019). *Ekosystemy przedsiębiorczości lokalnej i branże wschodzące*. OECD.
519. OECD. (2020). *The Circular Economy in Cities and Regions: Synthesis Report*. OECD. <https://doi.org/10.1787/10ac6ae4-en>
520. OECD. (2021). *Lepsze zarządzanie, planowanie i dostarczanie usług w jednostkach samorządu lokalnego w Polsce*. OECD. <https://doi.org/10.1787/b1c061dd-pl>
521. Olechnicki, K., & Załęski, P. (1997). *Słownik socjologiczny*. Graffiti BC.
522. Olson, M. (1982). *The logic of collective action: Public Goods and The Theory of Groups*. (Harvard Economis Study). Harvard University Press. https://archive.org/details/logicofcollectiv00olso_0/mode/2up
523. Ondarza, N. von, & Ålander, M. (2021). The Conference on the Future of Europe. Obstacles and Opportunities to a European Reform Initiative That Goes beyond Crisis Management. *SWP Comment*.
524. ONZ. (1987a). *Report of the World Commission on Environment and Development, Our Common Future*.
525. ONZ. (1992). *Agenda21.pdf*. United Nations Conference on Environment & Development.
526. ONZ. (1987b). *Nasza wspólna przyszłość*. <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/glossary/sustainable-development.html>
527. ONZ. (2015). *Agenda 2030*. <https://kampania17celow.pl/agenda-2030/>
528. Opilowska, E. (2019). Paradyplomacja. *Leksykon studiów nad granicami i pograniczami*.
529. Orola, A. (2018). *Lahti Circular Economy Annual Review 2018*.
530. Ortega-Gil, M., Cortés-Sierra, G., & ElHichou-Ahmed, C. (2021). The Effect of Environmental Degradation, Climate Change, and the European Green Deal Tools on Life Satisfaction. *Energies*, 14(18), 5839. <https://doi.org/10.3390/en14185839>
531. Oscar, A., Monteiro, S., & Thompcon, M. (2012). A Growth Model for the Quadruple Helix. *Journal of Business Economics and Management*, 13. <https://www.questia.com/read/1G1-310868541/a-growth-model-for-the-quadruple-helix>
532. PACE. (2022). *The circularity gap report*. Platform for Accelerating the Circular Economy (PACE).
533. PACE. (2023). *Circular Economy Indicators Coalition*. <https://pacecircular.org/circular-economy-indicators-coalition-0>
534. PARP. (2021). *Gospodarka o obiegu zamkniętym w przedsiębiorstwie Przewodnik dla małych i średnich przedsiębiorców*. 75.

- 535.Paryjczak, T. (2008). Promowanie zrównoważonego rozwoju przez zieloną chemię. *Problemy ekorozwoju – problems of sustainable*, 3(1), 39–44.
- 536.Parysek, J. (2001). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- 537.Parysek, J. J. (2015). Rola lokalnego samorządu terytorialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym gmin. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 77(3), 27–46. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2015.77.3.4>
- 538.Pauli, G. (2010). *The blue economy: 10 years, 100 innovations, 100 million jobs*. Paradigm publications. <https://books.google.pl/>
- 539.PCH. (2018). *Modele biznesowe gospodarki obiegu zamkniętego*. <http://www.circularhotspot.pl/pl/zrownowazona-produkcja-modele-biznesowe>
- 540.PCH. (2023). *Polish Circular Hotspot*. <http://circularhotspot.pl/>
- 541.PE. (2008). *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/98/WE*.
- 542.Pearce, D., & Turner, R. K. (1990). *Economics of natural resources and the environment*. (Johns Hopkins University Press.).
- 543.Perechuda, K. (2006). Dyfuzja wiedzy jawnej i niejawnej jako instrument sieciowego zarządzania gminą. *Współczesne Zarządzanie*, 2, 5–13.
- 544.Perkowski, M. (2008). *Podmiotowość prawa międzynarodowego współczesnego uniwersalizmu w złożonym modelu klasyfikacyjnym*. Temida 2.
- 545.Perkowski, M. (2012). Główne podstawy prawnomiędzynarodowe aktywności zagranicznej samorządu terytorialnego w Europie. *Białostockie Studia Prawnicze*, 12, 13–22. <https://doi.org/10.15290/bsp.2012.12.01>
- 546.Perkowski, M. (2016). Ustępująca ambiwalencja władzy wykonawczej, czyli współpraca zagraniczna polskich regionów a polityka zagraniczna państwa. *Białostockie Studia Prawnicze*, 20/B, 31–48. <https://doi.org/10.15290/bsp.2016.20B.02>
- 547.Phinmore, D. (2013). The European Union: Establishment and development. W *European union politics* (s. 26–40).
- 548.Pichlak, M. (2018). Gospodarka o obiegu zamkniętym – model koncepcyjny. *Ekonomista*, 3, 335–346.
- 549.Piechowicz, M. (2013). *Lobbying gospodarczy w procesie decyzyjnym Unii Europejskiej*. Firma Wydawniczo-Handlowa MADO.
- 550.Piesik, S. (2021). *Ekorozwój na jutro w sektorze budownictwa*. NCBiR.
- 551.Pietrzyk, I. (1988). Koncepcje mikroregionu i rozwoju lokalnego we Francji. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 3.
- 552.Pietrzyk, I. (1997). Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 768, 87–97.
- 553.Pietrzyk, I. (2006). *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich* Wyd. 1, dodr. 6. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- 554.Pietrzyk, I. (2015). Jednolity rynek europejski jako fundament i motor integracji europejskiej. *Annales Universitatis Mariae Skłodowska Lublin – Polonia*, 139–150.
- 555.Pietrzyk, I., & Jewtuchowicz, A. (2003). Rozwój terytorialny-Teoria a polska rzeczywistość.(Przykład regionu łódzkiego). *Biuletyn PAN. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 208.
- 556.Piętak, Ł. (2016). Zrównoważony wzrost gospodarczy w teoriach i modelach wzrostu i rozwoju gospodarczego. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, 43(2). <https://doi.org/10.18778/1429-3730.43.04>
- 557.PKD. (2023). *Polska Klasyfikacja Działalności*. <https://klasyfikacje.gofin.pl/pkd/4.0.html>
- 558.Poliński, R. (2020). Rozwój regionalny: Główne problemy teorii i polityki. *Prakseologia i Zarządzanie. Zeszyty Naukowe TNP*, 2.
- 559.Pomykała, A., & Raczyński, J. (2020). *Europejski Zielony Ład dla Unii Europejskiej i jej mieszkańców*.
- 560.Potting, J., Hekkert, M., Worrell, E., & Hanemaaijer, A. (2017). Circular economy: Measuring innovation in the product chain. *PBL Publishers*.
- 561.Proczek, M. (2005). Polska a Europejski Bank Inwestycyjny. *International Journal of Management and Economics*, 18, 81–97.
- 562.Proniewski, M. (2001). Wybrane problemy polityki regionalnej i rozwoju regionalnego ze szczególnym uwzględnieniem województwa podlaskiego. *Podlasie. Dekada szansy*, 63–70.
- 563.Przygodzki, Z. (2015a). Kapitał terytorialny w zintegrowanym planowaniu rozwoju. Koncepcje współpracy. *Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy*, 13(4), 29–33. <https://doi.org/10.56583/br.701>
- 564.Przygodzki, Z. (2015b). *Kapitał terytorialny w zintegrowanym planowaniu rozwoju. Koncepcje współpracy*. 5.
- 565.Przygodzki, Z. (2018). *Wiedza i kapitał ludzki w środowiskach przedsiębiorczości. Podejście terytorialne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- 566.Przygodzki, Z. (2019). Territorial Dimension of Human Capital. *Gospodarka Narodowa*, 300(4), 105–130. <https://doi.org/10.33119/GN/113513>

567. Przygodzki, Z., Chądzyński, J., Feltynowski, M., Podgórski, M., Jeziorska, P., Szafrńska, E., Stachowicz, A., Waleski, I., Kubus, A., Derdzikowska, D., Nowaczyk, A., Stojan, M., Trippner - Hrabí, J., & Adamus, J. (2024). *Deliverable Number: D2.6 Circular Economy Action Plan for Lodzkie Region*.
568. Przygodzki, Z., & Feltynowski, M. (2013). *Spójność Regionalna—Polityka, Mechanizmy, Perspektywy*. WUL.
569. Przygodzki, Z., Uniwersytet Łódzki, & Wydawnictwo. (2016). *EkoMiasto#Zarządzanie: Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
570. Psyk-Piotrowska, E. (2011). Aktywizacja i rozwój lokalny jako program i metoda działania na rzecz zmian. *Folia Sociologica*, 37.
571. Puślecki, Z. (2017). Triple helix model in the increase of the innovation effects and competitiveness. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 475, 238–257. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.475.21>
572. Putnam, R. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
573. Raszkowski, A., & Bartniczak, B. (2018). Towards sustainable regional development: Economy, society, environment, good governance based on the example of polish regions. 17(2).
574. Raś, M. (2016). Aktywność międzynarodowa regionów (paradyplomacja) w ujęciu teoretycznym [International Activity of Regions (Paradiplomacy) in Theoretical Approach]. *Stosunki Międzynarodowe - International Relations*, 52(3), 191–214. <https://doi.org/10.7366/020909613201611>
575. Ratajczak, M. (1994). Nurt instytucjonalny we współczesnej myśli ekonomicznej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*.
576. Ratschka, M. (2021). Cele zrównoważonego rozwoju naprawiają świat. *Biuletyn EBIB*, 4(199).
577. Ray, C. (1999). Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights. *Blackwell Publishers*, 39(4).
578. Reckien, D., Flacke, J., Olazabal, M., & Heidrich, O. (2015). The Influence of Drivers and Barriers on Urban Adaptation and Mitigation Plans—An Empirical Analysis of European Cities. *PLOS ONE*, 10(8), e0135597. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0135597>
579. Replace. (2022). *Action Plan for Lodzkie Region on Circular Economy*.
580. Riedel, R. (2008). Unia Europejska—Hybrydowy system polityczny. *Przegląd Socjologiczny*, 2, 67–79.
581. Riedel, R., & Czarnecki, S. (2020). Europeizacja zorganizowanych grup interesu w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 147–169. <https://doi.org/10.36874/RIESW.2020.4.7>
582. RM. (2003). *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006*.
583. RM. (2016a). *Krajowy Plan Gospodarki Odpadami*.
584. RM. (2016b). *Uchwała nr 88 Rady Ministrów w sprawie Krajowego planu gospodarki odpadami 2022*.
585. RM. (2017). *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*.
586. RM. (2019a). *Krajowy plan na rzecz energii i klimatu na lata 2021-2030*.
587. RM. (2019b). *Mapa drogowa. Transformacja w kierunku Gospodarki o Obiegu Zamkniętym*.
588. RM. (2019c). *Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej*.
589. RM. (2021). *Krajowa Inteligentna Specjalizacja*.
590. RM. (2022). *Projekt „oto-GOZ”*. <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/projekt-oto-goz>
591. Rogall, H. (2000). *Bausteine einer zukunftsfähigen Umwelt- und Wirtschaftspolitik: Eine praxisorientierte Einführung in die Neue Umweltökonomie und Ökologische Ökonomie. Mit einem Beitrag von Stefan Klinski und einem Geleitwort von Ernst Ulrich von Weizsäcker* (1. wyd.). Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-50213-4>
592. Rogall, H. (2010). *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Zysk i S-ka.
593. Rogowska, D., & Pajda, M. (2020). Applications of sustainable biogas. *Nafta-Gaz*, 76(10), 750–756. <https://doi.org/10.18668/NG.2020.10.11>
594. Rokicki, B. (2011). System monitorowania i ewaluacji polityki spójności. *Gospodarka Narodowa*, 246, 87–103.
595. Roleders, V., Oriekhova, T., & Sysoieva, I. (2022). Trends in a global circular economy. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 44(2), 176–184. <https://doi.org/10.15544/mts.2022.18>
596. Roos, G., Voloshenko, K. Y., Drok, T. E., & Zverev, Y. M. (2020). European countries' typology by the intensity of transboundary cooperation and its impact on the economic complexity level. *Geography, Environment, Sustainability*, 13(1), 6–15. <https://doi.org/10.24057/2071-9388-2019-66>
597. Rossignolo, C. (2009). Urban networks in Europe: Policies, practices, outcomes. *Europa XXI*, 19, 11–20. <https://doi.org/10.7163/Eu21.2010.19.1>

- 598.Roy, P., Kafel, P., Balon, U., & Wojnarowska, M. (2020). Circular economy's standardized management systems. Choosing the best practice. Evidence from Poland. *International Journal for Quality Research*, 14(4), 1115–1128. <https://doi.org/10.24874/IJQR14.04-08>
- 599.Rudolf, W. (2010). Koncepcja governance i jej zastosowanie – od instytucji międzynarodowych do niższych szczebli władzy. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica*, 245.
- 600.RUE. (2001). *Posiedzenie Rady Europejskiej w Goeteborgu 15-16 czerwca 2001r. Wnioski prezydencji*.
- 601.RUE. (2006). *Rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006 z dnia 11 lipca 2006r. Ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności i uchylające rozporządzenie (WE)nr1260/1999*. <https://eur-lex.europa.eu/>
- 602.RUE. (2007). *Konkluzje prezydencji, Bruksela8–9marca2007r*.
- 603.RUE. (2016). *Deklaracja z Bratysławy*.
- 604.RUE. (2019). *DECYZJA RADY (UE) 2019/ 852—Z dnia 21 maja 2019 r. - Ustalająca skład Komitetu Regionów*.
- 605.RUE. (2020). *Rozporządzenie Rady (UE, EURATOM) 2020/2093 z dnia 17 grudnia 2020 r. Określające wieloletnie ramy finansowe na lata 2021–2027*.
- 606.RUE. (2021). *Pakiet spójności na lata 2021–2027*. <https://www.consilium.europa.eu/pl/>
- 607.RUE. (2023a). *Prezydencja w Radzie UE*. <https://www.consilium.europa.eu/pl/council-eu/presidency-council-eu/>
- 608.RUE. (2023b). *Proces decyzyjny w Radzie*. <https://www.consilium.europa.eu/pl/council-eu/decision-making/>
- 609.RUE. (2023c). *Rada Unii Europejskiej*. <https://www.consilium.europa.eu/pl/council-eu/>
- 610.Ruszkowski, J. (2010). *Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej*.
- 611.Ruszkowski, J. (2015). Demokracja ponadnarodowa w Unii Europejskiej. Wstępna analiza teoretyczna. *Rocznik Integracji Europejskiej*, 9, 17. <https://doi.org/10.14746/rie.2015.9.2>
- 612.Ruszkowski, J. (2019). The Fuzzy Set Method in the Studies on the Multilevel Political System of the European Union. *UNIO – EU Law Journal*, 1, 27–39. <https://doi.org/10.21814/unio.1.3>
- 613.Ruszkowski, J., & Wojnicz, L. (Red.). (2013). *Multi-level governance w Unii Europejskiej*. Instytut Politologii i Europeistyki Uniwersytetu Szczecińskiego.
- 614.Rutkowska, M., & Popławski, Ł. (2017). Model of sustainable economy in circular economy. *Studia i Prace WNEiZ*, 47, 119–128. <https://doi.org/10.18276/sip.2017.47/2-11>
- 615.Rymarczyk, J. (2006). Internacjonalizacja i globalizacja przedsiębiorstw a ich strategie marketingowe. *International Journal of Management and Economics*, 19, 65–72.
- 616.Ryniejska-Kiełdanowicz, M. (2019). *Dyplomacja publiczna Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar Sp. z oo.
- 617.Rynio, D. (2011). Polityka spójności w okresie 2014-2020 a rozwój regionów Europy. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*.
- 618.Rynio, D. (Red.). (2014). *Uwarunkowania tworzenia nowego modelu polityki regionalnej w Polsce*. Wydawn. Uniw. Ekonomicznego.
- 619.Rzeńca, A. (2016). Zrównoważony rozwój miast. W A. Rzeńca (Red.), *EkoMiasto#Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7969-576-8.03>
- 620.Rzeńca, A., Sobol, A., & Bernaciak, A. (2017). Participatory Budgeting as a Tool of Environmental Improvements in Polish Cities. *Economic and Environmental Studies*, 17(44), 893–906. <https://doi.org/10.25167/ees.2017.44.16>
- 621.Rzotkiewicz, M. (2016). *Wykonywanie przez Polskę decyzji Komisji Europejskiej nakazujących odzyskanie pomocy państwa w świetle prawa Unii Europejskiej*. Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów.
- 622.Sábato, J., & Botana, N. (1968). *La ciencia y la tecnología en el desarrollo futuro de américa latina*.
- 623.Sadowski, I. (2014). Współczesne spojrzenie na instytucje: Ewolucja pojęć, problem modelu aktora i poziomy analizy instytucjonalnej. *Przegląd Socjologiczny*, 63(3), 89–114.
- 624.Salamon, J. (2021). Instrumenty programowania wymiaru miejskiego polityki spójności Unii Europejskiej na lata 2021–2027 na przykładzie Polski. *Zarządzanie Publiczne*, 3 (55), 147–167. <https://doi.org/10.4467/20843968ZP.21.009.16514>
- 625.Salvatori, G. (2019). *Circular economy strategies and roadmaps in Europe: Identifying synergies and the potential for cooperation and alliance building – Study*.
- 626.Salvioni, D. M., & Almici, A. (2020). Transitioning Toward a Circular Economy: The Impact of Stakeholder Engagement on Sustainability Culture. *Sustainability*, 12(20), 8641. <https://doi.org/10.3390/su12208641>

627. Sapała, M. (2021). Wieloletnie ramy finansowe na lata 2021–2027 i plan na rzecz odbudowy Unii Europejskiej – uwarunkowania negocjacji, przełomowe decyzje i perspektywa zmian. *Studia BAS*, 3(67), 27–44. <https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2021.25>
628. Savini, F. (2023). Futures of the social metabolism: Degrowth, circular economy and the value of waste. *Futures*, 150, 103180. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2023.103180>
629. Schakel, A. H. (2020). Multi-level governance in a 'Europe with the regions'. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 767–775. <https://doi.org/10.1177/1369148120937982>
630. Scharpf, F. W. (2014). Zapiski o teorii zarządzania wielopoziomowego w Europie. *Zarządzanie Publiczne*, 4(30), 76–99. <https://doi.org/10.7366/1898352943005>
631. Schendelen, R. van. (2012). *More Machiavelli in Brussels: The art of lobbying the EU*. Amsterdam University Press.
632. Schusterschitz, G., & Kotz, S. (2007). The Comitology Reform of 2006 Increasing the Powers of the European Parliament Without Changing the Treaties. *European Constitutional Law Review*, 3(1), 68–90. <https://doi.org/10.1017/S1574019607000685>
633. Schwab, K. (2020). *Covid-19 Wielki Reset* (Forum Publishing).
634. Schwanholz, J., & Leipold, S. (2020). Sharing for a circular economy? An analysis of digital sharing platforms' principles and business models. *Journal of Cleaner Production*, 269, 122327. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122327>
635. SDES. (2021). *Key indicators for monitoring the circular economy—2021 Edition*.
636. SDG. (2023). *Cele zrównoważonego rozwoju*. <https://www.un.org.pl/>
637. Seifi, S. (2019). Is Planet B Necessary? Arguments Concerning Depleted Resources and Consequences for Sustainability. W D. Crowther & S. Seifi (Red.), *The Components of Sustainable Development* (s. 145–161). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-9209-2_10
638. Sekuła, A. (2002). Rozwój zrównoważony w skali gminy. *Europa bez granic - Polska a Unia Europejska*,.
639. Sękowski, A. (1988). Niektóre problemy psychologii społecznej. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny*, 120, 83–99.
640. Sidorczuk-Pietraszko, E. (2020). *Wdrażanie koncepcji zielonej gospodarki w regionach Polski*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
641. Siejka, K. (2014). Zintegrowane Inwestycje Terytorialne jako nowe narzędzie polityki regionalnej w Perspektywie Finansowej 2014–2020. *Uniwersytet Warmiński - Mazurski w Olsztynie*.
642. Sihvonen, S., & Ritola, T. (2015). Conceptualizing ReX for Aggregating End-of-life Strategies in Product Development. *Procedia CIRP*, 29, 639–644. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2015.01.026>
643. Sikora, A. (2021). European Green Deal – legal and financial challenges of the climate change. *ERA Forum*, 21(4), 681–697. <https://doi.org/10.1007/s12027-020-00637-3>
644. Siuta, J. (Red.). (2005). *Kształtowanie i ochrona środowiska—Uwarunkowania przyrodnicze, techniczne i społeczno-ekonomiczne*.
645. Skica, T. (2020). *Wpływ polityki gminy na rozwój lokalny: Cele strategiczne, polityki budżetowe oraz instrumentalizacja wsparcia*. Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie ; Oficyna Wydawnicza Aspra.
646. Sługocki, W. (2018). Institutionalization of the development management system in Poland. *Management*, 22(1), 55–73. <https://doi.org/10.2478/manment-2018-0005>
647. Słupik, T. (2020). Europejski Zielony Ład – merytoryczne podstawy neutralności klimatycznej w aspekcie gospodarki surowcowej. *Biuletyn Naukowo-Techniczny Zakładów Pomiarowo-Badawczych Energetyki*, 273.
648. Smętkowski, M. (2013). *Rozwój regionów i polityka regionalna w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w okresie transformacji i globalizacji*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
649. Smętkowski, M., Jałowiecki, B., & Gorzelak, G. (2008). *Obszary metropolitalne w Polsce: Problemy rozwojowe i delimitacja* (s. 98).
650. Smol, M., Adam, C., & Preisner, M. (2020). Circular economy model framework in the European water and wastewater sector. *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 22(3), 682–697. <https://doi.org/10.1007/s10163-019-00960-z>
651. Smol, M., Kulczycka, J., & Avdiushchenko, A. (2017). Circular economy indicators in relation to eco-innovation in European regions. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 19(3), 669–678. <https://doi.org/10.1007/s10098-016-1323-8>
652. Smol, M., Kulczycka, J., Czaplicka-Kotas, A., & Włoka, D. (2019). Zarządzanie i monitorowanie gospodarki odpadami komunalnymi w Polsce w kontekście realizacji gospodarki o obiegu zamkniętym (GOZ). *Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią Polskiej Akademii Nauk*.
653. Sobolewski, M. (2023). *The European Green Deal: Towards climate neutrality*.

654. Sokołowicz, M. (2013a). Intytucje a przestrzeń. Przegląd nurtów ekonomii instytucjonalnej. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*.
655. Sokołowicz, M. (2013b). Zagadnienie bliskości w badaniach nad rozwojem terytorialnym. Podejście instytucjonalne. W *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7525-954-4.04>
656. Sokołowicz, M. E. (2015). *Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej. Przestrzeń – bliskość – instytucje*. Wydawnictwo UŁ. <https://doi.org/10.18778/8088-785-4>
657. Solilová, V., Nerudová, D., & Dobranschi, M. (2017). Sustainability-oriented future EU funding: A financial transaction tax. *Empirica*, 44(4), 687–731. <https://doi.org/10.1007/s10663-017-9391-5>
658. Sójka, A. J. (2022). Europejski zielony Ład – Unia Europejska od zrównoważonego rozwoju i bezpieczeństwa środowiskowego do ekologizmu. *Studia Administracji i Bezpieczeństwa*, 12(12), 121–139. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9683>
659. SPKEwP. (2023). *Wspólny budżet dla Polski*. https://poland.representation.ec.europa.eu/strategie-i-priorytety/wspolny-budzet-dla-polski_pl
660. SRP. (2016). *Odpowiedź na interpelację nr 1772 w sprawie charakteru prawnego współpracy zagranicznej polskich jednostek samorządu terytorialnego*. <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=736FC502>
661. Stahel, W. R. (2016). *Circular economy*. Macmillan Publishers Limited.
662. Staniłko, J. F. (2020). Europa – w gospodarczym rozkroku. *Europejski ład gospodarczy w 2020 roku*, Instytut Sobieskiego, 91–102.
663. Starostka-Patyk, M. (2014). Zarządzanie łańcuchem dostaw z zamkniętą pętlą (CLSCM) – teoretyczne podstawy koncepcji. *Logistyka*, 6, 9959–9965.
664. Steunenbergh, B., Koboldt, C., & Schmidtchen, D. (1996). Policymaking, comitology, and the balance of power in the European Union. *International Review of Law and Economics*, 16(3), 329–344. [https://doi.org/10.1016/0144-8188\(96\)00026-9](https://doi.org/10.1016/0144-8188(96)00026-9)
665. Stożek, P. (2015). *Gospodarka oparta na wiedzy w ujęciu regionalnym*.
666. Stucki, M., Jattke, M., Berr, M., Desing, H., Green, A., Hellweg, S., Laurenti, R., Meglin, R., Muir, K., Pedolin, D., Shinde, R., Welz, T., & Keller, R. L. (2021). How life cycle-based science and practice support the transition towards a sustainable economy. *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 26(5), 1062–1069. <https://doi.org/10.1007/s11367-021-01894-1>
667. Sulich, A., & Sołoducho-Pelc, L. (2022). The circular economy and the Green Jobs creation. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(10), 14231–14247. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-16562-y>
668. Sułek, M. (2006). Badania i pomiar potęgi państw – próba odpowiedzi na informacyjne potrzeby decydentów. *Stosunki Międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*.
669. Surmacz, B. (2015a). „Ambasady” regionów – przedstawicielstwa polskich województw w Brukseli. *Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych*, 8, 36. <https://doi.org/10.17951/teka.2013.0.8.36>
670. Surmacz, B. (2015b). *Ewolucja współczesnej dyplomacji: Aktorzy, struktury, funkcje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
671. Szafran, J. (2020). Programowanie i wdrażanie funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności w Polsce, Republice Czeskiej i na Węgrzech – efekty i perspektywy. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1, mur.
672. Szajt, M. (2016). Efektywność innowacyjna systemu triple-helix w Unii Europejskiej / The effectiveness of an innovative triple-helix system in the European Union. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 433. <https://doi.org/10.15611/pn.2016.433.19>
673. Szczerski, K. (2008). Dynamika systemu europejskiego. Rozważania o nowym kształcie polityki w Unii Europejskiej. *Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego*.
674. Szlachta, J. (2004). Narodowy Plan Rozwoju Polski na lata 2007-2013. *Gospodarka Narodowa*, 9, 23–37.
675. Szlachta, J. (2010). Europejska polityka regionalna po roku 2013 – wyzwania dla Polski. *Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH*, 83.
676. Szlachta, J. (2014). Nowe uwarunkowania trzeciej generacji strategii rozwoju regionalnego w Polsce. *Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH*, 94, 243–268.
677. Szlaska, A. (2022). *Strategia rozwoju gminy jako wyznacznik podejścia lokalnej elity politycznej do rozwoju lokalnego*. 17.
678. Szmigiel-Rawska, K. (2009). *Regionalne po co i z kim? Relacje międzynarodowe samorządów województw*. Geoprofit.
679. Szostak, E. (2015). Inteligentne specjalizacje w rozwoju regionu. *Studia Ekonomiczne*, 209.

680. Sztanderski, D. (2017). Ocena Strategii na rzecz odpowiedzialnego Rozwoju jako nowego modelu rozwoju na tle wcześniejszych strategii gospodarczych. *Studia z polityki publicznej*, 4(16).
681. Sztando, A. (2000). Lokalny interwencjonizm samorządowy, czyli kształtowanie gminnego rozwoju gospodarczego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1.
682. Sztando, A. (2010). Wdrażanie strategii rozwoju jednostki samorządu terytorialnego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 101.
683. Sztando, A. (2017). Współczesne wyzwania państwowej polityki rozwoju lokalnego w świetle oczekiwań władz małych miast. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 1(961), 67–84. <https://doi.org/10.15678/ZNUEK.2017.0961.0105>
684. Śniegowska, D. (1992). Samorząd terytorialny a rozwój gospodarki lokalnej. *Zeszyty Naukowe. Seria I / Akademia Ekonomiczna w Poznaniu*, 205, 85–92.
685. Świstak, M. (2018). *Polityka regionalna Unii Europejskiej jako polityka publiczna: Wobec potrzeby optymalizacji publicznego działania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
686. Taneta-Skwiercz, D. (2018). Wskaźniki pomiaru zrównoważonego rozwoju – Polska na tle krajów Unii Europejskiej. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 516, 121–132. <https://doi.org/10.15611/pn.2018.515.11>
687. Tasse, G. (2008). Globalization of technology-based growth: The policy imperative. *The Journal of Technology Transfer*, 33(6), 560–578. <https://doi.org/10.1007/s10961-008-9092-0>
688. Tatham, M. (2008). Going Solo: Direct Regional Representation in the European Union. *Regional & Federal Studies*, 18(5), 493–515. <https://doi.org/10.1080/13597560802351523>
689. Tkaczyński, J. W., & Świstak, M. (2013). *Encyklopedia polityki regionalnej i funduszy europejskich*. Wydawnictwo C. H. Beck.
690. Tkaczyński, J. W., Świstak, M., & Willa, R. (2008). *Fundusze Unii Europejskiej 2007-2013: Cele, działania, środki* (Stan prawny na dzień 1 lutego 2008 roku). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
691. Tomaszewski, M., & Świadek, A. (2011). Endogeniczne uwarunkowania w kształtowaniu regionalnej strategii innowacji na przykładzie Województwa Śląskiego. *Organizacja i Zarządzanie*, 33–45.
692. Topaloglou, L., & Ioannidis, L. (2022). From transition management towards just transition and place-based governance. The case of Western Macedonia in Greece. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 18(3), 37–74. <https://doi.org/10.7341/20221832>
693. Tuziak, A. (2022). Rozwój regionalny a paradygmat nowego regionalizmu. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 70(2), 55–69. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2022.2.4>
694. UAFEU. (2019). *Indicators for circular economy (CE) transition in cities—Issues and mapping paper*. Urban Agenda for the EU.
695. UCLG. (2023). *The World Organization of United Cities and Local Governments*. <https://www.old.uclg.org/en>
696. UE. (2018). Dyrektywa 94/62/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 1994 r. W sprawie opakowań i odpadów opakowaniowych. Dz.U.
697. UE. (2021). *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu, Migracji i Integracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu Wsparcia Finansowego na rzecz Zarządzania Granicami i Polityki Wizyjowej*.
698. UE. (2022). *Environment action programme to 2030*. https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_en
699. UE. (2019). Dyrektywa 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. W sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu.
700. UE. (2023). *Transparency register*. <https://ec.europa.eu/transparencyregister/public/homePage.do?redir=false&locale=en>
701. UGJ. (2016). *Strategia Rozwoju Gminy Jaraczewo*. Gmina Jaraczewo.
702. UGK. (2021). *Strategia Rozwoju Gminy Krasnystaw 2021-2030*. Gmina Krasnystaw.
703. UGKR. (2016). *Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Korycin na lata 2016—2022*. Gmina Korycin.
704. UGM. (2015). *Strategia Rozwoju Gminy Morawica*. Gmina Morawica.
705. UIA. (2023). *International Union of Local Authorities*. <https://uia.org/s/or/en/1100004286>
706. UMB. (2023). *Raport o stanie Miasta Bydgoszczy za 2022 rok*. Urząd Miasta Bydgoszcz.
707. UMBS. (2021). *Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku*. Miasto Bałystok.
708. UMBS. (2023). *Raport o stanie miasta Białegostoku za rok 2022*. Urząd Miasta Białegostoku.
709. UMBS. (2021). *Strategia Rozwoju Miasta Bydgoszcz*. Miasto Bydgoszcz.

- 710.UMC. (2015). *Strategia Rozwoju Miasta Częstochowa*. Miasto Częstochowa.
- 711.UMG. (2023). *Raport o Stanie Miasta Gdańska za 2022 rok*. Urząd Miasta Gdańska.
- 712.UMG. (2022). *Przekaż zbędne przedmioty innym—Niech krząq. Druga odsłona kampanii „Żyj w obiegu”*. <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/Zyj-w-obiagu-druga-odslona-kampanii,a,231941>
- 713.UMGK. (2016). *Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Kępno na lata 2016-2026*. Miasto i Gmina Kępno.
- 714.UMGS. (2020). *Strategia Rozwoju Miasta Gdańska*. Miasto Gdańsk.
- 715.UMKN. (2014). *Strategia Rozwoju Kostrzyna nad Odrą*. Miasto Kostrzyna nad Odrą.
- 716.UMŁ. (2020). *Strategia Rozwoju Miasta Łodzi*. Miasto Łódź.
- 717.UMŁ. (2022). *Przepis na Łódź. Instrukcja wspólnego tworzenia miasta*. Miasto Łódź.
- 718.UMŁ. (2023). *Raport o stanie miasta Łodzi za rok 2022*. Urząd Miasta Łodzi.
- 719.UMPL. (2013). *Strategia zrównoważonego rozwoju miasta ogrodu Podkowa Leśna na lata 2013-2025*. Miasto Podkowa Leśna.
- 720.UMR. (2014). *Strategia Rozwoju Miasta Rypin*. Miasto Rypin.
- 721.UMRJF. (2017). *Strategia Rozwoju Miasta Rejowiec Fabryczny na lata 2017-2026*. Miasto Rejowiec Fabryczny.
- 722.UMS. (2023). *Strategia Rozwoju Miasta Świdnica 2030+*. Miasto Świdnica.
- 723.UMT. (2017). *Lokalny Plan Rewitalizacji na lata 2017-2023*. Miasto Terespol.
- 724.UMTR. (2022). *Strategii Rozwoju Miasta – Tarnów 2030*. Miasto Tarnów.
- 725.UMW. (2018). *Warszawa 2030: Strategia*. Miast Stołeczne Warszawa.
- 726.UN. (1972). *Declaration on the human environment*. UNCoHE. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf>
- 727.UN. (2022). *SDG Indicators*. <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/indicators-list/>
- 728.UN. (2023a). *Local governance and local development*. <https://www.undp.org/tag/local-governance-and-local-development>
- 729.UN. (2023b). *The Sustainable Development Goals*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>
- 730.UNECE. (2023). *Circular economy*. <https://unece.org/trade/CircularEconomy>
- 731.UNEP. (2023). *Circular economy indicators: What do they measure?* <https://www.unep.org/news-and-stories/blogpost/circular-economy-indicators-what-do-they-measure>
- 732.UNESCO. (1968). *Międzyrządowa Konferencja Ekspertów Naukowych UNESCO, poświęcona wzajemnym powiązaniom środowiska i rozwoju*. <https://www.unesco.pl/>
- 733.UNESCO. (2015). *Cele Zrównoważonego Rozwoju i towarzyszące im zadania*. <https://www.unesco.pl/unesco/cele-i-zadania-zrownowazonego-rozwoju/>
- 734.UPB. (2021). *Strategia Rozwoju Miasta Bochnia*. Powiat Bocheński.
- 735.UPBB. (2021). *Strategia Rozwoju Powiatu Bielskiego 2021+*. Powiat Bielski.
- 736.UPL. (2000). *Strategia Rozwoju Powiatu Lublinieckiego*. Powiat Lubliniecki.
- 737.UPP. (2021). *Program Rozwoju Powiatu Polkowickiego na lata 2021 – 2025*. Powiat Polkowicki.
- 738.UPR. (2016). *Strategia Rozwoju Powiatu Rzeszowskiego na lata 2016-2023*. Powiat Rzeszowski.
- 739.UPS. (2017). *Strategia Rozwoju Powiatu Strzyżowskiego na lata 2017-2025*. Powiat Strzyżowski.
- 740.UPUE. (2021). *Sprawozdanie roczne z funkcjonowania rejestru służącego przejrzystości za 2020 r.*
- 741.UPUE. (2023a). *EU whoiswho*. <https://op.europa.eu/en/web/who-is-who>
- 742.UPUE. (2023b). *Urząd Publikacji Unii Europejskiej*. <https://op.europa.eu/pl/home>
- 743.Urbanik, A. (2021). Organizacje zrzeszające mniejszość ukraińską w Polsce jako grupa interesu. *Edukacja Humanistyczna*, 1(44).
- 744.Vadoudi, K. (2022). Comparing a material circularity indicator to life cycle assessment: The case of a three-layer plastic packaging. *Sustainable Production and Consumption*.
- 745.Vaivode, I. (2015). Triple Helix Model of University–Industry–Government Cooperation in the Context of Uncertainties. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 213, 1063–1067. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.526>
- 746.Valenzuela, F., & Böhm, S. (2017). *Against wasted politics: A critique of the circular economy*.
- 747.Van Dam, J. E. G., De Klerk-Engels, B., Struik, P. C., & Rabbinge, R. (2005). Securing renewable resource supplies for changing market demands in a bio-based economy. *Industrial Crops and Products*, 21(1), 129–144. <https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2004.02.003>
- 748.Vanhamäki, S., Rinkinen, S., & Manskinen, K. (2021). Adapting a Circular Economy in Regional Strategies of the European Union. *Sustainability*, 13(3), 1518. <https://doi.org/10.3390/su13031518>
- 749.Vanhamäki, S., Virtanen, M., Luste, S., & Manskinen, K. (2020). Transition towards a circular economy at a regional level: A case study on closing biological loops. *Resources, Conservation and Recycling*, 156, 104716. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104716>
- 750.Vercalsteren, A., Maarten, C., & Van Hoof, V. (2018). *Indicators for a Circular Economy*. VITO.
- 751.Vikberg, C. (2020). Explaining interest group access to the European Commission's expert groups. *European Union Politics*, 21(2), 312–332. <https://doi.org/10.1177/1465116519886365>

752. Wajda, M. (2018). Rozwój obszarów funkcjonalnych na przykładzie zintegrowanych inwestycji terytorialnych (ZIT) doświadczenia i wnioski na przyszłość. *Biuletyn KPZK PAN*, 272, 42–53.
753. Walesiak, M. (2014). Przegląd formuł normalizacji wartości zmiennych oraz ich własności w statystycznej analizie wielowymiarowej. *Przegląd Statystyczny*, LXI(4).
754. Warczak, M. (2015). Endogeniczne i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego z perspektywy finansów gminy. *Contemporary Economy*, 6(4).
755. Ward, H. (2004). *Public sector roles in strengthening corporate social responsibility: Taking stock*. World Bank Group.
756. Wasilewski, A., & Chmielewska, B. (Red.). (2011). *Instrumenty polityki regionalnej i strukturalnej wspierające rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Inst. Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.
757. WB. (2021). *From crisis to green, resilient, and inclusive recovery*. World Bank.
758. WB. (2022). *Squaring the Circle*. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
759. WB. (2023). *Diagnostic Analysis for Circular Economy Interventions in Poland*. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
760. WBCSD. (2023). *Circular transition indicators—World Business Council for Sustainable*. <https://www.wbcsd.org/Programs/Circular-Economy/Metrics-Measurement/Circular-transition-indicators>.
761. Wdowin, M., Koneczna, R., Cader, J., Hanc, E., Olczak, P., & Kunecki, P. (2021). *Koncepcja wsparcia regionalnego w zakresie realizacji gospodarki o obiegu zamkniętym w województwie wielkopolskim*. WROT.
762. WE. (1957). *Traktat ustanawiający Wspólnoty Europejskie*.
763. WE. (1987). *Jednolity Akt Europejski*. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/single-european-act>
764. Webster, K. (2021). A Circular Economy Is About the Economy. *Circular Economy and Sustainability*, 1(1), 115–126. <https://doi.org/10.1007/s43615-021-00034-z>
765. Wenerski, Ł. (2013). *Unia daje czy zabiera? Dekada członkostwa Polski w UE w oczach przedstawicieli polskich samorządów*. ISP.
766. Wieczorek, A., & Siekierski, M. (2021). Gospodarka odpadami Instalacje i urządzenia do przetwarzania odpadów. *MAZOWSZE Studia Regionalne*, 36(36), 31–44. <https://doi.org/10.21858/msr.36.02>
767. Wilby, J. (2006). An essay on Kenneth E. Boulding's General Systems Theory: The skeleton of science. *Systems Research and Behavioral Science*, 23(5), 695–699. <https://doi.org/10.1002/sres.802>
768. Wilcox, B. A., Aguirre, A. A., De Paula, N., Siriaronrat, B., & Echaubard, P. (2019). Operationalizing One Health Employing Social-Ecological Systems Theory: Lessons From the Greater Mekong Sub-region. *Frontiers in Public Health*, 7, 85. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00085>
769. Wilkin, J. (2012). *Teoria wyboru publicznego wstęp do ekonomicznej analizy polityki i funkcjonowania sfery publicznej*.
770. Winden, F. V. (1999). *On the economic theory of interest groups: Towards a group frame of reference in political economics*.
771. Winden, W. van, & de Carvalho, L. (2015). Triple helix (3H): Where are Europe's cities standing? *W. van Winden, & L. de Carvalho (Eds.), New Urban Economies: How Can Cities Foster Economic Development and Develop 'New Urban Economies'*, 10–14.
772. Winiarski, B. (1976). *Polityka regionalna*. PWE.
773. Witjes, S., & Lozano, R. (2016). *Collaboration for Circular Economy: Linking sustainable public procurement and business models*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.36081.68969>
774. Witkowska, M. (2013). Mechanizmy podejmowania decyzji w Unii Europejskiej w ujęciu neo-neofunkcjonalizmu. *Przegląd Europejski*, 4(30).
775. Włazlak, K. (2021). *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*. Wolters Kluwer Polska. <https://books.google.pl/>
776. Wodzikowski, C. (2019). Bezpieczeństwo ekologiczne w świetle międzynarodowych inicjatyw na rzecz zmiany globalnego paradygmatu rozwoju. Od problemu do inicjatywy. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*.
777. Wolniak, R. (2018). The essence of business internationalization processes. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series*, 2018(118), 659–668. <https://doi.org/10.29119/1641-3466.2018.118.51>
778. Woś, B. (2005). *Rozwój regionów i polityka regionalna w Unii Europejskiej oraz w Polsce*. Oficyna Wydawn. Politechniki Wrocławskiej.
779. Woźniak, M., Gabriel. (2007). Teoretyczne problemy spójności społeczno-ekonomicznej mechanizmu rynkowego w kontekście gospodarki opartej na wiedzy. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*.

- 780.WTO. (2023). *Global Value Chains—World Trade Organization*. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/miwi_e/miwi_e.htm
- 781.WTO. (2021). *The Circular Economy and International Trade: Options for the World Trade Organization*. <https://iccwbo.org/news-publications/policies-reports/the-circular-economy-and-international-trade-options-for-the-world-trade-organization/>
- 782.Wykrętowicz, S. (2003). Ustrój prawny izb gospodarczych a lobbying. *ZNWSBwP*, 16.
- 783.Wysokińska, Z. (2018). Polityka regionalna Unii Europejskiej w nowej inicjatywie finansowej 2014-2020. *Ekspertyzy i opracowania*, 65.
- 784.Wyszkowska, D., & Wyszkowski, A. (2001). Instrumenty polityki regionalnej ze szczególnym uwzględnieniem funduszy przedakcesyjnych. *Rozwój regionalny cele i metody, praca zbiorowa*, 222–239.
- 785.Yang, L., & Cormican, K. (2021). The Crossovers and Connectivity between Systems Engineering and the Sustainable Development Goals: A Scoping Study. *Sustainability*, 13(6), 3176. <https://doi.org/10.3390/su13063176>
- 786.Ye, Q., Zhou, R., Anwar, M. A., Siddiquei, A. N., & Asmi, F. (2020). Entrepreneurs and Environmental Sustainability in the Digital Era: Regional and Institutional Perspectives. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(4), 1355. <https://doi.org/10.3390/ijerph17041355>
- 787.Zachara-Szymańska, M. (2023). Globalizacja i współzależność, red. Alicja Malewska, Mateusz Filary-Szczepanik. *Politeja*, 20(2(83)), 295–298. <https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.83.15>
- 788.Zak, K. (2018). The Analysis and Assessment of International Capital Flows in the Form of Foreign Direct Investments and Foreign Direct Divestments: The Cases of Latvia and Poland. *Economics and Culture*, 15(1), 115–126. <https://doi.org/10.2478/jec-2018-0013>
- 789.Zawojcka, A. (2011). Pogoń za rentą i lobbying we wspólnej polityce rolnej Unii Europejskiej. *Rocznik Nauk Rolniczych* 98, z. 3, 2011, 98(3), 11.
- 790.Zawora, J., & Kowalska, I. (2021). Bilans wdrożenia ZIT w Polsce – nowego instrumentu finansowania polityki spójności UE. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 83(3), 235–252. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2021.83.3.16>
- 791.Ząbkowicz, A. (2013). *Kontrowersje wokół reprezentacji interesów w świetle teorii ekonomii i w kontekście rozwoju unii europejskiej*. 10.
- 792.Zhou, C., & Etzkowitz, H. (2021). Triple Helix Twins: A Framework for Achieving Innovation and UN Sustainable Development Goals. *Sustainability*, 13(12), 6535. <https://doi.org/10.3390/su13126535>
- 793.Zieleniec, A. (2019). *Trzy kroki w planowaniu transformacji energetycznej*. Forum Energii.
- 794.Zielińska, A. (2023). Comparative Analysis of Circular Economy Implementation in Poland and other European Union Countries. *Journal of International Studies*.
- 795.Zięba, R., Bieleń, S., & Zajac, J. (2015). *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Uniwersytet Warszawski.
- 796.Zwicker-Schwarm, D. (2019). *Transnationale Zusammenarbeit 2021+: Analyse der Verordnungsentwürfe*.
- 797.ZWW. (2022). *Plan działania gospodarki cyrkularnej dla Wielkopolski*.
- 798.Żuber, P. (2000). Teoria i praktyka opracowania strategii rozwoju województwa—Prace nad strategiami rozwoju województw w świetle ankiety Ministerstwa Gospodarki. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3.
- 799.Żuber, P. (Red.). (2012). *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030* (Wyd. 2. zm). Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej.
